

Útmutató könyvtáralapításhoz 4.

A könyvtárak jogi helyzete

Könyvtár-finanszírozás

A forrásfeltárás korszerű módszerei

Szerkesztette: Kiszl Péter

Útmutató könyvtáralapításhoz 4.

A könyvtárak jogi helyzete. Könyvtár-finanszírozás.
A forrásfeltárás korszerű módszerei

Útmutató könyvtáralapításhoz 4.

A könyvtárak jogi helyzete. Könyvtár-finanszírozás.
A forrásfeltárás korszerű módszerei

Szerkesztette:

KISZL PÉTER

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Könyvtár- és Információtudományi Intézet
Budapest, 2026

A kötet megjelenését az ELTE Tankönyv- és jegyzettámogatási pályázata tette lehetővé.

Szerkesztette: Kiszl Péter

A fejezeteket írták: Amberg Eszter (2.), Rostás Norbert (3.), Vass Johanna (4.)

Lektorálta: Németh Katalin

A kézirat lezárva: 2025. december 1.

© Szerzők, 2026

© Szerkesztő, 2026

ISBN 978-963-489-937-2

ISBN 978-963-489-965-5 (pdf)

DOI: 10.21862/utm_kvta_4

Közreadó: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Könyvtár- és Információtudományi Intézet

<http://lis.elte.hu>, lis@btk.elte.hu

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ
Az ELTE hivatalos könyvkiadója

ELTE | BTK | KÖNYVTÁR- ÉS
INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI INTÉZET

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektvezető: Egresi Nóra

Borító, tipográfia: Balogh Katalin

Tördelés: Hévízi Mónika

Nyomdai kivitelező: EPDB Nyomtatási Központ Zrt.

TARTALOM

1. Előszó.....	11
2. A KÖNYVTÁRAK JOGI HELYZETE AMBERG ESZTER	13
2.1. Bevezetés.....	13
2.2. Jogi alapfogalmak	15
2.2.1. A jog fogalma	15
2.2.2. A jogforrás fogalma és fő típusa	15
2.2.3. A jogforrási hierarchia	16
2.2.4. A jogszabályok fajtái és hierarchiájuk.....	19
2.2.5. A közjogi szervezetszabályozó eszközök	23
2.2.6. Jogelvek az egyes jogszabályok egymáshoz való viszonyában ..	23
2.3. Alaptörvényi szabályozás.....	26
2.4. Nemzetközi és európai uniós jogszabályi háttér	28
2.4.1. Nemzetközi szabályozás	28
2.4.1.1. Könyvtári, valamint szerzői és kapcsolódó jogi szempontból fontos nemzetközi egyezmények, szerződések.....	29
2.4.1.1.1. Berni Uniós Egyezmény (BUE)	29
2.4.1.1.2. Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény (ESZJE).....	30
2.4.1.1.3. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY) ...	31
2.4.1.1.4. Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya	32
2.4.1.1.5. UNESCO Alapokmánya, az IFLA-UNESCO manifesztuma a közkönyvtárakról, valamint az iskolai könyvtárakról	33
2.4.1.1.6. Római Egyezmény	37
2.4.1.1.7. TRIPS-egyezmény	37
2.4.1.1.8. WIPO Szerzői Jogi Szerződése	38
2.4.1.1.9. WIPO Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződése (WPPT).....	38
2.4.1.1.10. WIPO látáskárosultak és az olvasási képességükben korlátozott személyek nyomtatott művekhez való hozzáféréseinek elősegítésére irányuló Marrákesi Szerződése.....	39

2.4.2. Európai uniós szabályozás	39
2.4.2.1. Könyvtári, valamint szerzői és kapcsolódó jogi szempontból fontos uniós rendeletek, irányelvek és ajánlások . . .	44
2.5. A Kultv. és háttérjogszabályai	61
2.5.1. A Kultv. célja, alapelvei és hatálya	61
2.5.2. A nyilvános könyvtári ellátással kapcsolatos általános szabályok . .	68
2.5.2.1. A nyilvános könyvtár alapkövetelményei	69
2.5.2.2. A nyilvános könyvtárak alapfeladatai	70
2.5.2.3. Nyilvános Könyvtárak Jegyzéke	71
2.5.3. A könyvtárhasználók jogai és a könyvtárhasználat feltételei . . .	71
2.5.4. A nyilvános könyvtári ellátás működésének feltételei	73
2.5.4.1. A gyűjteményből kivont dokumentumok hasznosítása a könyvtári rendszer számára	73
2.5.4.2. A kötelezpéldány-szolgáltatás	74
2.5.4.3. Webarchiválás	78
2.5.4.4. Központi szolgáltatások	80
2.5.4.5. A Könyvtári Intézet feladatai	81
2.5.5. A könyvtári dokumentumok	82
2.5.6. A nemzeti könyvtár	82
2.5.7. Tudományos és szakkönyvtári ellátás	82
2.5.8. Közkönyvtári ellátás	82
2.5.9. A könyvtárak fenntartása, irányítása	88
2.5.10. A könyvtárak finanszírozásának és központi támogatásának alapelvei	91
2.5.11. A könyvek árkötöttségére vonatkozó rendelkezések	94
3. KÖNYVTÁR-FINANSZÍROZÁS ROSTÁS NORBERT	105
3.1. Bevezetés	105
3.2. Elméleti keretrendszer	107
3.2.1. Az újraelosztás	108
3.2.2. Társadalmi befektetés	111
3.2.3. Közgazdasági haszon	113
3.2.4. Közjogi determináció	119
3.2.5. A jó finanszírozás alapelvei	121

3.3. A magyar könyvtári finanszírozási rendszer	125
3.3.1. Jogszabályi alapok.	125
3.3.2. Fenntartói struktúrák	125
3.3.3. Finanszírozási formák	128
3.3.4. Bevételek	132
3.4. Finanszírozási dilemmák	137
3.4.1. Strukturális problémák	137
3.4.1.1. Maradék a könyvtáron kívül.	138
3.4.1.2. Maradék a könyvtáron belül.	142
3.4.1.3. Projektfüggőség	146
3.4.1.4. Hatáskör-nélküliség.	148
3.4.2. Lokális megoldások	150
3.4.3. Szemléletváltás	152
3.5. Menedzsment, érdekérvényesítés	155
3.5.1. Hatékony kommunikáció	156
3.5.1.1. Keretezés	156
3.5.1.2. Célcsoportok	158
3.5.2. Adatalapú érdekérvényesítés	159
3.5.2.1. Adatgyűjtés.	160
3.5.2.2. Adatvizualizáció	160
3.5.2.3. BCR és ROI.	162
3.5.2.4. Egyéb számítások	164
3.5.2.5. Innováció	165
3.5.2.6. Nemzetközi példák	166
3.5.3. Összefoglalás.	167
3.6. Esettanulmány: A nemzeti könyvtár 2015. évi költségvetése	169
3.6.1. Jogi alapvetések.	170
3.6.2. A beszámoló struktúrája.	170
3.6.3. A beszámoló elemzése.	172
3.6.3.1. A bevételek	172
3.6.3.2. A kiadások	173
3.6.3.3. A maradvány	174
3.6.3.4. Mérleg	175

3.6.3.5. Eredménykimutatás	176
3.6.3.6. Összegzés	180
3.6.3.7. A beszámolón túl.....	180
4. A FORRÁS FELTÁRÁS KORSZERŰ MÓDSZEREI VASS JOHANNA	183
4.1. Bevezetés.....	183
4.2. Kihívások a könyvtári katalogizálás gyakorlatában	186
4.3. A korszerű forrásfeltárást megalapozó elméleti modellek.....	189
4.3.1. Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR) ..	189
4.3.2. Az FRBR-t követő további elméleti modellek (FR- dokumentumok)	196
4.3.3. Library Reference Model (LRM)	203
4.3.4. Felhasználói igények az elméleti modellekben	215
4.4. Resource Description and Access (RDA): A szemantikus web könyvtári szabványa.....	219
4.4.1. Az RDA kidolgozásának kezdetei	219
4.4.2. Megjelenés.....	219
4.4.3. A korai RDA felépítése	221
4.4.3.1. Entitások	222
4.4.3.2. Attribútumok.....	223
4.4.3.3. Kapcsolatok	224
4.4.4. Felhasználói igények az RDA-ban	225
4.4.5. Az RDA szótárainak első fejlesztése.....	227
4.4.6. A többnyelvű RDA.....	229
4.4.7. 3R Project.....	232
4.4.8. A megújult RDA	234
4.4.8.1. Guidance (Útmutató fejezetek).....	234
4.4.8.2. Az entitások határai	235
4.4.8.3. Adatrögzítési módok.....	235
4.4.8.4. A megjelenési forma-közlés	236
4.4.8.5. A Nomen entitás mibenléte és alkalmazása.....	237

4.4.8.6. Tartalom és hordozó típuszótárak	238
4.4.8.7. Entitás feltárása	241
4.4.8.8. Alkalmazásprofil készítése	244
4.4.8.9. A „jól formált” RDA (Well-formed RDA)	245
4.4.9. Kezelő alkalmazások, RIMMF	246
4.5. Az RDA hatása a MARC21 fejlesztéseire	249
4.5.1. Kritikák	249
4.5.2. A felhasználói igények szolgálatában	250
4.5.3. A modern katalógus funkciói.	250
4.5.4. Kilépési stratégiák	251
4.5.5. Az FRBR és az RDA hatása: „adatként” vizsgálni az adatokat .	253
4.5.6. Új elemek a MARC21-ben	259
4.6. Az ISBD-szabványok korszerűsödése az utóbbi évtizedekben	265
4.6.1. Az ISBD konszolidált kiadása.	267
4.6.2. Az ISBD és az FRBR megfeleltetése	268
4.7. Az RDA implementálása	271
4.7.1. EURIG.	274
4.7.2. Szabványosítási munkálatok az Országos Széchényi Könyvtárban	274
4.7.2.1. Az Országos Széchényi Könyvtár RDA-HU Munkacsoportja	275
4.8. Összefoglalás – avagy hogyan fogunk katalogizálni a jövőben?	277

1. ELŐSZÓ

Az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvtár- és információtudományi tan-könyvsorozatot – a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ könyvtáralapítási törekvéseit is támogatva – 2021-ben¹ indította útjára az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete a doktori program tudásbázisára is támaszkodva. A könyvtárosok felsőfokú oktatását és továbbképzését, valamint az önfejlesztést segítő magyar nyelvű friss tananyag kiadása az elmúlt közel két évtizedben megtorpant, ezért a könyvtárosképzés és a könyvtáros szakma szereplői által megfogalmazott erőteljes igény alapján az első részt immár továbbiak is követték. A hiányt pótolva az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete 2022-ben² jelentette meg a sorozat második, majd 2024-ben³ a harmadik részét, amelyek elsősorban, de nem kizárólagosan a gyűjteményszervezési, a szolgáltatási, a dokumentumtipológiai, a digitalizálási, a szerzői jogi és a nyílt hozzáféréssel foglalkozó kérdéseket ölelték fel.

Jelen, negyedik kötetben Amberg Eszternek, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete mesteroktatójának, a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói főtanácsadó-jának, főkönyvtárosának a könyvtárak jogi környezetéről, míg Rostás Norbertnek, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Kultúráért Felelős Államtitkársága Közgyűjteményi Főosztálya vezető-kormányfőtanácsosának, könyvtári referensének, az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Doktori Programja doktoranduszának a könyvtár-finanszírozásról, valamint Vass Johannának, a HUN-REN Ökológiai Kutatóközpont könyvtárvezetőjének, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete óraadó tanárának a forrásfeltárás korszerű módszereiről készített, a sorozatunktól már megszokott logikusan felépített gazdag tartalommal (beleértve a fogalom magyarázatokat, az ajánlott szakirodalmat, az ellenőrző kérdéseket) bíró fejezeteit olvashatjuk. Mindhárom szerző kiváló

- 1 KISZL Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz*. Esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 116 p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2025. november 15.]
- 2 KISZL Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz*. 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információ-tudományi Intézet, 2022. 193 p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2 [2025. november 15.]
- 3 KISZL Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz* 3. Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 181 p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. november 15.]

gyakorlati művelője szakterületeiknek, akik kurrens, sőt bátran kijelenthetjük, hogy a hazai szakirodalomban ezidáig még egyáltalán nem vagy egyértelműen csak kevésbé feldolgozott témákat világítanak meg egyszerre praktikusan közérthetően és elméleti tudományos megalapozottsággal. Ezáltal kiadványunk – az előző részekhez hasonlóan – ugyanúgy használható tankönyvként, mint szakkönyvként.

A szerzőkön túl köszönetet mondunk a kötet szakmai lektorának, Németh Katalinnak, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete adjunktusának, valamint az ELTE Eötvös Kiadó munkatársainak a kiadvány gondozásáért. Munkánk nem jelenhetett volna meg az ELTE Tankönyv- és jegyzetpályázata finanszírozása nélkül, hálásak vagyunk a könyvtárosképzést és a továbbképzést szolgáló nélkülözhetetlen anyagi háttér megteremtéséért.

Eredményes ismeretbővítést kívánunk!

2. A KÖNYVTÁRAK JOGI HELYZETE

AMBERG ESZTER

2.1. BEVEZETÉS

„Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének egyik alapfeltétele, hogy az információk szabadon áramoljanak, és azok, illetve a könyvtári dokumentumok bárki számára hozzáférhetőek legyenek.

Mindig is a könyvtár volt az az intézménytípus, amelyben dokumentumokat és információkat gyűjtöttek, feltártak, rendszereztek és szolgáltatottak. Felbecsülhetetlen nemzeti értékeket, az egyetemes kultúrához kapcsolódó dokumentumokat, gyűjteményeket őriznek könyvtáraink. Mind a múlt, mind a jelen és a jövő társadalmának működését meghatározza a korszerű könyvtári ellátás biztosítása. A könyvtári ellátásnak segítenie kell az oktatásügy egészét, a kutatásfejlesztést, a közművelődést, a kikapcsolódást, a művészeti életet, a gazdaságot. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése tehát az állampolgár és a társadalom egésze szempontjából is szükséges, ezért a könyvtári és információs szolgáltatások kiemelt állami fenntartása stratégiai jelentőségű.”⁴

Magyarországon valamennyi könyvtár a hatályos jogszabályok, az alapító okirata, a szervezeti és működési szabályzata, a fenntartó és irányító szervének utasításai, rendeletei, határozatai, illetve az intézmény belső irányításának eszközei, továbbá a nemzetközi trendek tekintetében – többek között – a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions = IFLA), valamint a Könyvtári, Információs és Dokumentációs Szövetségek Európai Irodája (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations = EBLIDA) ajánlásai alapján működik.

4 1997. évi CXL tv. indoklás a III. részhez

A különböző könyvtártípusok, azok alapfeladatai, jogszabályi háttere, a könyvtárak alapidokumentumai, a könyvtári digitalizálás stratégiai dokumentumai és a könyvtári szolgáltatások kérdései már olvashatók az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című tankönyvsorozat első kötetében.⁵ A könyvtárakban kezelt személyes adatok és a szerzői jogi védelem részletes szabályozásával a kiadvány második kötete foglalkozott.⁶ A harmadik kötet pedig a gyűjteményszervezés jogi hátterébe, a nyílt hozzáférés mozgalmának célkitűzéseibe, a publikálási lehetőségekbe és az ezekhez kapcsolódó szerzői jogi kérdésekbe vezette be az olvasókat.⁷

A nyilvános könyvtári ellátás rendszerét hazánkban alapvetően a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Kultv.) szabályozza. A jelen fejezet, a releváns jogi alapfogalmak tárgyalása, majd az alaptörvényi, valamint a nemzetközi és európai uniós jogszabályi háttér összefoglalása után, bemutatja közérthetően és röviden a Kultv. általános rendelkezései és a nyilvános könyvtári ellátással kapcsolatos általános szabályain túl a könyvtárhasználók jogait és a könyvtárhasználat feltételeit, a nyilvános könyvtári ellátás működésének feltételeit, a nyilvános könyvtári ellátás rendszerének működtetését és fejlesztését segítő központi szolgáltatásokat, a közkönyvtári ellátás Kultv.-ben rögzített szabályait, a könyvtárak fenntartásának és irányításának Kultv.-ben lefektetett rendelkezéseit, a könyvek árának kötöttségét szabályozó előírásokat, valamint kísérletet tesz a szerző a legfontosabb releváns háttérjogszabályok, végrehajtási rendeletek rövid ismertetésére is. A fejezet célja – az előzmények, vagyis a kiadvány első három kötetében lefektetett jogszabályi rendelkezésekre utalva, azokat nem megismételve és azokra építkezve – az olvasónak átfogó képet festeni arról, hogy jelenleg a nyilvános könyvtári ellátás hazánkban milyen jogi környezetben zajlik.

5 KISZL Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz: esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 11–25., 43–48., 52–70. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2025. április 28.]

6 KISZL Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022. 49–191. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2 [2025. április 29.]

7 KISZL Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz 3. Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 9–48., 89–147. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. április 30.]

2.2. JOGI ALAPFOGALMAK

2.2.1. A jog fogalma

Az emberek közötti társadalmi kapcsolatokat különféle normarendszerek irányítják, amelyek meghatározzák az elvárt magatartás kereteit. A jog a magatartásra, a szervezetre és a működésre vonatkozó szabályok, normák összessége, amelyeket az erre felhatalmazott szervek az őket megillető eljárási rend szerint alkotnak meg. Ezek a szabályok meghatározott személyi és területi hatályon belül általánosan kötelezőek, betartásukat pedig szükség esetén közhatalmi jogosítványokkal rendelkező szervek garantálják.⁸

A jog tehát *alapvetően magatartási szabályok összessége*, ugyanakkor olyan normákat is magában foglal, amelyek nem a követendő magatartást határozzák meg, hanem a jogalkotó és a jogalkalmazó intézményrendszer szervezetére és működésére vonatkoznak. *Jogot csak az erre jogkörrel rendelkező szervek hozhatnak létre* (pl. Országgyűlés, Európai Parlament, Tanács), mégpedig *kizárólag a jogalkotási eljárásrend szigorú betartásával*. A jogalkotási hatáskörrel nem rendelkező szervek által megalkotott szabályok nem minősülnek jognak. Végezetül a jog fogalmának egyik legjellemzőbb eleme, hogy a *jogi normák érvényesülését* végső soron *közhatalmi jogosítványokkal rendelkező szervek akár kényszer alkalmazásával* is garantálják.

2.2.2. A jogforrás fogalma és fő típusa

A jogforrás fogalma felettébb összetett, röviden a jog eredetét és megjelenési formáját jelenti, azt a keretet, amelyben a jogi szabályozás megjelenik, és amelynek alapján az megismerhető. Ez lehet egy jogszabály, de más formákban is megjelenhet, mint például a bírósági gyakorlat vagy a szokások.

A jogforrásoknak többféle csoportosítása is létezik, az egyik legtipikusabb az írott vagy íratlan jogforrások:

A. Írott (vagy jogalkotói) jogforrások:

- Alkotmány/Alaptörvény: Az állam legmagasabb szintű jogi dokumentuma, amely meghatározza az állam alapvető szervezetét, működését, a polgárok jogait és kötelességeit.
- Törvények: Az országgyűlés által alkotott jogszabályok, amelyek az alapvető jogokat és kötelezettségeket szabályozzák.

8 VISEGRÁDY Antal: *Jogi alaptan*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 8. p.

- (Kormány)rendeletek: Azok a jogszabályok, amelyeket a kormány vagy egyéb állami szervek alkotnak a törvények végrehajtása érdekében.
- Nemzetközi egyezmények: Az államok közötti szerződések, amelyek nemzetközi jogot hoznak létre, és hatályba lépnek az aláíró államok jogrendszerében is.

B. Íratlan (vagy jogalkalmazói) jogforrások:

- Szokásjog: Olyan társadalmi normák és szokások, amelyek a társadalmi gyakorlat és az emberek jogi meggyőződése alapján alakultak ki és széleskörűen elfogadottak, de nem írott jogszabályokban szerepelnek. Tehát ez a jogforrás olyan normák összessége, amelyeket az emberek hosszabb időn át következetesen alkalmaznak, és úgy tekintik, hogy azok jogilag kötelező erejűek.
- Bírósági precedens (ítélkezési gyakorlat): Az ítélkezési gyakorlat, amelyben a bíróságok egy-egy ügyben hozott döntései előzetesen jogi normákat alakítanak ki, és azok a későbbi ügyekben irányadóak lehetnek. A precedensjog rendszere főként az angolszász jogrendszerekben (pl. Egyesült Királyság, USA) jellemző, de más jogrendszerekben – például a kontinentális Európában, így Magyarországon is – egyre nagyobb szerepe van a bírósági gyakorlatnak, különösen az ítélkezési gyakorlat egységének biztosítása érdekében.

A magyar jogrend alapját a jogi normák képezik, amelyeknek két fő fajtáját különböztetjük meg:

- a jogszabályokat (általánosan kötelezőek, a természetes és jogi személyek teljes körére vonatkozó jogot vagy kötelezettséget állapíthatnak meg, bővebben ld. 2.2.4. pont) és
- a közjogi szervezetszabályozó eszközöket (csak meghatározott állami szervekre vonatkoznak, azok szervezetét, működését szabályozzák, bővebben ld. 2.2.5. pont).

2.2.3. A jogforrási hierarchia

A jogforrások hierarchiája, vagyis alá-fölé rendeltségi viszonya is létezik egy adott állam jogforrási rendszerében, ami azt jelenti, hogy *egyes jogforrások fontosabbak és magasabb rendűbbek másoknál*. Például az alkotmány vagy alaptörvény minden más jogszabályt megelőz, és ha egy törvény ellentétes az alkotmánnyal, akkor az alkotmánybíróság hatályon kívül helyezheti azt. Tehát a jogforrási hierarchia *meghatározza, hogy mely jogszabályok és normák élveznek elsőbbséget, ha azok ellentétben állnak egymással*, így biztosítva a jogrend koherenciáját és alkalmazhatóságát.

A jogforrások rangsorolása segíti a jogalkalmazókat abban, hogy megfelelő döntéseket hozzanak akkor, amikor különböző jogi normák ütköznek. Ugyanígy segítik a jogalkalmazókat a jelen fejezet 2.2.6. pontjában ismertetett jogelvek is.

A jogforrási hierarchia tipikus felépítése az alábbiak szerint alakul:

1. Alkotmány (Alaptörvény)

Az alkotmány vagy alaptörvény az *állam jogrendszerének legmagasabb szintű jogforrása*. Az alkotmány határozza meg az állam szervezetét, az alapvető jogokat és szabadságokat, valamint a jogalkotás alapelveit. Mivel az alkotmány fundamentális, alapvető törvény, minden más jogszabálynak összhangban kell állnia vele. Ha egy jogszabály ellentétes az alkotmánnyal, akkor azt az alkotmánybíróság érvénytelenítheti. A magyar jogrendszerben is a *jogforrások hierarchiájának csúcsán az Alaptörvény helyezkedik el. Jogszabály nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel.*⁹

2. Nemzetközi jog

A nemzetközi jog a második legfontosabb jogforrás. Az *államok közötti megállapodásokat, szerződéseket és egyezményeket szabályozza*, amelyek hatással vannak az államok jogrendjére. A nemzetközi szerződések, egyezmények és egyéb nemzetközi aktusok fontos szerepet játszanak a nemzeti jogalkotásban, és *ha egy nemzetközi szerződés ellentétes a nemzeti joggal, előnyben részesíthető a nemzetközi jog*. Az *EU jogrendje is idetartozik*, mivel az EU tagállamai számára kötelezőek az EU-s jogszabályok.

3. Törvények

A törvények a következő jogforrási szintet képezik a hierarchiában. A *törvényeket az országgyűlés hozza, és az alkotmányhoz/alaptörvényhez, valamint a nemzetközi joghoz kell igazodniuk*. A törvények szabályozzák az állampolgárok jogait és kötelezettségeit, és magas szintű jogi előírásokat tartalmaznak.

4. (Kormány)rendeletek

A rendeletek és kormányrendeletek a kormány vagy egyéb állami szervek által hozott jogszabályok, amelyek *a törvények végrehajtását segítik elő*. Ezek *gyakran specifikus, technikai kérdéseket szabályoznak*, és a törvények részletesebb kifejtését szolgálják. A rendeletek *nem lehetnek ellentétesek a törvényekkel*.

5. Helyi jogszabályok (Önkormányzati rendeletek)

A helyi jogszabályok vagy önkormányzati rendeletek az önkormányzatok által hozott jogszabályok, amelyek *a helyi közösségek életét szabályozzák*. Az önkormányzati rendeletek *nem lehetnek ellentétesek más jogszabállyal*.¹⁰

9 Alaptörvény T) cikk (3) bekezdés

10 Alaptörvény 32. cikk (3) bekezdés

6. Szokásjog (Íratlan jog)

A szokásjog olyan *íratlan jogforrás*, amely a *társadalom tagjai közötti általános elfogadottság és gyakorlati alkalmazás alapján alakult ki*. A szokásjog a jogalkalmazás során nem feltétlenül írásban rögzített, hanem a társadalmi gyakorlatban élő normák összessége. „Magyarországon az Alaptörvény jogforrásként nem ismeri el a szokásjogot: a magyar jogrendszer az írott jog elsődlegességének – pontosabban szinte kizárólagosságának – elvén áll. Nem zárható ki azonban teljes mértékben, hogy az állami-közhatalmi szervek – a jogi szabályozás hiányában vagy a hatályos jogi rendezés időszerűtlenné válása következtében – tudatosan és rendszeresen követnek bizonyos gyakorlatot, amelyek követelményeit szokásjognak lehet tekinteni.”¹¹

7. Bíróági precedens (ítélkezési gyakorlat)

A bíróági precedens (vagy ítélkezési gyakorlat) a *bíróságok döntései, amelyek alapján jogi normákat alakítanak ki*. Ez a jogforrás *különösen fontos az angolszász common law jogrendszerű országokban* (ahol a korábban meghozott bíróági döntések jogi kötőerővel bírnak a későbbi hasonló ügyekben, ezért a szabályok nem olyan általánosak, mivel mindig egy adott ügy eldöntésére vonatkoznak, továbbá a szabályok nagy része nincs törvénybe foglalva, a bírói gyakorlat [precedens] sokszor fontosabb is lehet, mint az írott jog), *de a kontinentális jogrendszerekben is szerepet kaphat, főleg akkor, ha a bíróságok jogi elveket vagy irányelveket dolgoznak ki*. Magyarországon a jogszabályok egységes értelmezését segíti a bírói esetjog. Az Alaptörvény értelmében a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el,¹² a bírói függetlenség pedig alkotmányos elv, amely szerint a bírák kizárólag a jogszabályok alapján hoznak döntéseket, és ítélkezési gyakorlatuk során semmilyen utasítás nem befolyásolhatja őket.¹³ „A jogszabályoknak való alárendeltség a jogalkotói jog elsődlegességét juttatja kifejezésre. A bírónak a jogszabályok alapján, az abban foglaltak szerint kell ítélkeznie. A jogalkotói jog elsődlegessége elvileg kizárja, hogy a bíró a jogalkotói jogtól – a jogszabályoktól – eltérően vagy velük ellentétesen hozza meg döntését.”¹⁴ Ugyanakkor az Alaptörvény 25. cikk (3) bekezdése értelmében *a Kúria biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, a bíróságokra kötelező jogegységi határozatot hoz. A jogegységi határozat a magyar jogrendszer egyik sajátos jogforrása* tehát, amelynek célja *a bírói joggyakorlat egységesítése*. Ezeket a határozatokat a Kúria hozza meg, amikor az egyes bíróságok eltérően értel-

11 PETRÉTEI József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2016. 175. p.

12 Alaptörvény 25. cikk (1) bekezdés

13 Alaptörvény 26. cikk (1) bekezdés

14 PETRÉTEI József: i. m. 173. p.

mezik vagy alkalmazzák az adott jogszabályokat, és ez a joggyakorlat egységét veszélyezteti. A jogegységi határozat *a hatálybalépése után általánosan kötelező a bíróságokra nézve. Nem jogszabály, de a bíróságok nem térhetnek el tőle. A jogegységi határozat nem írhatja felül a törvényt, csak annak értelmezéséről szól.*

8. Jogi szakirodalom

A jogi szakirodalom *a jogászok, jogtudósok által írt tanulmányok, publikációk, amelyek segítenek a jogi normák értelmezésében.* Bár a jogi szakirodalom *nem formális jogforrás, fontos szerepe van a jogfejlődésben és az egyes jogi kérdések megértésében.*

2.2.4. A jogszabályok fajtái és hierarchiájuk

„A jogszabály általános, mindenkire kötelező szabály, melyet az állam alkot és érvényesítését az állam biztosítja. A jogszabály nem a jogforrások általános megjelölése: ez az elnevezés a jogi magatartási szabályt jelenti.”¹⁵

Az Alaptörvény értelmében általánosan kötelező magatartási szabályt, azaz jogszabályt, csak *arra felhatalmazott, jogalkotási hatáskörrel rendelkező szerv* alkothat, annak érvényességéhez szükséges továbbá a *jogalkotásra előírt eljárási rend és a jogforrási hierarchia elvének betartása*, valamint a *hivatalos lapban történő kihirdetés*.¹⁶ Az országos jogszabályokat a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (Jat.) rendelkezései szerint a Magyar Közlönyben kell kihirdetni, míg a helyi önkormányzatok rendeleteit a helyben szokásos módon kell közzétenni. Ezt a közzétételi módot az önkormányzat a szervezeti és működési szabályzatában határozza meg.

Azt, hogy egy jogszabályt hol kell alkalmazni, a területi hatály, azt, hogy kikre kell alkalmazni, a személyi hatály, azt, hogy mikortól-meddig kell alkalmazni, az időbeli hatály, azt pedig, hogy milyen tárgykörben kell alkalmazni, a tárgyi hatály határozza meg.

Fontos megkülönböztetnünk a jogszabályok érvényességét és hatályosságát, a két fogalom nem szinonim, nem ugyanazt jelenti. *Jogszabályt csak akkor lehet alkalmazni, ha érvényessége és hatálya szimultán fennáll.* „Csak érvényes jogszabály lehet hatályos, és hatályos jogszabály nem lehet érvénytelen.”¹⁷ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy minden hatályban lévő jogszabály érvényes, de nem minden

15 VISEGRÁDY Antal: Jogi alaptan. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 35. p.

16 VISEGRÁDY Antal: i. m. 38–39. p.

17 Bevezetés az alkotmányjogba. 2. előadás. A jog definíciója, a jogforrási hierarchia, érvényesség versus hatályosság. Forrás: https://mmi.elte.hu/szabaddbolcseszet/mmi.elte.hu/szabaddbolcseszet/index2dca.html?option=com_tanelem&id_tanelem=337&tip=0 [2025. augusztus 8.]

érvényes jogszabály van hatályban. Ez azt jelenti, hogy *egy jogszabály érvényességének feltételei megelőzik a hatályosság vizsgálatát*; csak az érvényességi kritériumok teljesülése után kerülhet sor a hatályosság megállapítására.

Magyarországon az Alaptörvény a következő jogszabályokat ismeri, és azok megalkotására az alábbi szerveket hatalmazza fel,¹⁸ egyben konstatálja azok hierarchiáját:

1.1. táblázat

JOGSZABÁLY		JOGALKOTÓ SZERV	
Törvény (sarkalatos törvény)		Országgyűlés	
Kormányrendelet	Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete	Kormány	Magyar Nemzeti Bank elnöke
Miniszterelnöki rendelet		Miniszterelnök	
Miniszteri rendelet		Miniszter	
Önálló szabályozó szerv vezetőjének rendelete (pl. Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság)		Önálló szabályozó szerv vezetője	
Önkormányzati rendelet		Önkormányzat képviselőtestülete	

Az Alaptörvény T) cikk (3)–(4) bekezdése értelmében *jogszabály nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel*. Ez egyértelmű, mivel az Alaptörvény a jogrendszerünk csúcán áll.

A legfontosabb életviszonyokat törvény szabályozza, *törvény nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel*. A *sarkalatos törvény* olyan speciális törvénytípus, amelynek *elfogadásához és módosításához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának támogatása szükséges*. A sarkalatos törvény *jogforrási rangja megegyezik a többi törvényével*, de módosítása vagy hatályon kívül helyezése nem történhet egyszerű többséggel, hanem minősített többséget igényel.

A Kormány feladatkörében eljárva törvényben nem szabályozott tárgykörben, illetve törvényben kapott felhatalmazás alapján rendeletet alkot, *rendelete nem lehet ellentétes Alaptörvénnyel és törvénnyel*.¹⁹ A *Kormányrendelettel egy hierarchiai szinten van a Magyar Nemzeti Bank (MNB) elnökének rendelete*.

18 Alaptörvény T) cikk (2) bekezdés

19 Alaptörvény 15. cikk (3)–(4) bekezdés

Az MNB elnökének rendelete *speciális hatáskörű jogszabály*, amelyet az MNB elnöke törvényben kapott felhatalmazás alapján, sarkalatos törvényben meghatározott feladatkörében ad ki, egyes törvényben meghatározott tárgykörökben. Az MNB elnökének rendelete *az Alaptörvénnyel és törvénnyel nem lehet ellentétes*.²⁰

A Kormány tagjai, a miniszterelnök vagy a miniszterek, feladatkörükben eljárva törvényben vagy kormányrendeletben nem szabályozott tárgykörben, illetve törvényben vagy kormányrendeletben kapott felhatalmazás alapján rendeletet alkotnak (önállóan vagy más miniszterrel), *rendeletük nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel, törvénnyel, kormányrendelettel vagy a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletével*.²¹

Az önálló szabályozó szerv vezetője törvényben kapott felhatalmazás alapján, sarkalatos törvényben meghatározott feladatkörében rendeletet ad ki, amely *Alaptörvénnyel, törvénnyel, kormányrendelettel, miniszterelnöki rendelettel, miniszteri rendelettel és a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletével nem lehet ellentétes*.²² Jelenleg két ilyen központi államigazgatási szerv működik a *Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal* és a *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság*, amely szervek elnökei által hozott rendeletek csak az adott szerv szűken vett hatásköri területére terjedhetnek ki.

A helyi önkormányzat képviselő-testülete saját hatáskörében törvény által nem szabályozott helyi társadalmi viszonyok rendezésére, illetve törvényben kapott felhatalmazás alapján önkormányzati rendeletet alkot, amely *más jogszabállyal nem lehet ellentétes*.²³

Fontos megemlíteni még egy, a múltban létező, de ma már nem alkalmazott jogszabálytípust a magyar jogrendben. Az 1949. évi XX. törvény (régii Alkotmány) alapján a Népköztársaság Elnöki Tanácsa jogosult volt *törvényerejű rendeletet (tvr.)* kiadni. Ezek a jogszabályok a *törvényekkel azonos erejűek voltak*, és az Országgyűlésnek később kellett volna jóváhagynia őket – de ez gyakran formális volt. A rendszerváltás után, az 1989–1990-es alkotmányos reform során (a Népköztársaság Elnöki Tanácsa megszűnésével) a törvényerejű rendelet *megszűnt mint jogforrás*. Új törvényerejű rendeletet nem lehet alkotni, de a régiiek továbbra is hatályban maradhattak, amíg az Országgyűlés hatályon kívül nem helyezi vagy át nem dolgozza őket törvénnyé. Jelenleg még körülbelül háromszáz ilyen jogszabály található a magyar jogrendszerben, amelyek döntő többsége nemzetközi szerződéseket hirdet ki. Ilyen például az 1957. évi 14. törvényerejű rendelet

20 Alaptörvény 41. cikk (5) bekezdés

21 Alaptörvény 18. cikk (3) bekezdés

22 Alaptörvény 23. cikk (4) bekezdés

23 Alaptörvény 32. cikk (2)-(3) bekezdés

a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről vagy az 1979. évi 2. törvényerejű rendelet a kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről szóló, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Közgyűlése által Párizsban az 1970. évi november hó 14. napján elfogadott Egyezmény kihirdetéséről.

A fentiekén kívül a békétől eltérő *különleges jogrendre vonatkozó szabályokat* az Alaptörvény külön fejezetben tárgyalja, és egységesen *a Kormányt jogosítja fel döntéshozatalra. Különleges jogrend a hadiállapot, a szükségállapot és a veszélyhelyzet.*²⁴

Az Alaptörvény 49. cikk (1) bekezdése szerint az Országgyűlés

- a. háborús helyzet kinyilvánítása vagy háborús veszély,
- b. külső fegyveres támadás, hatásában külső fegyveres támadással egyenértékű cselekmény, valamint ezek közvetlen veszélye, vagy
- c. kollektív védelemre irányuló szövetségesi kötelezettség teljesítése esetén *hadiállapotot* hirdethet ki.

Az Alaptörvény 50. cikk (1) bekezdése értelmében az Országgyűlés

- a. az alkotmányos rend megdöntésére, felforgatására vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló cselekmény, vagy
- b. az élet- és vagyonbiztonságot tömeges mértékben veszélyeztető súlyos, jogellenes cselekmény esetén *szükségállapotot* hirdethet ki.

Az Alaptörvény 51. cikk (1) bekezdése szerint a Kormány szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus, háborús helyzet vagy humanitárius katasztrófa, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény – különösen elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség – esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében *veszélyhelyzetet* hirdethet ki.

Különleges jogrendben *nem függeszthető fel az Alaptörvény alkalmazása, nem korlátozható az Alkotmánybíróság működése, köteles a Kormány minden olyan intézkedést megtenni, amely az Országgyűlés és az Alkotmánybíróság folyamatos működését szavatolja, továbbá az étellel, emberi méltósággal, a kínzással, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmóddal, illetve az ártatlanság vélelmével és a védelemmel, jogorvoslattal kapcsolatos alapvető jogok gyakorlása sem függeszthető fel.* A Kormány *különleges jogrendben rendeletet alkothat*, amellyel

24 Alaptörvény 48. cikk

– sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. A Kormány által különleges jogrend idején a különleges jogrendre vonatkozó szabályok szerint alkotott *rendelet a különleges jogrend megszűnésekor hatályát veszti*, a különleges jogrendre vonatkozó szabályok szerint alkotott *rendeletet az Országgyűlés hatályon kívül helyezheti. A hatályon kívül helyezett rendeletet a Kormány azonos tartalommal nem alkothatja meg újra, kivéve, ha azt a körülmények jelentős változása indokolja.*²⁵

2.2.5. A közjogi szervezetszabályozó eszközök

A közjogi szervezetszabályozó eszközök a magyar jogrendszerben *nem minősülnek jogszabálynak, de jogilag releváns, kötelező erejű normatív aktusok*, amelyeket *közjogi szervek, illetve azok vezetői adhatnak ki a szerv működésére vagy a felügyelete alá tartozó szervek belső működésére vagy szervezeti rendjére vonatkozóan*. Két típusa létezik: a *normatív határozat* (testületi szervek adhatják ki, pl. Országgyűlés, Kormány, Alkotmánybíróság stb.) és a *normatív utasítás* (közjogi személyek adhatják ki, pl. köztársasági elnök, miniszterelnök, legfőbb ügyész, [fő]polgármester stb.).

Fontos, hogy *nem lehet velük külső jogalanyokra* (állampolgárokra, külső szervekre vonatkozó) *kötelező szabályt alkotni*. A közjogi szervezetszabályozó eszközök *nem lehetnek jogszabállyal ellentétesek*.²⁶ Míg a jogszabályokat ki kell hirdetni, a közjogi szervezetszabályozó eszközöket *közzé kell tenni a Magyar Közlönyben*.²⁷

2.2.6. Jogelvek az egyes jogszabályok egymáshoz való viszonyában²⁸

A. *A magasabb rendű jogszabály lerontja vagy felülírja az alacsonyabb rendűt.* Ez a jogforrási hierarchia egyik alapelve, és azt fejezi ki, hogy *ha két jogszabály egymásnak ellentmond, akkor mindig a magasabb szintű jogszabály az irányadó*. Fordítva is igaz: az alacsonyabb szintű jogszabály nem tartalmazhat a magasabb szintű jogszabállyal ellentétes rendelkezést – ha mégis, az utóbbit kell alkalmazni, és az előbbi érvényét veszti (teljesen vagy részben). Például, ha egy rendelet ellentétes a törvénnyel, akkor a törvényt kell alkalmazni.

25 Alaptörvény 52–53. cikk

26 Jat. 24. § (1) bekezdés

27 Jat. 26. § (1)–(2) bekezdés

28 PETRÉTEI József: i. m. 129–130. p.

A fenti jogelv két, eltérő hierarchiai szinten elhelyezkedő jogszabály rendelkezéseinek ellentmondása esetén alkalmazandó, de mi a helyzet akkor, ha két, azonos hierarchiai szinten lévő jogszabály rendelkezései ütköznek egymással?

B. *A különös (speciális) szabály lerontja vagy megelőzi az általánosat.*

Ez az elv akkor alkalmazandó, amikor *két, azonos szintű jogszabály* (pl. két törvény vagy két rendelet) *rendelkezése ütközik vagy látszólag ellentmond, és az egyik egy általános szabályt, a másik pedig egy konkrétabb, speciális szabályozást tartalmaz.* Például a Polgári Törvénykönyv (Ptk.) tartalmaz általános szerződési szabályokat, de a szerzői jogi törvény speciálisan a felhasználási, illetve a kiadói szerződésekre vonatkozik. Ilyenkor a szerzői jogi törvény rendelkezése az irányadó. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy *a hierarchia alacsonyabb szintjén álló speciális szabály nem rontja le a magasabb szintű általános szabályt*, hisz ez a jogforrási hierarchia elvének ellentmondana. Tehát hangsúlyozzuk, hogy ez a jogelv akkor jön szóba, ha két szabály ugyanazon szintű, de eltérő részletességű.

C. *A később alkotott jogszabály lerontja vagy megelőzi a korábbi.*

Ez az elv akkor alkalmazandó, amikor *két, azonos szintű jogszabály* (pl. két törvény vagy két rendelet) *ugyanarra a tárgyra vonatkozik, és ellentmondanak egymásnak.* Ebben az esetben az *újabb (későbbi) keletkezésű jogszabály rendelkezése az irányadó.* Például egy 2010. évi törvény szerint valamilyen engedély 3 évre szól, de a 2025-ben elfogadott új törvény szerint 5 évre, akkor a 2025-ös szabály az irányadó. Ez az elv nem jelent automatikus hatályon kívül helyezést, inkább egy értelmezési irányelv. Bár a *korábbi jogszabályt elvileg hatályon kívül kell helyezni*, de ha ez nem történt volna meg, akkor is az újabb szabályt kell alkalmazni az ellentmondó részre.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Ismertesse a jog fogalmát!
2. Mutassa be a magyar jogrendszer jogforrásait!
3. Határozza meg a jogszabály fogalmát!
4. Ismertesse a közjogi szervezetszabályozó eszközöket!
5. Hasonlítsa össze a jogforrási és a jogszabályi hierarchiát!
6. Mit jelent a jogszabály érvényessége és hatálya?
7. Ismertesse részletesen az Alaptörvényben lefektetett jogszabályi hierarchiát!
8. Ismertesse az egyes jogszabályok egymáshoz való viszonyára vonatkozó jogelveket!
9. Mikor és ki adott ki törvényerejű rendeletet? Milyen jogi erővel rendelkezett?
10. Mit nevezünk különleges jogrendnek? Foglalja össze a különleges jogrendre vonatkozó szabályokat!

Ajánlott irodalom

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1100425.ATV/ts/20250415/lr/chain42> [2025. május 5.]

2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1000130.TV/ts/20240701/lr/chain144> [2025. május 8.]

1979. évi 2. törvényerejű rendelet a kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről szóló, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Közgyűlése által Párizsban az 1970. évi november hó 14. napján elfogadott Egyezmény kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/97900002.TVR/ts/20140716/> [2025. május 19.]

1957. évi 14. törvényerejű rendelet a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/95700014.TVR/ts/20140716/> [2025. május 19.]

Általános közigazgatási ismeretek. II. modul: Jogalkotási és jogalkalmazási ismeretek. Budapest, Nemzeti Közszerületi Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2025. 155. p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101784/szakvizsga_II_mod_12th_2025_HAT.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. május 14.]

Bevezetés az alkotmányjogba. 2. előadás. A jog definíciója, a jogforrási hierarchia, érvényesség versus hatályosság. Forrás: https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index2dca.html?option=com_tanelem&id_tanelem=337&tip=0 [2025. augusztus 8.]

PATYI András – VARGA Zs. András: Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében). Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013. 351 p.

PETRÉTEI József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2016. 371 p.

VISEGRÁDY Antal: Jogi alaptan. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 101 p.

2.3. ALAPTÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁS

Az Alaptörvény Magyarország 2012. január 1-jén hatályba lépett legmagasabb szintű jogforrása – a korábbi Alkotmánynak (1949. évi XX. törvény) a helyébe lépő új, egységes szerkezetű, szuverén állami alapidokumentum. „Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja.”²⁹ Szerkezete logikus és tematikusan felépített. Az Alaptörvény *hat fő egységből áll*: a *Nemzeti hitvallást* (nem jogszabályi, hanem értékalapú bevezető rész, kvázi egy erkölcsi, történelmi és nemzeti önazonosságot, identitást megfogalmazó nyilatkozat) követő *Alapvetés* (A-U cikk) tartalmazza mindazokat az alapvető rendelkezéseket, amelyek Magyarország állami berendezkedésére, alapértékeire és alkotmányos alapelveire vonatkoznak, továbbá meghatározza az Alaptörvényre és más jogszabályokra irányadó alapvető szabályokat is. A *Szabadság és felelősség* című harmadik rész (I–XXXI. cikk) az ember alapvető, sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogaira helyezi a hangsúlyt az EU Alapjogi Chartája mintájára. Az *Állam* címet viselő negyedik rész (1–47. cikk) Magyarország államszervezetére vonatkozó legalapvetőbb szabályokat tartalmazza, míg az ötödik, *Különleges jogrend* című rész (48–56. cikk) rendelkezik a békétől eltérő különleges jogrend egyes formáiról, azaz a hadiállapotról, a szükségállapotról és a veszélyhelyzetről, valamint rögzíti a különleges jogrend elrendelésekor alkalmazható intézkedések alkotmányos kereteit is. Végül a hatodik részben, a *Záró és egyes rendelkezések* között találjuk – többek között – az Alaptörvény hatálybalépését, értelmezési, technikai és átmeneti szabályokat.

Az Alaptörvény értelmében „Magyarország független, demokratikus jogállam”³⁰, amely „az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében”³¹, és „az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért”³².

Magyarország elismeri az alapvető emberi, polgári és politikai jogokat. Az Alaptörvény – többek között – kinyilvánítja, hogy:

- A magyar kultúra „gazdag hozzájárulás az európai egység sokszínűségéhez”.³³
- „Tiszteljük más népek szabadságát és kultúráját, együttműködésre törekszünk a világ minden nemzetével.”³⁴

29 Alaptörvény R) cikk (1) bekezdés

30 Alaptörvény B) cikk (1) bekezdés

31 Alaptörvény E) cikk (1) bekezdés

32 Alaptörvény D) cikk

33 Alaptörvény. Nemzeti hitvallás

34 Alaptörvény. Nemzeti hitvallás

- Az Alaptörvény több helyen kimondja, hogy Magyarország felelősséget visel a határon túli magyarság kultúrájáért és nyelvéért is. Magyarország a magyar nyelv kiemelt védelme mellett tisztelettel viseltetik az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve, a más nemzetek nyelve, valamint a jelnyelv iránt, és biztosítja azok védelmét.³⁵
- „[A] kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”³⁶ Az Alaptörvény az Alapvetés rendelkezései útján alkotmányos védelemben részesíti – többek között – a kulturális örökség megővését, amelynek teljesítése valamennyi természetes és jogi személy számára kötelezettséget jelent, függetlenül állampolgárságuktól. Ez a cikk az alkotmányos alapja a műemlékvédelemnek, a könyvtári, levéltári és muzeális értékek megőrzésének.
- Kulturális alapjogok (Alaptörvény X., XI. és XXIX. cikkei) az alapvető emberi jogok azon csoportját alkotják, amelyek biztosítják az egyének számára a szellemi és kulturális életben való részvételt. Ezeket a jogokat Magyarország Alaptörvénye is rögzíti, és céljuk, hogy mindenki számára hozzáférést biztosítsanak az oktatáshoz, a kultúrához, a tudományhoz és a művészetekhez. A könyvtári ellátással összefüggésben a következő alapjogok hangsúlyosak: a személyes adatok védelme, a közérdekű adatok megismerésének joga, vagyis az információs szabadság³⁷ (jelenti az információkhoz való hozzáférhetőséget és az információk szabad áramlását is), a tudományos kutatás szabadsága³⁸ (jelenti, hogy az állam nem rendelkezhet a tudományos tényekről, valamint nem akadályozhatja a tudományos eredményekhez való hozzáférést), a művelődéshez való jog³⁹, a Magyarországon élő nemzetiségek joga saját anyanyelvük használatára, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználatra, saját kultúrájuk ápolására és az anyanyelvű oktatásra⁴⁰.

35 Alaptörvény H) cikk (2)–(3) bekezdés

36 Alaptörvény P) cikk (1) bekezdés

37 Alaptörvény VI. cikk

38 Alaptörvény X. cikk

39 Alaptörvény XI. cikk

40 Alaptörvény XXIX. cikk

2.4. NEMZETKÖZI ÉS EURÓPAI UNIÓS JOGSZABÁLYI HÁTTÉR

2.4.1. Nemzetközi szabályozás

A nemzetközi jog a *különböző államok, nemzetközi szervezetek, illetve bizonyos esetekben más nemzetközi jogalanyok* (pl. nemzetközi mozgalmak, nemzetközi vállalatok, egyének) *közötti jogviszonyokat szabályozza*. Ez a jogág különbözik a belső, állami jogtól, mert nem egy állam bocsátja ki, hanem elsősorban nemzetközi szerződések, szokásjog és általános jogelvek képezik az alapját. „A nemzetközi jog egyik legfőbb sajátossága, hogy a nemzetközi jogi szabályokat az államok akarat-megegyezése hozza létre.”⁴¹

Az Alaptörvény Q cikk (1) bekezdése értelmében *hazánk együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával. 1955. december 14-étől* Magyarország tagja az *Egyesült Nemzetek Szövetségének (ENSZ)*, amelynek alapdokumentumát az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról szóló 1956. évi I. törvénnyel hirdette ki. Szintén a más országokkal való együttműködést testesíti meg, hogy *1990-től az Európa Tanács* tagjává, valamint *1999-től az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének* (North Atlantic Treaty Organisation = NATO) tagjává is vált Magyarország. *2004. május 1-jén pedig az EU teljes jogú tagjává váltunk*. Az EU jogrendjének és jogforrásainak bemutatására a 2.4.2. alpontban kerül sor.

Az Alaptörvény Q cikk (2)–(3) bekezdései szerint *Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját, továbbá elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait* (pl. nemzetközi szokásjog⁴², általános jogelvek⁴³). Ezek a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai a magyar jogrendszer részét képezik, akár külön jogszabályi rendelkezés nélkül is. A nemzetközi jog egyéb forrásai – pl. a nemzetközi szerződések – a róluk szóló jogszabály kihirdetésével épülnek be a magyar jogrendbe,⁴⁴ más szóval, *Magyarországon a nemzetközi szerződéseket törvény vagy kormányrendelet útján kell kihirdetni*. A kihirdetett nemzetközi szerződés azonban *elsőbbséget élvez a törvénnyel szemben*, ha a kettő ellentétes (azonban az Alaptörvénnyel

41 PETRÉTEI József: i. m. 127. p.

42 Írásban le nem fektetett, de jogilag kötelező gyakorlatokat és normákat foglal magában. Ezek az államok, a nemzetközi közösség hosszú időn át tartó állandó és általános gyakorlatán alapulnak, amelyet jogként ismernek el. Pl. diplomáciai mentesség (később az 1961-es Bécsi Egyezmény kodifikálta).

43 Azok az alapelvek, amelyeket a világ főbb nemzeti jogrendszerei egyaránt elismernek és alkalmaznak, és amelyeket a nemzetközi bíróságok is figyelembe vesznek, főként joghézagok áthidalására. Pl. jóhiszeműség elve, eljárási méltányosság, diszkrimináció tilalma, kártérítés elve.

44 Pl. a 2001. évi XXVIII. törvény a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló, Rómában 1995. év június hó 24. napján aláírt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről.

nem lehet ellentétes!). „A magyar jogforrási rendszer szerint *a törvényben kihirdetett nemzetközi szerződés* az Alaptörvény alatt, de a törvények felett helyezkedik el. *A kormányrendeletben kihirdetett nemzetközi szerződés* pedig a törvények alatt, de a kormányrendeletek felett helyezkedik el a jogforrási hierarchiában.”⁴⁵

Amennyiben a nemzetközi jog és a belső jog között ellentmondás merülne fel, az Alkotmánybíróság feladata annak eldöntése, hogy melyik jogszabály élvez elsőbbséget, és szükség esetén a belső jog módosítása vagy kiigazítása. Ez biztosítja, hogy Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségei teljesüljenek, miközben a belső jogrendszer is érvényesül.

2.4.1.1. Könyvtári, valamint szerzői és kapcsolódó jogi szempontból fontos nemzetközi egyezmények, szerződések

2.4.1.1.1. Berni Uniós Egyezmény (BUE)

A *Berni Uniós Egyezmény* (hivatalos nevén: Berni Egyezmény az irodalmi és művészeti művek védelméről)⁴⁶ tíz állam részvételével létrejött nemzetközi szerződés, amelyet 1886-ban kötöttek meg Bernben, Svájcban. Az egyezmény célja az *irodalmi és művészeti alkotások szerzői jogának nemzetközi védelme*. Magyarország 1922-ben csatlakozott a BUE-hez, így az itt született és alkotott művek automatikusan védelemben részesülnek minden más, BUE-hez tartozó országban is. A BUE-nek mára az *ENSZ szinte valamennyi tagállama részese*. Fontos megjegyezni, hogy *nem minden nemzetközi egyezmény eredményez uniót*. Az egyezmények önmagukban csak arra kötelezik a részes államokat, hogy végrehajtsák a bennük foglalt rendelkezéseket. Egy unióhoz való csatlakozás ezzel szemben azt jelenti, hogy *az államok egy meghatározott cél érdekében tartósan együttműködnek*. A Berni Unió esetében ez a cél a *szerzői jogok minél hatékonyabb és egységesebb védelmének elősegítése*, amelyhez a tagállamok vállalják az *eredeti kötelezettségek rendszeres felülvizsgálatát* is. A Berni Unió tehát egy intézményesített együttműködési keret, amelynek állandó szervei vannak, saját költségvetéssel működik, és fenntartását a tagállamok anyagi hozzájárulásai biztosítják.

45 Általános közigazgatási ismeretek. II. modul: Jogalkotási és jogalkalmazási ismeretek. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2025. 24. p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101784/szakvizsga_II_mod_12th_2025_HAT.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. május 14.]

46 Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény Párizsban, az 1971. évi július hó 24. napján felülvizsgált szövege. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/97500004.NK/ts/20250301/> [2025. június 22.]

A Berni Uniót létrehozó egyezmény már 1886-ban alapított egy Nemzetközi Irodát, amelyet a svájci Szövetségi Tanács felügyelt. Később, 1893-ban a svájci kormány összevonta ezt az irodát az 1883-ban létrehozott Párizsi Unió Irodájával, amely az ipari tulajdon védelmét szolgálta. Ezt a közös hivatalt később felváltotta a *Szellemi Tulajdon Világszervezete* (World Intellectual Property Organization = WIPO), amelynek székhelye Genf. A WIPO-t az *1967-ben* Stockholmban megtartott diplomáciai konferencia hozta létre jogi személyként, azzal a céllal, hogy felülvizsgálja mind a BUE-t, mind az ipari tulajdon védelmére szolgáló, 1883-as Párizsi Egyezményt. A szervezet *1974-ben* az ENSZ-szel kötött megállapodás révén az *ENSZ egyik szakosított intézményévé vált*.

A BUE főbb alapelvei:

- *Alakszerűtlenség elve*: A BUE szerint a szerzői jogi védelem *nem függ semmilyen formai követelménytől* (pl. regisztrációtól vagy nyilvántartásba vételtől). A szerzői jogi védelem automatikusan létrejön, amint a mű elkészül.
- *Nemzeti elbánás elve*: A részes államok kötelesek a Berni Unióhoz tartozó más államok szerzőinek ugyanazt a jogi védelmet nyújtani, mint saját állampolgáraiknak.
- *Független védelem elve*: egy mű védelme az egyes BUE tagállamokban független attól, hogy a származási országban (vagy más országokban) védelem alatt áll-e.
- *Védelmi minimum elve*: A BUE 7. cikkében meghatározza a szerzői jogi védelem legalacsonyabb szintjét, amelyet minden Berni Unióhoz tartozó államnak biztosítania kell. Például a szerzői jogi védelem legalább *a szerző halálától számított 50 évig* tart (sok ország, köztük az EU és Magyarország is, 70 évet alkalmaz).

2.4.1.1.2. Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény (ESZJE)

Az *Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény* (Universal Copyright Convention = UCC) egy nemzetközi szerzői jogi megállapodás, amelyet *1952-ben fogadtak el Genfben*, nem a WIPO, hanem az *UNESCO égisze alatt*. Célja az volt, hogy áthidalja a szerzői jogi szabályozás különbségeit azon országok között, amelyek *nem csatlakoztak a BUE-hez*, különösen az Egyesült Államok és a Szovjetunió esetében. Az ESZJE egy *alternatív, lazább szabályozást* kínált, amely így szélesebb körű nemzetközi részvételt tett lehetővé. Az ESZJE fontos szerepet játszott a hidegháborús időszakban, amikor a politikai megosztottság miatt nem volt lehetséges az egységes szerzői jogi rendszer. Az *USA csak 1989-ben csatlakozott a BUE-hez*, addig az ESZJE volt számára a fő nemzetközi keret. A későbbi egyezmények (pl. *TRIPS*,

1994)⁴⁷ és a *WIPO-szerződések* (1996) a nemzetközi védelem új szintjét hozták el, így az ESZJE mára háttérbe szorult. Magyarország egyébként *1971-ben csatlakozott* az ESZJE-hez, 1922-ben pedig már a BUE-hez is, így mindkét rendszer alapján biztosította a szerzői jogokat.

2.4.1.1.3. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY)

Az ENSZ által 1948. december 10-én elfogadott *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (EJENY) deklarálja, hogy „Minden személynek mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz; minden személynek ugyancsak igénye van arra, hogy – az államok erőfeszítései és a nemzetközi együttműködés eredményeképpen és számot vetve az egyes országok szervezetével és gazdasági erőforrásaival – a méltóságához és személyiségének szabadon való kifejlődéséhez szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíthesse.”⁴⁸

Az EJENY *nemzetközi szokásjogi jelentőségre tett szert*, és befolyásolta a magyar alkotmányos szabályozást is, különösen az 1989-es rendszerváltás után. Bár az EJENY *nem kötelező és nem rendelkezik törvényerővel*, ugyanakkor *megalapoz két, kötelező érvényű ENSZ-egyezményt*: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, amelyeket az ENSZ Közgyűlése 1966. december 16-án fogadott el, és amelyek *1976-ban léptek hatályba*. Az EJENY és a két egyezségokmány alkotja az *ún. Nemzetközi Emberi Jogi Kódexet*.

47 Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, vagyis A szellemi tulajdonjog kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás, a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization = WTO) egyik alapvető nemzetközi szerződése, amelyet 1994-ben fogadtak el, amelynek célja, hogy a szellemi tulajdon (pl. szerzői jog, szabadalom, védjegy stb.) minimális jogi védelmét egységesítse a nemzetközi kereskedelem területén. Ez volt az első olyan egyezmény, amely a szellemi tulajdont kereskedelmi kérdésként kezelte. Magyarország 1995-ben vált a WTO tagjává, így a TRIPS egyezmény is kötelező erejű a hazai jogrendszerben. A magyar szellemi tulajdonjogi szabályozás (pl. szerzői jogi törvény, szabadalmi törvény) a TRIPS-nek megfelelően került kialakításra.

48 Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 22. cikk

2.4.1.1.4. *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*

A *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* az egyik legfontosabb nemzetközi emberi jogi dokumentum, amely *részletesen szabályozza az emberi jogok gazdasági, szociális és kulturális vetületeit*. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában részes államok felismerték – többek között –, hogy „az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megfelelően a félelemtől és a nélkülözéstől mentes szabad emberi lények eszménye csak akkor valósítható meg, ha olyan feltételeket hoznak létre, amelyek révén mindenki élvezheti gazdasági, szociális és kulturális jogait, úgyszintén polgári és politikai jogait is”.⁴⁹ Továbbá: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket.”⁵⁰ „Az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat arra, hogy az Egyezségokmányban meghatározott gazdasági, szociális és kulturális jogok gyakorlását a férfiak és a nők számára az egyenjogúság alapján biztosítják.”⁵¹

„1. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenki jogát arra, hogy

a) részt vegyen a kulturális életben;

b) élvezze a tudomány haladásából és annak alkalmazásából származó előnyöket;

c) minden olyan tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotás tekintetében, melynek szerzője, erkölcsi és anyagi érdekei védelemben részesüljenek.

2. Az Egyezségokmányban részes államok által e jog teljes érvényesítése érdekében teendő lépéseknek ki kell terjedniük a tudomány és a kultúra megőrzését, fejlesztését és terjesztését biztosító intézkedésekre is.

3. Az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat a tudományos kutató és alkotó tevékenységhez nélkülözhetetlen szabadság tiszteletben tartására.

4. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik a tudomány és kultúra területén történő nemzetközi kapcsolatok és együttműködés előmozdításából és fejlesztéséből származó előnyöket.”⁵²

A *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága* (*Committee on Economic, Social and Cultural Rights = CESCR*) az ENSZ egyik szerve, amely *ellenőrzi a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya végrehajtását*. Minden részes állam köteles időszakosan beszámolni arról, hogy miként hajtja végre az egyezményben foglalt jogokat, a Bizottság pedig értékeli a jelentést,

49 Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya preambulum

50 Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 1. cikk

51 Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 3. cikk

52 Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 15. cikk

írásbeli kérdéseket tesz fel, majd záró észrevételeket (Concluding Observations) ad ki – ezek ajánlások az állam számára.

Az Egyezségokmány 15. cikke tekintetében az államokat pozitív kötelezettség terheli: *nemcsak tűrniük kell a kultúrához való hozzáférést, hanem aktívan elő is kell segíteniük azt* (pl. kulturális intézmények működtetése vagy támogatások által). Az államoknak különös figyelmet kell fordítaniuk *a kisebbségek, a nők és a hátrányos helyzetű csoportok kulturális jogaira*.

2.4.1.1.5. UNESCO Alapokmánya, az IFLA-UNESCO manifesztuma a közkönyvtárakról, valamint az iskolai könyvtárakról

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization = UNESCO) 1945. november 16-án alakult meg Párizsban, *hazánk 1948. szeptember 13. óta tagja*. „A Szervezet céljává tűzte ki, hogy hozzájárul a béke és a biztonság fenntartásához azáltal, hogy elősegíti a nemzetek közötti együttműködést a nevelésügy, a tudomány és a kultúra révén annak érdekében, hogy előmozdítsa az igazság, a jogállamiság és az emberi jogok és alapvető szabadságok egyetemes tiszteletben tartását, amelyeket az Egyesült Nemzetek Alapokmánya faji, nemi, nyelvi, illetve vallási megkülönböztetés nélkül a világ népei javára elismer.”⁵³

1949, 1972 és 1994 után 2022-ben fogadták el az UNESCO negyedik manifesztumát a közkönyvtárakról.⁵⁴ „E Nyilatkozattal az UNESCO azon meggyőződésének ad hangot, amely szerint a közkönyvtár a tanulás, a kultúra, az elfogadás és a tájékozódás hajtóerejeként létfontosságú szereplője a fenntartható fejlődésnek, valamint támogatja a belső béke beteljesülését és a szellemi gazdagodást az egyes egyének szemléletének formálásával. Az UNESCO ezért arra ösztönzi az egyes nemzeti kormányokat és önkormányzatokat, hogy aktív közreműködésükkel támogassák a közkönyvtárak fejlesztését.” A manifesztum lefekteti, hogy a társadalom és az egyén szabadsága, jóléte és fejlődése csak jól informált, demokratikus jogaikat gyakorló polgárok révén valósulhat meg. Ehhez elengedhetetlen a megfelelő oktatás, valamint a *tudáshoz, a kultúrához és az információhoz való akadálymentes hozzáférés*. A közkönyvtárak kulcsszerepet játszanak ebben: támogatják az élethosszig tartó tanulást, az önálló döntéshozatalt és a kulturális fejlődést. *Hozzáférést biztosítanak a tudás minden formájához*, így hozzájárulnak egy egészséges, tudásalapú társadalom kialakulásához. *Nyilvános teret biztosítanak*

53 2009. évi XXXII. tv. I. cikk 1. pont

54 IFLA-UNESCO közkönyvtári nyilatkozat 2022. Forrás: https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/ifla-unesco_public_library_manifesto_2022_vegleges_0919.pdf [2025.május 29.]

a tudás megosztásához, a kultúra közvetítéséhez és a közösségi kezdeményezések támogatásához, népszerűsítéséhez. Közösségépítőként aktívan keresik az új célcsoportokat, és a helyi igényekhez igazodva alakítják szolgáltatásaikat, hozzájárulva ezzel az életminőség javításához.

A könyvtári gyűjteményeknek sokféle médiatípust kell lefedniük, alkalmazkodva a technológiai fejlődéshez, miközben figyelembe veszik a közösség kulturális sokszínűségét és nyelvi sajátosságait. *A könyvtáraknak függetlennek kell maradniuk mindenféle ideológiai, politikai, vallási cenzúrától vagy kereskedelmi befolyástól.*

A speciális igényű felhasználók – például fogyatékossgal élők, nyelvi kisébbségek, olvasási nehézséggel küzdők vagy kórházban, börtönben lévő személyek – számára külön szolgáltatásokat kell biztosítani.

A manifesztum szerint a *közkönyvtári szolgáltatások középpontjában* olyan kulcsfontosságú küldetések állnak, amelyek *az információhoz való hozzáférést, a műveltség fejlesztését, a tanulást, a kulturális sokszínűséget, az állampolgári kezdeményezéseket, valamint a kultúra és a helyi közösségek támogatását célozzák.*

A fő célkitűzések:

- Szabad és cenzúramentes hozzáférés biztosítása az információk és ötletek széles köréhez, támogatva minden szintű oktatást és az élethosszig tartó tanulást.
- Az egyéni kreativitás, kíváncsiság, empátia és képzelet fejlesztésének ösztönzése.
- A gyermekek olvasási szokásainak kialakítása és megerősítése már a születéstől kezdve.
- Olvasási, íráskészségi, média-, digitális és információs műveltségi programok szervezése minden korosztály számára, a demokratikus, tájékozott társadalom építésének érdekében.
- Információkhoz, gyűjteményekhez és programokhoz való hozzáférés biztosítása digitális eszközökkel, akár távolról is.
- Közérdekű információkhoz való egyetemes hozzáférés és közösségi szerveződések támogatása, a könyvtár közösségi központi szerepének elismerésével.
- Tudományos ismeretekhez – például kutatási eredményekhez vagy egészségügyi információkhoz – való hozzáférés biztosítása, elősegítve ezzel a tudományos fejlődésben való társadalmi részvételt is.
- Olyan információs szolgáltatások nyújtása, amelyek támogatják a helyi vállalkozásokat, civil szervezeteket és szakmai közösségeket.

- A helyi tudás, adatok és örökség – beleértve a szóbeli hagyományokat is – megőrzése és hozzáférhetővé tétele, oly módon, hogy a közösség aktívan részt vehessen ezek kiválasztásában és megosztásában.
 - A kultúrák közötti párbeszéd támogatása, a kulturális sokszínűség és kölcsönös megértés erősítése.
 - A kulturális önkifejezés, a művészetek elismerése, valamint a tudományos ismeretekhez, kutatásokhoz és innovációkhoz való nyílt hozzáférés elősegítése – mind a hagyományos, mind a digitalizált (vagy eleve digitálisan született) formákban.
- E küldetések révén a könyvtárak aktívan hozzájárulnak a fenntartható, egyenlőbb és emberközpontú társadalmak kialakításához, hiszen ezek a feladatok mind hozzájárulnak a közösségek megerősítéséhez, az identitás megőrzéséhez, valamint a társadalmi és kulturális fenntarthatósághoz egyaránt.

Fontos továbbá, hogy a *közkönyvtárakhoz való hozzáférésnek* – mind az épület, mind az alapszolgáltatások tekintetében – *ingyenesnek kell lennie. Fenntartásuk önkormányzati és állami feladat*, amelyet naprakész, nemzetközi egyezményekkel összehangolt jogszabályokkal kell támogatni. A digitális korban a *szertői jogi szabályozásnak lehetővé kell tennie, hogy a könyvtárak a digitális tartalmakhoz is ugyanolyan feltételekkel férjenek hozzá és szolgáltatassák azokat, mint a fizikai műpéldányokat.*

2025-ben fogadták el az IFLA-UNESCO aktualizált manifesztumát az iskolai könyvtárakról, amely az 1999-es dokumentum korszerűsített változata.⁵⁵ Az iskolai könyvtár nem csupán egy könyvekkel teli helyiség – kiemelt szerepe van az oktatás támogatásában, valamint az élményalapú tanuláshoz és az információ felelős használatának ösztönzésében. Segíti a tanulókat abban, hogy jól eligazodjanak az információk világában, fejlesszék gondolkodásukat, kreativitásukat és nyitottságukat. A cél az, hogy *mindenki* – függetlenül a háttérétől – *egyenlő eséllyel kapjon a tudáshoz való hozzáférésre.*

Fő célok:

1. Minden tanuló támogatása

- Az iskolai könyvtár célja, hogy minden tanuló – függetlenül szociális, kulturális, nyelvi vagy fizikai helyzetétől – egyenlő eséllyel férhessen hozzá az információhoz, tanuláshoz és tudáshoz.
- Kiemelten figyel a hátrányos helyzetű vagy speciális nevelési igényű diákokra.

55 IFLA-UNESCO: Iskolai könyvtári nyilatkozat 2025. Forrás: https://portal.ktep.hu/sites/default/files/HU_ifla-unesco-school-library-manifesto-2025.pdf [2025. augusztus 8.]

2. *Kritikai gondolkodás és információhasználat fejlesztése*
 - Segíti a diákokat abban, hogy megtanulják értelmezni, megkérdőjelezni és etikusan használni az információkat.
 - A cél az, hogy tudatos, felelős, digitálisan művelt állampolgárokká váljanak.
3. *Olvasás megszerettetése és ösztönzése*
 - Támogatja a szabadidős és tanulmányi célú olvasást egyaránt.
 - Törekvése, hogy az olvasás örömforrás legyen, és segítse az empátia, a képzelőerő és a nyelvi készségek fejlődését.
4. *Tanulási készségek fejlesztése*
 - A könyvtár nemcsak olvasásra, hanem tanulási módszerek tanítására is szolgál.
 - Megtanítja a diákokat kutatni, rendszerezni, reflektálni – és így önállóbb tanulóvá válni.
5. *Élethosszig tartó tanulásra való felkészítés*
 - Célja, hogy a tanulók ne csak az iskolában tanuljanak, hanem megtanuljanak tanulni – vagyis, hogy életük bármely szakaszában képesek legyenek új tudást megszerezni.
6. *Társadalmi és kulturális tudatosság fejlesztése*
 - A könyvtár segíti a tanulókat a különféle kultúrák és nézőpontok megértésében.
 - Hozzájárul a nyitottság, elfogadás és aktív állampolgárság kialakításához.
7. *Tanári és közösségi együttműködés*
 - A könyvtárostánár együtt dolgozik a pedagógusokkal, hogy az oktatás minél sokszínűbb és korszerűbb legyen.
 - A könyvtár kapcsolódik a helyi közösséghez is: rendezvények, projektek, kulturális programok révén.
8. *Digitális és fizikai eszközök kombinálása*
 - A könyvtári program része a digitális tanulás: e-könyvek, adatbázisok, online források használatára tanít.
 - Ugyanakkor biztosítja a hagyományos dokumentumok és nyugodt tanulóter elérését is.
9. *Etikus, szabad és biztonságos információkezelés*
 - A könyvtár biztosítja a szellemi szabadságot, támogatja a diákokat abban, hogy biztonságosan és etikusan használják a digitális világot.
 - Fellép a cenzúra, a dezinformáció és az internetes zaklatás ellen.

Az iskolai könyvtárak kulcsfontosságú szerepet játszanak az *oktatási rendszerek hosszú távú céljaiban* – támogatják a tudás megszerzését, a különböző készségek fejlesztését, valamint hozzájárulnak a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődéshez.

A szolgáltatásoknak mindenki számára ingyenesen hozzáférhetőnek kell lenniük, a diákok, a tanárok, a szülők és a helyi közösség számára egyaránt.

Az iskolai könyvtár az egész iskola tanulási terét támogatja, ezért a vezetésnek aktívan be kell vonnia működését az intézmény irányításába. Ez azt jelenti, hogy:

- A könyvtárostánár szakértelmét stratégiai szinten is figyelembe kell venni.
- Az iskolának biztosítania kell az adminisztratív támogatást és a könyvtár nyitottságát minden tanuló és dolgozó számára.
- A könyvtári szolgáltatások legyenek láthatóak az iskola nyilvános felületein (pl. honlap, tájékoztató).
- A könyvtár működésének illeszkednie kell a tantervi célokhoz és a közösségi igényekhez.

Emellett a könyvtárnak:

- Hivatalos, jóváhagyott szabályzatok szerint kell működnie.
- Szakmai elvek mentén kell fejlesztenie a gyűjteményét, és biztosítania kell a szabad információ-hozzáférést.
- Együtt kell dolgoznia a tanárokkal, szülőkkel, más könyvtárakkal és a közösséggel.
- Folyamatosan mérnie és értékelnie kell a munkáját, az eredményeket pedig meg kell osztania az iskola és a közösség felé.

2.4.1.1.6. Római Egyezmény

A Római Egyezmény (teljes nevén: „Egyezmény az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről”) egy 1961-ben Rómában elfogadott nemzetközi szerződés, amely a kapcsolódó jogok első átfogó szabályozását hozta létre nemzetközi szinten, és tovább él modern formában a WPPT, a TRIPS és az EU-s joganyag részeként is. Magyarországon az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről szóló, 1961-ben, Rómában létrejött nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1998. évi XLIV. törvény hirdette ki.

2.4.1.1.7. TRIPS-egyezmény

A TRIPS-egyezmény (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) 1994-ben létrejött, a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló nemzetközi megállapodás. A Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization = WTO) egyik alapvető nemzetközi szerződése, amelynek célja a szellemi tulajdon (pl. szerzői jog, szabadalom, védjegy stb.) minimális jogi védelmét egységesítse a nemzetközi kereskedelem területén. A TRIPS egyez-

ményhez csatlakozás a nemzetközi kereskedelem szempontjából kulcsfontosságú WTO tagság feltétele is. Ennek abból a szempontból van kiemelt jelentősége, hogy a TRIPS előírja tagjainak a BUE lényegi rendelkezéseinek való megfelelés kötelezettségét, ezzel terjesztve ki a Berni Unió hatókörét. Magyarország 1995-ben vált a WTO tagjává, így a TRIPS egyezmény is kötelező erejű a hazai jogrendszerben. A magyar szellemi tulajdonjogi szabályozás (pl. szerzői jogi törvény, szabadalmi törvény) a TRIPS-nek megfelelően került kialakításra.

2.4.1.1.8. WIPO Szerzői Jogi Szerződése

A *WIPO Szerzői Jogi Szerződése* (WIPO Copyright Treaty = WCT) a szerzői jog nemzetközi szabályozásának egyik korszerű kiegészítő egyezménye, amelyet a Szellemi Tulajdon Világszervezete keretében fogadtak el 1996. december 20-án Genfben. A WCT célja a *digitális környezetben megjelenő új kihívások kezelése a szerzői jog területén. Magyarországon 2005-ben lépett hatályba. A WCT kiegészíti a BUE-t*, és a részes államoknak a BUE 1971-es (párizsi) szövegét is el kell fogadniuk. Szorosan kapcsolódik a *WIPO Előadói és Hangfelvétel-előállítói Szerződéshez (WPPT)* is, amely szintén 1996-ban jött létre, és Magyarország 2005-ben ratifikálta azt is, ugyanakkor az a szerzői joghoz kapcsolódó jogokat védi. A WCT alapelvei beépültek az EU szerzői jogi irányelveibe (pl. InfoSoc irányelv), valamint természetesen része a hazai szerzői jogi jogrendnek is. A WCT tehát kiegészíti a BUE-t, de nem helyettesíti azt. A célja, hogy a szerzői jogi védelem *egyrészt alkalmazható legyen a digitális technológiákra*, különösen az internetes terjesztésre, másrészt *erősítse a szerzők jogait a modern környezetben* (pl. online tartalmak, e-könyvek, szoftverek).

2.4.1.1.9. WIPO Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződése (WPPT)

A *WIPO Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződése* (WIPO Performances and Phonograms Treaty = WPPT) a szellemi tulajdon modern nemzetközi védelmének egyik alapidokumentuma. A szerződést a Szellemi Tulajdon Világszervezete keretében fogadták el 1996. december 20-án Genfben, a *WIPO Szerzői Jogi Szerződésével (WCT) együtt, Magyarország szintén 2005-ben csatlakozott. A WPPT célja, hogy megújítsa és kibővítsa az előadóművészek és a hangfelvétel-előállítók jogait*, különösen a *digitális környezetben* (internet, streaming, letöltés stb.). Ez a szerződés a *szerzői joghoz kapcsolódó jogok* területére vonatkozik, nem magára a szerző jogaira, hanem az előadóművészek és a hangfelvétel-előállítók jogaira. A WPPT előírásai beépültek az *európai uniós jogba* (pl. az InfoSoc és a CDSM-irányelvekbe), és így a *magyar szerzői jogi törvénybe (Sztj.)* is.

2.4.1.1.10. WIPO látáskárosultak és az olvasási képességükben korlátozott személyek nyomtatott művekhez való hozzáféréseinek elősegítésére irányuló Marrákesi Szerződése

A Marrákesi Szerződés (teljes nevén: Szerződés a vakok, látássérültek és az olvasási képességükben korlátozott személyek számára a kiadott művekhez való hozzáférés megkönnyítéséről)⁵⁶ egy 2013. június 27-én, Marrákes városában elfogadott nemzetközi egyezmény, amelyet a *Szellemi Tulajdon Világszervezete* dolgozott ki. Magyarország 2018-ban ratifikálta az egyezményt. Az Európai Unió is részes fele, így az egyezmény rendelkezéseit az EU jogszabályai és a magyar jog is alkalmazza.

A Marrákesi Szerződés lehetővé teszi a szerzői jogi védelem alatt álló művek engedély nélküli átalakítását hozzáférhető formátumokká, és azok nemzetközi megosztását a látás- és olvasási képességükben akadályozott személyek javára.

A Marrákesi Szerződés az első olyan nemzetközi szerzői jogi egyezmény, amely kifejezetten emberi jogi célokat is szolgál, lehetővé teszi a nyomtatott művekhez való hozzáférés javítását a fogyatékossgal élő emberek számára, és a digitális kor lehetőségeit használja fel az akadálymentesség előmozdítására. Tehát összefoglalva egyértelmű humanitárius dimenzióval rendelkezik, fő célja pedig a vakok, látáskárosultak és olvasási képességükben korlátozott személyek javára kötelező korlátozások és kivételek létrehozása.

2.4.2. Európai uniós szabályozás

Magyarország 2004. május 1-je óta az EU teljes jogú tagja.

Az EU tagállamainak jogrendszere napjainkban két fő szerkezeti szintre tagolódik: az európai uniós és a nemzeti szintre. Ennek megfelelően a magyar jogrendszer jogforrásai között az uniós jogszabályok is megtalálhatók.

Az EU joga a nemzeti jog szabályaival szemben elsőbbséget élvez, közvetlenül alkalmazható⁵⁷ és jelentős részben közvetlenül hatályos.⁵⁸ Az Alaptörvény lefekteti, hogy az EU joga megállapíthat általánosan kötelező magatartási szabályt.⁵⁹

„Az Európai Unió jogrendje olyan új, sajátos, a hagyományos értelemben vett

56 Marrakesh Treaty. Forrás: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/301019> [2025. július 4.]

57 A közvetlen alkalmazhatóság azt jelenti, hogy az uniós jog bizonyos elemei a tagállamok nemzeti jogrendszerében automatikusan érvényesülnek, tehát nem szükséges hozzájuk külön nemzeti jogalkotás. Ez főként a rendeletekre igaz, nem kell tehát külön nemzeti jogszabályokat alkotni az alkalmazásukhoz, ellentétben az irányelvekkel, amelyek csak az uniós célokat határozzák meg, de a tagállamoknak át kell ültetniük őket saját jogrendjükbe.

58 A közvetlen hatály esetén az uniós jogra az érintettek közvetlenül támaszkodhatnak a nemzeti bíróságok előtt, így magánszemélyek és jogi személyek is hivatkozhatnak rájuk a peres eljárásokban, és kérhetik, hogy az ítélet az uniós jogon alapuljon.

59 Alaptörvény E) cikk (3) bekezdés

nemzetközi jogtól elkülönült, nemzetek feletti jogrendszer (*szupranacionális jog*), amely ugyanakkor mélyen meghatározza a tagállamok jogrendszerét. Az uniós jog tehát különbözik mind a nemzetközi jogtól, mind az államok belső jogrendjétől. [...]

Az uniós jog eredetileg a nemzetközi joghoz hasonlatosan államok közötti szerződések eredményeként született, de attól mégis számos tekintetben eltér. A nemzetközi joggal szemben, amely az államközi viszonyokat szabályozza, és ennek megfelelően jogalanyai az államok, az uniós jog a tagállamokra, valamint magán-, illetve jogi személyekre egyaránt vonatkozó jogok és kötelezettségek összessége.

Az uniós jog abban is eltér a hagyományos értelemben vett nemzetközi jogtól, hogy szemben ez utóbbival, mely általában nemzetközi szerződésekre épül, az uniós jog forrásai között a szerződések mellett döntő szereppel bírnak az EU saját jogi aktusai, az uniós intézmények által alkotott másodlagos jogforrások.

Az uniós jog olyan egyedi jogrend, amelynek saját intézményei, jogalkotási eljárásai és jogforrásai vannak, a tagállamok jogrendjének integráns részét képezi, és a tagállamok bíróságai is kötelesek alkalmazni.

Az uniós és nemzetközi jog viszonylatában kiemelendő, hogy az uniós jogot a nemzetközi jog releváns szabályaira tekintettel kell értelmezni, mivel a nemzetközi jog az uniós jogrend részét képezi, és kötelező az unió intézményeire, [...].

Az unió önálló jogalanyként (a tagállamok helyett) jelenik meg a nemzetközi kapcsolatokban, ami azt jelenti, hogy a korábban a Közösség, illetve az unió által kötött nemzetközi szerződések rendelkezései kötelezőek az unióra nézve. Az unióra nézve kötelező nemzetközi szerződéseknek elsőbbségük van a másodlagos uniós jogi aktusokkal szemben. Az Európai Unió Bírósága joggyakorlatából kitűnően a nemzetközi jog általános szabályai (a nemzetközi szokásjog) kötelezik az uniót, és az uniós jog részét képezik.⁶⁰

Az EU saját jogrendszerrel rendelkezik tehát, amely elsősorban ún. *elsődleges és másodlagos jogforrásokból* áll. Az EU elsődleges jogforrásai az EU jogrendjének alapját képezik. Ezek a dokumentumok határozzák meg az EU működésének, intézményrendszerének, jogalkotási hatáskörének és alapelveinek kereteit. Minden más uniós jogforrás – mint a rendeletek, irányelvek vagy határozatok – ezekből származik és ezekkel összhangban kell állnia. Az *elsődleges jogforrásokat az alapító szerződések* (ezek mellékletei, jegyzőkönyvei, nyilatkozatok, az ezeket módosító szerződések, valamint a csatlakozási szerződések), a *másodlagos jogforrásokat pedig az EU intézményei által alkotott normák* (rendeletek, irány-

60 Általános közigazgatási ismeretek. V. modul: Az Európai Unió szervezete, működése és jogrendszere. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2025. 37. p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101791/szakvizsga_V_mod-10th_ed_2025.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. június 23.]

elvek, határozatok, ajánlások és vélemények)⁶¹ képezik. Az *elsődleges jogforrások minden tagállamra kötelezőek, és elsőbbséget élveznek a nemzeti joggal szemben. A másodlagos és egyéb jogforrások* (pl. nemzetközi megállapodások, EUB-ítéletek) *csak ezekkel összhangban lehetnek érvényesek.*

Az uniós jogforrások és hierarchiájuk (főszabály szerint a nemzeti jogi norma felett állnak):

- *Elsődleges jogforrások:* a tagállamok egymással kötött szerződésai, vagyis az EU-szerződések, a többi jogforrás felett állnak, egymással azonban egyenrangúak.
 - Az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ), és
 - az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ), valamint ezek mellékletei, jegyzőkönyvei, az ezeket módosító szerződések (pl. Nizzai Szerződés, Lisszaboni Szerződés),
 - a csatlakozási szerződések,
 - az Európai Unió Alapjogi Chartája (garantálja az uniós polgárok alapvető jogait, pl. emberi méltóság, szabadság, egyenlőség, szolidaritás, igazságosság),
 - az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó szerződés (Euratom-Szerződés),
 - az uniós jog általános elvei (íratlan jogforrás, az EUB ítélkezési gyakorlata alapján fejlődtek ki, pl. jogegyenlőség és diszkrimináció tilalma; jogorvoslathoz való jog).
- *Másodlagos jogforrások:* az EU intézményei által alkotott normák, vagyis a szerződésekben lefektetett elveken és célkitűzéseken alapuló jogszabályok; az elsődleges jogforrások alatt helyezkednek el a hierarchiában.
 - Kötelező jogi aktusok (csak a jogalkotók, az Európai Unió Tanácsa és az Európai Parlament fogadhatják el – együtt vagy külön):
 - › a rendelet (Az uniós jogalkotás legerősebb jogi aktusa, általános hatályú, minden tagállamban kötelező és közvetlenül alkalmazandó, tagállami beavatkozás nélkül közvetlenül a tagállamok nemzeti jogrendszerébe épül.),

61 A Lisszaboni Szerződés 288. cikke értelmében az EU hatásköreinek gyakorlása érdekében az intézmények rendeleteket, irányelveket, határozatokat, ajánlásokat és véleményeket fogadnak el.

- › az irányelv (Olyan uniós jogszabály, amely minden tagállam számára kötelező célkitűzéseket határoz meg, de a formát és eszközt, vagyis a megvalósítás módját szabadon választhatják meg a tagállamok. Nem közvetlenül alkalmazandó, hanem a tagállamoknak át kell ültetniük [implementálniuk kell] saját jogrendszerükbe egy meghatározott határidőn belül.),
- › a határozat (Nincs általános hatálya, de kötelező jogi erővel bír. Amennyiben a határozat külön megjelöli címzettjeit, akkor az csak azokra nézve kötelező, akiket ténylegesen címzettként megjelöltek.).
- Nem kötelező jogi aktusok:
 - › az ajánlás („[Á]ltalában egyfajta cselekvési és magatartási elvárásokat fogalmaz meg; ún. soft law eszköz, amely sok esetben segíti az uniós jog értelmezését. Tartalmát az Európai Bíróság is figyelembe szokta venni ítéleteinél, sőt a nemzeti bíróságok is kötelesek figyelembe venni a jogviták elbírálása során [...]”),⁶²
 - › a vélemény („[Á]lláspontot ad meg, gyakran valakinek a kérésére. Tehát az ajánlással szemben, amelyet az uniós szervek saját kezdeményezésre bocsátanak ki, a vélemény esetén maga az érintett jogalany kéri a szerv állásfoglalását. Az ajánláshoz hasonlóan ugyanúgy a soft law kategóriájába tartozik, és relevanciával bír az uniós jog értelmezése során.”)⁶³)
- *Egyéb (vagy kiegészítő) jogforrások*
 - Nemzetközi megállapodások: ezek nem az elsődleges jogforrások közé tartozó EU-szerződések, hanem olyan megállapodások, amelyek kiegészítik vagy alkalmazzák az uniós jogot (pl. kereskedelmi egyezmények harmadik államokkal).
 - Az EUB ítélkezési gyakorlata: az EUB ítéletei és előzetes döntései fontos jogforrások, mert értelmezik az elsődleges és másodlagos jogot, és gyakran alakítják a jog alkalmazását. Az EUB ítélkezési gyakorlata az uniós jog egységes értelmezését biztosítja.
 - Uniós politikák és programok: bár nem jogi aktusok, az EU által meghirdetett politikák (pl. környezetvédelem, kutatás-fejlesztés) és programok iránymutatóak lehetnek a jogalkalmazók számára.

62 Általános közigazgatási ismeretek. V. modul: Az Európai Unió szervezete, működése és jogrendszere. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2024. 36. p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101791/szakvizsga_V_mod-10th_ed_2025.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. június 23.]

63 Uo.

A magyar jogforrási hierarchia⁶⁴

Összefoglalva tehát „A magyar jogrendszer három jogrend forrásából épül fel:

1. a hazai, belső (magyar) jog,
2. a nemzetközi jog,
3. az Európai Unió jogrendje.

Kérdés, hogy a három jogrend hogyan viszonyul egymáshoz. A nemzetközi jogrend Magyarországon is hatályos része a transzformáció révén⁶⁵ beépül a hazai jogrendbe.⁶⁶ Ugyanez mondható el az EU elsődleges jogforrásairól. Az EU másodlagos jogforrásai önálló, a belső (hazai) joggal nem keveredő jogrendet alkotnak, és a belső (hazai) jogrend fölött állnak.⁶⁷

A hazai jogforrási hierarchia

ALAPTÖRVÉNY
Törvényben kihirdetett nemzetközi szerződések és az EU elsődleges jogforrásai
Az EU másodlagos jogforrásai
Törvények (sarkalatos törvény)
Kormányrendeletben kihirdetett nemzetközi szerződések
Kormányrendeletek és a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletei
Miniszterelnöki rendeletek
Miniszteri rendeletek
Önálló szabályozó szerv vezetőjének rendeletei (pl. Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság)
Önkormányzati rendeletek

64 PATYI András – VARGA Zs. András: Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében). Budapest– Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013. 101. p.

65 A nemzetközi jog transzformációja azt a folyamatot jelenti, amikor egy nemzetközi jogi norma (pl. szerződés) a belső (hazai) jog részévé válik. A nemzetközi norma csak akkor alkalmazható belföldön, ha azt belső jogi aktszal kihirdették – pl. törvénnyel. Tehát a transzformáció szükséges ahhoz, hogy egy nemzetközi szerződés érvényesen alkalmazható legyen a magyar bíróságok és hatóságok előtt.

66 PATYI András – VARGA Zs. András: i. m. 99. p.

67 Általános közigazgatási ismeretek. II. modul: Jogalkotási és jogalkalmazási ismeretek. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2025. 9. p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101784/szakvizsga_II_mod_12th_2025_HAT.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. május 14.]

2.4.2.1. Könyvtári, valamint szerzői és kapcsolódó jogi szempontból fontos uniós rendeletek, irányelvek és ajánlások

Rendeletek:

- 2018. október 12-én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 2017. szeptember 13-i (EU) *2017/1563 rendelete* a szerzői és szomszédos jogi védelemben részesülő egyes művek és más teljesítmények hozzáférhető formátumú példányainak a vakok, látáskárosultak és nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyek érdekét szolgáló, határokon átnyúló, az Unió és harmadik országok közötti cseréjéről.

E rendelet célja, hogy elősegítse a látássérült és egyéb okból nyomtatott anyagokhoz nehezen hozzáférő személyek számára készült, hozzáférhető formátumú művek és egyéb szerzői jogvédelem alatt álló anyagok határokon átnyúló cseréjét az EU és harmadik országok között, összhangban a Marrákesi Szerződés rendelkezéseivel. A Marrákesi Szerződésről bővebben ld. 2.4.1.1.9. alpontot.

Az EU tagállamaiban engedéllyel rendelkező szervezetek (pl. könyvtárak, nonprofit intézmények) jogosultak hozzáférhető formátumú másolatokat exportálni harmadik országokba, amelyek szintén aláírták a Marrákesi Szerződést. Ugyanígy jogosultak importálni ilyen másolatokat harmadik országokból. A cserélt másolatok kizárólag *nem kereskedelmi célokra* használhatók, és csak olyan személyek vagy szervezetek számára, akik megfelelnek a Marrákesi Szerződésben meghatározott jogosultsági kritériumoknak.

A rendelet tehát a Marrákesi Szerződés végrehajtását segíti az EU részéről, összhangban az InfoSoc irányelvvel (2001/29/EK). *A rendelet jogegyenlőséget biztosít, hogy az EU-n belül élő látássérültek ugyanúgy hozzáférhessenek az akadálymentes kiadványokhoz, mint a többi érintett más országban.*

- 2018. május 25-én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 2016. április 27-i (EU) *2016/679 rendelete* a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet), azaz közismert nevén a *GDPR-rendelet*, amely Magyarországon is közvetlenül alkalmazandó. Az uniós rendelet nyomán a magyar adatvédelmi szabályokat is módosítani kellett.⁶⁸

68 Bővebben ld. TÓSZEGI Zsuzsanna: A személyes adatok védelme a könyvtárakban. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022. 56–78. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2 [2025. április 29.]

Irányelvek:

- 2019. június 6-án lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 *irányelve* (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (*CDSM-irányelv*). A tagállamoknak a jogszabály átültetésére két év állt rendelkezésükre, ennek határideje 2021. június 7. napja volt.

A CDSM-irányelv célja a szerzői jog korszerűsítése, különös tekintettel annak a digitális környezethez és a határon átnyúló felhasználási formákhoz való igazítására. Az irányelv e célkitűzés megvalósítását négy fő szabályozási pilléren keresztül kívánja elérni:

1. *Digitális és határokon átnyúló szerzői jogi kivételek és korlátozások*

A CDSM-irányelv két új szöveg- és adatbányászati kivételt vezet be, hogy a szerzői jogi kivételek és korlátozások jobban illeszkedjenek a digitális és határokon átnyúló felhasználásokhoz. Az egyik kizárólag tudományos kutatási célokra alkalmazható, és kutatóintézmények, valamint kulturális örökségvédelmi intézmények számára teszi lehetővé e tevékenység végzését. A másik egy általános érvényű kivétel, amely minden felhasználóra kiterjed, függetlenül az adatbányászat céljától vagy a felhasználás körülményeitől.

A CDSM-irányelv emellett *archiválási célú többszörözési kivételt* is megállapít a *kulturális örökségvédelmi intézmények számára*. Ennek értelmében az ilyen intézmények jogosultak a gyűjteményeik állandó részét képező művek másolására azok megőrzése céljából, bármilyen formátumban vagy adathordozón. A szabályozás célja a digitális megőrzés és a határon átnyúló archiválási együttműködés elősegítése, különösen annak érdekében, hogy a tagállami intézmények között megvalósuljon a tudás- és forrásmegosztás.

A CDSM-irányelv tavoktatással és határon átnyúló oktatási felhasználásokkal kapcsolatos rendelkezései is beépültek a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) 34. § (3) bekezdésébe, a szöveg- és adatbányászattal kapcsolatos szabad felhasználások pedig a 35/A. §-ba.

2. *Kereskedelmi forgalomban nem elérhető művekhez való hozzáférés*

A CDSM-irányelv célja, hogy előmozdítsa a tartalmak szélesebb körű elérhetőségét, különösen a kulturális örökségvédelmi intézmények gyűjteményeiben található, kereskedelmi forgalomban nem elérhető művek esetében. Ennek érdekében az irányelv lehetővé teszi egy új, *szélesebb körű közös jogkezelési rendszer* alkalmazását, amely révén az ilyen művek felhasználása engedélyezhető. Abban az esetben, ha a közös jogkezelés feltételei egy tagállamban nem állnak fenn, egy új, *kötelező szabad felhasználási lehetőség* biztosítja, hogy a művek

közvetíthetők legyenek a nyilvánosság felé – feltéve, hogy nem működik reprezentatív közös jogkezelő az adott területen.

A magyar jogban ennek megfelelően az Szjt.-be egy új, *IV/B. fejezet* került bevezetésre, amely részletesen szabályozza a kereskedelmi forgalomban nem elérhető művek felhasználásának feltételeit.

3. *Sajtókiadói szomszédos jogosultságok és az online tartalmegosztó szolgáltatók felelőssége*

- *Sajtókiadványok online felhasználása:* A CDSM-irányelv új, *szomszédos jogot* biztosít az uniós székhellyel rendelkező *sajtókiadványok kiadói* számára, elismerve a kiadványok előállításába fektetett anyagi ráfordításait. A sajtókiadványok kiadónak ez a joga kiterjed a nyilvánossághoz közvetítésre és az elektronikus többszörözésre, amennyiben a sajtókiadvány online felhasználását az információs társadalommal összefüggő szolgáltató (természetes, illetve jogi személy vagy jogi személyiség nélküli szervezet) végzi. Az Szjt. ennek megfelelően külön alcímben szabályozza a sajtókiadói jogosultságokat (82/A. §).

- *Tartalmegosztó szolgáltatók felelőssége:* A CDSM-irányelv 17. cikke szerint az online tartalmegosztó szolgáltatók akkor is szerzői jogi felhasználást valósítanak meg, ha a tartalmakat felhasználóik töltik fel. E tevékenységért *elsődleges felelősséggel tartoznak*, és kötelesek engedélyt szerezni a jogosultaktól. A szabályozás célja, hogy a tartalmegosztó szolgáltatók bevételeiből a jogtulajdonosok arányos mértékben részesüljenek. A rendelkezés kiegészül jogkorlátozó elemekkel (pl. arányossági követelmények, panaszkezelés, felhasználói kivételek), amelyek a felelősség gyakorlati alkalmazását pontosítják.

A magyar szerzői jogi törvény (Szjt.) a kapcsolódó szabályokat a *V. fejezeten belül, A tartalmegosztó szolgáltatókra vonatkozó rendelkezések* alcímben helyezi el.

4. *A szerzők és előadók helyzetének megerősítése tisztességes díjazással és átláthatósággal*

A CDSM-irányelv fontos *célkitűzése a szerzők és előadóművészek alkotói helyzetének megerősítése a digitális környezetben*. Ennek érdekében több olyan rendelkezést vezetett be, amelyek biztosítják, hogy a *jogosultak méltányos díjazásban részesüljenek, tisztességes szerződési feltételek mellett*. Az Szjt. részben már tartalmazta a CDSM-irányelvben megfogalmazott alapelveket, így az irányelv átültetése során főként pontosításokra, valamint néhány új szabály bevezetésére volt szükség.

Jelentős újításként jelent meg a *tájékoztatási kötelezettség* (50/A. §), amelynek értelmében a szerző és az előadóművész évente részletes információt köteles kapni arról, hogyan hasznosították a művét, milyen bevételek keletkeztek, és milyen díjazás illette meg őt. Emellett a jogalkotó lehetőséget biztosít a *szerződéses díjazás utólagos kiigazítására* [48. § (1) bekezdés], ha az eredeti díj a felhasználás volumenéhez képest aránytalanul alacsonynak bizonyul.

Az Szjt. 51. §-a tartalmazza a *visszavonás jogát* is, amennyiben a jogosultságot megszerző fél nem használja fel az átadott jogokat, a szerző visszavonhatja azokat, hogy más felhasználóval köthessen megállapodást.

Ezek az intézkedések hozzájárulnak a szerzői jogi piac átláthatóbbá, méltányosabbá tételéhez, és elősegítik a kreatív alkotók jogainak érvényesítését a digitális platformokon is.

- 2017. október 10-én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1564 irányelve (2017. szeptember 13.) a szerzői és szomszédos jogi védelemben részesülő egyes műveknek és más teljesítményeknek a vakok, látáskárosultak és nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyek érdekét szolgáló egyes megengedett felhasználási módjairól, valamint az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló 2001/29/EK irányelv módosításáról (*Marrákesi irányelv*). A tagállamoknak 2018. október 11-ig kellett átültetniük a saját jogrendszerükbe. A *Marrákesi Szerződésről* bővebben ld. 2.4.1.1.9. alpontot, az Európai Parlament és a Tanács 2017. szeptember 13-i (EU) 2017/1563 rendeletéről ld. 2.4.2.1. alpontot.

A *Marrákesi irányelv* célja, hogy a vakok, gyengénlátók és más olvasási nehézségekkel küzdők számára előmozdítsa a szerzői joggal védett művekhez való hozzáférést, különösen digitális, akadálymentes formátumokban, és harmonizálja ezt a belső piacon belül.

Az irányelv értelmében a *hozzáférhető formátumú példányok előállítása* megengedett:

- *Kedvezményezett személyek* (pl. vakok, gyengénlátók, diszlexiások) részére,
- *Jogosított szervezetek* által, mint pl. könyvtárak, oktatási intézmények vagy más nonprofit szervezetek, amelyek tevékenységi köre kiterjed a nyomtatott szöveget fogyatékoságuk miatt használni képtelen személyek támogatására, vagy
- *Természetes személyek* által is, ha ők a kedvezményezett megbízásából járnak el, vagy ha segítséget nyújtanak az ilyen példányok előállításában egy kedvezményezett személynek.

Fontos kitétel, hogy hozzáférhető formátumú példányok csak olyan művekből vagy más teljesítményekből készülhetnek, amelyekhez a *kedvezményezett személyek vagy jogosított szervezetek jogszerűen hozzáférnek*, és kizárólag a *kedvezményezettek használatára*.⁶⁹

Az irányelv lehetővé teszi a jogosított szervezetek számára a *hozzáférhető formátumú példányok előállításán túl, hogy azokat online vagy offline terjesszék az EU-n belül*.

- 2014. április 9-én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelve (2014. február 26.) a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről (*KJK-irányelv*). Magyarország a KJK-irányelv átültetését a szerzői jogok és a szerzői joghoz kapcsolódó jogok közös kezeléséről szóló 2016. évi XCIII. törvénnyel (Kjkt.) valósította meg, amely 2016. július 28-án lépett hatályba. A részletes végrehajtási szabályokat a közös jogkezelő szervezetek és a független jogkezelő szervezetek működésének és a jogkezeléssel kapcsolatos eljárások részletes szabályairól szóló 216/2016. (VII. 22.) Korm. rendelet tartalmazza.⁷⁰
- 2012. október 28-án lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 2012/28/EU irányelve (2012. október 25.) az *árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól*. A tagállamoknak 2014. október 29-ig kellett átültetniük a saját jogrendszerükbe. Az irányelv azon *szerzői jogi védelem alatt álló művek* (szöveges dokumentumok és hangfelvételek) felhasználására vonatkozó szabályokat határozza meg, amelyek esetében a *jogosult – a gondos és dokumentált jogosultkutatás ellenére – ismeretlen vagy ismeretlen helyen tartózkodik*. Ezeket az alkotásokat nevezzük árva műveknek.⁷¹

Az irányelv elfogadására azért volt szükség, mert *az európai kulturális örökség digitalizálása és szélesebb körű elérhetővé tétele kiemelt uniós célkitűzés, azonban a közgyűjtemények – például könyvtárak, múzeumok, levéltárak – sok esetben nem tudták jogszerűen felhasználni az árva műveket*, mivel a tagállamok eltérő és hiá-

69 Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1564 irányelv (9) preambulum bekezdés

70 A közös jogkezelésről bővebben ld. TÓSZEGI Zsuzsanna: A szerzői jogok védelme a könyvtárban. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022. 159–162. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2 [2025. április 29.]

71 Az árva művek felhasználásáról ld. TÓSZEGI Zsuzsanna: A szerzői jogok... i. m. 157. p.

nyos szabályozása komoly akadályt jelentett. Az irányelv ezért egységes jogi keretet hozott létre, amely *megkönnyíti a közintézmények számára az árva művek digitalizálását és online hozzáférhetővé tételét*. Emellett biztosítja az árva művek jogi státuszának kölcsönös elismerését az uniós tagállamok között, így ezek az *alkotások határokon átnyúló módon is felhasználhatók jogszerűen, közérdekű célokra*.

Az irányelv értelmében a kijelölt intézmények – köztük a nyilvánosan hozzáférhető könyvtárak, múzeumok, oktatási intézmények is – jogosultak a *gyűjteményükben megtalálható árva művek* felhasználására, feltéve, hogy előzetesen *elvégzik a gondos jogosultkutatást*, és annak eredményét *rögzítik saját, valamint az uniós központi nyilvántartásban*. Ehhez *nincs szükség hatósági engedélyre*.

Ugyanakkor az irányelvben nem szereplő felhasználók, illetve az irányelv hatálya alá nem tartozó felhasználási módok vagy műtípusok esetében a jogszerű felhasználás továbbra is *hatósági engedélyhez kötött*.

- 2007. január 16-án lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK irányelve (2006. december 12.) a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról (*Bérleti irányelv*). A tagállamoknak 2007. január 16-ig kellett átültetniük a saját jogrendszerükbe.

Jelenleg a Bérleti irányelv szabályozza a tagállamokban a szerzők kölcsönzési jogdíjait, alapelveként kimondva, hogy a szerző ellenértéket kap művének közkönyvtári kölcsönzéséért.

Az irányelv szerint a *haszonkölcsönzés* olyan, a nyilvánosság számára nyitva álló intézményen keresztül történő, *határozott időre szóló használatba adás*, amely *nem céloz gazdasági vagy kereskedelmi előnyt*, sem közvetlenül, sem közvetetten. Ezzel szemben a *bérbeadás* a határozott időre történő használatba adás olyan formája, amely *közvetlen vagy közvetett gazdasági vagy kereskedelmi haszonszerzést szolgál*.

A Bérleti irányelv (11) preambulumbekzdése szerint *„amennyiben a nyilvánosság számára nyitva álló intézmény általi haszonkölcsönzése esetén olyan díjat kell fizetni, amelynek összege nem haladja meg az intézmény működési költségeinek fedezéséhez szükséges mértéket, akkor ezen irányelv értelmében ez nem minősül közvetlen vagy közvetett gazdasági vagy kereskedelmi előnynek”*. Vagyis a szokásos beiratkozási díj ellenében történő kölcsönzés is haszonkölcsönzésnek minősül. (Természetesen abban az esetben, ha példányonként felszámít a könyvtár kölcsönzési díjat, az már – a fentiek értelmében – bérbeadásnak minősül.)

Az Sztj. nyilvános haszonkölcsönzésre vonatkozó szabályait a 23. § (3) bekezdése, a 23/A. §-a és a 39. §-a tartalmazza.

- 2001. június 22-én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról (*InfoSoc irányelv*). A tagállamoknak 2002. december 22-ig kellett átültetniük a saját jogrendszerükbe.

Az InfoSoc irányelv 5. cikke keretek közé helyezi a szerzői jogi védelem alóli kivételeket, amelyek célja az oktatás, kutatás, kulturális hozzáférés és egyéb közérdekű felhasználások biztosítása, miközben megőrzi a szerzők gazdasági érdekeit. Magyarországon az irányelv 5. cikke hatékonyan beépült az Sztj.-be, különösen az ideiglenes többszörözési mentesség [35. § (6) bekezdés] és a reprográfiai díj formájában [21. § (1) bekezdés].

Az InfoSoc irányelv 5. cikkének (5) bekezdése előírja, hogy az irányelvben foglalt kivételek és korlátozások kizárólag *olyan különös esetekben* alkalmazandók, amelyek *nem sérelmesek a mű vagy más, védelem alatt álló teljesítmény rendszer felhasználására, és indokolatlanul nem károsítják a jogosult jogos érdekeit*. Ezt a szabályt a „háromlépcsős teszt” néven szokás emlegetni.

A szabad felhasználások ún. háromlépcsős tesztjének általános feltételeit az Sztj. 33. § (1)–(3) bekezdése szabályozza, amelyek nemzetközi szerzői jogi egyezményeken és az uniós InfoSoc irányelven nyugszanak.⁷² Az Sztj. minden szabad felhasználási eset vonatkozásában előírja a háromlépcsős teszt alkalmazását, ugyanakkor valamennyi esetben az adott konkrét szabad felhasználási esetre vonatkozó speciális szabályokat is vizsgálni kell.

A háromlépcsős teszt grádicsai:

A kivételek és korlátozások

1. *Különleges esetekben alkalmazhatók*

A kivételeknek csak jól meghatározott, egyedi esetekre szabad vonatkozniuk, vagyis nem lehetnek túl általánosak vagy széles körűek. A szabad felhasználás eseteit az Sztj. 34–41. §-ai tartalmazzák.

2. *Nem sértik a mű vagy más védett teljesítmény rendeltetésszerű felhasználását*

A jogtulajdonos számára továbbra is fenn kell maradnia annak a lehetőségnek, hogy a művéből hasznot húzzon – a kivételek nem okozhatnak jelentős bevételkiesést.

3. *Indokolatlanul nem károsítják a jogosult jogos érdekeit*

Még ha a kivétel nem is károsítja lényegesen a normális hasznosítást, akkor is el kell kerülni a jogtulajdonos igazságtalan sérelmét.

72 BUE 9. cikk (2) bek. ; TRIPS 13. cikk és 14. cikk (6) bek. ; WCT 10. cikk ; WPPT 16. cikk ; InfoSoc irányelv 5. cikk (2) bek. b) pont és (5) bek.

Az Szjt. 33. §-a értelmében a szabad felhasználás körében a felhasználás *díjtalan*, és ahhoz a *szerző engedélye nem szükséges*. A felhasználás a szabad felhasználásra vonatkozó rendelkezések alapján is csak annyiban megengedett, illetve díjtalan, amennyiben *nem sérelmes a mű rendes felhasználására és indokolatlanul nem károsítja a szerző jogos érdekeit*, továbbá amennyiben *megfelel a tisztesség követelményeinek és nem irányul a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célra*. Fontos továbbá, hogy a szabad felhasználásra vonatkozó rendelkezéseket *nem lehet kiterjesztően értelmezni*.

Az InfoSoc irányelv 5. cikkének (2) bekezdése c) pontja értelmében a tagállamok a 2. cikkben szabályozott többszörözési jog alól kivételeket, illetve korlátozásokat állapíthatnak meg a *nyilvánosan hozzáférhető könyvtárak*, oktatási intézmények vagy múzeumok, valamint az archívumok *által végzett egyes többszörözési cselekmények tekintetében, amelyek közvetlenül vagy közvetve sem irányulnak kereskedelmi vagy gazdasági célra*.

Az InfoSoc irányelv 6. cikke a műszaki intézkedések megkerülésének tilalmáról szól, amelyet az Szjt. 95. §-a ültetett át a hazai szabályozásba. Műszaki intézkedéseknek azokat a megoldásokat nevezzük, amelyekkel a jogosult képes megakadályozni a műhöz való (jogosulatlan) hozzáférést, illetve a mű felhasználását. Egy technikai védelem csak akkor minősül valódi műszaki intézkedésnek, ha konkrét műpéldányhoz kapcsolódik, és ténylegesen – hardveres vagy szoftveres úton – képes korlátozni vagy szabályozni annak felhasználását. Ha ezt a funkciót nem látja el hatékonyan, akkor nem tekinthető műszaki intézkedésnek. Az irányelv 6. cikk (3) bekezdése szerint a műszaki intézkedés akkor minősül „hatásosnak”, ha a jogi védelem alatt álló mű vagy más teljesítmény felhasználását a jogosult valamely hozzáférés-ellenőrzési vagy védelmet nyújtó eljárással – így például kódolással, titkosítással, a mű vagy más teljesítmény egyéb átalakításával –, vagy olyan másolatkészítést ellenőrző mechanizmus útján ellenőrzi, amely a védelem célját megvalósítja.

A törvényi védelem célja annak megakadályozása, hogy olyan termékeket, szolgáltatásokat vagy megoldásokat hozzanak létre, kínáljanak vagy alkalmazzanak, amelyek főként arra szolgálnak, hogy használatukkal elsősorban mások hozzáférést gátló műszaki intézkedéseket kerüljenek meg.

- 1996. március 27-én lépett hatályba az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. A tagállamoknak 1998. január 1-ig kellett átültetniük a saját jogrendszerükbe.

Az irányelv értelmében „adatbázis” az önálló művek, adatok vagy egyéb tartalmi elemek valamely rendszer vagy módszer szerint elrendezett gyűjteménye, amelynek elemeihez elektronikus eszközökkel vagy bármely más módon egyedileg hozzáférhető.⁷³

Az irányelv *kettős jogi védelmet* hozott létre az adatbázisok számára az EU-ban: *sz szerzői jogi védelmet* a kreatív szerkesztésért, vagyis amelyek tartalmának összeválogatása, illetve elrendezése miatt a szerző önálló, eredeti szellemi alkotásai⁷⁴, és *sui generis védelmet* az adatbázis-előállítók számára az adatgyűjtésbe fektetett jelentős erőforrásokért, azaz amelyek adatbázisok tartalmának megszerzése, ellenőrzése, illetve előállítása minőségileg vagy mennyiségileg jelentős ráfordítással járt⁷⁵ – ezzel elősegítve az információalapú gazdaság fejlődését és az adat-előállítás ösztönzését. Ez a különleges védelem tehát az *adatbázis előállítóját* illeti, ha az adatbázis *létrehozása jelentős pénzügyi, műszaki vagy emberi ráfordítást* igényelt, még akkor is, ha nincs benne szerzői jogilag védett eredetiség. Ez a különleges védelem *15 évig tart*, és az *adatbázis tartalmának* bármilyen minőségileg, illetve mennyiségileg jelentős *megváltoztatása esetén a védelmi idő újraindul*.⁷⁶ A *sui generis* jog célja, hogy lehetőséget biztosítson az adatbázis előállítója számára annak megakadályozására, hogy az adatbázis *egész tartalmát, illetve annak jelentős részét jogosulatlanul kimásolják, és/vagy újrahasznosítsák*.⁷⁷ Ugyanakkor az adatbázis tartalmának *jelentéktelen része ismételtelen és rendszeresen sem másolható ki és/vagy nem hasznosítható újra*, ha ez sérelmes az adatbázis rendes felhasználására, vagy indokolatlanul károsítja az adatbázis előállítójának jogos érdekeit.⁷⁸

73 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. 1. cikk (2) bekezdés

74 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. 3. cikk (1) bekezdés

75 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. 7. cikk (1) bekezdés

76 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. 10. cikk

77 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. (41) preambulumbekkezdés

78 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. 7. cikk (5) bekezdés

Az irányelv meghatároz bizonyos kivételeket, amikor az adatbázis tartalmának jelentős részét az adatbázis jogszerű felhasználói kimásolhatják vagy újrafelhasználhatják az adatbázis előállítójának hozzájárulása nélkül, pl.:

- *nem elektronikus adatbázis tartalmának magáncélú használata,*
- *tudományos kutatás vagy oktatási cél,*
- *közigazgatási vagy bírósági eljárásban való felhasználás.*⁷⁹

A tagállamok szabadon dönthetnek ezek bevezetéséről, de ez nem kötelező – tehát nem minden ország alkalmazza az összes kivételt. Ez problémás az egységes belső piac működése szempontjából. A magyar jogalkotó az adatbázis-előállítók sui generis oltalma alól engedett szabad felhasználási eseteket az Sztj. 84/C.–84/D. §-aiban szabályozta.

Az Sztj. az adatbázisok jogi védelmére vonatkozó szabályait a VII. fejezet és a XI/A. fejezet tartalmazza.

Az irányelvet sokáig *szigorúnak és innovációellenesnek* tartották, főként a *kutatás és adatbányászat* szempontjából. Ez vezetett – többek között – az előzőekben már röviden ismertetett *CDSM-irányelv* megszületéséhez, amely *módosította és korszerűsítette* az adatbázisok sui generis védelmének alkalmazását.

A kutatás, az innováció, az oktatás és a kulturális örökség megőrzése területén a digitális technológiák olyan új felhasználási formákat tesznek lehetővé, amelyek nem tartoznak egyértelműen a jelenlegi uniós kivételek és korlátozások hatálya alá. Ráadásul a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelvekben szereplő kivételek és korlátozások nem kötelező érvényűek, ami *hátrányosan befolyásolhatja az egységes belső piac működését* ezekben a szektorokban. Ez *különösen problémás a határokon átnyúló digitális felhasználások* esetében, amelyek egyre nagyobb szerepet kapnak. Mindezek fényében *szükségessé vált* az uniós jogban már meglévő, *a tudományos kutatás, az innováció, az oktatás és a kulturális örökség szempontjából fontos kivételek és korlátozások újragondolása*. Elengedhetetlen olyan kötelező erejű kivételek és korlátozások bevezetése, amelyek kifejezetten a szöveg- és adatbányászatra, a digitális oktatási tevékenységekre és a kulturális örökség megőrzésére vonatkoznak.⁸⁰

Az Sztj. szöveg- és adatbányászatra vonatkozó szabad felhasználási esetét a 35/A. §-a, a kulturális örökségvédelmi intézmények szabad felhasználási eseteit pedig a 35. § (4)–(4a) bekezdései, a 38. § (5) bekezdése, valamint a 39–40. §-ai tartalmazzák.

79 Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. 9. cikk

80 Európai Parlament és a Tanács 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról. (5) preambulumbekendés

Ajánlások:

- A Bizottság ajánlása 2012/417/EU (2012. július 17.) a tudományos információkhoz való hozzáférésről és azok megőrzéséről. Célja az akadémiai közösség számára elérhető *tudományos információkhoz való hozzáférés és azok megőrzésének biztosítása az EU-ban*. Az ajánlás azt javasolja a tagállamoknak, hogy dolgozzanak ki világos politikai irányvonalakat *tudományos publikációk és kutatási adatok nyílt hozzáférése*hez. Arra ösztönzi a tagállamokat, hogy tegyenek intézkedéseket a *tudományos információk hosszú távú megőrzéséért és újrafelhasználhatóságának biztosításáért*. *Fejleszteni kell az elektronikus infrastruktúrát*, pl. a digitális repozitóriumokat és az adatmegőrző rendszereket, valamint *elő kell mozdítani ezek európai és globális összekapcsolódását*. A tagállamoknak *rendszeresen jelenteniük kell a Bizottság felé a nyílt hozzáférés területén tett előrelépéseiket*.

Magyarország – az ajánlás szellemében – több fontos lépést hajtott végre a tudományos információk nyílt hozzáférhetőségének és hosszú távú megőrzésének előmozdítására. A *Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal* bevezette a *nyílt hozzáférés (OA) kötelezettségét* 2014-ben. Ez azt jelenti, hogy az általa finanszírozott kutatási eredményeket nyilvános, digitális repozitóriumokba kell helyezni. Magyarországon több digitális repozitórium is működik, amelyek akadémiai anyagokat – pl. folyóiratcikkeket, könyvfejezeteket és kutatási adatokat – tesznek elérhetővé ingyenesen. Ezeket az intézmények a *HUNOR (Hungarian Open Repositories)*⁸¹ konzorcium keretében együttműködve üzemeltetik. A konzorcium tagjai elkötelezetten dolgoznak azon, hogy a magyar tudomány hazai és nemzetközi láthatóságát és elismertségét a tudományos eredmények hatékony terjesztésével növeljék. E cél elérése érdekében országos szintű nyílt hozzáférésű repozitóriuminfrastruktúra kialakításán dolgoznak, módszertani központot hoznak létre, valamint előmozdítják a nemzetközi szabványok és bevált gyakorlatok hazai adaptációját. Emellett támogatják a tudományos kommunikáció alternatív, komplementer csatornáinak meghonosítását, továbbá törekednek a nemzetközi együttműködési hálózatok kiépítésére és megerősítésére. Az európai *OpenAIRE*⁸² projekt részeként *Magyarország csatlakozott az európai repozitóriumhálózatokhoz*, támogatva ezzel a tudományos eredmények európai szintű hozzáférhetőségét és láthatóságát. Az OpenAIRE az EU tudomá-

81 Bővebben ld. VIRÁGOS Márta: Nyílt hozzáférés, nyílt tudomány: A tudományos kommunikáció új para-digmája. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 3. Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 143. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. november 10.]

82 Bővebben ld. VIRÁGOS Márta: i. m. 131–134. p

nyos eredményeinek nyílt hozzáférést biztosító központi infrastruktúra, amely elősegíti a kutatások átláthatóságát, az adatok újrafelhasználását, és támogatja a nyílt tudományra való átállást egész Európában.

- A Bizottság ajánlása 2011/711/EU (2011. október 27.) a kulturális anyagok digitalizálásáról és online hozzáférhetőségéről, valamint a digitális megőrzésről. Célja az volt, hogy az EU-ban *egységes megközelítést alakítson ki a kulturális örökség digitalizálására, online elérésére és megőrzésére*, különös figyelmet fordítva a köz- és magánszféra együttműködésére, megőrzési gyakorlatokra, interoperabilitásra, valamint az országok közötti együttműködésre. A végrehajtás előrelépést hozott, de a minőség, a technikai együttműködés és a forráshiány továbbra is fejlesztésre váró területek maradtak. A tagállamokat arra ösztönzi az ajánlás, hogy fokozzák a kulturális örökségük digitalizálását, és hozzák nyilvánosan hozzáférhetővé ezeket, többek között az *Europeana* portálon keresztül. Kiemeli a kulturális örökség *hosszú távú digitális megőrzésének* szükségességét. A tagállamoknak az ajánlás megjelenésétől számított 24 hónapon belül, majd ezt követően két évente tájékoztatniuk kell a Bizottságot az ajánlás alapján tett intézkedéseikről.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Mutassa be az Alaptörvényt, szerkezetét és a kulturális alapjogokat!
2. Ismertesse a Berni Unió Egyezmény főbb alapelveit!
3. Mutassa be a Nemzetközi Emberi Jogi Kódexet!
4. Ismertesse az IFLA-UNESCO közkönyvtári manifesztumát és főbb célkitűzéseit!
5. Mutassa be az IFLA-UNESCO manifesztumát az iskolai könyvtárról és annak fő céljait!
6. Ismertesse az uniós jogforrásokat és hierarchiájukat!
7. Vázzon fel a magyar jogforrási hierarchiát (benne a nemzetközi és az uniós jogforrásokkal)!
8. Melyek a könyvtári és szerzői jogi szempontból fontos uniós rendeletek?
9. Mutassa be röviden a könyvtári és szerzői jogi szempontból fontos uniós irányelveket!
10. Mutassa be a könyvtári szempontból fontos bizottsági ajánlásokat és az EU kultúrpolitikáját!

Ajánlott irodalom

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1100425.ATV/ts/20250415/lr/chain42> [2024. május 5.]

Az Európai Unió Alapjogi Chartája. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT> [2025. június 28.]

Lisszaboni szerződés. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT> [2025. június 26.]

Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Disabled. Forrás: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/301019> [2025. július 4.]

2009. évi XXXII. törvény az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete Alkotmányának kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A0900032.TV/ts/20220525/> [2025. június 23.]

2004. évi XLIX. törvény a Szellemi Tulajdon Világszervezete 1996. december 20-án, Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződésének, valamint Előadásokról és a Hangfelvételekről szóló Szerződésének kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A0400049.TV/ts/20040612/> [2025. július 4.]

2001. évi XXVIII. törvény a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló, Rómában, 1995. év június hó 24. napján aláírt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A0100028.TV/ts/20140716/> [2025. június 23.]

1998. évi XLIV. törvény az előadóművészek, a hangfelvétel-előállítók és a műsor-sugárzó szervezetek védelméről szóló, 1961-ben, Rómában létrejött nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/99800044.TV/ts/19981010/> [2025. július 5.]

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/94801210.NK/ts/19481210/lr/chain60> [2025. május 28.]

Berni Uniós Egyezmény ún. Párizsi Szerződésének (az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény Párizsban, az 1971. július 24. napján felülvizsgált szövege). Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/97500004.NK/ts/20250301/> [2025. június 22.]

Az Európai Parlament és a Tanács 2017. szeptember 13-i (EU) 2017/1563 rendelete a szerzői és szomszédos jogi védelemben részesülő egyes művek és más teljesítmények hozzáférhető formátumú példányainak a vakok, látáskárosultak és nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyek érdekét szolgáló, határokon átnyúló, az Unió és harmadik országok közötti cseréjéről. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1563> [2025. június 25.]

Az Európai Parlament és a Tanács 2016. április 27-i (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679> [2025. június 25.]

Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790> [2025. július 14.]

Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1564 irányelve (2017. szeptember 13.) a szerzői és szomszédos jogi védelemben részesülő egyes műveknek és más teljesítményeknek a vakok, látáskárosultak és nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyek érdekét szolgáló egyes megengedett felhasználási módjairól, valamint az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló 2001/29/EK irányelv módosításáról. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L1564> [2025. július 16.]

Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelve (2014. február 26.) a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0026> [2025. július 21.]

Európai Parlament és a Tanács 2012/28/EU irányelve (2012. október 25.) az árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0028> [2025. július 21.]

Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK irányelve (2006. december 12.) a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0115> [2025. július 22.]

Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0029> [2025. augusztus 8.]

Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996L0009> [2025. augusztus 8.]

Bizottság 2012/417/EU ajánlása (2012. július 17.) a tudományos információkhoz való hozzáférésről és azok megőrzéséről. Forrás: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/48558fc9-d4c8-11e1-905c-01aa75ed71a1/language-hu> [2025. augusztus 10.]

Bizottság 2011/711/EU ajánlása (2011. október 27.) a kulturális anyagok digitalizálásáról és online hozzáférhetőségéről, valamint a digitális megőrzésről. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:283:0039:0045:HU:PDF> [2025. augusztus 10.]

1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/97600009.TVR/ts/19900524/> [2025. május 28.]

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/97600008.TVR/ts/19900524/> [2025. május 28.]

Általános közigazgatási ismeretek. II. modul: Jogalkotási és jogalkalmazási ismeretek. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2025. 155 p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101784/szakvizsga_II_mod_12th_2025_HAT.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. május 14.]

Általános közigazgatási ismeretek. V. modul: Az Európai Unió szervezete, működése és jogrendszere. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2025. 148 p. Forrás: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101791/szakvizsga_V_mod-10th_ed_2025.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2025. június 23.]

BARANYI Róbert – UJHELYI Dávid: A digitális szerzői jogi szabályozás legújabb lépcsője – a CDSM irányelv átültetésének háttere és eredményei. = Fontes Iuris, 7. évf. 3. sz. 2021. 36–45. p.

GRAD-GYENGE Anikó, Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése érdekében, in: POGÁCSÁS Anett (szerk), Quaerendo et Creando, Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából, 219–242. p., Szent István Társulat, Budapest, 2014.

GYERTYÁNFY Péter (szerk.): Nagykomentár a szerzői jogi törvényhez. Budapest, Wolters Kluwer, 2023. 825 p.

HEGYKÖZI Ilona: IFLA-UNESCO: Új közkönyvtári nyilatkozat. = Könyvtárvilág webmagazin, 2022. 4. sz. Forrás: <https://mke.info.hu/mke/cikk/ifla-unesco-uj-kozkonyvtari-nyilatkozat/> [2025. május 29.]

IFLA-UNESCO közkönyvtári nyilatkozat 2022. Forrás: https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/ifla-unesco_public_library_manifesto_2022_vegleges_0919.pdf [2025. május 29.]

IFLA-UNESCO Iskolai könyvtári nyilatkozat 2025. Forrás: https://portal.ktep.hu/sites/default/files/HU_ifla-unesco-school-library-manifesto-2025.pdf [2025. augusztus 8.]

Az OSZK, a Könyvtári Intézet és az ELTE Egyetemi Könyvtár közös ajánlása a Marrákesi szerződés átültetésével kapcsolatos könyvtári feladatok ellátásával kapcsolatban. Forrás: https://www.ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/marrakes_ajanlas_20210924_0.pdf [2025. július 6.]

PATYI András – VARGA Zs. András: Általános közigazgatási jog (az Alaptörvény rendszerében). Budapest– Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013. 352 p.

PETRÉTEI József: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2016. 371 p.

SÁNDOR Eszter Anita: Gondolatok a Marrákesi Szerződéssel kapcsolatban. = Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 18. (128.) évf. 4. sz. 2023. augusztus. 7–40. p.

TÓSZEGI Zsuzsanna: A személyes adatok védelme a könyvtárakban. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022. 56–78. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2 [2025. április 29.]

TÓSZEGI Zsuzsanna: A szerzői jogok védelme a könyvtárban. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 2. A digitalizálás fejlődéstörténete. A személyes adatok és a szerzői jogok védelme a könyvtárakban. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022. 159–162. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_2 [2025. április 29.]

VIRÁGOS Márta: Nyílt hozzáférés, nyílt tudomány: A tudományos kommunikáció új para-digmája. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 3. Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 143. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. november 10.]

2.5. A KULTV. ÉS HÁTTÉRJOGSZABÁLYAI

A nyilvános könyvtári ellátás rendszerét hazánkban alapvetően a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Kultv.) szabályozza. Az 1998. január 1-jén hatályba lépő szaktörvény hét fő egységből áll: az Általános rendelkezést (tartalmazza a törvény célját, alapelveit és hatályát) követi A muzeális intézményekről szóló rész (7–51/A. §), amely tartalmazza a muzeális intézmények típusait, fenntartásukra és irányításukra vonatkozó alapvető rendelkezéseket. A könyvkultúra és a nyilvános könyvtári ellátás című harmadik rész (53–72/G. §) fókuszában – többek között – a nyilvános könyvtári ellátás szabályai, a könyvtárhasználók jogai és a könyvtárhasználat feltételei, az egyes könyvtár-típusok, valamint a könyvtárak fenntartására, irányítására és finanszírozásának alapelveire vonatkozó rendelkezések állnak. A közművelődésről címet viselő negyedik rész (76–91. §) a közművelődésre vonatkozó legalapvetőbb szabályokat tartalmazza, míg az ötödik, A muzeális intézményekkel és a levéltárakkal, a nyilvános könyvtári ellátással, a közművelődéssel kapcsolatos közös szabályok, központi költségvetési források című rész (91/A.–92/F. §) a közgyűjtemények és a közművelődés közös elveit, pénzügyi szabályait, valamint a kulturális javak visszaadására irányuló eljárás előírásait tartalmazza. A hatodik rész (93–95/B. §), A muzeális intézményekben, a nyilvános könyvtárakban, a közművelődési intézményekben és a levéltárakban alkalmazottak foglalkoztatásának egyes kérdései címet viseli, és lefekteti a kulturális intézmények alkalmazottainak jogállásával, végzettségi követelményeivel és szakmai működésével kapcsolatos közös elveket. Végül a hetedik részben, a Záró rendelkezések között találjuk – többek között – a szaktörvény hatálybalépését, a rendeletalkotásra vonatkozó felhatalmazásokat és az EU jogának való megfelelésről szóló jogharmonizációs szabályokat.

E 2.5. alfejezet célja a Kultv. III. részének tárgyalása, a vonatkozó háttérszabályokkal együtt.

2.5.1. A Kultv. célja, alapelvei és hatálya

Ahogy a könyvtárak jogi helyzetét tárgyaló jelen fejezet elején már utaltunk rá, a Kultv. preambuluma indokolásában kiemeli: a *kulturális javak szellemi birtokbavétele alapvető emberi jog*. Az érintett *kulturális javak fokozott védelme, megőrzése és fenntartása, valamint* társadalmi szinten történő széles körű és egyenlő *hozzáférhetőségének biztosítása* a mindenkori közösség és az állam *kötelessége*. Az információk szabad áramlása és bárki számára való hozzáférhetősége alapvető feltétele *az információs társadalom és a demokratikus jogállam*

működésének, amelynek *alapeleme a könyvtári rendszer*. A könyvtárak mindig is olyan intézmények voltak, amelyek a dokumentumokat rendszeresen gyűjtötték, feltárták, megőrizték és elérhetővé tették. A korszerű könyvtári ellátás biztosítása alapvetően befolyásolja a társadalom múltját, jelenét és jövőjét. A könyvtári szolgáltatások támogatják az oktatást, a kutatást, a közművelődést, a szabadidős tevékenységeket, a művészeteket és a gazdaságot. *A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok, valamint a társadalom egészének érdekeit szolgálja, ezért az állami szerepvállalás a könyvtári szolgáltatások biztosítása terén kiemelt stratégiai jelentőséggel bír.*⁸³

A fentieknek megfelelően *a Kultv. célja*, hogy elősegítse a társadalmi jólétet és fenntartható fejlődést, támogassa az egész életen át tartó tanulást, javítsa az életminőséget, valamint biztosítsa a kulturális örökség helyi és országos védelmét. Ennek érdekében szabályozza – többek között – :

- a kulturális javak gyarapítását, megőrzését, tudományos feldolgozását és társadalmi hasznosítását,
- a könyvtárhasználat jogát, valamint a nyilvános könyvtári ellátás működését és fejlesztését,
- a közművelődési tevékenységekhez való egyenlő hozzáférést, valamint ezek folytatásának és az alapszolgáltatások igénybevételének feltételeit,
- az állam, az önkormányzatok és egyéb fenntartók feladatait, továbbá a szakmai és finanszírozási alapelveket.

Ezen túlmenően iránymutatást ad a kulturális intézmények számára, hogy azok a kulturális alapellátás keretében mindenki számára biztosítsanak lehetőséget:

- az önművelésre és kulturális tevékenységekben való részvételre lakóhelyükön,
- a helyi történelem, hagyományok és értékek megismerésére,
- a közösségi élet fejlesztésében való aktív részvételre és a közös jövőkép alakítására.

Végezetül, a törvény biztosítja a webtartalmak (azaz a digitális formában, interneten szolgáltatott és nyilvánosságra hozott tartalom) archiválását, hozzáférhetőségét, és szabályozza az archiválás feladatait, valamint az archivált tartalmak használatának lehetőségeit.

A Kultv. alapelvei között első helyen deklarálja, hogy a benne meghatározott jogok érvényesítése során az *egyenlő bánásmód követelményét meg kell tartani*.⁸⁴ Tehát a törvényben foglalt jogok érvényesítése során *mindenkire egyformán, előítéletektől mentesen, tisztességes és méltányos, megkülönböztetés nélküli bánásmódot* kell biztosítani. Ez azt jelenti, hogy a kulturális javakhoz, intézményi szolgál-

83 Kultv. indokolás a III. részhez

84 Kultv. 2. §

tatásokhoz és lehetőségekhez való hozzáférés nem korlátozható nemi, faji, etnikai, vallási/világnézeti, életkori, fogyatékosági, nemi identitási, társadalmi származási vagy egyéb hátrányos megkülönböztetés alapján.

Artikulálja a Kultv. azt is, hogy az állami és önkormányzati fenntartású muzeális intézmények, könyvtárak, közművelődési intézmények és közösségi teretek *elkötelezettek az Alaptörvény alapelvei mellett*.⁸⁵ Ez a rendelkezés azt fejezi ki, hogy ezek az intézmények nemcsak szolgáltatásokat nyújtanak, hanem *közfeladatot ellátó intézmények*, amelyek működésük során kötelesek figyelembe venni az Alaptörvény értékrendjét, normáit és irányelveit. Arra kötelezi a kulturális intézményeket, hogy *mindennapi tevékenységükben tükrözzék azokat az alapvető értékeket* – mint pl. méltóság, szabadság, egyenlőség, nemzeti örökség, közösség –, *amelyek az Alaptörvényben meghatározottak, és amelyek a társadalom demokratikus működésének alapját képezik*.

Mit jelent ez a gyakorlatban?

1. *Jogállamiság és alapvető jogok tiszteletben tartása*
 - Az intézmények kötelesek biztosítani a kulturális szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést.
 - Nem sérthetik az állampolgárok szabadságjogait (pl. véleménynyilvánítás, vallásszabadság).
2. *Emberi méltóság védelme*
 - Az intézmények működésének, programjainak, gyűjteményeinek és kommunikációjának tükröznie kell az emberi méltóság tiszteletét.
 - Nem közvetíthetnek diszkriminatív, kirekesztő vagy gyűlöletkeltő tartalmakat.
3. *Nemzeti identitás és kulturális örökség védelme*
 - Az Alaptörvény hangsúlyozza a nemzeti kultúra megőrzésének fontosságát, így az intézményeknek feladata az örökségvédelem, a helyi és országos kulturális értékek bemutatása, őrzése.
4. *Közösségi részvétel támogatása*
 - A közösségi színterek és közművelődési intézmények ösztönzik a közösségi életet, a közösségi identitás erősítését, és lehetőséget biztosítanak az aktív állampolgári szerepvállalásra.
5. *Átláthatóság, közszolgálatosság*
 - A közpénzből fenntartott intézmények átláthatóan, elszámoltatható módon kötelesek működni, és elsődlegesen a köz érdekeit kell szolgálniuk.

85 Kultv. 3. §

A Kultv. az alapelvek között kimondja, hogy a kulturális alapellátás keretében ezek az intézmények a központi költségvetési forrásokból biztosítják a kulturális örökséghez való hozzáférést, valamint olyan szolgáltatásokat nyújtanak, amelyek támogatják a személyiség fejlődését, az aktív állampolgárságot, a társadalmi beilleszkedést, a közösségfejlesztést és a foglalkoztathatósághoz szükséges kulcskompetenciák fejlesztését.⁸⁶ *A kulturális alapellátás célja, hogy mindenki – függetlenül lakóhelyétől, életkorától, társadalmi helyzetétől – hozzáférhessen a kultúra értékeihez és azokhoz a közszolgáltatásokhoz, amelyek elősegítik személyes és közösségi fejlődését. Ezt a feladatot állami és önkormányzati fenntartású közgyűjtemények (pl. könyvtárak, muzeális intézmények) és közművelődési intézmények (pl. művelődési házak, közösségi színterek) látják el. Az intézmények tevékenysége állami támogatásból, azaz a központi költségvetésből származó forrásból valósul meg. Ez biztosítja, hogy a szolgáltatások alanyi jogon elérhetőek legyenek minden állampolgár számára, ne függjenek az egyén anyagi helyzetétől.*

Az intézmények szolgáltatásai a kulturális alapellátás keretében:

1. *Hozzáférés a kulturális örökséghez*

A könyvtárak, múzeumok és levéltárak lehetőséget adnak arra, hogy a lakosság megismerje a helyi, nemzeti és egyetemes kulturális értékeket – mind fizikailag, mind digitálisan. Ez hozzájárul az identitástudat erősítéséhez és a hagyományok megőrzéséhez.

2. *Személyiségfejlődés támogatása*

A kulturális programok, olvasási lehetőségek, múzeumpedagógiai foglalkozások vagy közösségi tanulási formák hozzájárulnak az egyéni képességek kibontakoztatásához és az élethosszig tartó tanulás megvalósulásához.

3. *Aktív állampolgárság elősegítése*

Az intézmények ösztönzik a polgárokat a közéletben való részvételre, a helyi közösségek ügyeiben való aktív szerepvállalásra, valamint közösségi párbeszédekben való részvételre.

4. *Társadalmi beilleszkedés támogatása*

Különösen fontos azok számára, akik hátrányos helyzetben élnek, vagy valamilyen okból kiszorulnak a társadalmi folyamatokból (pl. idősek, fogyatékos-sággal élők, munkanélküliek, kisebbségek). A kulturális intézmények befogadó programokkal segítik a társadalomba való visszaintegrálódást.

86 Kultv. 3/A. §

5. *Közösségfejlesztés*

A közösségi terek alkalmat adnak helyi csoportok, klubok, egyesületek működésére, közös programok szervezésére, a társas kapcsolatok ápolására, erősítve ezzel a helyi közösségi identitást.

6. *Kulcskompetenciák fejlesztése*

A foglalkoztatás szempontjából alapvető készségek – mint a digitális írástudás, kommunikációs készségek, tanulási technikák, kreativitás – fejlesztése szintén része a kulturális alapellátásnak, különösen felnőttképzési és közösségi tanulási formákon keresztül.

Összefoglalva tehát a kulturális alapellátás nem csupán kulturális hozzáférést jelent, hanem komplex közszolgáltatást, amely *az egyén fejlesztését és a közösség építését* egyaránt szolgálja. E rendszerszintű támogatás hozzájárul a társadalmi esélyegyenlőséghez, a közösségi kohézióhoz és a nemzet kulturális értékeinek fennmaradásához.

A Kultv. lefekteti továbbá, hogy – többek között – mindenkinek joga van megismerni a kulturális javakat és azok jelentőségét, igénybe venni a nyilvános könyvtári, muzeális és közművelődési szolgáltatásokat, műveltségét és készségeit egész élete során fejleszteni, közösséget létrehozni, szervezetet alapítani, valamint művelődési céljai megvalósításához közösségi színtérhez és szervezői támogatáshoz hozzájutni.⁸⁷ A Kultv. egyik központi rendelkezése, hogy *mindenkinek joga van a kultúrához való hozzáféréshez és a kulturális életben való aktív részvételhez*. Ez a szabadságjog az egyéni fejlődés és a társadalmi kohézió szempontjából egyaránt alapvető fontosságú. A törvény ezzel biztosítja, hogy *a kulturális értékek, szolgáltatások és közösségi lehetőségek minden állampolgár számára elérhetőek legyenek* – életkortól, lakóhelytől, társadalmi helyzettől függetlenül.

1. *Kulturális javak megismerésének joga*

Mindenkinek joga van hozzáférni a nemzeti és egyetemes kulturális örökséghez, megismerni annak történelmi, társadalmi és identitásformáló szerepét. Ez a jog megvalósul:

- *múzeumok, levéltárak és más közgyűjtemények kiállításain, gyűjteményein keresztül,*
- *könyvtárak dokumentumállományán, adatbázisain, szakmai segítségnyújtásán keresztül,*
- *közművelődési programokon, ismeretterjesztő rendezvényeken keresztül.*

87 Kultv. 4. §

Ez a hozzáférés nemcsak fizikai, hanem egyre inkább digitális formában is biztosított (pl. online katalógusok, virtuális kiállítások).

2. *Kulturális szolgáltatások igénybevételének joga*

Az állampolgároknak joguk van használni:

- a *nyilvános könyvtári rendszert* (ingyenes alapszolgáltatásokkal, pl. helyben olvasás, tájékoztatás),
- a *muzeális intézmények* által kínált közoktatási és közművelődési programokat,
- a *közművelődési intézmények* által szervezett tanfolyamokat, kulturális eseményeket, képzéseket.

Ezek a szolgáltatások támogatják a tájékozódást, a tanulást, az aktív időtöltést és a közösségi élményeket.

3. *Az egész életen át tartó tanulás és önfejlesztés joga*

Mindenkinek lehetősége van arra, hogy:

- *műveltségét bővítse*, készségeit fejlessze,
- *részt vegyen tanfolyamokon, tréningeken*, közösségi tanulásban,
- *hozzáférjen olyan információkhoz és tudásanyaghoz*, amely segíti őt személyes, szakmai és társadalmi fejlődésében.

Ez a szemlélet összhangban van az „egész életen át tartó tanulás” elvével, amely kiemelt célja az oktatási és kulturális politikának is.

4. *Közösségalapítás és szervezetalapítás joga*

A törvény lehetőséget ad arra, hogy az állampolgárok:

- *kulturális közösségeket* hozzanak létre saját érdeklődésüknek, értékeiknek megfelelően,
- *egyesületeket, alapítványokat* hozzanak létre és működtessenek kulturális céljaik elérése érdekében,
- aktívan részt vegyenek kulturális és közösségi életük szervezésében, fejlesztésében.

Ez a jog nemcsak önkifejezési lehetőséget teremt, hanem elősegíti az állampolgári aktivitást és a társadalmi felelősségvállalást is.

5. *Közösségi színterekhez és szervezői támogatáshoz való hozzáférés*

A művelődési célok megvalósításához a polgárok jogosultak:

- *közösségi színterek*, pl. művelődési házak, faluházak, klubhelyiségek *használatára*,
- *szakmai, szervezői segítség igénybevételére*, amelyet a közművelődési intézmények biztosítanak – például programszervezésben, pályázatírásban, csoportműködtetésben való támogatással.

A Kultv. ezen rendelkezése tehát a *kulturális demokrácia alapelveit* tükrözi: nemcsak a kultúrához való *hozzáférés jogát* biztosítja, hanem annak *aktív használatát és alakítását* is támogatja. Mindez hozzájárul az állampolgárok önazonosságának, közösségi kötődésének és társadalmi részvételének erősítéséhez – vagyis a művelt, felelős és cselekvő közösség kialakulásához.

Végezetül a Kultv. az alapelvei között említi, hogy az állami vagy önkormányzati fenntartású intézmények által alapleltárból visszaigényelt kulturális javak visszaadására csak akkor kerülhet sor, ha az igénylő tulajdonjogát egyértelműen bizonyítja.⁸⁸ Tehát ha az *állami vagy önkormányzati fenntartású közgyűjtemény vagy muzeális intézmény* alapleltárában szereplő kulturális javakat *valaki visszaigényli*, a következő szigorú jogi feltételek érvényesülnek:

- *Visszaigénylés joga – csak bejelentett igény alapján*
A visszaszolgáltatási eljárás nem automatikus: azt az *igénylőnek kezdeményeznie kell*, vagyis hivatalosan be kell nyújtania az erre vonatkozó igényt. Az intézmény önmagától nem adhat vissza műtárgyat, iratot vagy egyéb kulturális értéket.
- *Alapleltár szerepe*
Az „*alapleltár*” az adott közgyűjtemény vagy muzeális intézmény gyűjteményének hivatalos, jogszabályilag elismert nyilvántartása. Az ebben szereplő tárgyak a közgyűjtemény állományának részét képezik, így kiemelt jogi védelem alatt állnak. Ezek nem selejtezhetőek, nem adhatók el, és különleges eljárás kell a visszaszolgáltatásukhoz.
- *Tulajdonjog bizonyítása – kétséget kizáróan*
A legfontosabb feltétel: *a visszaigénylő csak akkor jogosult a kulturális javak visszakövetelésére*, ha *kétséget kizáróan* bizonyítani tudja, hogy ő (vagy jogelődje) a tárgy *jogos tulajdonosa* volt, és a tulajdonjog *jogszerű módon* került hozzá, illetve *nem szűnt meg időközben* (pl. öröklés, ajándékozás útján).

Ez kizárja azokat az eseteket, amikor az igény megalapozatlan, vagy ha a tulajdonjog eredete nem tisztázott.

A közgyűjtemények gyűjteményei nemcsak kulturális, hanem *nemzeti közvagyonként is funkcionálnak*. A jogalkotó ezért védi ezeket az értékeket a visszaélésektől vagy jogosulatlan igénylésektől. Az alapelv az, hogy egy kulturális javakban gazdag, megbízható közgyűjteményi rendszer csak akkor működhet, ha az állomány stabil, jogilag rendezett és jogbiztonságot garantál.

Összefoglalva a kulturális javak visszaadására csak akkor kerülhet sor:

- ha az igényt *hivatalosan bejelentik*,
- ha a visszaigényelt tárgy *alapleltárban* szerepel, és
- ha az igénylő *egyértelmű, kétséget kizáró bizonyítékokkal* igazolja a tulajdonjogát.

Ez a szabályozás egyszerre szolgálja az *állampolgári jogérvényesítést* (ha a tulajdonos jogosan követeli vissza), ugyanakkor *védi a közgyűjteményeket a kulturális értékek jogellenes elvesztésétől*.

A Kultv. hatálya⁸⁹ kiterjed a muzeális intézményekre és kapcsolódó szereplőkre, a közművelődésre, a könyvtári rendszerre (azaz a könyvtári dokumentumokra és felhasználókra, a nyilvános könyvtárakra, azok fenntartóira és alkalmazottaira, valamint a kötelezpéldányokat szolgáltatókra), valamint a webtartalmakra és azok szolgáltatóira.

Továbbá a törvény:

- a *könyvtári dokumentumok védelmére és nyilvántartására* vonatkozó szabályokat a *nem nyilvános könyvtárakra* is kiterjeszti,
- valamint a *könyvtári tevékenységre és az alkalmazottakra* vonatkozó előírások *szintén érvényesek a nem nyilvános könyvtárakban is*.

Ez azt jelenti, hogy a Kultv. a *teljes közgyűjteményi és közművelődési rendszerre, valamint az azokkal kapcsolatba kerülő személyekre és szervezetekre* vonatkozik – beleértve a webtartalmak területét is.

2.5.2. A nyilvános könyvtári ellátással kapcsolatos általános szabályok

A *könyvtárhasználathoz való jog* gyakorlását a *könyvtári ellátás rendszere* biztosítja, vagyis mindenki számára lehetőséget kell teremteni a könyvtári szolgáltatások igénybevételére. A *nyilvános könyvtári rendszer működtetése az állam és a helyi önkormányzatok feladata*, vagyis közfeladatként gondoskodniuk kell a lakosság könyvtári ellátásáról. A *nyilvános könyvtárak gyűjteményeit és szolgáltatásait* úgy kell összeállítani és működtetni, hogy azok *objektív, sokoldalú ismeretátadást* tegyenek lehetővé – politikai, ideológiai vagy egyoldalú torzítás nélkül.⁹⁰

89 Kultv. 5. §

90 Kultv. 53. §

2.5.2.1. A nyilvános könyvtár alapkövetelményei⁹¹

A Kultv. szerint egy könyvtár akkor minősül *nyilvános könyvtárnak*, ha megfelel az alábbi alapkövetelményeknek:

1. *Hozzáférhető*: Mindenki számára használható és (általános esetben) szabadon megközelíthető.
2. *Alkalmas helyiség*: Olyan önálló helyiséggel rendelkezik, amely kizárólag a könyvtári szolgáltatásokat szolgálja.
3. *Rendszeres nyitvatartás*: Rendszeresen, a felhasználók számára megfelelő időpontban, *legalább heti 25 órában* (ötezer fő feletti településeken), és *havonta legalább két hétvégi napon* is nyitva tart.
4. *Szakmai vezetés*: A vezető megfelelő végzettséggel és szakképzettséggel rendelkezik a vonatkozó jogszabályok szerint.
5. *Szakember alkalmazása*: Könyvtári szakképesítéssel rendelkező munkatársat foglalkoztat.
6. *Ingyenes alapszolgáltatások*: Az alapvető könyvtári szolgáltatásokat *díjmentesen* biztosítja a helyszínen.
7. *Adatszolgáltatás*: Rendszeresen statisztikai adatokat szolgáltat.
8. *Tervezett szakmai munka*: Éves munkaterv alapján működik, az alapfeladatokat teljesíti (az 55. § szerint), és *éves szakmai beszámolót* készít.
9. *Kulturális alapellátásban való részvétel*: Aktívan közreműködik a kulturális szolgáltatások széles körű biztosításában.
10. *Megfelelő elnevezés*: Az intézmény nevében szerepel a „*könyvtár*” megnevezés.

A nyilvános könyvtárak működését szigorú szakmai, hozzáférési és szolgáltatási követelmények szabályozzák, amelyek célja a *minőségi, mindenki számára elérhető könyvtári szolgáltatások biztosítása* az ország egész területén.

Az állam a nyilvános könyvtárak alapvető követelményeinek kijelölésével biztosítja a könyvtári dokumentumok és információk elérhetőségét. A fegyveres és rendvédelmi testületek könyvtárai – különösen a Magyar Honvédség csapatkönyvtárai, valamint a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának börtönkönyvtárai – fontos szerepet töltenek be a Kultv. 55. § (1) bekezdésében meghatározott nyilvános könyvtári alapfeladatok ellátásában. Ilyen feladat például az információs műveltség fejlesztése, az egész életen át tartó tanulás támogatása, illetve az oktatásban és képzésben részt vevők információellátásának segítése. E könyvtárak esetében azonban a nyilvános könyvtárak egyik alapvető követelményének – a szabad megközelíthetőségnek és használhatóságnak – teljesülése biztonsági okokból korlátozott, mivel ezek a lehetőségek parancsnoki engedély-

91 Kultv. 54. § (1) bekezdés

hez kötöttek. Ennek következtében a törvény – a sajátos működési körülményeket figyelembe véve – lehetőséget biztosít arra, hogy e könyvtárak az információkhoz való hozzáférést *távhasználat útján* biztosítsák.⁹²

2.5.2.2. A nyilvános könyvtárak alapfeladatai⁹³

A nyilvános könyvtárak alapfeladatai az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvsorozat első kötetében már bemutatásra kerültek.⁹⁴

A nyilvános könyvtárak *kötelesek a kiskorúak számára* is elérhető, *internet-kapcsolattal rendelkező számítógépeiket* olyan, könnyen telepíthető és használható, *magyar nyelvű szűrőszoftverrel ellátni*, amely *védi a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődését*.⁹⁵ Lényeges, hogy a kiskorúak ne csupán otthoni környezetben, hanem a számukra elérhető nyilvános könyvtári számítógépeken se találkozhassanak jogellenes vagy számukra káros tartalmakkal. Ennek érdekében indokolt a nyilvános könyvtárak számára olyan szűrőszoftverek alkalmazásának kötelezővé tétele, amelyek hozzájárulnak a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődésének védelméhez az internet használata során.

A Kultv. új, 2025. január 1-jétől hatályos 55. § (1b) bekezdése rögzíti azt a régóta fennálló gyakorlatot, hogy a nyilvános könyvtárak kötelesek együttműködni egymással és más kulturális, köznevelési, felsőoktatási intézményekkel – ez képezi a hálózati együttműködés jogi keretét. A *hálózati együttműködés* a nyilvános könyvtárak (és más közgyűjteményi, közművelődési vagy oktatási intézmények) közötti olyan *szervezett, rendszeres kapcsolatrendszer* jelent, amely a *feladatellátás hatékonyságát, minőségét és a kulturális javakhoz való hozzáférhetőséget egyaránt javítja*. A hálózati együttműködés keretében lehet szó az *erőforrások megosztásáról* (pl. dokumentumállomány, adatbázisok, szakmai tudás, képzések), *közös szolgáltatások kialakításáról, szakmai támogatásról* (kisebb könyvtárak segítése módszertani, informatikai, szakmai kérdésekben) vagy *koordinált fejlesztésekről* (pályázatok, digitalizálás, új szolgáltatások közös bevezetése).

92 Kultv. 54. § (1a) bekezdés

93 Kultv. 55. § (1) bekezdés

94 NÉMETH Katalin: A sokszínű könyvtári rendszer. In: Kiszl Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz: esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 13. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2025. április 28.]

95 Kultv. 55. § (1a) bekezdés

2.5.2.3. Nyilvános Könyvtárak Jegyzéke⁹⁶

A jövőben a *miniszter nemcsak jegyzéket vezet* a nyilvános könyvtárakról, hanem a Könyvtári Intézet bevonásával *értékeli is, hogy ezek a könyvtárak teljesítik-e az előírt alapkövetelményeket és alapfeladatokat.*

A törvény értelmében azok az intézmények, amelyek nyilvános jellege jelenleg is egyértelmű és hosszú távon is indokolt, *automatikusan* – vagyis fenntartói nyilatkozat és kérelem benyújtása nélkül – *bekerülnek a Nyilvános Könyvtárak Jegyzékébe: a nemzeti könyvtár, a helyi önkormányzatok által fenntartott, Kultv. 64. § (2) bekezdése szerinti települési könyvtárak, a vármegyei hatókörű városi könyvtárak, az országos szakkönyvtárak és az állami egyetemek könyvtárai.*

Amennyiben egy könyvtár nem teljesíti a nyilvános működéshez szükséges alapkövetelmények valamelyikét, akkor a miniszternek joga van eljárni a könyvtárral, illetve annak fenntartójával szemben. A miniszter *elrendeli a hiány pótlását, amelynek elmaradása esetén a könyvtárat törli a nyilvános könyvtárak jegyzékéből.*⁹⁷

Emellett az egyházak, illetve más szervezetek által fenntartott könyvtárak is kezdeményezhetik felvételüket a nyilvános könyvtárak jegyzékébe.

*Nyilvános könyvtár megszüntetése esetén a fenntartónak gondoskodnia kell a gyűjtemény további könyvtári hasznosításáról.*⁹⁸

A nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről szóló 379/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet határozza meg a jegyzék vezetésének részletes szabályait, valamint a jegyzékbe történő felvétel kérelmezésének módját és egyéb előírásait.

2.5.3. A könyvtárhasználók jogai és a könyvtárhasználat feltételei⁹⁹

A törvény – összhangban az Európai Unió irányelveivel – rögzíti a könyvtárhasználók jogait és kötelezettségeit. Az *ingyenes alapszolgáltatások* keretében a használóknak díjmentesen joguk van *belépni a könyvtárba, használni a szabadpolcra kihelyezett dokumentumokat, hozzáférni a könyvtár állományát feltáró katalógusokhoz, valamint tájékoztatást kapni a könyvtár és a nyilvános könyvtári rendszer által nyújtott szolgáltatásokról.*

A dokumentumok kölcsönzése és egyes további szolgáltatások igénybevétele azonban csak beiratkozás után lehetséges.

A könyvtárhasználónak *beiratkozáskor igazolnia kell személyazonosságát és lakcímét.* Ehhez meg kell adnia egyedileg a személyhez rendelt *négy természetes személyazonosító adatát, amelyek a következők:*

96 Kultv. 54. § (2)–(5) és (7) bekezdés

97 Kultv. 54. § (5) bekezdés

98 Kultv. 54. § (7) bekezdés

99 Kultv. 56–58. §

- családi és utóneve,
- születési családi és utóneve,
- születési helye, ideje,
- anyja születési családi és utóneve.

Ezek az ún. *4T adatok*, amelyek egy természetes személy egyértelmű azonosítására szolgálnak. Ezenkívül a könyvtárhasználónak meg kell adnia még lakcímét is.

Ugyanakkor a Kultv. 56. § (5) bekezdésében kimondja, hogy a *beiratkozott olvasó ingyenesen kölcsönözheti* a nyomtatott és elektronikus könyvtári dokumentumokat.

2025. január 1-jétől 16 évről 25 évre emelkedett a korhatár, amely alatt a könyvtár használója *mentesül a beiratkozási díj megfizetése alól*, valamint a 70 éven felüliek is *mentesülnek* a beiratkozási díj megfizetése alól. A könyvtárhasználókat megillető egyes kedvezményekről szóló 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet értelmében pedig az *érvényes diákigazolvánnyal* rendelkező tanulók és hallgatók *50%-os kedvezményben részesülnek* a nyilvános könyvtárak beiratkozási díjából.¹⁰⁰ *Könyvtári dolgozók minden nyilvános könyvtárban mentesülnek* a beiratkozási díj alól, valamint a *muzeális intézmények és levéltárak dolgozói szintén díjmentesen* iratkozhatnak be a könyvtárba.¹⁰¹

A könyvtár fenntartója (pl. önkormányzat) saját döntése alapján *mentesítheti* a díjfizetés alól:

- *pedagógusokat,*
- *szakképző intézmények oktatóit,*
- *közművelődési és felsőoktatási intézmények dolgozóit,*
- *munkánélküli vagy más szociális ellátásban részesülő, nem foglalkoztatott aktív korú személyeket.*¹⁰²

Fontos, hogy a fenntartó által biztosított *kedvezményeket rögzíteni kell a könyvtár használati szabályzatában.*¹⁰³ A kedvezmények igénybevételéhez pedig a *jogosultságot beiratkozáskor igazolni kell* (pl. igazolvány, hivatalos irat bemutatásával).¹⁰⁴

A könyvtár *szolgáltatásainak köre, az igénybevétel módja és a díjak mértéke* a könyvtárhasználati szabályzatban van rögzítve, amelyet a *használónak be kell tartania*. Ugyanakkor a könyvtárhasználó *kezdeményezheti a szabályzat módosítását*. A szabályzatot *nyilvánosságra kell hozni*. A szabályzat részletesen szabályozza a használat feltételeit a *dokumentumok védelme és más használók jogainak biztosítása* érdekében. A könyvtár *fenntartója további feltételeket és kedvezményeket* is megállapíthat a szabályzatban.

100 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet 1. §

101 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet 3. § (1)–(2) bekezdés

102 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet 4. §

103 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet 5. §

104 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet 6. §

2.5.4. A nyilvános könyvtári ellátás működésének feltételei¹⁰⁵

A nyilvános könyvtári ellátás biztosítása érdekében a miniszter országos dokumentumellátási rendszert hoz létre, amely három fő elemből áll:

1. Könyvtárközi dokumentumellátás,
2. Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) és az erre épülő Országos Dokumentumellátási Rendszer (ODR),
3. A könyvtárakból kivont dokumentumok hasznosítása a könyvtári rendszer céljaira.

A könyvtárak közötti dokumentumellátás a könyvtári rendszer egyik alappillére. Az országos szinten megszervezett könyvtárközi kölcsönzés lehetővé teszi, hogy a kisebb településeken élők ugyanolyan hozzáférést kapjanak a dokumentumokhoz, mint a főváros lakói. „Az ODR küldetése, hogy [...] minimálisra csökkenjen az információban gazdagok és információban szegények közötti különbség, megteremtődjön az információhoz és dokumentumhoz való hozzájutás azonos esélye az ország bármely pontján élő állampolgár számára; működésének célja pedig az, hogy a könyvtári információk és dokumentumok a korszerű eszközök használata révén bárki számára minél gyorsabban elérhetőek legyenek.”¹⁰⁶

Az ODR-ről és a MOKKA-ról bővebben ld. az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvsorozat első kötetét.¹⁰⁷

2.5.4.1. A gyűjteményből kivont dokumentumok hasznosítása a könyvtári rendszer számára¹⁰⁸

A Könyvtári Intézet fölőspéldány-szolgáltatása támogatja a könyvtárak állomány-apsztási, selejtezési és gyűjteményépítési munkáját azáltal, hogy lehetőséget biztosít fölőleges példányok más könyvtáraknak való felajánlására. Ez segíti a hiányzó dokumentumok beszerzését és a feleslegessé vált dokumentumok elhelyezését, hozzájárulva az ODR azon céljához, amely előírja a könyvtárak gyűjteményéből kivont dokumentumok hasznosítását a könyvtári rendszer számára. A felajánlásokhoz az azonosító adatokat tartalmazó Excel-formátumú adatlap tölthető le, és a könyv- és folyóiratjegyzékeket külön-külön kell elektronikusan bekül-

105 Kultv. 59–60. §

106 SKALICZKI Judit – KENYÉRI Katalin: Tájékoztató az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) működtetésének hatásáról. 1998–2004. Forrás: https://mek.oszk.hu/03000/03001/html/skaliczki_kenyeri.html [2025. október 30.; kiemelés az eredetiben]

107 NÉMETH Katalin: Könyvtári szolgáltatások. In: Kizsl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz: esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 43–44. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2025. április 28.]

108 Kultv. 59. § (1) bekezdés c) pont

deni a Könyvtári Intézetnek (*folospeldany@oszk.hu*). A beérkezett listákat először a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: MNMKG OSZK vagy nemzeti könyvtár) gyarapításért felelős munkatársai átnézik, értékelik, majd publikálják a Könyvtári Intézet honlapján.

2.5.4.2. A kötelezpéldány-szolgáltatás¹⁰⁹

A kötelezpéldány olyan, nyilvános közlésre szánt kiadvány egy vagy több példánya, amelyet egy adott ország területén kiadnak vagy forgalomba hoznak, és amelyet a jogszabály előírása értelmében meghatározott könyvtárak vagy intézmények részére ingyenesen és kötelezően át kell adni (archiválás, bibliográfiai számbavétel és szolgáltatás céljára).

A Kultv. és annak végrehajtási rendelete a kiadványok kötelezpéldányainak szolgáltatásáról, megőrzéséről és használatáról szóló 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet határozza meg - többek között - a kötelezpéldányok, a kötelezpéldány-szolgáltatására kötelezettek és a kötelezpéldányokból részesülők körét.

*Kötelezpéldány-szolgáltatásra kötelezett kiadványok:*¹¹⁰

- Minden olyan kiadvány, amelyet Magyarországon állítottak elő és adtak ki, vagy külföldön állítottak elő, de Magyarországon adtak ki, meghatározott példányszámban kötelezpéldánynak minősül. Ezeket a példányokat az előállító, a kiadó vagy a forgalmazó köteles eljuttatni a kijelölt jogosult intézményeknek.
- Kötelezpéldányt minden kiadásból és előállítási változathoz le kell adni, kivéve az adott évben (kiadási változatnak nem minősülő) változatlan tartalommal és formában újranyomott példányokat.
- Akkor is kötelező kötelezpéldányt szolgáltatni, ha a kiadványt bírósági határozat alapján nem lehet nyilvánosan közzétenni, vagy ha a kiadó saját döntése alapján korlátozza annak terjesztését.

*Nem szükséges kötelezpéldányt szolgáltatni az alábbi esetekben:*¹¹¹

- Az időszaki kiadványok kivételével azoknál a kiadványoknál, amelyek gazdálkodó szervezetek vagy nem gazdálkodó jogi személyek működése során keletkeznek, és kizárólag saját irattárunkban, kép- vagy hangfelvételtárunkban kerülnek megőrzésre.

109 Kultv. 59. § (2)–(2c) bekezdés

110 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 1. § (2) bekezdés

111 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 1. § (3) bekezdés

- Hivatali vagy üzleti célra készült, ügyviteli használatra szánt nyomtatványok esetén.
 - Tervdokumentációk, műszaki rajzok, cikklisták, kódszámjegyzékek, vizsgakérdések, tételjegyzékek, terméksomagoláson elhelyezett címkék, kezelési útmutatók, valamint a havinál gyakrabban megjelenő kereskedelmi katalógusok és termékismertetőik esetében.
 - Névjegyek esetén.
 - Olyan nyomtatott kiadványok esetében, amelyeket Magyarországon állítottak elő, de külföldi kiadásnak minősülnek.
 - Közösségi tartalomszolgáltatók (pl. online platformok) felületén közzétett kiadványok esetében.
 - Azon kiadványok esetében, amelyek nyilvánosságra hozatalához a szerzői jogi törvény alapján a szerző nem járult hozzá, az engedélyét visszavonta, vagy kifejezetten megtiltotta azok további felhasználását.
 - Azon kiadványok esetében, amelyek minősített adatot tartalmaznak.
- Kivételt képeznek a fenti felsorolás alól azok az esetek, amikor ezek a dokumentumok mellékletei vagy kiegészítő részei egy kötelezpéldánynak.

A kötelezpéldány-szolgáltatók:¹¹²

- *Nyomtatott kiadványok esetén* a szolgáltatásra a *nyomda* kötelezett.
- *Nyomtatott kiadvány elektronikus megfelelője*, valamint *külföldön előállított, de Magyarországon kiadott kiadvány* esetén a kötelezpéldányt a *kiadónak* kell biztosítania.
- *Fizikai adathordozón* (pl. CD, DVD) *megjelent elektronikus kiadványok* esetében szintén a *kiadó* a kötelezett.
- *Online megjelenő elektronikus kiadványok* esetében az *első magyarországi kiadónak* kell eleget tennie a kötelezpéldány-szolgáltatási kötelezettségnek.
- *Filmek* esetében a *magyar filmelőállító*, illetve a *filmgyártó vállalkozás* köteles a példány szolgáltatására.
- *Külföldön készült, de Magyarországon forgalomba hozott vagy bemutatott filmek* esetében az *első magyarországi forgalmazó* kötelezpéldány-szolgáltatásra kötelezett.
- *Jogutódlással történő megszűnés* esetén a kötelezettség a *jogutódot* terheli.
- *Jogutód nélküli megszűnés* esetén a kötelezpéldány-szolgáltatási kötelezettség a *megszűnt szervezet tagját vagy alapítóját* terheli.

112 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 4. § (1) bekezdés

A kötelezpéldányokat a szolgáltató *térítésmentesen* köteles eljuttatni a jogosult intézményekhez. A szolgáltatással összefüggő *minden költség* – beleértve a postai vagy fuvarozási díjakat is – *a szolgáltatót terheli*. A küldeményt a feladónak teljes egészében díjmentesen kell feladnia.

Függetlenül attól, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatási kötelezettség a nyomdát vagy a kiadót terheli, a *teljesítésért végső soron a kiadó felelős*.¹¹³

Kötelezpéldányként *csak hibátlan, teljes, archiválásra alkalmas példány* szolgáltatható. A szolgáltatónak a kötelezpéldányokat *szállítólevél kíséretében legkésőbb a megjelenés napját követő 15. napig* kell eljuttatnia. (A videotermekek és diafilmek kötelezpéldányait a forgalomba hozatal dátumától számított 30 napon belül kell beszoigáltatni.)

A kötelezpéldány-szolgáltatás elmulasztása vagy nem a jogszabálynak megfelelő teljesítése esetén a jogosult beszerezheti a kiadványt, vagy a kiadványról archiválás céljából, a szerzői jogról szóló törvény szabályainak megfelelően másolatot készíthet. A jogosult a kötelezpéldány pótlásával kapcsolatosan felmerült költségeit a kötelezpéldány-szolgáltatás kötelezettjére terhelheti. A jogosult az itt meghatározott jogkövetkezmények alkalmazása előtt legfeljebb 15 napos határidő kitűzésével felszólítja a szolgáltatót a szolgáltatás teljesítésére.

A hibás vagy nem teljes példányt a szolgáltató a felhívástól számított 15 napon belül köteles hibátlan példányra kicserélni, illetve kiegészíteni. Az MNMKG OSZK a megjelenést követő 15. nap után is *bármikor kérheti* a szolgáltatótól az elmaradt kötelezpéldányok beszoigáltatását, mivel *e kötelezettségre vonatkozóan nincs elévülési határidő*.

Kötelezpéldány-szolgáltatásra kötelezett kiadványok és a beszoigáltatandó példányszám:¹¹⁴

- *Belföldön előállított és kiadott kiadványok;*
- *Külföldön előállított, de Magyarországon kiadott kiadványok;*
- *Legfeljebb 50 példányban készült kiadványok, amennyiben rendelkeznek nemzetközi kiadványazonosító számmal (pl. ISBN, ISSN);*
- *Egyedi megrendelésre készülő („print on demand”) kiadványok;*
- *Olyan kiadványok, amelyek nyilvános hozzáférhetőségét az ügyészség vagy bíróság – részben vagy egészben – megtiltotta vagy felfüggesztette;*
- *Terjesztési korlátozás alá eső kiadványok, ha ezt a kiadó maga rendelte el;*
- *Külföldön előállított filmek, ha Magyarországon kerültek forgalomba.*

113 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 4. § (2)–(3) bekezdés

114 Bővebben ld. Kötelezpéldányok beszoigáltatása. Forrás: https://oszk.hu/koteles_beszol [2025. november 5.]

A Korm. rendelet értelmében a *beszolgáltatási példányszám* a legtöbb kiadványtípus esetében *6 példány a nemzeti könyvtárnak*, ezenfelül a *helyi kiadványokból*¹¹⁵ *további 1 példányt* kell szolgáltatni vidéki kiadó esetén a kiadó székhelye szerint illetékes *vármegyei hatókörű városi könyvtárnak* vagy budapesti kiadó esetén a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak* (FSZEK). Azonban egyes kiadványokból csak 2, illetve 1 példányt kell szolgáltatni az MNMKK OSZK-nak. 2 példányt kell szolgáltatni pl. a *legfeljebb 50 példányban* sokszorosított, *nemzetközi kiadványazonosító számmal rendelkező nyomtatott kiadványokból* vagy a *nyomtatott kiadvány kiadási változatából* (nyelvi változat, kötésváltozat, borítóváltozat, gyűjtői változat stb.).¹¹⁶

1 példányt kell szolgáltatni az *online elektronikus kiadványból* vagy a *nyomtatott kiadvánnyal megegyező elektronikus változattól*.¹¹⁷ Az elektronikus kiadványok kötelespéldányait az MNMKK a szerzői jogról szóló törvény rendelkezéseinek figyelembevételével teszi hozzáférhetővé a könyvtárhasználók számára a kötelespéldány-szolgáltatás kedvezményezett könyvtáraiban kialakított zárt hálózaton, másolási lehetőséget kizáró terminálon keresztül. Az *online elektronikus kiadványt* az MNMKK egyidejűleg *legfeljebb hat példányban teheti hozzáférhetővé*.¹¹⁸

Az MNMKK OSZK-ba 6 példányban beérkező nyomtatott kiadványok közül jellemzően *csak 2 példány marad* a nemzeti könyvtár állományában: *egy példányt archiválnak, egyet pedig helyben használatra* bocsátanak az olvasók rendelkezésére, illetve szükség esetén igazgatási célokra használnak fel. A *további 4 példány* az országos szakkönyvtárak és bizonyos egyetemi könyvtárak között *kerül szétosztásra*. A Korm. rendelet szerint azonban *az egy vagy két példányban szolgáltatandó kötelespéldányok nem kerülnek továbbosztásra*, hanem az MNMKK OSZK gyűjteményében maradnak.

115 Olyan publikáció, amelyet az adott településen vagy megyében, a kiadó székhelyének megfelelő megjelenési helyen adnak ki.

116 A *magyar nyelvű kiadás 6 példányán felül* a kiadvány nyelvi változataiból is kötelespéldányokat kell szolgáltatni, ezekből *2 példányt a nemzeti könyvtár részére*. Ha azonban a kiadvány Magyarországon *kizárólag idegen nyelven jelenik meg, az nem számít nyelvi változatnak, és természetesen ebből 6 példányt kell a nemzeti könyvtárnak* szolgáltatni. Az *alapkiadás 6 példányán túl* a különböző kötés- vagy borítóváltozatokból (például fűzött, kötött, díszkötésű változat) szintén kötelespéldányt kell küldeni, ezekből *2 példányt a nemzeti könyvtárnak* kell szolgáltatni.

117 A nyomtatott kiadvány PDF-formátumban szolgáltatásra kerülő, digitálisan létrejött formája, amely megegyezik a nyomtatott kiadvány egyedi betűkészletével, formai és tartalmi elemeivel, színével, grafikai képével.

118 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 15. § (5) bekezdés

Online elektronikus kiadványok szolgáltatása¹¹⁹

Az MNMKK OSZK nemcsak a hagyományos nyomtatott kiadványok kötelesspéldányainak gyűjtését, feldolgozását és szolgáltatását végzi, hanem kiemelt feladatának tekinti az online elérhető elektronikus kiadványok szakszerű kezelését is. Ennek érdekében jött létre az *OSZK Digitális Könyvtára (OSZK DK)*.

A Digitális Könyvtár gyűjtőköre nem korlátozódik az elektronikus könyvekre; *minden olyan kiadványt magában foglal, amely digitális formában hozzáférhető és archiválható.*

A kiadványokat beszolgáltató (jellemzően a kiadó) jogosult dönteni arról, hogy az adott mű *nyilvánosan elérhető legyen-e az interneten keresztül*, vagy *kizárólag zárt, dedikált hálózaton (ún. OSZK-pontokon) keresztül legyen hozzáférhető.*

A hozzáférés módját *a kiadvány beszolgáltatásakor* lehet megadni.

Kiadói jelentés¹²⁰

A kötelesspéldány-szolgáltató köteles elektronikus úton egy példányban *éves jelentést* benyújtani az *adott évben megjelent kiadványairól* (pl. nyomtatott kiadvány, fizikai adathordozón megjelent elektronikus kiadvány, online kiadvány) az MNMKK részére, *a megjelenés évét követő év március 15-ig.*

A *nyomdának* csak abban az esetben kell éves kiadói jelentést készítenie, ha rendelkezik saját kiadású kiadványokkal. Ebben az esetben a jelentést *kizárólag a saját kiadásban megjelent kiadványokról* kell benyújtani az MNMKK részére.

Más kiadók megbízásából előállított kiadványok nem képezik a jelentés tárgyát, ezekről a nyomdának *nem kell beszámolót készítenie.*

2.5.4.3. Webarchiválás¹²¹

Az utóbbi 30-40 évben az interneten rendszeresen jelennek meg olyan digitális tartalmak, amelyek a kulturális örökség részét képezik. Ezek a tartalmak azonban gyorsan változnak, frissülnek vagy eltűnnek, így *a mentés nélküli dokumentumok végleg elveszhetnek.* Egyre több olyan információ létezik, amely kizárólag digitálisan, és kizárólag online érhető el – ha ezek valamilyen okból elérhetetlenné válnak, *a jövő generációi számára pótolhatatlan tudás veszt el.* Ezért kiemelten fontos az *online tartalmak megőrzése, rendszerezett archiválása és visszakereshető formában való hozzáférhetővé tétele* webarchívumokban.

119 Bővebben ld. Online hozzáférési elektronikus dokumentumok szolgáltatása. Forrás: https://oszk.hu/online_beszolg [2025. november 5.]

120 717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 7. § (3)–(5) bekezdés

121 Kultv. 59/A. §

A Kultv. 59/A. §-a értelmében a *webarchiválás* feladatait – ideértve a hungarikumnak minősülő webtartalom begyűjtését, feldolgozását, másolását, hosszú távú megőrzését és hozzáférhetővé tételét – a *nemzeti könyvtár* látja el, együttműködésben más könyvtárakkal.

A *tartalomszolgáltatóknak együtt kell működniük* a nemzeti könyvtárral az archiválás érdekében.

Az archiválás során begyűjtött, *nyilvánosan közzétett személyes adatokat* (amelyeket a tartalomszolgáltató a weblapon nyilvánosságra hozott és a webarchiválás érdekében a nemzeti könyvtár részére szolgáltatott) a nemzeti könyvtár *közérdekű archiválási céllal kezeli*. Ezekkel az adatokkal kapcsolatban az érintettek *nem élhetnek* a GDPR 16. és 18. cikkében (a *helyesbítéshez és az adatkezelés korlátozásához való jog*) biztosított jogaikkal.

A webarchiválás részletes szabályairól szóló 626/2020. (XII. 22.) Korm. rendelet meghatározza a *webtartalmak begyűjtésének módját*, valamint a *nyilvántartás vezetésének szabályait*, azzal a céllal, hogy a *hungarikumnak*¹²² minősülő tartalmak egységesen kerüljenek rögzítésre mind a *teljes körű*¹²³, mind a *válogatott*¹²⁴ *webáratás* során.

A Korm. rendelet *pontosítja a webarchiválásból kizárt tartalmak körét*, amely *elsősorban audiovizuális tartalmakra* terjed ki. Emellett az archívum biztonságos működése érdekében *kizárásra kerülnek azok a weboldalak is*, amelyek *feltörték*, illetve *vírussal vagy más rosszindulatú kóddal fertőzöttek*.

A szabályozás előírja, hogy a *nemzeti könyvtár köteles a webáratás során begyűjtött tartalmakat archiválni*, azokat *feltárni*, és így *kutathatóvá, újrahasznosíthatóvá tenni*. Az archivált tartalmakat az MNMKK OSZK *ingyenesen elérhetővé teszi*, ezáltal biztosítva a *szabad információ-hozzáférést*.

A jogszabály külön rendelkezik arról is, hogy a *közfinanszírozású tartalmak nyilvánosan szolgáltathatók*.

122 Hungarikum: a Magyarország mindenkori területén megjelent minden, továbbá a külföldön magyar nyelven, magyar szerzőtől, illetőleg magyar vonatkozású tartalommal keletkezett valamennyi dokumentum, függetlenül attól, hogy nyilvánosságra hozták-e vagy sem. [Kultv. 1. sz. mell. d) pont]

123 Évente legalább egyszeri „pillanatfelvétel” a teljes magyar webtér archiválásáról.

124 Célzott gyűjtés az MNMKK OSZK által kiemelt fontosságúnak minősített oldalakból – oktatási, tudományos, kulturális, társadalmi, történeti vagy konkrét eseményekhez kapcsolódó szempontok alapján.

A *tartalomszolgáltatók kötelesek együttműködni* a webarchiválási folyamatban. Ennek keretében:

- biztosítaniuk kell a webaratás technikai megvalósíthatóságát, valamint
- felszólítás esetén *nyilatkozniuk kell* arról, hogy az archivált tartalom milyen formában és körben tehető *interneten keresztül elérhetővé*.

2.5.4.4. Központi szolgáltatások

A nyilvános könyvtári rendszer hatékony működéséhez szükség van központi szolgáltatások fenntartására. A nyilvános könyvtári ellátás olyan együttműködő hálózatot alkot, amelyben a megfelelően felszerelt, nagyobb könyvtárak központi szolgáltatásokat biztosítanak, míg a kisebb könyvtárak ezeket a szolgáltatásokat átveszik és továbbítják saját olvasóik felé.

A nyilvános könyvtári rendszer működtetését és fejlesztését segítő központi szolgáltatások:¹²⁵

- a. az országos könyvtári informatikai hálózat fejlesztése és tartalommal való feltöltése;
- b. a Magyarországon megjelent kiadványok teljes körű gyűjtése a kötelezpéldány-szolgáltatás alapján, továbbá minden más, Magyarországon keletkezett dokumentum és a külföldi hungarikumok gyűjtése, megőrzése, bibliográfiai számbavétele és rendelkezésre bocsátása, továbbá a kötelezpéldányok elosztása;
- c. az ODR működtetése;
- d. a határon túli magyar közösségek könyvtári ellátásának támogatása;
- e. a hazai nemzetiségek könyvtári ellátásának segítése;
- f. a nemzetközi szabványos dokumentumazonosító számok kiadása és nyilvántartása;
- g. a webarchiválás feladatának ellátása a digitális kulturális örökség megőrzése érdekében.

125 Kultv. 60. § (1) bekezdés

2.5.4.5. A Könyvtári Intézet feladatai

A kisebb könyvtárak működéséhez nélkülözhetetlenek azok a központi szakmai szolgáltatások, amelyek biztosítják az egységes szakmai alapelveket és a könyvtári információs hálózat zavartalan működését. E célból jött létre 2000-ben a *Könyvtári Intézet*, amely az *MNMKK OSZK* szervezeti egységként működik.

A Könyvtári Intézet a *nyilvános könyvtári ellátás országos koordináló szerveként* számos szakmai szolgáltatást nyújt a könyvtárak és a teljes könyvtári rendszer számára. Ezek a feladatok a következők:¹²⁶

- a. a könyvtári szakemberek továbbképzése és az iskolarendszeren kívüli képzések megszervezése;
- b. országos hatókörű szakkönyvtár működtetése, amely könyvtári és információs szolgáltatásokat biztosít;
- c. kutatások és fejlesztések folytatása a könyvtári rendszer működésével, a könyvtárhasználattal és az olvasási szokásokkal kapcsolatban;
- d. a könyvtári és rokon területek szabványainak, szabályzatainak kidolgozása vagy kezdeményezése;
- e. szakmai irányelvek, normatívák kidolgozása, módszertani tevékenység végzése, trendek elemzése, valamint a főbb könyvtári alrendszerek – például az Országos Dokumentumellátó Rendszer (ODR), a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) és a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) – működésének vizsgálata és értékelése;
- f. a könyvtárak és a társadalom közötti kapcsolatok erősítése, társadalmi beágyazottságuk fejlesztése;
- g. országos könyvtári statisztikai adatok gyűjtése, feldolgozása és közzététele;
- h. a könyvtári minőségirányítás koordinálása, képzések szervezése, az önértékelési keretrendszer kidolgozása és gondozása, valamint a Minősített Könyvtár cím és a Könyvtári Minőségi Díj szakmai előkészítése;
- i. a nemzeti bibliográfiai rendszerhez tartozó szakbibliográfiák előállítására;
- j. a könyvtárak központi nyilvántartásának vezetése;
- k. a miniszter útmutatásával való közreműködés a könyvtári szakfelügyelet koordinálásában, ellenőrzésében, értékelésében és a szakfelügyeleti monitoringrendszer működtetésében.

Ezeket a feladatokat a Könyvtári Intézet látja el, biztosítva ezzel a magyar könyvtári rendszer egységes, szakmailag megalapozott működését és folyamatos fejlődését.

126 Kultv. 60. § (3) bekezdés

2.5.5. A könyvtári dokumentumok¹²⁷

2015-ben „A könyvtári dokumentumok” alcímmel egészítették ki a Kultv.-t, amely a könyvtári dokumentumok nyilvántartására, és az állomány-nyilvántartásra vonatkozó szabályok törvényi szintű megfogalmazását tartalmazza. Erről bővebben az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvsorozat harmadik kötetében olvashattak.¹²⁸

2.5.6. A nemzeti könyvtár¹²⁹

A nemzeti könyvtár feladatait az OSZK látja el, amely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ kiemelt tagintézményeként működik.

Az OSZK fenntartásával kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket a kultúráért felelős miniszter gyakorolja. A nemzeti könyvtár feladatairól bővebben az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvsorozat első kötetéből nyerhetek összefoglalást.¹³⁰

2.5.7. Tudományos és szakkönyvtári ellátás¹³¹

A tudományos és szakkönyvtári ellátással az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című tankönyvsorozat első kötetében ismerkedhettek meg.¹³²

2.5.8. Közkönyvtári ellátás¹³³

A Kultv. előírja, hogy a települési könyvtári ellátás biztosítása a települési önkormányzatok *kötelező* feladata. A törvény 64. §-a szerint ezt a feladatot a községi és városi önkormányzatok kétféleképpen teljesíthetik:

- nyilvános könyvtár fenntartásával vagy
- a vármegyei hatókörű városi könyvtár szolgáltatásainak igénybevételével.

Amennyiben az 5000 lakosnál kisebb település önkormányzata – az önálló nyilvános könyvtár fenntartása helyett – az utóbbi megoldást választja, megállapodást

127 Kultv. 60/A–60/B. §

128 SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde: Gyűjteményszervezés. In: Kiszl Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz 3. Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés*. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 11–13. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. április 30.]

129 Kultv. 61. §

130 NÉMETH Katalin: A sokszínű könyvtári rendszer. i. m. 14–16. p.

131 Kultv. 63. §

132 NÉMETH Katalin: A sokszínű könyvtári rendszer. i. m. 17–18. p.

133 Kultv. 64–67. §

köt a vármegyei hatókörű városi könyvtárral, és az igénybe vett szolgáltatások fogadására *könyvtári, információs és közösségi helyet* működtet, vagy *könyvtárbuszos szolgáltatást* vesz igénybe.

Ennek megfelelően a *Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR)*¹³⁴ működése két formában valósul meg: egyrészt a településeken kialakított könyvtári célú épületekben történő szolgáltatásközvetítéssel, másrészt könyvtárbuszos ellátás útján.

A könyvtári szolgáltatás igénybevételét és az együttműködés részleteit az önkormányzatoknak és a vármegyei hatókörű városi könyvtárnak *írásos megállapodásban* kell rögzíteniük. Ezzel a megállapodással a települési önkormányzat eleget tud tenni a Kultv. 64. § (1) bekezdésében előírt kötelező feladatának. A részletes szabályozást a 39/2013. (V. 31.) EMMI rendelet tartalmazza, amely meghatározza a KSZR fogalmát, a nyújtható szolgáltatások körét, valamint azt, hogy a települések milyen feltételekkel vehetik igénybe ezeket.

Az *500 fő alatti településeken* a könyvtári ellátás biztosítására korszerű könyvtári szolgáltatások nyújtására alkalmas felszereltséggel, számítógéppel, internetkapcsolattal és szakképzett könyvtárossal rendelkező, mobil szolgáltató eszköz, vagyis *a könyvtárbuszos szolgáltatás* alkalmazása javasolt. Ilyen esetben az önkormányzat *mentesül az állandó, telepített könyvtári szolgáltatóhely fenntartásának kötelezettsége alól*.

A könyvtárbuszos szolgáltatás működésének főbb feltételei a következők:¹³⁵

- A könyvtárbusz mindenki számára *akadálymentesen használható, és teljesíti a közlekedésbiztonsági előírásokat*.
- A *megállóhely* a település központi, könnyen megközelíthető, forgalmas részén kerüljön kialakításra, a *menetrend jól látható módon* feltüntetve.
- A könyvtárbusz belső kialakítása biztosítsa a *dokumentumok biztonságos szállítását*, továbbá legyen benne *olvasói és játéksarok*, valamint *három használati és egy könyvtárosi számítógép, internet-hozzáféréssel*.
- A szolgáltatás *legalább kéthetente, másfél órás időtartamban* álljon rendelkezésre minden érintett településen.
- A könyvtárbuszon *egy szakképzett könyvtáros és egy gépkocsivezető* teljesít szolgálatot, míg a településen *egy kapcsolattartó személy* koordinálja a dokumentumigények összegyűjtését és a programok szervezését.

134 A KSZR a vármegyei hatókörű városi könyvtár és a megyében található, 5000 főnél kevesebb lélekszámú települések között létrejövő megállapodás alapján működő rendszer, amely a nyilvános könyvtári ellátás kötelező önkormányzati feladatának megvalósítását szolgálja.

135 Útmutató a könyvtári munkához kistéleplési könyvtárosok számára. 2022. 12. p. Forrás: https://bkszr.csgyk.hu/sites/default/files/bkszr_dokumentumok/utmutato_kszr_konyvtarosoknak_2022.pdf [2025. november 2.]

- Egyéb feltételek tekintetében a könyvtárbuszos szolgáltatásnak *meg kell felelnie a telepített szolgáltató helyekre vonatkozó követelményeknek*, különösen a *gyűjtemény és a rendezvényszervezés* terén.

Amennyiben a település a kötelező könyvtári feladatellátást a *Kultv. 64. § (1) bekezdés a) pontja* alapján nyilvános könyvtár fenntartásával biztosítja, akkor teljesíteni kell a nyilvános könyvtári alapkövetelményeket (Kultv. 54. §) és alapfeladatokat (Kultv. 55. §) egyaránt. Sőt, a települési könyvtár a nyilvános könyvtári alapfeladatok ellátásán túl

- a. gyűjteményét és szolgáltatásait a helyi igényeknek megfelelően alakítja,
- b. közhasznú információs szolgáltatást nyújt,
- c. helyismereti információkat és dokumentumokat gyűjt,
- d. szabadpolcos állományrészsel rendelkezik,
- e. gyermek- és családbarát szolgáltatásokat nyújt.¹³⁶

A *települési könyvtárak* (azaz a községi, városi, fővárosi könyvtár) a Kultv. 54. § (3) bekezdése szerint *a törvény erejénél fogva* nyilvános könyvtárnak minősülnek, és ennek megfelelően rendelkezniük kell alapító okirattal, szervezeti és működési szabályzattal (SZMSZ), küldetésnyilatkozattal, gyűjtőköri szabályzattal, könyvtárhasználati szabályzattal stb. Az alapidokumentumokkal röviden már megismerkedhettek az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvsorozat első kötetében.¹³⁷

Az *alapító okiratnak* és az *SZMSZ-nek* tartalmaznia kell az államháztartásról szóló törvény végrehajtásáról szóló 368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet 5. §-ában és 13. §-ában meghatározott adatokat és információkat.

A települési könyvtárnak kötelessége, hogy *az éves szakmai munkatervét és beszámolóját a fenntartó jóváhagyása után 15 napon belül* megküldje a *vármegei hatókörű városi könyvtárnak*.¹³⁸ Ez a szabályozás biztosítja, hogy a települési könyvtárak működése *átlátható, nyomon követhető és szakmailag ellenőrizhető* legyen, valamint hogy a könyvtári rendszer egésze egységesen és összehangoltan működjön.

A Kultv. előírja, hogy a *tizenötezer főnél nagyobb lélekszámú városokban* a nyilvános könyvtári ellátást *elsősorban önálló intézményben* kell megszervezni.¹³⁹ Ez azt jelenti, hogy ezekben a településekben a könyvtárnak *saját szervezeti keretek között*, külön intézményként kell működnie, önálló szakmai és szervezeti irányítással. A *nyilvános könyvtári ellátást biztosító intézmény más intézménnyel történő összevonása csak kivételes esetben*, akkor indokolt, ha az *szakmai szem-*

136 Kultv. 65. § (1) bekezdés

137 NÉMETH Katalin: A sokszínű könyvtári rendszer. i. m. 22–25. p.

138 Kultv. 65. § (2a) bekezdés

139 Kultv. 67. §

pontból alátámasztható, vagy jelentős gazdálkodási előnnyel jár. Tehát az összevonásnak nem csupán adminisztratív vagy költségcsökkentési célt kell szolgálnia, hanem bizonyíthatóan javítania kell a működés hatékonyságát vagy a szolgáltatások minőségét.

Ezzel szemben a tizenötezer főnél kisebb településeken lehetőség van arra, hogy – a könyvtári feladatellátás szakmai színvonalának veszélyeztetése nélkül – az önkormányzat a könyvtári, a muzeális és a közművelődési feladatokat egy közös szervezetben, úgynevezett integrált kulturális intézményben lássa el.¹⁴⁰ Ez az integrált működési forma lehetőséget teremt a kisebb települések számára arra, hogy erőforrásaikat hatékonyabban használják fel, miközben a lakosság továbbra is hozzáférhet a könyvtári, közművelődési és helytörténeti szolgáltatásokhoz egyetlen, komplex kulturális intézmény keretében.

A vármegyei hatókörű városi könyvtár, amely szintén a törvény erejénél fogva nyilvános könyvtár, az országos könyvtári rendszer *alközpontjaként* működik, és feladata, hogy biztosítsa az általános nyilvános könyvtári ellátást minden olyan település lakói számára, ahol az önkormányzat *sem egyedül, sem társulás keretében nem tud nyilvános könyvtárat fenntartani.*

Amennyiben a kistélepülés csak *megrendelt könyvtári szolgáltatások* útján tudja teljesíteni kötelező könyvtári feladatellátási kötelezettségét, a lakosok számára csupán a legalapvetőbb könyvtárhasználati jogok és szolgáltatások biztosíthatók. Ezért kiemelten fontos, hogy *mindenki számára elérhető közelségben működjön nyilvános könyvtár*, amely biztosítja a könyvtári hozzáférés esélyegyenlőségét.

E feladatkörben a vármegyei hatókörű városi könyvtárnak *kettős szerepet* kell betöltenie:

- *Nyilvános könyvtárként* hozzáférést kell biztosítania mindenki számára, különösen azoknak a kistélepüléseknek a lakói számára, ahol nincs önálló könyvtár.
- *Alközponti szerepéből fakadóan* támogatnia kell a vármegye területén működő nyilvános könyvtárak munkáját szakmai segítségnyújtással, valamint gondoskodnia kell arról, hogy a települési könyvtárak bekapcsolódhassanak az országos könyvtári rendszerbe.

A Kultv. 66. §-a alapján a vármegyei hatókörű városi könyvtár olyan, *állami feladatnak minősülő tevékenységeket* lát el, amelyek túlmutatnak a városi vagy vármegyei szintű működésen, és *országos jelentőséggel* bírnak. E feladatok nélkül nem lenne biztosítható minden település számára a *korszerű, mindenki számára hozzáférhető nyilvános könyvtári szolgáltatás.*

140 Kultv. 91/A. §

Míg a települési könyvtárak az alapfeladatokat látják el, addig a vármegyei hatókörű könyvtár a teljes könyvtári rendszerben *magasabb szintű szakmai, információs és technológiai támogatást* biztosít.

Ezek a szolgáltatások *minden település számára elérhetők*, beleértve a legkisebb falvakat is.

A vármegyei hatókörű könyvtár egyik *kiemelt feladata a koordináció*, vagyis a települési könyvtárak fejlesztésének összehangolása, a szolgáltatások szakmai színvonalának biztosítása, valamint a könyvtárak minősítési rendszerének előkészítésében való közreműködés.

Emellett a vármegyei hatókörű városi könyvtár továbbra is ellátja az *ODR* keretében a *szolgáltató könyvtárak számára előírt országos feladatokat*, ezáltal hozzájárul az országos könyvtári ellátás egységességéhez, fejlesztéséhez és minőségének fenntartásához.

A vármegyeszékhely megyei jogú város – Pest vármegyében Szentendre Város Önkormányzata – a kötelező települési könyvtári feladatait vármegyei hatókörű városi könyvtár fenntartásával biztosítja.¹⁴¹ Tehát a vármegyei hatókörű városi könyvtár nemcsak a megye, hanem a *megyeszékhely város lakosságának igényeit is kiszolgálja*. Ezzel a rendelkezéssel a jogalkotó egyben *ösztönzi a vármegyeszékhely városokat, hogy ne működtessenek külön városi könyvtárat*, hiszen a vármegyei hatókörű városi könyvtár képes mindkét szint ellátására.

A Kultv. 64. § (7) bekezdése kimondja, hogy a *vármegyei hatókörű városi könyvtár a tevékenységét biztosító vagyon vagy kezelője*. Ez azt jelenti, hogy a vármegyei hatókörű városi könyvtár *felelős* azért a *vagyonért* (épületekért, berendezésekért, eszközökért, gyűjteményekért stb.), amely a működéséhez szükséges, és amelyet az *állam vagy az önkormányzat* a rendelkezésére bocsátott. A „*vagyonkezelő*” kifejezés jogi értelemben azt jelenti, hogy a könyvtár *nem tulajdonosa*, hanem *kezelője* ennek a vagyonnak. Ez magában foglalja:

- a vagyon *rendeltetésszerű használatát* (tehát a könyvtári feladatok ellátására kell használnia),
- a *karbantartásról, megőrzésről és állagmegóvásról* való gondoskodást,
- a vagyonnal való *felelős gazdálkodást*,
- valamint annak biztosítását, hogy az *ne károsodjon vagy ne kerüljön jogellenes használatba*.

141 Kultv. 64. § (6) bekezdése

Egyszerűbben fogalmazva a vármegyei hatókörű városi könyvtár „gazdája” a működéséhez szükséges vagyónak, vagyis felelős azért, hogy azt megfelelően (azaz jó gazda gondosságával) használja, karbantartsa és megőrizze, még ha nem is az ő tulajdona. Ez a szabály azt is biztosítja, hogy az állami és önkormányzati vagyon kezelése egységesen és átlátható módon történjen.

Egyes vármegyei hatókörű városi könyvtárak a Kultv.-ben meghatározott alapfeladataikon túl *többletfeladatokat* is ellátnak. Ezek a könyvtárak:

- *támogatják a határon túli magyarság könyvtári szolgáltatásait*, vagyis segítik a külföldi magyar közösségek könyvtárainak szakmai fejlesztését, gyűjteményeik gyarapítását és a magyar nyelvű információhoz való hozzáférést,
- *valamint regionális szinten koordinálják a vármegyei hatókörű városi könyvtárak együttműködését*, elősegítve a tapasztalatcserét, a közös fejlesztéseket és a szolgáltatások egységes színvonalának biztosítását.

A fenti többletfeladatot vállaló vármegyei hatókörű városi könyvtárak tevékenységét a *kultúráért felelős miniszter által vezetett Regionális Könyvtári Kollégium* hangolja össze. A Kollégium feladata a regionális könyvtári együttműködés stratégiai irányítása, a közös célok és működési elvek meghatározása.

Az egyes vármegyei hatókörű városi könyvtárak regionális feladatellátásáról és illetékességi területéről szóló 48/2020. (XII. 23.) EMMI rendelet határozza meg, mely vármegyei hatókörű városi könyvtárak látnak el *regionális feladatokat*, valamint kijelöli azok *illetékességi területét*. A rendelet 1. sz. melléklete alapján regionális szerepet betöltő könyvtárak:

- *Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata által fenntartott könyvtár,*
- *Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata által fenntartott könyvtár,*
- *Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata által fenntartott könyvtár.*

E három intézmény tehát nemcsak saját megyéjükben lát el szakmai koordinációs és fejlesztési feladatokat, hanem *regionális és határontúli (külföldi magyar közösségeket érintő) szinten* is meghatározó szerepet tölt be a magyar könyvtári rendszerben.

2.5.9. A könyvtárak fenntartása, irányítása¹⁴²

A *fenntartó* feladata, hogy definiálja a könyvtár működésének kereteit:

- meghatározza a könyvtár feladatait és használati szabályzatát,
- kiadja az alapító okiratot, a szervezeti és működési szabályzatot, valamint a fejlesztési terveket,
- jóváhagyja a gyűjtőköri szabályzatot;
- elfogadja a települési könyvtár éves szakmai munkatervét és beszámolóját;
- gondoskodik a szükséges feltételekről és a szakmai önállóságról;
- megállapítsa a könyvtár éves költségvetését, valamint
- értékelje a könyvtár szakmai tevékenységét.

A *nyilvános könyvtár megszüntetésekor* nem szűnhet meg a könyvtári állomány sorsa rendezetlenül – a *fenntartónak törvényi kötelezettsége*, hogy gondoskodik arról, hogy az *állomány továbbra is megőrződjön és folyamatosan hozzáférhető maradjon a köz számára*.¹⁴³ Ez azt jelenti, hogy a könyvtár állományát *más könyvtárnak kell átadni*, vagy olyan módon kell elhelyezni, hogy az továbbra is könyvtári környezetben, szakmai felügyelet mellett legyen kezelhető és használható. A cél az, hogy ha az eredeti intézmény meg is szűnik, a könyvtári állomány ne kallódjon el, ne kerüljön magántulajdonba vagy megsemmisítésre, hanem *megmaradjon a közösség kulturális és tudásvagyonának részeként*.

A *települési könyvtár megszüntetése* komoly szakmai és közösségi következményekkel járhat, ezért a Kultv. előírja, hogy a fenntartó nem dönthet önállóan erről a kérdésről. A folyamat részeként *a fenntartónak előzetesen be kell szereznie a miniszter véleményét*, aki az országos könyvtári rendszer irányításáért és szakmai felügyeletéért felelős.¹⁴⁴ Ez a vélemény nem feltétlenül kötelező érvényű, de *fontos szakmai állásfoglalás*, amely segíti a döntéshozó testületet abban, hogy átlássa a megszüntetés következményeit – például a település lakói könyvtári ellátásának romlását, a gyűjtemény sorsát vagy a szakmai normák sérülését. A fenntartónak ezért kötelessége, hogy a *miniszteri véleményt ismertesse a döntéshozó testülettel* (pl. a képviselő-testülettel) *még a döntés meghozatala előtt*. Ezzel biztosítható, hogy a megszüntetésről felelős szerv *tájékozottan, a szakmai szempontokat mérlegelve* hozzon döntést, és a könyvtári ellátás folyamatossága, illetve a gyűjtemény további hasznosítása ne sérüljön.

142 Kultv. 68–69. §

143 Kultv. 54. § (7) bekezdés

144 Kultv. 54. § (6) bekezdés

A miniszter feladata, hogy *irányítsa és felügyelje a könyvtári tevékenységet és a nyilvános könyvtárakat országos szinten*. Ez az ágazati irányítás biztosítja, hogy a könyvtárak működése egységes szakmai elvek, minőségi követelmények és fejlesztési célok mentén valósuljon meg.

Ennek keretében a miniszter:

- szabályozza a könyvtárak szakmai működését,
- meghatározza a szakfelügyelet rendszerét,
- rögzíti a könyvtári dolgozók képesítési követelményeit és kedvezményeit, ezzel biztosítva a szakmai felkészültség és a pálya presztízisének megőrzését,
- kidolgozza a különböző könyvtártípusok szakmai normatíváit és követelményeit,
- nyilvántartja és szabályozza az országos könyvtári szakértői névjegyzéket, valamint a szakértői tevékenységgel kapcsolatos eljárásokat,
- fejleszti az országos könyvtári informatikai hálózatot és a nyilvános könyvtári ellátás rendszerét, elősegítve az egységes, digitálisan is elérhető könyvtári szolgáltatást,
- ösztönzi a könyvtári szolgáltatások összehangolását, hogy az ellátás hatékonyabb és felhasználóbarátabb legyen,
- a szakfelügyelet keretében könyvtári szakértők bevonásával ellenőrzi a törvényi és szakmai előírások, valamint a központi támogatások felhasználásának jogszerűségét,
- szabályozza és szervezi a törvényben meghatározott regionális könyvtári feladatokat, vezeti a Regionális Könyvtári Kollégiumot.

Összességében a miniszter szerepe az, hogy *biztosítsa a könyvtári rendszer egységét, szakmai színvonalát és jogszerű működését*, valamint előmozdítsa annak fejlesztését és társadalmi hasznosságát.

A *vármegyei hatókörű városi könyvtárak* igazgatóinak, valamint a *Budapest Főváros Önkormányzata által fenntartott könyvtár* főigazgatójának kinevezése vagy felmentése *csak a miniszter előzetes egyetértésével* történhet meg. Ez azt jelenti, hogy a *fenntartó* (pl. az önkormányzat) *nem dönthet önállóan* a vezető megbízásról vagy annak visszavonásáról, hanem előbb meg kell küldenie a javaslatát a miniszternek. A miniszternek *30 nap áll rendelkezésére*, hogy a javaslatról döntést hozzon — vagyis kifejezze egyetértését, illetve kifogását. Ha a miniszter *30 napon belül nem reagál*, akkor a Kultv. szerint úgy kell tekinteni, hogy *hallgatása egyetértést jelent*. Ez az ún. *hallgatólagos jóváhagyás elve*, amely biztosítja, hogy a döntési folyamat ne húzódjon el indokolatlanul. Ez a szabályozás a könyvtári rendszer szakmai színvonalának és irányításának biztosítását szolgálja: a miniszteri egyetértés *garanciát jelent arra, hogy a vezetők kinevezése megfelel az országos szakmai követelményeknek és a könyvtárpolitikai céloknak*.

A miniszter feladata, hogy a nyilvános könyvtári ellátás egységességének és hatékonyságának biztosítása érdekében létrehozza és működtesse az országos dokumentumellátási rendszert. Ez a rendszer azt szolgálja, hogy az ország bármely részén élő felhasználók hozzáférhessenek a szükséges dokumentumokhoz, akkor is, ha azok a helyi könyvtárban nem találhatóak meg. Az országos dokumentumellátási rendszer működésében kulcsszerepet játszanak bizonyos kijelölt szolgáltató könyvtárak, amelyek koordinációs és szakmai feladatokat látnak el. Ezeknek a szolgáltató könyvtáraknak a vezetői kinevezése előtt kötelező kikérni a miniszter véleményét.¹⁴⁵ Ez a rendelkezés azt biztosítja, hogy az országos szinten kiemelt szerepet betöltő könyvtárak élére olyan szakmailag felkészült vezetők kerüljenek, akik tevékenysége összhangban van a nemzeti könyvtárpolitikai célokkal és az országos dokumentumellátási rendszer követelményeivel.¹⁴⁶

A vármegyei hatókörű városi könyvtár működésének fontos szakmai dokumentumait – a szakmai munkatervet, a szakmai beszámolót, a stratégiai tervet és a minőségpolitikai nyilatkozatot – a fenntartónak még az elfogadásuk előtt véleményezésre meg kell küldenie a miniszternek. A szabályozás célja, hogy a miniszter – mint az országos könyvtári rendszer szakmai irányítója – ellenőrizni tudja, hogy a könyvtár tevékenysége és fejlesztési irányai összhangban vannak-e az országos szakmai követelményekkel és stratégiákkal. A miniszternek 30 nap áll rendelkezésére, hogy véleményét megfogalmazza. Ha ezen időn belül nem ad választ, a hallgatást egyetértésnek kell tekinteni, tehát úgy veszik, hogy a miniszter jóváhagyja a javaslatokat. Fontos azonban, hogy a miniszteri vélemény nem kötelező érvényű: a fenntartó végső döntését önállóan hozhatja meg, de a szakmai egyeztetés biztosítja, hogy a könyvtár fejlesztése és működése összhangban legyen az országos könyvtárpolitikai célokkal és a szakmai normákkal.

A települési és a vármegyei hatókörű városi könyvtárak átszervezéséhez vagy megszüntetéséhez a fenntartónak előzetesen ki kell kérnie a miniszter véleményét.

Az átszervezés fogalmába minden olyan fenntartói döntés beletartozik, amely:

- megváltoztatja az intézmény megnevezését,
- módosítja az intézmény fenntartóját, vagy
- átalakítja az intézmény alaptevékenységét.

Kivételt képeznek azok az esetek, amikor a változtatás jogszabályi kötelezettségből ered, tehát nem a fenntartó döntésén alapul.

145 73/2003. (V. 28.) Korm. rendelet 3. §-a értelmében ilyen könyvtár a nemzeti könyvtár (MNMKK OSZK), a nemzeti gyűjtőkörű könyvtár (DEENK), az országos szakkönyvtárak, az állami egyetemi könyvtárak és a vármegyei hatókörű városi könyvtárak.

146 Kultv. 59. § (3) bekezdés

A könyvtárakban található, *állami tulajdonban lévő kulturális javak*, valamint a *helyi önkormányzatok tulajdonában lévő muzeális értékű könyvtári dokumentumok* különleges védelmet élveznek: *korlátozottan forgalomképesek*, vagyis nem idegeníthetők el szabadon, *csak meghatározott feltételek mellett*, bizonyos *korlátokkal*, illetve *jogszabályban előírt engedélyek* birtokában lehet eladni, átruházni vagy megterhelni. Ha mégis szükségessé válik ezeknek a dokumentumoknak az *elidegenítése* (például más intézménynek történő átadása, értékesítése vagy külföldre vitele), ahhoz *a miniszter előzetes engedélye szükséges*. Ez a szabály természetesen a *kulturális örökség védelmét* szolgálja: célja, hogy az értékes, muzeális jellegű könyvtári dokumentumok *megőrződjenek a nemzeti kulturális vagyron részeként*, és sorsukról csak *szakmai és állami felügyelet mellett* lehessen dönteni.¹⁴⁷

2.5.10. A könyvtárak finanszírozásának és központi támogatásának alapelvei¹⁴⁸

A könyvtár működésének alapvető feltétele, hogy *rendelkezzen mindazon erőforrásokkal és feltételekkel*, amelyek lehetővé teszik számára a jogszabályban és alapító okiratában meghatározott feladatok ellátását. Ezek közé tartoznak:

- *személyi feltételek* – megfelelően képzett szakemberek (könyvtárosok, informatikusok, adminisztratív dolgozók), akik biztosítják a szolgáltatások színvonalas működését.
 - *tárgyi feltételek* – megfelelő épület, bútorzat, informatikai eszközök, dokumentumállomány és egyéb infrastruktúra.
 - *penzügyi feltételek* – a működéshez és fejlesztéshez szükséges anyagi források.
- A könyvtár feladatainak ellátását elsősorban *az alapító vagy fenntartó által biztosított pénzeszközökből* finanszírozza (pl. önkormányzati, állami, egyetemi költségvetésből), de emellett *egyéb bevételei* (pl. pályázati források, támogatások, szolgáltatási díjak, adományok) is hozzájárulhatnak működéséhez.

A könyvtár működésének tervezése és pénzügyi átláthatósága érdekében *évente költségvetést kell készíteni*, amely tartalmazza a fenntartási és működési költségeket. E költségvetést a fenntartó hagyja jóvá, és az határozza meg, milyen mértékben és milyen célokra használhatók fel a források.

147 Kultv. 54. § (8) bekezdés

148 Kultv. 70–72. §

A nyilvános könyvtári ellátás állami feladataihoz a központi költségvetés különböző formákban járul hozzá:

- a nemzeti, felsőoktatási és országos szakkönyvtárak működéséhez a *fenntartó fejezetében*,
- a vármegyei és fővárosi könyvtári feladatokhoz, valamint a települési könyvtári ellátáshoz a *helyi önkormányzatok költségvetési fejezetében*,
- a kistélepülések által igénybe vehető vármegyei hatókörű városi könyvtári feladatok, valamint a regionális könyvtári feladatok támogatásához *szintén a helyi önkormányzatok költségvetési fejezetében*,
- csakúgy, mint a települési önkormányzatok által működtetett könyvtárak állománygyarapítási kereteinek *érdekeltségnövelő támogatásához*.

A települési önkormányzatok kötelező feladata a települési könyvtári ellátás biztosítása. A könyvtári érdekelttségnövelő támogatásra jogosultak azok az önkormányzatok, amelyek a Kultv. 64. § (2) bekezdés *a*) pontja szerinti nyilvános könyvtárat tartanak fenn. [Azok a települési önkormányzatok, akik a kötelező könyvtári feladatellátást a Kultv. 64. § (2) bekezdés *b*) pontja alapján az illetékes vármegyei hatókörű városi könyvtárral kötött könyvtárellátási-szolgáltatói szerződéssel teljesítik, a támogatás igénylésére nem jogosultak.] A települési nyilvános könyvtárak az érdekelttségnövelő támogatást állománygyarapításra és a nyilvános könyvtár technikai, informatikai, műszaki eszközeinek, berendezési tárgyainak fejlesztésére fordíthatják.

A támogatás mértékének meghatározása a könyvtárakat fenntartó önkormányzatok *saját anyagi hozzájárulásán alapul*. Ez azt jelenti, hogy a támogatás összege attól függ, hogy az adott önkormányzat *az előző évben mennyit fordított saját bevételeiből* a könyvtár fejlesztésére – vagyis:

- *a könyvtári dokumentumok gyarapítására* (új könyvek, folyóiratok, digitális tartalmak beszerzésére), valamint
- *a könyvtári infrastruktúra fejlesztésére* (pl. bútorzatra, informatikai eszközökre, technológiai fejlesztésekre).

Minél nagyobb mértékben támogatta az önkormányzat saját forrásból a könyvtárat, annál *magasabb összegű állami támogatásra* jogosult. Ez a szabályozás *összetűnő jellegű*: célja, hogy a fenntartók érdekeltek legyenek a könyvtáraik folyamatos fejlesztésében, és ne csak az állami támogatásra támaszkodjanak. Egyúttal biztosítja, hogy az állami források *arányosan és igazságosan* kerüljenek elosztásra a tényleges helyi befektetések mértékének megfelelően.

A *miniszter által vezetett minisztérium költségvetéséből* finanszírozzák többek között:

- a könyvtári szolgáltatások fejlesztését és működtetését,
- a dokumentumvásárlást és az állományvédelmet,
- a nyilvános kölcsönzés jogdíját,
- a könyvtárközi kölcsönzés postaköltségeit,
- a könyvtári informatikai hálózat és a digitalizálás fejlesztését,
- a szakfelügyeletet, a minőségirányítási rendszert, valamint
- a könyvtári szakemberek képzését és továbbképzését.

A Kultv. kimondja, hogy az *országos dokumentumellátási rendszer* (ODR) működéséhez szükséges anyagi és szervezeti feltételekről *a miniszter által vezetett minisztérium költségvetésében* kell gondoskodni. Ez azt jelenti, hogy az ODR fenntartása *állami feladat*, amelyet nem az egyes könyvtáraknak vagy önkormányzatoknak kell saját forrásból finanszírozniuk, hanem *központi költségvetési forrásokból* biztosítják.

Az országos dokumentumellátási rendszer célja, hogy *biztosítsa a könyvtári dokumentumokhoz való szabad és egyenlő hozzáférést az egész országban*. Ennek keretében a könyvtárak együttműködnek, megosztják állományaikat és szolgáltatásaikat, például:

- dokumentumokat kölcsönöznek egymásnak (könyvtárközi kölcsönzés),
- közös adatbázisokat és katalógusokat működtetnek,
- részt vesznek országos informatikai hálózatban.

Ahhoz, hogy ez a rendszer *megbízhatóan és hosszú távon működhessen*, a minisztérium költségvetésében biztosítani kell a működés pénzügyi hátterét. Összességében tehát ez a rendelkezés azt garantálja, hogy az *országos könyvtári szolgáltatások fenntartható állami támogatással* működjenek, így minden felhasználó – függetlenül lakóhelyétől – hozzáférhessen az ország bármely könyvtárában őrzött tudáshoz és információhoz.

A könyvtárak finanszírozásának kérdéseit részletesebben jelen tankönyv harmadik fejezete ismerteti.

2.5.11. A könyvek árkötöttségére vonatkozó rendelkezések¹⁴⁹

A magyar könyvpiacra 2024. október 1-jétől új szabályozás lépett hatályba, amely a *kulturális sokszínűség és a könyvkiadás stabilitása érdekében rögzített árrendszert* vezet be.

A Kultv. VIII/A. fejezete azt határozza meg, *kire és milyen kiadványokra* vonatkoznak a könyvpiacra és a könyvértékesítésre vonatkozó szabályok – különösen az *árkötöttség*, vagyis a könyvek egységes fogyasztói árának meghatározásával kapcsolatos előírások. Célja, hogy a *könyvek piaca átlátható, tisztességes és szakmailag rendezett legyen*, miközben megkülönbözteti a kulturális és oktatási célú (pl. tankönyvi, könyvtári) kiadványokat a kereskedelmi forgalomba kerülő könyvektől.

A *kötött könyvárrendszer* lényege, hogy a kiadó meghatároz egy egységes, kötelező fogyasztói árat a könyvre, amelyet minden kereskedőnek – függetlenül annak méretétől vagy értékesítési formájától (pl. online bolt, nagyáruház, kis könyvesbolt) – *azonos módon kell alkalmaznia*. Ez azt jelenti, hogy a *könyv nem árusítható tetszőleges kedvezménnyel*, csak a törvényben meghatározott mértékig és ideig.

A rendelkezések azokra a szereplőkre terjednek ki, akik a könyvek előállításában és forgalmazásában részt vesznek:

- *kiadókra*, akik a könyvet megjelentetik,
- *első magyarországi forgalomba hozókra*, beleértve az importőröket,
- *forgalmazókra és kereskedőkre*, akik könyvet értékesítenek fogyasztóknak Magyarországon (pl. könyvesboltok, webáruházak).

A jogszabály pontosan meghatározza a szabályozás tárgyát, azaz, hogy milyen kiadványra vonatkoznak a rendelkezések. A „könyv” fogalmába tartozik minden olyan kiadvány, amely:

- *három nyomdai ívnél (48 oldalnál) terjedelmesebb*,
- *ISBN-számmal ellátott*,
- *nem periodikus* (tehát nem újság vagy folyóirat),
- *nyomdatechnikával sokszorosított*,
- *papíralapú*,
- *szabad szemmel olvasható szöveget vagy illusztrációt tartalmaz.*

149 Kultv. 72/A–G. §

Ezenkívül a rendelkezés tárgyi hatálya alá tartoznak:

- *a kartográfiai termékek* (térképek, atlaszok),
- *a kották,*
- *a hangoskönyvek,*
- *az e-könyvek.*

Kivételek, vagyis nem tartoznak a szabályozás hatálya alá:

- *a fogyasztó által megvásárolt egyedi műpéldány eseti jelleggel, használt könyvként történő továbbértékesítése* (pl. antikvárium, magáneladás),
- *a tankönyvek és szakképzési tankönyvek forgalmazása,*
- *a köznevelési intézmények által működtetett könyvtárak és a köznevelési intézmények könyvellátása,*
- *a nyilvános könyvtárak* [ld. Kultv. 54. § (3) bekezdés],
- *valamint az Országgyűlés Hivatala által, közművelődési célból kiadott kiadványok.*

A rendelkezések ugyanakkor vonatkoznak azokra a *Magyarországon kiadott, külföldi forgalmazású könyvekre és az azok értékesítésére kötött szerződésekre is, ha az értékesítés belföldön történik.* Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha egy könyvet *Magyarországon adtak ki,* de azt *külföldi forgalmazó* (pl. egy nemzetközi könyvterjesztő vagy kiadó) értékesíti, és a könyv *Magyarországon kerül eladásra* (vagyis magyar olvasóhoz, fogyasztóhoz jut el belföldi piacon), akkor *ugyanazok a szabályok vonatkoznak rá,* mint a belföldi kiadású könyvekre. Ebben az esetben a könyv ugyan külföldi forgalmazásban van, de *mivel az értékesítés Magyarországon, magyar fogyasztó felé történik,* a külföldi forgalmazónak a magyar kötött könyvára vonatkozó szabályokat kell alkalmaznia (nem adhatja a könyvet pl. 30%-os kedvezménnyel).

A szabály lényege, hogy a *belföldi értékesítés helye határozza meg a jog alkalmazását,* nem pedig a forgalmazó székhelye. Így a magyar könyvpiac egységes szabályozás alatt marad, a kulturális értékek védelme és a piaci tisztesség érdekében.

Az árkötöttségre vonatkozó előírások mindenkiére érvényesek, aki a könyv értékesítésében közvetlenül részt vesz — még akkor is, ha az illető maga a szerző vagy a kiadó. Ha egy szerző vagy kiadó *nemcsak kiadja,* hanem *saját maga is árusítja* a könyvét (például a saját honlapján, rendezvényeken, könyvbemutatókon vagy könyvvásárokon), akkor *ugyanazokat az árkötöttségi szabályokat kell alkalmaznia,* mint bármelyik könyvesboltnak vagy forgalmazónak. Vagyis:

- *nem adhatja olcsóbban* a könyvét, mint a kiadó által meghatározott fogyasztói ár,
- *nem adhat nagyobb kedvezményt,* mint amit a törvény engedélyez,
- *és nem hirdethet akciókat* a kötött ár időszakában, amelyek megsértenék az egységes árképzést.

Ez a rendelkezés biztosítja, hogy a *kötött könyvár minden szereplőre egyformán érvényes legyen* – akár kiadó, akár könyvesbolt, akár maga a szerző értékesíti a könyvet. Így a *piac átlátható és tisztességes* marad, a *könyv értéke egységesen megőrződik*, és a *különböző értékesítési csatornák* (bolti, online, kiadói, szerzői) *egymással egyenlő feltételek mellett* működnek.

A Kultv. 72/A. § (8) bekezdése kimondja, hogy a könyvek árkötöttségére vonatkozó szabályok nem alkalmazandók a nyilvános könyvtárakra. Ez azt jelenti, hogy a nyilvános könyvtárak nem kötelesek a jogszabályban meghatározott – általában legfeljebb 10%-os – kedvezménykorláthoz igazodni, hanem egyedi megállapodások keretében kedvezőbb áron is vásárolhatnak könyveket állománygyarapítás céljából. A kivétel célja, hogy a nyilvános könyvtárak közfeladatuk ellátása érdekében hatékonyabban tudják bővíteni állományukat, és ezáltal biztosítani tudják a lakosság számára a széles körű hozzáférést az információkhoz és kulturális javakhoz.

A könyvpiaci árképzés – Árkötelezettség a kiadók és forgalmazók számára (72/C. §)

Minden, Magyarországon fogyasztónak értékesített könyv *első kiadásának megjelenésétől számított 365 napig* a kiadó által meghatározott ár (72/E. §) alkalmazandó. Ez azt jelenti, hogy *egy új könyv megjelenését követő egy éven belül nem lehet akciózni, leárazni vagy kedvezményt adni* (kivéve, ha a törvény másként engedi).

Az árkötelezettség fő feltételei, vagyis a fenti szabály csak akkor alkalmazandó, ha:

- a könyv *legalább 3 éve nem jelent meg Magyarországon* az adott kiadótól, vagy
- *ha kormányrendelet másként nem rendelkezik.*

Az első kiadás megjelenésének napja: *a nyomdai teljesítést követő 10. nap.* (Vagyis, ha egy könyv 2025. december 1-jén jön ki a nyomdából, akkor *december 11.* számít az *első kiadás megjelenési napjának.*) Ez az időszak valószínűleg azért van, hogy a könyv fizikailag eljusson a boltokba, és a piacra kerülés egységesen kezelhető legyen.

A kiadónak kötelessége:

- nyilvánosságra hozni a megjelenési dátumot a saját honlapján,
- 365 napig hozzáférhetővé tenni,
- írásban tájékoztatni a könyvforgalmazó partnereit.

A kiadónak ez a tájékoztatási kötelezettsége átláthatóságot biztosít: mindenki pontosan tudja, mikor indul az az egyéves időszak, amely alatt az ár nem változhat.

A fogyasztói ár megállapítása a *kiadó*, vagy ha nincs magyarországi kiadó, akkor az *első magyarországi importőr* (aki elsőként hozza forgalomba Magyarországon) joga és kötelezettsége. Tehát a kiadónak kötelessége meghatározni a fogyasztói árat, és joga van ezt érvényesíteni.

Külföldi kiadású könyvek magyarországi értékesítése (72/D. §)

Nem magyarországi kiadványokra is alkalmazni kell a kötött árat, ha:

- az adott könyv példányainak legalább 50%-a Magyarországon kerül értékesítésre, vagy
- a könyvet Magyarországról *export céljából hozták be*.

Ez biztosítja, hogy a külföldről érkező könyvek ne kerülhessenek olcsóbban a magyar fogyasztókhoz, aláásva a hazai árkötöttséget.

Amennyiben például egy *német kiadó* magyar nyelvű könyvet ad ki, de *elsősorban a magyar piacra szánja* (pl. a példányok több mint 50%-át itt adják el), akkor *a magyar árfixálási szabályok érvényesek lesznek rá is*. Ha viszont csak *néhány száz példány kerül Magyarországra*, a többi külföldön (pl. Szlovákiában) fogy el, akkor *nem kell alkalmazni a magyar árszabályt*.

És fordítva: ha egy *Magyarországon kiadott könyvet* külföldre *exportálnak*, de a cél *nem a külföldi piac, hanem a visszahozatal és belföldi értékesítés*, akkor *ugyancsak a magyarországi rögzített ár* vonatkozik rá. A szabály *megelőzi az ún. árdriblizést* vagy „árturizmust”: annak érdekében, hogy valaki ne vigyen ki könyveket külföldre azért, hogy aztán olcsóbban visszahozza és itt értékesítse. Ezzel *megakadályozza az árkülönbségek kihasználását, és védelmezi a magyar könyvpiac egységét*.

Összefoglalva a Kultv. 72/D. §-a tehát *a piac integritását védi*, és biztosítja, hogy a rögzített ár belföldi érvényessége ne legyen kijátszható.

Fogyasztói és előfizetési ár (72/E. §)

Minden Magyarországon forgalomba hozott könyv *minden példányán fel kell tüntetni a fogyasztói árat*. Ez az ár *a kiadó vagy az importőr által meghatározott hivatalos ár*, amelyet a 72/C. § szerint legalább 365 napig kell alkalmazni.

Kétféle ár létezik, amelyeket a kiadó vagy importőr *állapíthat meg*:

- a fogyasztói ár (a boltokban, webshopokban történő eladáskor alkalmazott ár), és
- az előfizetési ár (pl. könyvsorozatoknál, ha a könyvet előre megrendelésre értékesítik).

Az áraknak *tartalmazniuk kell az áfát*, azaz *bruttó árat* kell feltüntetni (nem nettót).

Az előfizetési árra ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a fogyasztói árra. Az előfizetési árat szintén rögzíteni kell a megjelenéstől számított 365 napig, nem lehet akciózni, kedvezményt adni azon túl, amit a törvény enged (pl. max. 10%), és fel kell tüntetni a fogyasztói árat (bruttóban).

Ez a paragrafus zárja le a szabályrendszert azzal, hogy részletesen meghatározza az árkezelés módját, és biztosítja a fogyasztók korrekt tájékoztatását.

2.1. táblázat

A magyar könyvpiaci árképzési szabályrendszere

Szabály	Tartalma / kötelezettség	Kire vonatkozik	Cél / Hatás
72/C. § (1)	Az új könyv megjelenésétől számított 365 napon belül a forgalmazóknak a kiadó által meghatározott (rögzített) árat kell alkalmazni.	Minden magyarországi könyvterjesztő (kiadó, bolt, webshop)	Az árverseny és az azonnali leárazás megakadályozása; stabil piac biztosítása.
72/C. § (1) a)	Csak akkor kötelező, ha a könyv legalább 3 évig nem jelent meg korábban Magyarországon.	Kiadók, importőrök	Csak valóban „új” kiadású könyvekre vonatkozzon a szabály.
72/C. § (2)	Az első kiadás megjelenési napja a nyomdai teljesítést követő 10. nap.	Kiadó	Egységes, ellenőrizhető kezdőpont az árkötöttséghez.
72/C. § (3)	A kiadó köteles a megjelenési napot nyilvánosságra hozni a honlapján és partnereivel közölni.	Kiadó	Átláthatóság és ellenőrizhetőség.
72/C. § (4)	Az ármegállapítás joga és kötelessége a kiadót, illetve az első magyarországi importőrt illeti.	Kiadó / importőr	Egyértelmű felelősség az ár meghatározásáért.
72/D. § (1)	Ha a külföldi kiadású könyv példányainak legalább 50%-át Magyarországon értékesítik, a magyar fixárszabályt alkalmazni kell.	Külföldi kiadó / magyar forgalmazó	Megakadályozza, hogy külföldi kiadásokkal kijátsszák a magyar szabályt.

Szabály	Tartalma / kötelezettség	Kire vonatkozik	Cél / Hatás
72/D. § (2)	Ha magyar könyvet exportálnak, de később behozatalra (belföldi eladásra) szánják, ugyanaz a fix ár vonatkozik rá.	Kiadó, importőr	Az árdriblizés (olcsóbb külföldi visszahozatal) megelőzése.
72/E. § (1)	Minden könyvön fel kell tüntetni a fogyasztói árat.	Kiadó, importőr	A vásárlók korrekt tájékoztatása, ellenőrizhetőség.
72/E. § (2)	A fogyasztói ár és előfizetési ár meghatározása a kiadó (vagy importőr) joga és kötelessége. Az árnak áfát kell tartalmaznia.	Kiadó, importőr	Átlátható, bruttó árképzés biztosítása.
72/E. § (3)	Az előfizetési árra ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a fogyasztói árra (pl. árkötöttség, kedvezménykorlát).	Kiadó, előfizetési rendszer	A kiskapuk bezárása, egységes kezelés.

A rögzített ár alóli kedvezmények (72/E. §)

E szabály *nem oldja fel* a könyvekre vonatkozó 365 napos árkötöttséget, hanem *körülhatárolja a kivételeket* — vagyis *megengedi a méltányos, korlátozott kedvezményeket* bizonyos személyi és tárgyi körben. A cél, hogy a kiadók és forgalmazók *ne éljenek vissza az akciózás lehetőségével*, de mégis maradjon mozgásterük az adminisztratív, promóciós vagy belső értékesítési gyakorlatokhoz.

Kedvezmény adása belső körnek – 72/E. § (1) bekezdés

A kiadó a rögzített árhoz képest *kedvezményesebb áron* adhatja a könyvet a 2.2. táblázatban feltüntetett személyeknek:

2.2. táblázat
Kedvezményre jogosult személyek

Jogosult	Feltétel	Időkorlát	Cél
A szerző	A könyv alkotója, szerzője	nincs időkorlát	Személyes példányhoz jutás biztosítása
A kiadó munkavállalója	Csak saját szükségletre, a kiadóval fennálló munkaviszonyban	90 nap a megjelenéstől számítva	A belső dolgozói kedvezmény engedélyezése
A kiadásban közreműködő személy (pl. szerkesztő, illusztrátor, fordító)	Megbízási vagy vállalkozási szerződés alapján közreműködő	90 nap a megjelenéstől számítva	Elismerés, szakmai példány juttatása

Ezek a kedvezmények *nem nyilvános piaci kedvezmények*, tehát *nem sértik a rögzített ár elvét*. Céljuk, hogy az alkotásban részt vevők méltányos feltételekkel jussanak saját munkájuk eredményéhez.

Kedvezmények, amelyek nem minősülnek árletörésnek – 72/E. § (2) bekezdés

A (2) bekezdés azokat az eseteket sorolja fel, *amikor a fogyasztó számára nyújtott előny nem számít „árkedvezménynek”*, tehát *megengedett* a 365 napos árkötöttség idején is.

2.3. táblázat
A kötött könyvár alóli megengedett eltérések

Engedmény típusa	Feltétel	Magyarázat
a) Csomagolási, kézbesítési és postaköltség átvállalása	Legalább 15 000 Ft értékű könyvrendelés esetén	Az online vásárlás ösztönzését segíti, de nem minősül árcsökkentésnek, hiszen az ár maga nem változik.
b) Kis értékű ajándék adása	Az ajándék értéke nem haladhatja meg a könyv árának 10%-át	Pl. könyvjelző, vászontáska, másik kis értékű könyv stb. – marketingcélú gesztus.
c) Közvetlen árkedvezmény	Legfeljebb 10%-os engedmény adható	Ez az egyetlen konkrét, számszerűen meghatározott kedvezmény, amit nyilvánosan adhatnak. Online értékesítésnél más kedvezményrel nem vonható össze.

E három lehetőség tehát *nem sérti a 72/E. § szerinti árkötöttséget*, ha a feltételek teljesülnek. A fenti *kedvezmények együttesen sem haladhatják meg a 10%-ot*.

Az ajándék értékének meghatározása – 72/F. § (3) bekezdés

A (3) bekezdés pontosítja, *hogyan kell kiszámítani az ajándék értékét a 10%-os határhoz*:

2.4. táblázat
Ajándékérték meghatározása

Ajándék típusa	Érték számítása
Ajándékba adott könyv	A könyv fogyasztói ára számít
Utalvány	Az utalvány névértéke számít
Egyéb ajándéktárgy	A tárgy szokásos piaci ára számít

Ez a szabály azért fontos, hogy a kereskedők *ne leplezzenek el valódi árengedményt* például nagy értékű ajándéktárgyakkal.

Online kedvezmények korlátozása – 72/F. § (4) bekezdés

Online értékesítés esetén az árkedvezmények *nem vonhatók össze* más kedvezményekkel.

Ez azt jelenti, hogy például:

- ha az online bolt ad 10% kedvezményt egy könyvre,
- akkor *nem adhat mellé kuponos, hűségpontból származó vagy szezonális engedményt is*.

Ezzel a jogalkotó *megelőzi a burkolt árletöréseket*, amelyek online környezetben könnyebben megvalósíthatók.

Kedvezmények összeghatára – 72/F. § (5) bekezdés

A paragrafus végén a jogszabály *összesített korlátot* is meghatároz, amikor azt mondja, hogy a 72/F. § (2) bekezdés szerinti kedvezmények mértéke együttesen sem haladhatja meg a 72/E. § szerint meghatározott ár 10%-át. Ez azt jelenti, hogy ha például:

- a forgalmazó *ingyen postát* ad (ez önmagában nem kedvezmény, de számításba vehető előny),
- és *ajándékot is ad* (mondjuk 5%-os értékben),
- akkor az *együttes érték nem lépheti túl a 10%-os limitet*.

Tehát sem közvetlen, sem közvetett formában nem lehet *10%-nál nagyobb árkedvezményt nyújtani az árkötött időszakban*.

Összefoglalva a 72/F. § a könyvpiaci árkötöttség *finomhangoló szabálya*: megőrzi az egységes árképzést, miközben *bizonyos, arányos kedvezményeket* engedélyez.

A jogsértés és szankcionálás – 72/G. §

A 72/G. § a rögzített könyvár szabályozásának ellenőrzését és szankcionálását írja le. A Gazdasági Versenyhivatal (GVH) a könyvpiacon fellépő *árkötöttségi szabályok megsértése* esetén eljárhat, jogosult *ellenőrizni, felülvizsgálni és szankcionálni* az árkötöttséget megszegő magatartást. A GVH a könyvpiacon előforduló jogsértések esetén – a *tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tpv.)* 67. § (2) bekezdés feltételei mellett – *versenyfelügyeleti eljárást* indíthat.

A versenyfelügyeleti eljárás során a Tpv. szabályait kell alkalmazni, az alábbi eltérésekkel: (a) természetes személy esetén a bírság 50 000 – 500 000 Ft, (b) vállalkozás vagy társulás esetén a bírság minimum 200 000 Ft, maximum az előző üzleti év nettó árbevételének 1%-a, (c) a GVH jogsértés megállapítása esetén elrendelheti a jogsértő magatartás megszüntetését és folytatásának tilalmát, kötelezettséget írhat elő, vagy bírságot szabhat ki.

A Tpv. IX. fejezete is alkalmazandó a *jogsértő magatartások észlelése* esetén, biztosítva a könyvárrendszer kötelező betartását, valamint a tisztességes piaci magatartás érvényesülését.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Fejtse ki a Kultv. célját és alapelveit!
2. Mutassa be a nyilvános könyvtár alapkövetelményeit!
3. Mutassa be a nyilvános könyvtár alapfeladatait!
4. Melyek a könyvtárhasználók jogai és a könyvtárhasználat feltételei a Kultv. szerint?
5. Melyek az országos dokumentumellátási rendszer főbb elemei!
6. Foglalja össze a kötelespéldány-szolgáltatás legfontosabb szabályait!
7. Foglalja össze a webtartalom archiválás szabályait!
8. Fejtse ki, hogyan teljesíthetik a községi és városi önkormányzatok a kötelező könyvtári feladatellátást?
9. Melyek a regionális könyvtárak, és a Kultv.-ben meghatározott alapfeladataikon túl milyen *többletfeladatot* kell ellátniuk?
10. Foglalja össze a könyvek árkötöttségére vonatkozó, Kultv.-ben található rendelkezéseket!

Ajánlott irodalom

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A2400013.TV/ts/20240701/lr/chain125> [2025. augusztus 23.]

1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/99600057.TV/ts/20250120/> [2025. november 11.]

717/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet a kiadványok kötelezpéldányainak szolgáltatásáról, megőrzéséről és használatáról. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A2000717.KOR/ts/20240701/> [2025. szeptember 2.]

626/2020. (XII. 22.) Korm. rendelet a webarchiválás részletes szabályairól. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A2000626.KOR/ts/20210101/> [2025. szeptember 2.]

379/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet a nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1700379.KOR/ts/20180102/> [2025. augusztus 24.]

368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet az államháztartásról szóló törvény végrehajtásáról. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1100368.KOR/ts/20251001/> [2025. szeptember 24.]

73/2003. (V. 28.) Korm. rendelet az Országos Dokumentumellátási Rendszerről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A0300073.KOR/ts/20230101/> [2025. november 12.]

6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet a könyvtárhasználókat megillető egyes kedvezményekről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A0100006.KOR/ts/20230101/> [2025. augusztus 26.]

48/2020. (XII. 23.) EMMI rendelet egyes megyei hatókörű városi könyvtárak regionális feladatellátásáról és illetékességi területéről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A2000048.EMM/ts/20240701/> [2025. november 3.]

39/2013. (V. 31.) EMMI rendelet a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer működéséről. Forrás: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/A1300039.EMM/ts/20240701/2025.szeptember.8.>

NÉMETH Katalin: A sokszínű könyvtári rendszer. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz: esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 13. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2025. április 28.]

NÉMETH Katalin: Könyvtári szolgáltatások. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz: esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 43–44. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2025. április 28.]

SKALICZKI Judit – KENYÉRI Katalin: Tájékoztató az Országos Dokumentumellátási Rendszer (ODR) működtetésének hatásáról. 1998–2004. Forrás: https://mek.oszk.hu/03000/03001/html/skaliczki_kenyeri.html [2025. október 30.]

SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde: Gyűjteményszervezés. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz 3. Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 11–13. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. április 30.]

Útmutató a könyvtári munkához kistelepülési könyvtárosok számára. 2022. 55 p. Forrás: https://bkszr.csgyk.hu/sites/default/files/bkszr_dokumentumok/utmutato_kszr_konyvtarosoknak_2022.pdf [2025. november 2.]

3. KÖNYVTÁR-FINANSZÍROZÁS

ROSTÁS NORBERT

3.1. BEVEZETÉS

„A könyvtárgazdaságtan kérdésköre talán az egyik legelhanyagoltabb területe a könyvtári szakirodalomnak. Vannak ugyan e terület egyes részleteivel foglalkozó írások, sőt több, külföldi példát bemutató könyvecske is megjelent az utóbbi években, a téma aktualitásának és fontosságának megfelelő monografikus feldolgozás még hiányzik.” – írták mintegy két évtizede, egy hasonló szakirodalmi munka keretén belül.¹⁵⁰ Nehezen eldönthető, hogy a komplexitás vagy a „fontosság” hiánya okozza: még napjainkban sincs ilyen magyar nyelven hozzáférhető segédanyag.¹⁵¹ A könyvtárak pénzügyi menedzsmentje ugyanis még mindig igen kritikus terület. Jól példázza ezt az elmúlt években publikált, a magyar könyvtárak és könyvtárosok pénzügyi tudatosságáról szóló kutatások eredménye: az intézményi működést markánsabban alakítják a szakmai ismeretek és kritériumok, mintsem a pénzügyi szempontok.¹⁵² Pedig a finanszírozás kérdése nem csupán adminisztratív teher, amely nem mutat túl pusztán könyvelési feladatokon. Ez egy olyan stratégiai menedzsmenti funkció, amely közvetlenül határozza meg az intézmény jövőjét: az innovációs képességet, a szolgáltatási portfólió minőségét, a technológiai és szakmai fejlettséget; és mindemellett legfőképp: a könyvtár

150 MIKULÁS Gábor: Könyvtárgazdaságtan. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk): Könyvtárosok kézikönyve 4. Határterületek. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 349. p. Forrás: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/horvath-tibor-papp-istvan-szerk-konyvtarosok-kezikonyve-4-hatarteruletek-osiris-kezikonyvek-2002/?pg=350&layout=s> [2025. október 20.]

151 Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni Alföldiné Dán Gabriellának 1999 körül megjelent, úttörő jelentőségű tanulmányairól, melyek nélkül jelen fejezet sem jöhetett volna létre. Ezek azonban mostanra – negyed évszázad távlatából, a technológiai és környezeti változások miatt – inkább történelmi perspektívát nyújtanak; bemutatva a könyvtári menedzsment alapvető elméleti koncepcióit, amelyeket az ezredfordulón fontosnak tartottak. Lásd: A nonprofit szektor és a nonprofit szervezetek sajátosságai a könyvtár működtetése és finanszírozása szempontjából. TÉGLÁSI Ágnes (szerk.): A könyvtári menedzsment időszerű kérdései. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1999. Forrás: <https://mek.oszk.hu/03100/03137/> [2025. október 20.]

152 Lásd: Kiszl Péter és Winkler Bea három részben publikált kutatását. KISZL Péter – WINKLER Bea: Könyvtárak és a pénzügyi kultúra. 1. rész Keretrendszer. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 69. évf. 7. sz. 2022. 342–357. Forrás: <https://doi.org/10.3311/tmt.13186> [2025. október 20.]

társadalmi beágyazottságát és legitimitását. A finanszírozás a könyvtár létezési, ha úgy tetszik, túlélési stratégiájának kulcskérdése, azaz „*a könyvtáraknak és könyvtárosoknak pénzügyi műveltséggel kell rendelkezniük.*”¹⁵³

Miről beszélek, amikor könyvtár-finanszírozásról beszélek? – Murakami Haruki ismert esszékötetét parafrázálva igyekszünk megragadni azt a tartalmi kettősséget, amelyről jelen fejezet szól. Egyrésztől elkerülhetetlen kötelességünk megismertetni az olvasóval a *nagy képet*, tehát azt az államelméleti és közgazdaságtudományi keretrendszert, amely alapvetően határozza meg a könyvtárakra jutó források mértékét és módszertanát; másrésztől pedig hasznos, jól alkalmazható gyakorlati államháztartási és pénzügyi menedzsment ismereteket nyújtani. Hangsúlyozzuk: a finanszírozás mint keretrendszer nemcsak arról szól, hogy hogyan szerezzük és költjük a pénzt, hanem megismerhető és leírható szakpolitikai stratégia mentén szerveződő rendszert képez – nem mellesleg a stratégiai tervezés, az innováció és a reziliencia (azaz a dinamikusan változó társadalmi, technológiai környezetre való megfelelő reagálási képesség) elengedhetetlen előfeltétele is. Aligha véletlen tehát, hogy egy könyvtárvezetőnek ma Magyarországon jogszabályi kötelezettsége pénzügyi, államháztartási ismereteket nyújtó továbbképzést elvégezni, ennek hiányában vezetői megbízását vissza kell vonni.¹⁵⁴ Meglepő módon e fejezet előkészítése során vált egyértelművé: bár a pénzügyi ismereteket elsősorban gyakorlati tudásként tartjuk számon, mégis, sokkal több elméleti tudást és információt szükséges tisztázni és rendszerezni ahhoz, hogy adekvát és megalapozott intézkedést tehesünk a finanszírozás fejlesztése érdekében.

Jelen fejezet igyekszik bemutatni azokat az alapvetéseket, amelyek a könyvtárak finanszírozása kapcsán felmerülnek, egyúttal gyakorlatias, kézzelfogható érvrendszert kíván adni a könyvtári szakemberek kezébe. Ehhez szükségszerűen hozzátartozik annak ismertetése, hogy a hazai könyvtárak működését hogyan és milyen forrásból biztosítja az állam, illetve a fenntartó; de az is, hogy a költségvetés tervezésének és végrehajtásának milyen lépései vannak. A gyakorlati tudnivalók ismertetése előtt azonban világossá kell tennünk az olvasó számára azt, hogy egyetlen, tetszőlegesen kiválasztott könyvtár költségvetésének szerkezete

153 „Libraries and librarians need to be financially literate” Lásd: BOUAMRI, Asmaa [et al.]: Incorporating Business Courses into LIS Programs in Hungary: An Examination of ALA-accredited Programs. = Heliyon, 9. évf. 5. szám. 2023. 10. Forrás: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15676> [2025. október 20.]

154 A továbbképzés 2014. január 1-je óta kötelező, ekkor került be ugyanis az irányadó foglalkoztatási rendeletbe. A jelenleg alkalmazandó, a kulturális intézményben foglalkoztatottak munkaköreiről és foglalkoztatási követelményeiről, az intézményvezetői pályázat lefolytatásának rendjéről, valamint egyes kulturális tárgyú rendeletek módosításáról a 39/2020. (X. 30.) EMMI rendelet 4. § (1) bekezdése szerinti követelmény tehát több mint tíz éve jogfolytonosan fennáll.

sem elemezhető önmagában: ezek szerteágazó, előzetesen determinált elméleti keretrendszerbe ágyazódnak be. Azaz a finanszírozás módszertanát, és a rendelkezésre állható – bevételi és kiadási – források mértékét alapvetően befolyásolja az a jogrend, amely jelenleg, 2025-ben Magyarországon érvényben van. Az Alaptörvény, a kulturális törvény és az államháztartási törvény olyan alapvető kereteket fogalmaznak meg, amelyeket egy könyvtár vezetője és fenntartója egyaránt betartani és betartatni köteles. Ennek értelmében elkerülhetetlenül szükséges a tágabb történeti, közgazdasági és közpénzügyi háttér ismertetése. De csakis olyan mértékben, ahogyan Henry Fielding fogalmazta meg híres regénye nyitófejezetében: „*amennyit az olvasónak történetünk elején tudnia illő és szükséges.*”

3.2. ELMÉLETI KERETRENDSZER

Ma Magyarországon a lakosság 13,5%-a,¹⁵⁵ mintegy 1,3 millió ember aktív könyvtárhasználó,¹⁵⁶ azaz a könyvtárakra továbbra is tagadhatatlan társadalmi igény mutatkozik. A hosszú távú fenntarthatóság biztosításához elengedhetetlen a stabil és kiszámítható finanszírozási háttér – enélkül a könyvtárak ugyanis nem lennének képesek arra, hogy a társadalomban elfoglalt, igen sokrétű szerepüket betöltsék. Ennek ellenére a könyvtárak számos kihívással néznek szembe. A szűkülő pénzügyi források, a kormányzati politikák és prioritások változásai, valamint az internet és a digitális kor, legújabbban pedig a mesterséges intelligenciára épülő szolgáltatások által átformált felhasználói szokások mind olyan tényezők, amelyek folyamatos alkalmazkodásra és intézményeik értékének tudatos kommunikálására kényszerítik a könyvtárosokat. Ebben a helyzetben elengedhetetlen, hogy a könyvtárak felkészülten és magabiztosan tudják megfogalmazni, miért jelentenek továbbra is pótolhatatlan értéket a társadalom számára. A stabil és kiszámítható finanszírozás jelentősége melletti érvelésünket három, egymást kölcsönösen erősítő pillérre építjük. Az első pillér ismertetésekor a könyvtárat társadalmi befektetésként kell értelmeznünk, amely a közösség jövőbeli tudását, kohézióját és ellenálló képességét alapozza meg.¹⁵⁷ A második a közgazdasági

155 Magyarország lakossága 2023-ban ~9,6 millió fő, a használati adatokat értelemszerűen ehhez kell viszonyítani. Forrás: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0003.html [2025. október 20.]

156 A Könyvtári Intézet összesítése alapján. Forrás: <https://www.ki.oszk.hu/hir/konyvtari-intezet/gyorsjelent-es-oroszagos-konyvtari-statisztika-2023-ev> [2025. október 20.]

157 GACOV Katalin: A könyvtár bölcs befektetés In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 259–269. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.259> [2025. október 20.]

szükségszerűség, amely rámutat arra, hogy a könyvtár olyan, a piac által nem pótolható hasznot termel, amely sokszorosan megtérül a nemzetgazdaság szintjén. A harmadik pillér a jogi-filozófiai kötelezettség, amely a törvények és a modern állam alapelvei felől igazolja, hogy a könyvtári ellátás biztosítása nem lehetőség, hanem az állam és az önkormányzatok alapvető feladata. Ez a három pillér együttesen egy olyan szilárd szerkezetet alkot, amely minden oldalról alátámasztja a könyvtárak közfinanszírozásának létjogosultságát és stratégiai fontosságát. Ezeket az érveket fogjuk a következőkben részletesebben taglalni.

3.2.1. Az újraelosztás

A könyvtárak működésének pénzügyi alapja a közfinanszírozás,¹⁵⁸ amely adóból származó közpénz felhasználását jelenti. Ennek a közpénznek a forrása pedig a gazdaság szereplői – egyének, vállalkozások, nagyvállalatok – által megtermelt javakból és szolgáltatásokból befizetett adó. Lényegében a könyvtárra fordított minden forint a nemzetgazdaság teljesítményének egy részét képviseli, amelyet a társadalom közös döntéssel, az államon keresztül erre a célra csoportosít át. Ahogyan a Martorana–Rizzo szerzőpáros fogalmaz: *„Fontos hangsúlyozni, hogy a könyvtárakat mindenképpen adóbevételekből finanszírozzák, ezért mivel más közszolgáltatásokkal versenyeznek, kulcsfontosságú értékelni a társadalmi jóléthez való hozzájárulásukat.”*¹⁵⁹

Az állam soha nem vonja el és nem osztja újra a megtermelt javak (a GDP) teljes egészét, azaz 100%-át. Az állam által adókon keresztül elvont rész – ami Magyarországon és Európában jellemzően a GDP 50%-a körül mozog¹⁶⁰ – képviseli a közszférára fordítható keretet. Ez az a „közös kassza”, amelyből az állam a közszolgáltatásokat, például az oktatást, az egészségügyet, a rendvédelmet és a könyvtárakat is finanszírozza. A piacpárti gazdasági politika általában az arány

158 Érdekes módon a „közfinanszírozás” szót Magyarországon szinte mindig egészségügygel kapcsolatos diskurzusban lehet hallani, pedig minden állami szolgáltatás közpénzből finanszírozott.

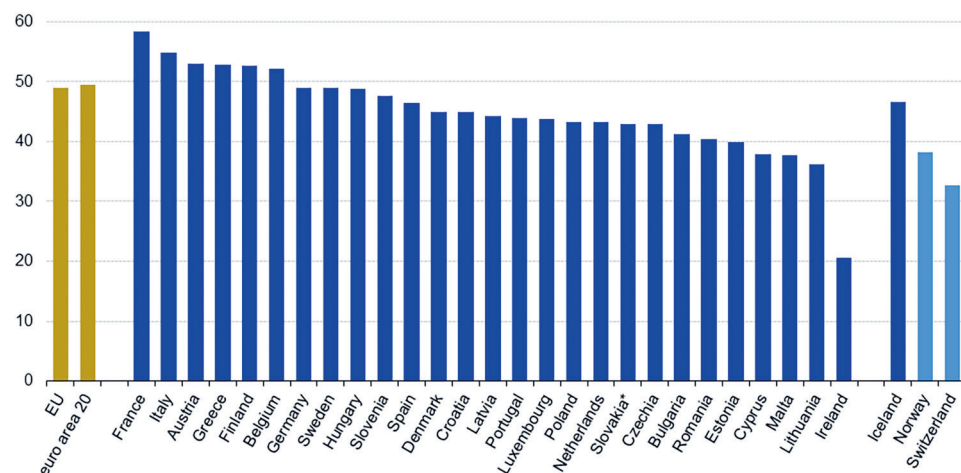
159 „[...] it is important to stress that libraries are anyway funded from tax revenues and, therefore, being in competition with other public services, it is crucial to value their contribution to society well-being” MARTORANA, Marco Ferdinando – RIZZO, Ilde: *The Economics of Libraries*. London, Routledge, 2024. 17. p. Forrás: <https://doi.org/10.4324/9781003331896> [2025. október 20.]

160 Az Európa Unió átlaga 2024-ben 49,2%, volt ebben a mutatóban, Magyarorszáé 47,1%. A legmagasabb Franciaország és Finnország; mindkét állam tartósan, évek óta 55% felett költ GDP-arányosan. Előfordulnak kivételek, így Írország gazdasága e tekintetben speciális; a világ vezető cégeinek adóoptimalizációs stratégiája miatt a GDP-adatok mesterségesen magasak. Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_finance_statistics [2025. október 20.]

csökkentését – azaz alacsonyabb adókat, kevesebb állami szolgáltatást – szorgalmazza, bízva a piac önszabályozó erejében. A szociális jellegű gazdaságpolitika viszont az arány növelését javasolja – erősebb szociális háló, több közszolgáltatás – az egyenlőtlenségek csökkentése érdekében. A társadalmi berendezkedést és az értékválasztás jellegét is kifejezi, hogy egy adott ország hol húzza meg ezt a határt. Az a döntés, miszerint a megtermelt javak felét közösen költjük el azokra a célokra, amelyeket a piac önmagában nem vagy nem elég hatékonyan tudna megoldani, tulajdonképp egy egyensúlyi helyzethez vezet. Az 50% körüli visszaosztási arány tehát egy politikai-társadalmi-gazdasági kompromisszum eredménye.

General government total expenditure, 2023

% of GDP

Source: Eurostat (gov_10a_main)

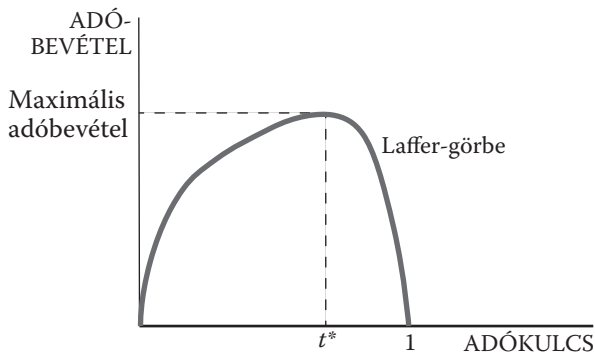
eurostat

3.1. ábra: Az Európai Unió országainak kormányzati kiadásai a GDP arányában 2023-ban; jellemzően 40 és 50% közötti sávban. Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_by_function_%E2%80%93_COFOG [2025. október 20.]

Ha az állam a megtermelt javak egy sokkal nagyobb részét, mondjuk 80%-át vonná el, úgy a magánszféra szinte teljesen háttérbe szorulna, és az állam válna a gazdaság főszereplőjévé. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy bár ez hatalmas központi újraelosztást tesz lehetővé, viszont felszámolja a piaci versenyt és az innovációt. Drasztikusan csökkenti a gazdasági szereplők motivációját a hatékonyságra és a kockázatvállalásra, ami hosszú távon a teljes nemzetgazdaság teljesítményét visszaveti. *(Miért fejlesszek és termeljek, ha a nagyját leföli az állam? – tehetné fel a kérdést bármelyik piaci szereplő.)*

Arthur Laffer közgazdász elmélete szerint, amikor az adókulcs egy bizonyos szintet meghalad, további növelése – paradox módon – csökkenteni fogja a beszedett adókat. A jelenséget az ún. Laffer-görbén szokás demonstrálni, ami azt mutatja, hogy az adókulcs emelése oly mértékben csökkenti az adóbevételeket, hogy az így kapott nominális többlet nem tudja ellensúlyozni a visszaesést. Röviden: az állam jobban jár, ha nem túlozza el az adók mértékét, hanem törekszik azokat egy mindenki számára ideális szinten tartani.¹⁶¹

Ezzel szemben egy jóval alacsonyabb, például 25%-os elvonási arány az úgynevezett „éjjeliőr-állam”¹⁶² koncepcióját valósítaná meg. Ilyen esetben az államnak csak a legalapvetőbb funkciókra (pl. rendvédelem, honvédelem, alapvető igazságszolgáltatás) lenne elegendő bevétele, így nem tudná biztosítani a modern jóléti állam fenntartását: nem lenne forrás közoktatásra, társadalombiztosításra, fenntartható infrastruktúrára, és természetesen a kulturális intézményekre, így a könyvtárakra sem. Ez a modell súlyos társadalmi egyenlőtlenségekhez és a közszolgáltatások leépüléséhez vezetne, ahol a minőségi ellátáshoz való hozzáférés szinte kizárólag a magánvagyon függvénye. A 21. században minden működő állam ennél sokkal kiterjedtebb feladatokat lát el, nincs is jelenleg említhető példa erre – talán csak az 1960-as, 1970-es évekbeli Hongkong gazdasági kísérlete.¹⁶³

3.2. ábra: A Laffer-görbe¹⁶⁴

- 161 Lásd: VARIAN, Hal R.: Mikroökonómia középfokon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/dj164mk_253/#dj164mk_250_p2 [2025. november 5.] Maga Arthur Laffer elsősorban az adócsökkentés híve volt, így minden bizonnyal jóval alacsonyabb visszaosztási rátát vélt volna ideálisnak, mint a fentebb bemutatott 50%.
- 162 A fogalom eredetéről lásd: GUBÁN Ákos – MEZEI Zoltán – SÁNDOR Ágnes: Javítható-e a nem javítható folyamatok? Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. Forrás: <https://doi.org/10.1556/9789634547600> [2025. október 20.]
- 163 Érdeklődőknek: MONNERY, Neil: Architect of Prosperity: Sir John Cowperthwaite and the Making of Hong Kong. London, London Publishing Partnership, 2017.
- 164 Forrás: VARIAN, Hal R.: i. m.

3.2.2. Társadalmi befektetés

- Miért költsünk a könyvtárakra?
- Mert jó befektetés!

A könyvtárra fordított közpénz a társadalom jövőjébe, a közösség humán tőkéjébe történő befektetés. Szakértői becslések szerint a könyvtárakra fordított kiadások közel ötszörös nyereséget jelentenek a nemzetgazdaságnak, ennyivel járulnak hozzá az állami bevételek növekedéséhez.¹⁶⁵ Számos tanulmány jelent meg a közelmúltban azzal kapcsolatban, miszerint a közkönyvtári beruházások pozitív hatással vannak a helyi közösségekre. Egy amerikai egyetemi kutatás során, több éves adatgyűjtés és monitoring alapján kimutatható eredményként lehetett beszámolni a használati adatok növekedéséről, valamint a helyi diákok kognitív képességeinek enyhe javulásáról.¹⁶⁶ Hasonló kutatások folyamatosan zajlanak, így például állandó vizsgálat tárgya az, hogy a könyvtárak miképp segítik a munkanélküliség leküzdését vagy épp az egészségmegőrzést.¹⁶⁷ A modern könyvtár tehát a közösségi élet lüktető központja, a tudásmegosztás és a személyes fejlődés demokratikus műhelye. Számos olyan területet meg tudunk nevezni a könyvtárak kapcsán, amelyek kifejezetten humán tőkét erősítő tevékenységek:

- 165 Egy, a Libraries Connected, azaz Anglia, Wales és Észak-Írország összes nyilvános könyvtárát tömörítő szervezet megbízásából készült felmérés szerint mintegy hatszoros hasznot hajtanak a könyvtárak. „*The authors of the report estimate that library services in England can generate social benefits to their communities to a value of at least £3.4bn per year in relation to the three value dimensions investigated. Their modelling also suggests that libraries’ return on investment is at least six times the known annual cost of running libraries nationally.*” Forrás: <https://www.librariesconnected.org.uk/sites/default/files/2024-10/Libraries%20for%20Living%2C%20and%20for%20Living%20Better.pdf> [2025. október 20.] A CILIP (Chartered Institute of Library and Information Professionals), azaz az Egyesült Királyság könyvtáros és információs szakembereinek legfőbb szakmai képviselői szervezének felmérése is hasonló becslésekbe bocsátkozik. „*The social and economic return on the taxpayer’s investment in public libraries is huge. Estimates suggest that every £1 invested in libraries returns between £5 and £7 – a staggering return of between £5bn and £6bn a year for the UK economy.*” Forrás: https://www.cilip.org.uk/resource/resmgr/cilip/information_professional_and_news/press_releases/2019_10_report_case_for_support/public_libraries_-_the_case_.pdf [2025. október 20.]
- 166 A Montana State University kutatóinak tanulmánya nagy visszhangot kapott, annak ellenére, hogy a vizsgált hatások nem kiugróak. Lásd: GILPIN, Gregory [et al.]: The Returns to Public Library Investment. = *American Economic Journal: Economic Policy*, Vol. 16. Nr. 2. 2024. 78–109. p. Forrás: <https://doi.org/10.21033/wp-2021-06> [2025. október 20.]
- 167 Lásd: KARKI, Manisha [et al.]: Public libraries to promote public health and wellbeing: a cross-sectional study of community-dwelling adults. = *BMC Public Health*, Vol. 24. Nr. 1226. 2024. 1–15. p. Forrás: <https://doi.org/10.1186/s12889-024-18535-5>, valamint a CILIP kezdeményezéseit. Forrás: <https://www.cilip.org.uk/news/628663/How-Libraries-Can-Support-Those-with-Dementia.html> [2025. október 20.]

Élethosszig tartó tanulás támogatása

A könyvtár az informális tanulás legfontosabb intézménye, amely mindenki számára nyitva áll, kortól és végzettségtől függetlenül. Támogatja a formális oktatási rendszert, de ennél is fontosabb, hogy teret és eszközöket biztosít az önképzéshez, legyen szó egy új szakma elsajátításáról, egy vállalkozás elindításához szükséges ismeretek megszerzéséről vagy a nyugdíjas évek aktív eltöltéséről.

Az olvasás és a kritikai gondolkodás műhelye

Az olvasó embernek bővül a szókinccse, fejlődik a kifejezőkészsége, és javul a képessége a lényeges információk kiemelésére és értelmezésére. Az álhírek és a dezinformáció korában a kritikus gondolkodás és a forráskritika képessége minden eddiginél fontosabb.¹⁶⁸ Ezek a készségek azonban egy átfogó pedagógiai elmélet, az információs műveltség (information literacy) szerves részei.¹⁶⁹ Ez a koncepció a könyvtártudomány modern pedagógiai alapja, és azt a komplex kognitív képességet jelenti, hogy az egyén felismeri információs szükségletét, képes az információt megtalálni, kritikailag értékelni (forráskritika!) és etikusan felhasználni.

Digitális kompetencia fejlesztés és esélyteremtés

A könyvtárak világszerte kulcsszerepet játszanak a digitális írástudás fejlesztésébe, ezzel pedig hozzájárulnak az esélyegyenlőség megteremtéséhez a tanulásban, a munkakeresésben és a mindennapi online ügyintézésben. Segítenek megtanulni azokat a digitális túlélési technikákat, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a mai munkaerőpiacon és a hivatali ügyintézésben. Az a cél, hogy az állampolgár ne csak kattintani tudjon, de értse is, mi történik egy online űrlap kitöltésekor vagy egy átverési kísérlet (adathalászat) során.¹⁷⁰

168 VILLÁM Judit: Könyvtárak és a hiteles tájékoztatás, avagy mit tehetünk az álhírek terjedése ellen. = Könyvtárvilág, 11. évf. 6. sz. 2023. Forrás: <https://mke.info.hu/mke/cikk/konyvtarak-es-a-hiteles-tajekoztatás-avagy-mit-tehetünk-az-ahirek-terjedese-ellen/> [2025. november 5.]

169 Information literacy. Forrás: <https://www.unesco.org/en/ifap/information-literacy> [2025. november 5.]

170 BALLA Attila – FAZOKAS Eszter – KORMÁNY Milán: Könyvtárak a zsarolóvírusok célkeresztjében – mit tehetnek ellenük a könyvtárak? Forrás: <https://ki.oszk.hu/informacioszolgaltatas/konyvtarak-zsarolovirusok-celkeresztjeben-mit-tehetnek-ellenuk-konyvtarak> [2025. november 5.]

Társadalmi tőke

A könyvtár értéke azonban túlmutat az egyének fejlesztésén, a humán tőke gyarapításán. A modern közgazdaságtan egy másik, legalább ennyire fontos tőkefajtát is azonosít, amelyet a könyvtár talán minden más intézménynél hatékonyabban generál: ez a társadalmi tőke (angolul social capital). Ahogy azt Robert Putnam és James Coleman elméletei¹⁷¹ leírják, a társadalmi tőke egy közösség erőforrása, amely a tagok közötti bizalom, a hálózatok és az együttműködési normák minőségéből fakad, ez pedig kézzelfogható gazdasági-társadalmi erőforrásként, tőkeként értelmezhető. Ez az elmélet tehát rámutat arra is, hogy a könyvtár a humán tőke fejlesztése mellett a társadalmi tőkét is megalapozza.

3.2.3. Közgazdasági haszon

A könyvtárak finanszírozása szociokulturális kérdésen túlmutató közgazdasági racionalitás is. A könyvtár olyan egyedi gazdasági szereplő, amelynek működése nélkülözhetetlen a piac hatékony működéséhez, mert olyan rejtett hasznokat termel, amelyek messze meghaladják a fenntartási költségeit.

A Samuelson-féle közgazdaságtani osztályozás magánjavakat és közjavakat különböztet meg.¹⁷² Míg a magánjavak (Mankiw példája szerint ilyen a fagyalt) esetében a fogyasztásból kizárhatók azok, akik nem fizetnek érte, a tiszta közjavak esetében ez nem lehetséges vagy nem érdemes.¹⁷³ A könyvtári szolgáltatások jelentős része közjószágjellegűt mutat, ezért jellemzően ingyenesek is.¹⁷⁴ Egy online adatbázisban tárolt információhoz való hozzáféréstől vagy egy könyvtári programon való részvételtől nehéz bárkit is kizárni, és egy ember használata jellemzően nem csökkenti mások lehetőségét a szolgáltatás igénybevételére. Emiatt a piac önmagában nem képes hatékonyan biztosítani a könyvtári szolgáltatásokat, a könyvtárak nem tudnak érdemben bevételeket termelni. Ha a könyvtárakat

171 Lásd: CSATH Magdolna (szerk.): Versenyképességi mozaik. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m924vm__72/#m924vm_70_p2 [2025. november 5.]

172 NORDHAUS, William D. – SAMUELSON, Paul A. : Közgazdaságtan. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/dj149k__73/#dj149k_70_p1 [2025. november 5.]

173 Lásd Gregory Mankiw kategorizálását a termékek négy típusáról. In: MANKIW, N. Gregory: A közgazdaságtan alapjai. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 243. p. Forrás: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/n-gregory-mankiw-a-kozgazdasagtan-alapjai-eltecon-konyvek-2011/?p-g=278&layout=s> [2025. október 20.]

174 Fontos tisztázni, hogy a könyvtári szolgáltatások nem tisztán közjószágok, hanem egyes elemek mutatnak ilyen jelleget. Fennállhat a kizárhatóság (pl. a szabályzat be nem tartása esetén kizárható valaki), valamint rivalizálás is (ha minden asztal/állomás foglalt az olvasóteremben, akkor én már nem tudom használni).

teljes mértékben piacósítanak és minden szolgáltatásért piaci árat kellene fizetni, a kereslet is drasztikusan visszaesne. A leginkább rászoruló társadalmi csoportok – diákok, alacsony jövedelműek, álláskereső – maradnának ellátatlanul, ami súlyos társadalmi és gazdasági károkat okozna.

Emellett fontos megemlíteni Robert Musgrave sokat hivatkozott és sok vitát kiváltott tanulmányát, amely szerint a kulturális szolgáltatások, így a könyvtárak is az ún. *kívánatos* (bizonyos átírásban meritokratikus) javak körébe tartoznak.¹⁷⁵ Ezek olyan áruk vagy szolgáltatások, amelyekről a társadalom (vagy az állam) úgy ítéli meg, hogy az egyéneknek fogyasztaniuk kellene, mert hasznosak számukra, még akkor is, ha maguktól nem vennék igénybe őket (vagy nem olyan mértékben), ha csak a szabad piacra hagyatkoznának; épp ezért aktívan közbeavatkozik. Az elmélet szerint az egyéni döntések és a társadalmi optimum közé éket ver a tájékozatlanság vagy a negatív externáliák figyelmen kívül hagyása. A főbb indokok a következők:

- *Információs aszimmetria*: Az állam abból indul ki, hogy az egyén nem tudja, mi a jó neki. Például az alapfokú oktatás azért kötelező, mert a gyerek (vagy a szülő) nem feltétlenül látja be annak 20 év múlva jelentkező hozamát.
- *Pozitív externáliák*: Bizonyos javak fogyasztása nemcsak az egyénnek jó, hanem a környezetének is. Ha egy védőoltás felvételével nemcsak az adott személy nem lesz beteg, de nem fertőz meg másokat sem.
- *Irracionális döntéshozatal*: Az ember hajlamos a jelent a jövő elé helyezni. Ezért kötelező a nyugdíjbiztosítás vagy az egészségbiztosítás; az állam attól fél, hogy ha egyénre bízna, inkább elnyaralná a pénzt, aztán öregen vagy betegen az adófizetők nyakán maradna.
- *Időbeli inkonzisztencia*: Az emberek a jelenbeli költségeket súlyosabbnak érzik, mint a jövőbeli hasznokat (pl. „most drága és nehéz tanulni, a diploma haszna meg csak 10 év múlva jön”).

Eszerint tehát a könyvtár is a kívánatos javak közé tartozik, mivel egy olyan jószág vagy szolgáltatás, amelynek társadalmi haszna lényegesen meghaladja az egyéni hasznot, ezért a piac magától a szükségesnél jóval kevesebbet állítana elő belőle. Bár az elmélet kétségtelenül a mai napig meghatározza a kultúrafinanszírozásról szóló gondolkodásmódot, az évek során számos kritika érte.¹⁷⁶ A bírálók érvelése

175 Lásd bővebben: PAVLUSKA Valéria: Kultúramarketing. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/dj229k_19/#dj229k_16_p9 [2025. november 5.]

176 Lásd pl.: HEAD, John G.: Merit Goods Revisited. = FinanzArchiv / Public Finance Analysis. New Series, Bd. 28. H. 2. 1969. 214–225. Forrás: <https://www.jstor.org/stable/40910613> [2025. november 5.]; PULSIPHER, Allan G.: The Properties and Relevancy of Merit Goods. = FinanzArchiv / Public Finance Analysis. New Series, Bd. 30. H. 2. 1971. 266–286. Forrás: <https://www.jstor.org/stable/40910860> [2025. november 5.]

szerint a kívánatos javak fogalma ellentmond a fogyasztói szuverenitásnak. Nem lehet tisztán közgazdasági alapon levezetni, mert politikai/etikai döntésen alapul. Álláspontjuk szerint a kívánatos javak elmélete egy eszköz arra, hogy leírjuk azokat az eseteket, amikor a demokrácia többsége rákényszeríti az értékrendjét (ízlését) a kisebbségre vagy az egyénre.

Mielőtt azonban a közvetett hasznokat vizsgálánk, fontos kiemelni a könyvtárak *közvetlen gazdasági szerepvállalását* is. A könyvtár ugyanis a kulturális piac aktív és intézményes fogyasztója. Az állománygyarapításra fordított, bár gyakran szűkös keretek elköltésével a könyvtári rendszer egésze stabil, kiszámítható keresletet támaszt a kulturális iparág, elsősorban a könyvkiadás és -terjesztés felé. Ez a felvásárlóerő közvetlen bevételt biztosít az alkotóknak és vállalkozásoknak, élénkítve a kulturális javak piacát. Ez a közvetlen gazdasági lábnyom élesen elkülönül a működés rejtettebb, áttételes hasznaitól.

Emellett a könyvtárak működésének egyik legfontosabb, ám gyakran rejtve maradó gazdasági hatása az úgynevezett pozitív externáliák, vagyis a külső gazdasági hatások folyamatos termelése. Ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a könyvtár olyan mérhető és érdemi hasznot hoz létre a társadalom és a gazdaság más szereplői (állam, vállalatok, egyének) számára, amelyért nem a könyvtár kapja a közvetlen pénzügyi ellentételezést.

Lássunk néhány konkrét példát arra, hogyan válnak a könyvtári szolgáltatások kézzelfogható gazdasági haszonná!

Munkaerőpiaci integráció és foglalkoztatás

Egy hátrányos helyzetű, esetleg digitális eszközökkel kevésbé rendelkező álláskereső a könyvtárban nemcsak ingyenes számítógép- és internethasználatot kap, hanem ennél sokkal többet. A könyvtárosok aktív segítséget nyújtanak az önéletrajz professzionális megszerkesztéséhez, a motivációs levél megírásához, és megtanítják az online állásportálok hatékony használatára (információs írástudás).

A gazdasági externália: Amikor ez az álláskereső a könyvtári segítség révén munkát talál, azonnal kikerül a szociális ellátórendszerből (pl. segélyezés), és nettó adófizető állampolgárrá válik (SZJA, járulékok). Az állam kiadásai azonnal csökkennek, bevételei pedig nőnek.

Humán tőke fejlesztése és az élethosszig tartó tanulás

A gazdaság gerincét a képzett munkaerő, a humán tőke adja. A humán tőke – egy közösség tagjainak tudása, készségei és kompetenciái – a legfontosabb erőforrás a gazdasági és társadalmi fejlődéshez. A könyvtár ennek a tőkének a legdemokratikusabb és leghatékonyabb fejlesztője.¹⁷⁷ A könyvtár által biztosított műveltség, a rendszeres olvasás által fejlesztett szövegértési és kritikai gondolkodási készségek, valamint a digitális írástudás fejlesztése (pl. adatbázis-kezelés, információszűrés) mind hozzájárulnak a munkaerő minőségének javulásához.

A gazdasági externália: A jobban képzett, tájékozottabb munkaerő termelékenyebb, gyorsabban alkalmazkodik a technológiai változásokhoz (átképzés, önképzés), és innovatívabb.

A helyi vállalkozások és a kkv-szektor támogatása

Egy induló vállalkozásnak (startup) vagy egyéni vállalkozónak kezdetben nincs tőkéje drága piaci elemzésekre, szaksajtóra vagy irodabérlésre. A könyvtárak gyakran előfizetnek olyan prémium adatbázisokra (piaci, jogi, pénzügyi), amelyeket a kis- és középvállalkozások (kkv-k) ingyenesen használhatnak piackutatásra. Emellett a könyvtár tanulóterei vagy elkülönített tárgyalói co-working irodaként funkcionálhatnak, a modern könyvtárak makerspace műhelyei (pl. 3D nyomtatóval) pedig a prototípus-fejlesztést segítik.

A gazdasági externália: A könyvtár ingyenes infrastruktúrát és információs bázist nyújt az innovációhoz. Egy vállalkozó itt dolgozza ki üzleti tervét, itt teszteli prototípusát. Ha a vállalkozás sikeressé válik, munkahelyeket teremt és adót fizet.

Az oktatási rendszer tehermentesítése és a jövő generációi

A könyvtár kulcsszerepet játszik az oktatási rendszer támogatásában, az iskolai kudarcok megelőzésében. A korai olvasásfejlesztő programok (pl. babasarok foglalkozások) megalapozzák a későbbi tanulási képességeket. A diákok a könyvtárat

177 Kifejezetten ajánljuk a European Cultural Foundation „How Libraries (Survive) Thrive: A Guide for Librarians... and Everyone Else in Europe!” című részletes útmutatóját a témában, ahol Európa könyvtárait illetően esettanulmányokat és gyakorlati tanácsokat kaphat az olvasó arról, hogyan maradhatnak a könyvtárak relevánsak, hogyan szolgálhatják ki a közösségeiket, és hogyan biztosíthatják hosszú távú sikerüket az európai kontextusban.
Forrás: https://culturalfoundation.eu/wp-content/uploads/2024/09/How-Libraries-Thrive_digital_spreads.pdf [2025. október 20.]

használják házi feladat írására, kutatómunkára, érettségire vagy nyelvvizsgára való felkészülésre, gyakran olyan környezetben, ami otthon nem adott számukra.

A gazdasági externália: A könyvtári segítséggel jobban teljesítő diák nagyobb eséllyel jut be a felsőoktatásba, értékesebb szakmát szerez, és felnőttként magasabb hozzáadott értékű munkát végez. Ez évtizedekkel később magasabb adóbefizetésekben és alacsonyabb szociális kiadásokban csapódik le. A könyvtár korai beavatkozása csökkenti a korrepetálásra fordított kiadásokat, és javítja az oktatási rendszer hatékonyságát.

Társadalmi kohézió és egészségügyi költségek csökkentése

A könyvtár az egyik utolsó ingyenes, nem kereskedelmi alapon működő, bárki által látogatható fedett közösségi tér (ún. harmadik hely). Ez a tér kulcsfontosságú a társadalmi kohézió szempontjából: csökkenti az elmagányosodást (különösen idősek esetében), platformot ad a helyi közösségek szerveződésének, és segíti a marginalizált csoportok integrációját.

A gazdasági externália: A társadalmi elszigeteltség és a magány bizonyítottan súlyos mentális és fizikai egészségügyi problémákhoz (depresszió, szívbetegségek) vezet. A könyvtári programokon részt vevő, közösségre találó idős ember később szorul orvosi ellátásra. A társadalmi kohézió erősödése csökkenti a bűnözést és a szociális problémákat. Ezek mind közvetlen, milliárdos megtakarítást jelentenek az egészségügyi és a rendvédelmi kasszának, amit a könyvtár preventív, közösségépítő szerepe alapozott meg.

Közösségi tudomány támogatása

A közösségi tudomány (angolul *citizen science*; ahogyan Virágos Márta is bemutatja az *Útmutató* harmadik kötetében, mind az angol, mind a magyar terminológia igen széttartó a fogalom használatát illetően)¹⁷⁸ az állampolgárok aktív bevonását jelenti a tudományos kutatásba, az adatgyűjtéstől az elemzésig. Célja a tudomány demokratizálása és az ún. „demokráciadeficit” csökkentése – vagyis annak az érzésnek a mérséklése, hogy az adófizetőknek nincs beleszólásuk az általuk finanszí-

178 Lásd: VIRÁGOS Márta: Nyílt hozzáférés, nyílt tudomány: A tudományos kommunikáció új paradigmája. In: Kiszl Péter (szerk.): *Útmutató könyvtáralapításhoz 3.: Gyűjteményszervezés, digitalizálás, nyílt hozzáférés*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 153. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. november 5.]

rozott kutatásokba. A közkönyvtárak ideális helyszínt biztosítanak ehhez, hiszen mindenki számára nyitott, egyenlő hozzáférést garantáló intézmények, amelyek számos esetben hatékonyan be tudják vonzani a speciálisabb igényű társadalmi csoportokat (pl. idősek, kisebbségek) is. A könyvtárak ehhez infrastruktúráját, szervezési segítséget és a tudományos írástudás fejlesztését biztosítják.¹⁷⁹

A gazdasági externália: A könyvtár polgári tudományos programot koordinál, ahol a helyi lakosok egyszerű, kölcsönözhető eszközökkel mérik a városrész levegőminőségét vagy a helyi vízminőséget. Az így gyűjtött, rendkívül részletes adatokból készült hatástanulmány ingyenesen eljut az önkormányzathoz, miközben annak megrendelése profi cégtől milliókba kerülne. Ez alapján az önkormányzat hatékonyabban tud tervezni (pl. forgalomszabályozás, zöldterületek kijelölése), megelőzhet közegészségügyi problémákat, és pontosabban célozhatja fejlesztési forrásait. Ronald Coase elmélete szerint bizonyos gazdasági szereplők (pl. egy önkormányzat) azért léteznek, hogy csökkentsék a tranzakciós költségeket – vagyis azokat a költségeket, amelyek a piacon egy tranzakció (pl. információszerzés, szerződés-kötés, ellenőrzés) lebonyolításával járnak.¹⁸⁰ A fenti esetben a könyvtár, mint egy meglévő, bizalmi, közösségi intézmény, lecsökkenti az önkormányzat tranzakciós költségeit. Sokkal olcsóbb és hatékonyabb a könyvtáron keresztül megszervezni az adatgyűjtést, mint kiírni egy tendert és megbízni egy drága külső céget. A könyvtár itt mint a piaci kudarcot és a magas tranzakciós költségeket kiküszöbölő, hatékony intézmény jelenik meg.

Összegzés

A könyvtárra fordított közpénz a gazdaság és a társadalom legkülönbözőbb pontjain hasznosul újra, jelentős többletbevételt és kiadáscsökkentést generálva az államháztartás számára. A könyvtári rendszer finanszírozásának csökkentése ezért látszatmegtakarítás, amely hosszabb távon sokkal nagyobb költségeket okoz más ágazatokban (oktatás, egészségügy, szociális ellátás). A könyvtár gazdasági hatása éppen ezért paradox természetű. Minél szélesebb körben ingyenes, nyitottabb és hozzáférhetőbb, annál nagyobb a közvetett gazdasági

179 IGNAT, Tiberius [et al.]: Merry work: libraries and citizen science. *Insights: The UKSG Journal*, Vol. 31. Nr. 10. 2018. 35. p. Forrás: <https://doi.org/10.1629/uksg.431> [2025. október 20.], valamint IGNAT, Tiberius [et al.]: Citizen science and libraries: Waltzing towards a collaboration. = *VOEB-Mitteilungen*, Bd. 72. Nr. 2. 2019. 328–336. Forrás: <https://doi.org/10.31263/voebm.v72i2.3047> [2025. október 20.]

180 Lásd: SZABÓ Katalin – BARA Zoltán – HÁMORI Balázs (szerk.): *Intézményi közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m704ik_66/#m704ik_64_p1 [2025. november 5.]

haszna. Új szolgáltatási díjak bevezetése vagy a meglévők emelése éppen azokat a felhasználói csoportokat zárná ki, akik a legnagyobb pozitív externáliákat generálják. A „piacosítás” logikája ezért szembemegy a könyvtár valódi gazdasági funkciójával. A könyvtárra fordított közpénz egy *multiplikátor hatású befektetés*, amely a gazdaság egészében térül meg. A finanszírozás csökkentése rövid távon látszólagos megtakarítás, de hosszú távon a pozitív externáliák elvesztése miatt sokkal nagyobb gazdasági kárt okoz.

Az itt felsorolt eseteken túl számtalan hasonló pozitív példát találunk a könyvtárak jelentőségének szemléltetésére – a mindennapi kommunikációban ezért célzottan érdemes használni őket, nagyban építve a helyi sajátosságokra. Egy polgármesterrel vagy képviselő-testülettel folytatott tárgyaláson a törvényi kötelezettségre és a helyi gazdaságra gyakorolt pozitív hatásokra (vállalkozásfejlesztés, munkaerőpiaci segítség) érdemes fókuszálni. A helyi vállalkozókkal való párbeszéd során hangsúlyozhatjuk, hogyan tudja a könyvtár konkrét szolgáltatásokkal (piaci információk, digitális eszközök) támogatni a sikerüket. A civil szervezetek és a lakosság felé pedig a könyvtár közösségépítő, esélyteremtő és kulturális szerepét érdemes kiemelni.¹⁸¹

3.2.4. Közjogi determináció

A könyvtárak közfinanszírozása mögött nem csupán az említett társadalmi és gazdasági érvek állnak, hanem egy mélyebb, jogi és államfilozófiai kötelezettség is. A modern, demokratikus államnak alapvető feladata, hogy biztosítsa polgárai számára a művelődéshez és a hiteles információhoz való hozzáférés jogát. A könyvtár ennek a kötelezettségvállalásnak a legfontosabb intézményes megtestesülése.

Egy modern európai állammodell, a „Kultúrállam” eszméje¹⁸² szerint az állam nem csupán a rendet és a biztonságot garantálja, de aktív felelősséget is vállal a nemzeti kultúra megőrzéséért, gyarapításáért és a polgárok kulturális jólétéért. A könyvtár ennek az eszmének a legdemokratikusabb és legszélesebb körben elérhető intézménye. Itt valósul meg az a cél, hogy a kulturális örökség és az emberiség tudása egy szűk elit kiváltsága helyett minden állampolgár számára elérhető közkinccsé váljon. Az állam és az önkormányzatok többek közt

181 Lásd bővebben a 4.4.1. pontban.

182 Lásd: WIESAND, A. J.: The State of the Kulturstaat: Ideas, Theses and Facts from a German and European Perspective, In: Trommler, F. (ed.): The Cultural Legitimacy of The Federal Republic: Assessing The German Kulturstaat, Washington D.C., American Institute for Contemporary German Studies, 1999. 25–46. p. Forrás: https://www.academia.edu/40691405/The_State_of_the_Kulturstaat [2025. október 20.]

könyvtárak fenntartásával tesznek eleget annak az alapvető kötelezettségüknek, hogy gondoskodjanak polgáraik szellemi és kulturális fejlődéséről.

Magyarországon a könyvtárak finanszírozásának ebből az eszméből eredő, törvénybe foglalt jogi alapja van. A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény (innenről minden esetben: Kultv.) egyértelműen rögzíti az állam és a könyvtári rendszer viszonyát. A törvény preambuluma – mint egyfajta komunitárius vízió – nem hagy kétséget a könyvtárak fontossága felől: *„Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetők. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű.”* Ez a megfogalmazás a könyvtárat a demokrácia és az állam működésének alapvető infrastrukturális elemeként határozza meg, nem pedig egy opcionális kulturális szolgáltatásként.

A törvény egyik központi célja, hogy *„mindenki számára biztosítsa a könyvtárhasználat jogát”*.¹⁸³ A könyvtári szolgáltatásokhoz való hozzáférés tehát minden állampolgárt megillető alapjog, amelyet az államnak hátrányos megkülönböztetés nélkül kell garantálnia. A Kultv. világosan meghatározza az állam és a helyi önkormányzatok feladatait a nyilvános könyvtári ellátás fenntartásában és fejlesztésében. Ez a jogi kötelezettségvállalás adja a legszilárdabb alapot a finanszírozási igények megfogalmazásához és számonkéréséhez. A Kultv. – önnön deklarációja alapján – nem csupán szabadságjogokat, hanem pozitív szociális és kulturális jogokat intézményesít. A *„könyvtárhasználat joga”* vagy a *„közművelődési tevékenységekben való részvétel lehetősége”*¹⁸⁴ nem pusztán azt jelenti, hogy az állam nem akadályozhatja meg ezeket, épp ellenkezőleg, aktívan biztosítania kell a feltételeket (intézményhálózat kialakításával, megfelelő finanszírozással stb.) ezek gyakorlásához. Vegyük észre: ez a megközelítés a jóléti, gondoskodó állam modelljének szemlélete. A Kultv. a kultúrához és információhoz való hozzáférést alapvető polgári jogként ismeri el, ami egy modern, a társadalmi igazságosságot előtérbe helyező felfogás.

Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt, hogy bár a Kultv. alapjogi keretrendszere, retorikája markánsan individualista, azaz egyénközpontú – hiszen végső soron az állampolgár alapjogainak érvényülési módját hivatott meghatározni – a kultúra igazgatása terén azonban végső soron egy erőteljes *centralizációs és paternalista szemlélet bontakozik ki*. A Kultv. rendelkezései olyan államot mutatnak be, amely kevéssé bízik a társadalom kulturális önszerve-

183 Kultv. 1. § c) pont. Forrás: <https://njt.hu/jogszabaly/1997-140-00-00> [2025. október 20.]

184 Uo.

zódó erejében, ezért azt inkább irányítottan, adminisztratív eszközökkel kívánja irányítani és felügyelni. A törvény e kettős természete – az egyszerre gondoskodó és potenciálisan domináns állam – hozza magával azt, hogy mind a szakmai szabályokban, mind a finanszírozási szabályokban *jelentős kötöttségek vannak*.¹⁸⁵

3.2.5. A jó finanszírozás alapelvei

A közpénzek elosztását világszerte több alapelv vezérli. Ezek az elvek nemzetközi mércét jelentenek, amelyhez a helyi gyakorlatot viszonyítani lehet, és amelyekkel a könyvtárvezető bizonyíthatja, hogy intézménye a modern közigazgatás elvei szerint működik.¹⁸⁶

Méltányosság

Ez az elv azt jelenti, hogy a könyvtár mindenki számára egyenlő esélyt biztosít a szolgáltatásokhoz való hozzáférésre, jövedelmi helyzetétől és lakóhelyétől függetlenül. A könyvtár az esélyegyenlőség fontos lokális intézménye, mert biztosítja azt, hogy a legszegényebb diák is hozzáférjen ugyanazokhoz az adatbázisokhoz és könyvekhez, mint tehetősebb társai, vagy például a digitális szakadék szélén álló idős emberek lemaradását is csökkenti. John Rawls nagyhatású gondolat-kísérlete épp ezt kívánja bizonyítani: szerinte akkor hozunk igazságos és méltányos társadalmi szabályokat, ha „a tudatlanság fátyla” mögül döntünk, nem tudva, hogy milyen társadalmi (gazdag vagy szegény) vagy személyes (tehetséges vagy fogyatékkal élő) helyzetbe fogunk születni.¹⁸⁷

185 Itt lényegében visszaköszönnek azok a kritikák, amelyekről Musgrave elmélete kapcsán már szó esett a 3.2.3. pontban.

186 A méltányosság és a hatékonyság elve már régebb óta – lásd. ALFÖLDINÉ DÁN: i. m. 14. p. – alapvetés, míg fenntarthatóság és a reziliencia jellemzően már csak a 2010-es évektől kezdett beépülni a diskurzusba.

187 RAWLS, John: Az igazságosság elmélete. Budapest, Osiris, 1997. 172. p. Forrás: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/rawls-john-az-igazsagossag-elmelete-osiris-konyvtar-politikai-gondolkodok-1997/?pg=169&layout=s> [2025. november 5.]

Hatékony

A hatékonyság elve azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló korlátos erőforrásokból a lehető legmagasabb szintű és minőségű szolgáltatást kell nyújtani, a pazarlás megszüntetésével. Ennek hangsúlyozásával a könyvtárvezető azt üzeni a fenntartónak, hogy a könyvtár nem egy „pénznyelő”, hanem a rábízott közpénzzel felelősen gazdálkodik, professzionálisan menedzselt intézmény. Ez az elv megalapozza a későbbi fejezetekben bemutatandó teljesítménymutatók (KPI-ok) és a fegyelmezett költségvetési tervezés fontosságát.

Fenntarthatóság

A könyvtár egy hosszú távú, generációkon átívelő társadalmi intézmény. A finanszírozásnak ezt a stabilitást és kiszámíthatóságot kell tükröznie, biztosítva a rendszer hosszú távú működőképességét nemcsak pénzügyi, de társadalmi és környezeti szempontból is. A fenntartható működéshez látványprojektek helyett sokkal inkább kiszámítható, biztos alapfinanszírozásra van szükség, amely fedezi a mindennapi alpműködést, és lehetővé teszi, hogy a könyvtári szolgáltatások megvalósítását illetően generációkban lehessen gondolkodni, ne pusztán pályázati ciklusokban.¹⁸⁸

Ellenállóképesség (reziliencia)

Ez az elv arra utal, hogy a könyvtár képes proaktívan alkalmazkodni a váratlan kihívásokhoz, válságokhoz és a gyorsan változó társadalmi, gazdasági vagy technológiai igényekhez, miközben biztosítja alapvető szolgáltatásainak folytonosságát. A reziliens finanszírozás teszi lehetővé, hogy a könyvtár gyorsan reagáljon: például azonnal átálljon a robusztus digitális szolgáltatásokra egy lezárás alatt, rugalmasan bővítse álláskeresői vagy digitális írástudási programjait a megnövekedett igények szerint, vagy akár fizikai „melegedőként” és információs központként működjön egy vészhelyzet során.

188 Lásd az IFLA és az UNESCO Közkönyvtári Nyilatkozatát, amely magyarul is elérhető. Forrás: <https://www.ki.oszk.hu/hir/konyvtari-intezet/az-ifla-es-az-unesco-kozkonyvtari-nyilatkozatanak-uj-atdolgozott-valtozata> [2025. november 5.]

Konklúzió

A közpénzek elosztását – bármelyik országot is vizsgáljuk – egyszerre több alapelv is vezérli. A gyakorlatban azonban ezek az elvek igen gyakran konfliktusban állnak egymással, köztük ún. átváltás (trade-off) esete áll fenn.¹⁸⁹ Tehát egy intézményvezető vagy egy fenntartó számára a valós feladat nem az, hogy ezen elvek mindegyikének egyszerre megfeleljen, hanem hogy felismerje a köztük feszülő kényszerű kompromisszumokat, és a helyi stratégiai célok mentén priorizáljon közöttük. Gondoljunk csak bele: a méltányosság elvét követve ragaszkodnánk egy alacsony látogatottságú, de hátrányos helyzetű városrészben működő fiókkönyvtár fenntartásához. Ez viszont szembemehet a hatékonyság elvével, ami azt diktálná, hogy a forrásokat a központi könyvtárban kell koncentrálni, ha adott esetben ott jóval kedvezőbb a költség/használó arány.

Ellenőrző kérdések, feladatok:

1. Mi a jellemző aránya a megtermelt javak állam általi újraelosztásának Európában?
2. Definiálja a „pozitív externália” fogalmát, és mondjon két konkrét könyvtári példát a szövegből!
3. Mi a szöveg szerint a legfőbb különbség a „magánjavak” és a „közjavak” között?
4. Miért vezetne a könyvtárak „piacosítása” kudarchoz?
5. Milyen alapvető jogi kötelezettséget ró az államra és az önkormányzatokra az 1997. évi CXL. törvény (Kultv.) a könyvtári ellátással kapcsolatban?
6. Gyűjtsön példákat saját környezetéből a 3.2.3. alfejezetben részletezett gazdasági externáliák működésére!

189 Lásd Mankiw példáit az átváltásokról. MANKIW: i. m. 4. p. Forrás: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/n-gregory-mankiw-a-kozgaszdasagtan-alapjai-eltecon-konyvek-2011/?p-g=39&layout=s> [2025. október 20.]

Ajánlott irodalom

ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella: A nonprofit szektor és a nonprofit szervezetek sajátosságai a könyvtár működtetése és finanszírozása szempontjából. In: Téglási Ágnes (szerk.): A könyvtári menedzsment időszerű kérdései, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1999. 9–44. p. Forrás: <https://mek.oszk.hu/03100/03137/> [2025. október 20.]

JÓZSA Zoltán: Közigazgatási menedzsment. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Forrás: <http://ijoten.hu/szocikk/kozigazgatasi-menedzsment> [2025. november 5.]

MARTORANA, Marco Ferdinando – RIZZO, Ilde: The Economics of Libraries. London, Routledge, 2024. Forrás: <https://doi.org/10.4324/9781003331896> [2025. október 20.]

MIKULÁS Gábor: Könyvtárgazdaságtan. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve 4. Határterületek. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 347–429. p. Online elérés: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/horvath-tibor-papp-istvan-szerk-konyvtarosok-kezikonyve-4-hatarteruletek-osiris-kezikonyvek-2002/?pg=348&layout=s> [2025. október 20.]

SZABÓ Katalin – BARA Zoltán – HÁMORI Balázs (szerk.): Intézményi közgazdaságtan. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. <https://doi.org/10.1556/9789634545408> [2025. november 5.]

3.3. A MAGYAR KÖNYVTÁRI FINANSZÍROZÁSI RENDSZER

3.3.1. Jogszabályi alapok

A magyarországi könyvtárak pénzügyi működése egy többlépcsős, vegyes modellel alapul. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy egyetlen könyvtár sem támaszkodhat kizárólag egyetlen bevételi forrásra.¹⁹⁰ A stabil működés kulcsa a különböző pénzügyi csatornák tudatos menedzselése: a garantált fenntartói alapok, az állami támogatások, valamint a proaktívan megszerzett pályázati és esetleges magánforrások együttes rendszere biztosítja a könyvtár fenntarthatóságát és fejlődését. Ennek a rendszernek a legfontosabb, minden mást szervező alapköve a jogszabályi háttér, amit alapvetően két, gyakran ellentétes logikájú törvény határoz meg.

A pénzügyi törvény

Az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban minden esetben: Áht.) egy merev, erősen szabályalapú, a kontrollra és a fiskális fegyelemre fókuszáló, ún. inputorientált rendszert ír elő. A hangsúly nem azon van, hogy mit ért el a könyvtár, sokkal inkább azon, hogy a pénzt a megfelelő rovatokra könyvelte-e le, és betartotta-e a szigorú eljárási szabályokat. Ez a rendszer a szabálykövetést a rugalmasság és az elért eredmények elé helyezi. Formailag nagymértékben megfelel az európai fiskális elveknek, de szemléletében és működési logikájában jelentős részben eltér a modern közpénzügy (Public Financial Management – PFM) progresszívabb irányzataitól.¹⁹¹

A szakmai törvény

Ezzel szemben a Kultv. a könyvtári ellátás minőségét, a szolgáltatások fejlesztését és a társadalmi hasznosságot helyezi előtérbe. Ez a törvény a feladatokat és a felhasználók jogait jelöli ki, amihez a pénzügyi rendszernek kellene forrást biztosítania.

3.3.2. Fenntartói struktúrák

A finanszírozás rendszerében a pénz útja és mértéke attól függ, hogy ki a fenntartó. A különböző elemek (fenntartó, modell, források) szorosan összekapcsolódnak, és ezt alapvetően a fenntartó jogállása, típusa határozza meg. Magyar-

190 Lásd 3.3.4. pont.

191 Ehhez bővebben: NYIKOS Györgyi: Fenntartható finanszírozás és fejlesztés. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. Forrás: <https://doi.org/10.1556/9789634547853> [2025. október 20.]

országon a könyvtárak heterogén kulturális intézménytípusnak számítanak, sokféle van belőlük, ami ezáltal a fenntartói kategóriákban is megmutatkozik. A leggyakoribb fenntartótípusok a következők:

Önkormányzati

A települési és vármegyei hatókörű városi könyvtárak, valamint a könyvtárel-látási szolgáltatórendszerben lévő szolgáltatóhelyek tartoznak ide. Működésük alapja a helyi önkormányzat költségvetése, amelyet központi (állami) normatív – vagyis mutatószámokra alapuló – támogatások egészítenek ki. A nyilvános könyvtárak túlnyomó többsége Magyarországon önkormányzati fenntartású intézmény. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a könyvtár az önkormányzat intézményrendszerének szerves része, és saját költségvetése beépül a település teljes éves költségvetésébe.¹⁹² A könyvtári szolgáltatások tehát a helyi forrásokért *versenyeznek* más kötelező és önként vállalt önkormányzati feladatokkal, mint például a közvilágítás fenntartása, az utak karbantartása, a szociális ellátórendszer működtetése vagy a helyi rendezvények támogatása. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a nyilvános könyvtári szolgáltatás biztosítása *minden település számára törvényileg előírt kötelező feladat*.¹⁹³

Állami

Ide tartozik a nemzeti könyvtár, az országos feladatkörű szakkönyvtárak egy része, valamint minden más olyan könyvtár, amelyet állami intézmény vagy hivatal tart fenn. Ideértendő tehát a Szépművészeti Múzeum Könyvtára, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának Frecskay János Szakkönyvtára, vagy épp a Magyar Honvédség könyvtárai. Az állam a saját intézményeinek teljeskörű, felelős fenntartója; működésükért kizárólagos felelősséggel tartozik.¹⁹⁴

KEKVA

Ide tartoznak az ún. modellváltó, alapítványi fenntartású egyetemek könyvtárai. A *közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítvány* (röviden KEKVA) egy viszonylag új fenntartói modell a magyar közszférában, amely leginkább

192 Ennek szemléltetését lásd a 3.3.4. pontban.

193 Lásd a bővebben a 2.5.8 pontban.

194 ROSTÁS Norbert: A könyvtári rendszer finanszírozása: az állam és az önkormányzat szerepvállalása. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): i. m. 57. p.
Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.57> [2025. október 20.]

a felsőoktatásban terjedt el az elmúlt években, de a kulturális területen is akad rá példa. A modell lényege, hogy az állam az adott intézmény (jellemzően egyetem) fenntartói jogait, valamint a működéshez szükséges vagyonelemeket egy erre a célra létrehozott, magánalapítványi formában működő szervezetnek adja át. Ez a modellváltás közvetlenül érintette a KEKVA-fenntartásúvá vált egyetemekhez tartozó, nagy múltú és jelentős gyűjteménnyel rendelkező egyetemi könyvtárakat. Ezeknek az intézményeknek egy teljesen új gazdálkodási és irányítási környezetben kell helytállniuk, ahol a finanszírozás már nem közvetlenül az állami költségvetésből, hanem a fenntartó alapítványtól érkezik – ugyanakkor az alapítványok ún. közfeladat finanszírozási szerződés alapján jelentős állami támogatásban részesülnek. Ez a modell a közfeladat-ellátás finanszírozásának egy új útját jelenti, ami a könyvtárak számára is új helyzetet teremt.

Egyházi, alapítványi, magán

Ezek a modellek kisebb arányban vannak jelen, finanszírozásuk a fenntartó szervezet saját forrásaira, pályázatokra és adományokra épül.

Az egyházi intézmények finanszírozása kettős jellegű. Amennyiben könyvtári feladatokat is ellátnak, úgy a közfeladatok ellátásához – törvényi előírás alapján – normatív állami támogatásban részesülnek, hasonlóan az önkormányzati könyvtárakhoz.¹⁹⁵ Ezenfelül gazdálkodhatnak a fenntartó egyház saját forrásaiból, valamint indulhatnak speciális, egyházi gyűjteményekre fókuszáló állami vagy alapítványi pályázatokon is.¹⁹⁶ Működésüket az állam és az egyház szétválasztásának, de a közhasznú tevékenységekben való partnerségének elve határozza meg.

A különböző fenntartótípusok eltérő lehetőségeket és kihívásokat jelentenek a finanszírozás szempontjából. A könyvtárvezető számára elengedhetetlen, hogy tisztában legyen a saját fenntartói modelljéből adódó stratégiai korlátokkal és lehetőségekkel. Az alábbi táblázat összefoglalja a legfontosabb jellemzőket, segítve az eligazodást:

195 Az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény 7. § (1) bekezdés. Forrás: <https://njt.hu/jogszabaly/1997-124-00-00> [2025. október 20.]

196 Például 2024-ben a kulturális tárca lehetőséget nyújtott számukra állományvédelmi célú támogatásra pályázni, ám ez nem rendszeres jellegű. Forrás: <https://emet.gov.hu/egyhazi-konyvtarak-allomanyvedelmi-tamogatasa-2024-es-az-oroszagos-dokumentumellatasi-rendszer-szolgalatasainak-tamogatasa-2024/> [2025. november 5.]

3.1. táblázat

A fenntartói típusok könyvtár-finanszírozásra jellemző tulajdonságai

Fenntartó típusa	Finanszírozási stabilitás	Pénzügyi rugalmasság	Szakmai autonómia
Önkormányzati	Közepesen magas	Közepesen alacsony	Közepes
Állami	Közepesen magas	Közepesen alacsony	Közepes
KEKVA	Magas	Közepes	Magas
Egyházi	Változó	Közepes	Magas
Alapítványi, egyéb	Alacsony	Magas	Nagyon magas

3.3.3. Finanszírozási formák

A fenntartói struktúrán belül a források biztosításának logikáját a finanszírozási modell határozza meg.¹⁹⁷ Magyarországon és nemzetközi szinten is több modell létezik párhuzamosan.¹⁹⁸

Bázis(alapú) finanszírozás

Ez a legelterjedtebb és legegyszerűbb modell. A tárgyévi költségvetés alapját (bázisát) az előző évi elfogadott költségvetés képezi. Ezt az alapot korrigálják az inflációval, a kötelező béremelésekkel vagy más, előre látható, számszerűsíthető változásokkal. A modell jellemzően a bemeneti erőforrásokra (inputokra) fókuszál, úgy mint a személyzet létszáma, az előző évi állománygyarapodás mértéke stb. Előnye a viszonylagos stabilitás és tervezhetőség. Komoly hátránya azonban, hogy nem ösztönöz a hatékonyság növelésére vagy a szolgáltatások fejlesztésére, ehelyett inkább konzerválja a meglévő struktúrákat, tendenciákat. Nehezen kezeli az új feladatok megjelenését vagy a változó használói igényeket, mivel az új igényekhez igazodó forrásbevonás nehézkes, és a meglévő keretek átcsoportosítását igényli. Szinte bármelyik magyar közkönyvtár esetében ez a költségvetés alapja.

197 Figyelembe kell venni, hogy könyvtárakra szűkítve viszonylag kevés szakirodalom áll rendelkezésre mivel az ezzel foglalkozó közgazdászok jellemzően nagyobb vetületet vizsgálnak – a „kultúrát”, amely a radikálisan más paradigmában működő művészeti tevékenységeket is magában foglalja. Lásd: TÓTH Ákos: Megváltozott állami szerepvállalás a kultúrafinanszírozásban. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): i. m. 37–43. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.37> [2025. október 20.]

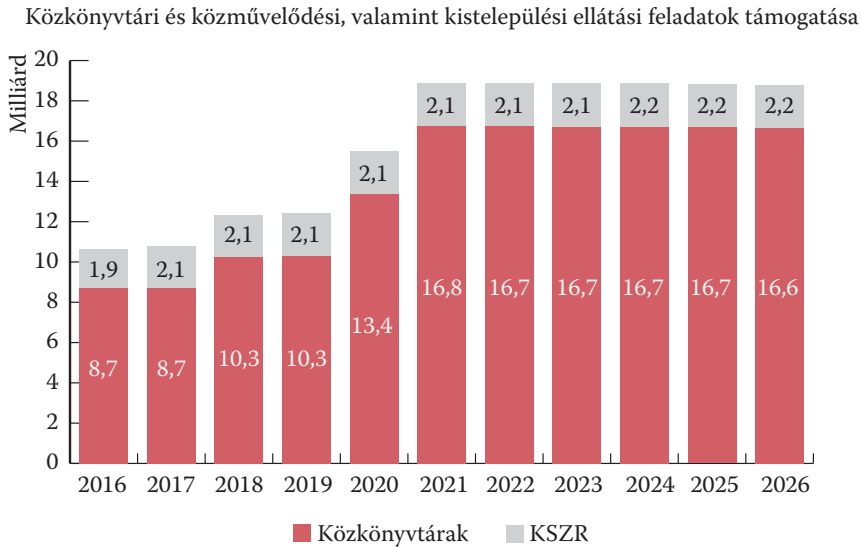
198 ALFÖLDINÉ DÁN: i. m. 19. p. Forrás: <https://mek.oszk.hu/03100/03137/> [2025. október 20.]

Normatív finanszírozás

Ez a modell objektív, törvényben vagy rendeletben rögzített mutatószámokhoz (ún. normatívákhoz) köti a támogatás mértékét. Célja, hogy a forrásokat előre meghatározott, objektív mérőszámok alapján, átlátható és méltányos módon ossza el. A leggyakoribb és legjellemzőbb ilyen mutató a közszolgáltatás elméleti igénybevevőit alapul vevő, „*perfő*” érték. A rendszer előnye az objektivitás, az átláthatóság és a tervezhetőség. Jelentékeny hátrányként jellemezhető viszont az, hogy egy ilyen szemlélet rendre nem veszi figyelembe a helyi sajátosságokat, a szolgáltatások minőségét vagy a könyvtár tényleges teljesítményét.

Mindez papíron az egyenlőséget szolgálja, de a gyakorlatban fenntarthatja, sőt, elmélyítheti az egyenlőtlenségeket. Egy hátrányos helyzetű, alacsonyabb iskolázottságú lakossággal rendelkező településen a könyvtárnak arányaiban sokkal több erőforrásra lenne szüksége az olvasóvá neveléshez és a társadalmi felzárkóztatáshoz, mint egy magasabb státuszú, aktívabb könyvtárhasználói közösséggel rendelkező településen. Az érem másik oldala viszont az, hogy egy aktív könyvtárhasználókkal nagy arányban rendelkező település pedig eleve több és több szolgáltatást, dokumentumot, programot igényel – azaz több a forrásigény is. A pusztán lakosságszám-alapú norma ezt a különbséget nem veszi figyelembe, így az „egyenlő” elosztás nem feltétlenül eredményez „méltányos” helyzetet.

Magyarországon a települési könyvtári ellátás finanszírozásában alapvetően ez a szisztéma van jelen, kétféleképpen is. Egyrészt a központi költségvetés lakosságszám alapján meghatározott, ún. „kulturális normatívát” biztosít az önkormányzatoknak. Ennek egy részét kötelezően dokumentumbeszerzésre kell fordítani, azaz felhasználása részben kötött. A másik pedig a kistélepülési könyvtári ellátást biztosító Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) támogatása, amelyet a vármegyei hatókörű városi könyvtár kap az általa ellátott kistélepülések arányában.

3.3. ábra: A települési könyvtárakra is fordítható, már említett „kulturális normatíva” főösszege, valamint a kistéleplési ellátásra jutó normatív támogatás mértéke a tárgyévvel vonatkozó költségvetési törvény alapján. A szerző gyűjtése.

Teljesítményalapú (output/outcome) finanszírozás

Ez a legmodernebb, de egyben legvitatottabb modell, amely a finanszírozást a könyvtár által elért, mérhető eredményekhez köti. A központi kérdés ebben az esetben nem az, hogy mennyi pénzt költött el az intézmény (input), hanem az, hogy mit ért el vele (output/outcome). Ilyen eredmény sokféle lehet: a kölcsönzések száma, a programokon résztvevők száma (output-mutatók), vagy akár a könyvtári szolgáltatások hatására bekövetkezett társadalmi változások, mint a digitális kompetenciák javulása (outcome-mutatók).

Bár az elmúlt évtizedekben felmerült esetleges alkalmazásuk a kultúra területén, a könyvtárak esetében ez a modell még inkább csak lehetőségként, mintsem bevett gyakorlatként jelenik meg. A modell ösztönözheti a hatékonyságot és az innovációt, de komoly veszélyeket is rejt. Ha a teljesítménymutatókat nem körültekintően választják ki, az a rövid távú, könnyen mérhető, de kevésbé fontos célok előtérbe helyezéséhez vezethet a hosszú távú stratégiai küldetés rovására. A legfőbb veszély tehát az, hogy a könyvtárak a könnyen mérhető, kvantitatív mutatók maximalizálására fognak törekedni, és közben elhanyagolják a nehe-

zen számszerűsíthető, de szakmailag és társadalmilag rendkívül fontos minőségi szolgáltatásokat (pl. egy helytörténeti kutató alapos segítése, hátrányos helyzetű csoportokkal való foglalkozás).

Érdekes összefüggés, hogy a magyar könyvtárak számára kötelező éves statisztikai adatszolgáltatás (OSAP) rendszere akaratlanul is megteremti egy lehetséges teljesítményalapú finanszírozás alapjait. Az itt gyűjtött, egységesített adatok (kölcsonzés, látogatók, állomány, rendezvények stb.) pontosan azok a kvantitatív mutatók, amelyekre egy ilyen modellt rá lehetne építeni.

3.2. táblázat

A finanszírozási típusok összehasonlítása

Szempont	Bázisalapú	Normatív	Teljesítményalapú
Számítás alapja	Előző évi költségvetés	Objektív mérőszámok (normák)	Eredmény- és kimeneti mutatók
Fókusz	Input (forrásigény)	Elosztás (elosztási képlet)	Output / Outcome (eredmény)
Kiszámíthatóság	Magas, stabil	Magas, a normák ismeretében	Alacsony, a teljesítménytől függ
Hatékonysági ösztönző	Alacsony	Közepes	Magas
Fő előny	Stabilitás, egyszerűség	Átláthatóság, objektivitás	Innovációt és hatékonyságot ösztönöz
Fő kockázat	Pazarlás konzerválása, rugalmatlanság	A minőséget és a speciális igényeket figyelmen kívül hagyja	A minőségi elemek háttérbe szorulhatnak, „mérésnek való megfelelés”

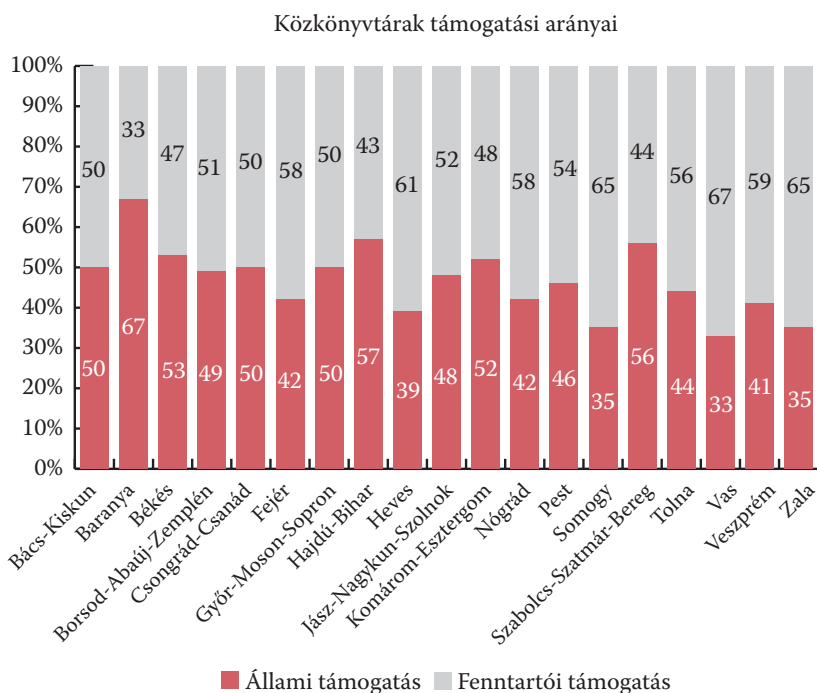
A New Public Management (NPM) néven ismert nemzetközi közszolgálati reformhullám hasonló finanszírozási struktúrák kiépítését szorgalmazza, azonban ez számos alapvető dilemmát hoz felszínre. Az NPM célja, hogy a magánszféra (piaci) logikáját és menedzsmenttechnikáit (pl. teljesítménymérés, output-finanszírozás, verseny) bevezesse a közszférába. Azonban a hatékonyság növelésének vágya a nehezen mérhető minőségi, társadalmi célok feláldozásának kockázatával szemben éles kritikát vált ki.¹⁹⁹

199 HEIDRICH Balázs: Szolgáltatás menedzsment. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/dj252szm__117/#dj252szm_114_p2 [2025. november 5.]

Mindezekon túlmenően is különböztet meg a szakirodalom további finanszírozási formákat, ám azok, hasonlóan a teljesítményalapú modellhez, leginkább csak elméleti szinten említhetőek.²⁰⁰

3.3.4. Bevéfelszerzés

A könyvtárak pénzügyi stabilitása általában három fő pilléren nyugszik: a közfinanszírozáson, a saját bevételeken és a kiegészítő forrásokon. E három forrás együttesen, de eltérő súllyal biztosítja a működéshez szükséges fedezetet. A hatékony gazdálkodás kulcsa ezen bevételi struktúrák arányainak és természetének pontos ismerete.

3.4. ábra: A Magyar Államkincstár adatbázisa alapján a magyar önkormányzatok 2024. évi könyvtári célú finanszírozási bevételeinek eloszlása az alapján, hogy az állami vagy fenntartói támogatásból származik-e. B816-os rovat. Forrás: <https://kpp.tcs.allamkincstar.gov.hu/> [2025. október 20.]

200 Például az ún. „0 bázisú” finanszírozás elve. Lásd ALFÖLDINÉ DÁN: i. m. 20. p. Forrás: <https://mek.oszk.hu/03100/03137/> [2025. október. 20].

Állami támogatás

A Kultv. VIII. fejezetében található három szakasz (70–72. §) a könyvtárak finanszírozásáról szóló rész, amely a magyarországi nyilvános könyvtári rendszer pénzügyi alapjait szabályozza. Ez a szabályozás egy többszintű, kevert finanszírozási modellt vázol fel, amely a helyi (fenntartói) felelősségvállalást ötvözi a célzott állami támogatásokkal. Jellegét tekintve alapvetően keretszabályozásról beszélhetünk, amely lefekteti az alapelveket, de számos esetben a részletek kidolgozását gyakran alacsonyabb szintű jogszabályra, jellemzően miniszteri rendeletre bízta. Az állam – amennyiben nem fenntartó – nem a teljes működést finanszírozza, hanem a központi költségvetésen keresztül *hozzájárul* a nyilvános könyvtári ellátásból fakadó feladatokhoz. Ez a hozzájárulás differenciált, vagyis a könyvtár típusa és feladata szerint eltérő csatornákon és formában érkezik.

Érdemes itt is áttekinteni a felsorolást arról, hogy pontosan mihez is járul hozzá a központi költségvetés:

- a nemzeti könyvtár, az államilag elismert felsőoktatási intézményi könyvtárak és az országos szakkönyvtárak működéséhez,
- a vármegyei hatókörű városi könyvtári és a fővárosi könyvtári feladatokhoz,
- a települési önkormányzatok által kötelező feladatként biztosított nyilvános könyvtári ellátás biztosításához,
- a kistélepülések által igénybe vehető vármegyei hatókörű városi könyvtári feladatokhoz,
- a települési önkormányzatok által működtetett könyvtárak állománygyarapítási kereteinek érdekeltségnövelő támogatásához.

A törvény egy másik szinten, közvetlenül a minisztérium költségvetési fejezetéből is biztosít forrásokat. Ezek a támogatások már a teljes könyvtári rendszer stratégiai céljait szolgálják. Összességében tehát egy komplex, hierarchikusan felépített szabályozásról van szó, amely igyekszik egyensúlyt teremteni a helyi önállóság és a központi, stratégiai irányítás között.

Fenntartói támogatás

A Kultv. világosan rögzíti: *a könyvtár fenntartójának elsődleges felelőssége a működéshez szükséges alapvető feltételek biztosítása*. Az alapvető és arányait tekintve legmarkánsabb forrás tehát szükségszerűen a jóváhagyott éves költségvetés. Ez azt is jelenti, hogy minden intézmény esetében ennek kell az éves pénzügyi keret legnagyobb részét képeznie.

Bár a közfinanszírozás jelenti a könyvtárak költségvetésének alapját, a saját forrásból származó bevételek fontos kiegészítést nyújthatnak. Ezek jellemzően a könyvtár által nyújtott szolgáltatások díjaiból származnak.

A leggyakoribb saját bevételi források a következők:

- Késedelmi díjak
- Fénymásolási, nyomtatási és szkennelési szolgáltatások (reprográfia)
- Saját kiadványok értékesítése
- Terembérlet rendezvényekhez
- Speciális információszolgáltatások (pl. irodalomkutató, témafigyelés)

Fontos azonban realisan látni ezeknek a bevételeknek a súlyát. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a saját bevételek a legtöbb nyilvános könyvtár esetében a teljes éves költségvetésnek csupán egy elenyésző részét, jellemzően 5%-nál is kevesebbet tesznek ki.²⁰¹ Ebből következik, hogy a saját bevételek túlzott mértékű tervezése irreális elvárás volna. Ezeket a forrásokat nem a működés alapvető költségeinek (bérek, rezsi, kötelező beszerzések) fedezésére, hanem inkább a szolgáltatások színvonalát emelő „extrákra” érdemes fordítani: egy drágább író-olvasó találkozóra, a gyereksarok bútorzatának frissítésére vagy a munkatársak szakmai továbbképzésére. *A saját bevételek tehát a fejlesztés, nem pedig a túlélés eszközei.*

Pályázatok

A harmadik alapvető bevételi lábat a külső, pályázati úton elnyerhető kiegészítő források jelentik. Ezek a források általában egy-egy konkrét projekt vagy fejlesztési cél megvalósítását teszik lehetővé. Magyarországon a kulturális intézmények, így a könyvtárak számára is a legfontosabb pályázati forrást a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) jelenti. Az NKA Közgyűjtemények Kollégiuma rendszeresen ír ki pályázatokat kifejezetten könyvtári célokra, például olvasásnépszerűsítő program-sorozatokra, konferenciákra, állományvédelemre stb.²⁰²

A sikeres pályázati tevékenység folyamatos, stratégiai szintű tervezést igényel. A pályázati kiírásoknak van egyfajta ciklikusságuk, témáik gyakran igazodnak kulturális évfordulókhoz (pl. 2025-ben a *Jókai 200*). A könyvtár éves munkatervének tartalmaznia kell egy pályázati naptárat, amely előre számol a várható

201 Lásd a 3.5. ábrát.

202 Lásd KENYERES István: Az NKA Könyvtárak és Levéltárak Kollégiuma kultúratámogatási tevékenysége. In: Kizsl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): i. m. 79–92. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.77> [2025. október 20.]

kiírásokkal, és a tervezett szakmai programokat már eleve úgy alakítja ki, hogy azok illeszkedjenek a lehetséges pályázati célokhoz. A pályázatfigyelés és -írás a napi rutin részévé kell, hogy váljon, proaktív intézményfejlesztési eszközzé.

3.5. ábra: A Magyar Államkincstár adatbázisa alapján a magyar önkormányzatok könyvtári célú kiadásai és működési célú bevételei (B1–B7), azaz fenntartói és állami támogatás (szubvenció) nélkül, egyes torzító hatások kiszűrésével.²⁰³

A hazai források mellett a bevételi portfólió bővítésének egyre fontosabb elemét képezik a nemzetközi együttműködésen alapuló pályázati programok. Ezek a források jellemzően túlmutatnak az egyes intézmények lokális céljain; fókuszukban a határokon átnyúló tudásmegosztás, a szakmai mobilitás és a közös innováció áll. Ide tartoznak például az *ERASMUS+* programok, amelyek a munkatársak képzését és nemzetközi tapasztalatcseréjét, vagy akár nagyobb partnerségi innovációs projekteket támogathatnak. Hasonlóképpen az *Interreg* programok²⁰⁴ jellemzően a határ menti régiók közötti fejlesztési együttműködést, míg a *Visegrádi Alap*²⁰⁵ a V4-es országok közötti kulturális és szakmai kapcsolatok erősítését célozzák.

203 Forrás: <https://kpp.tcs.allamkincstar.gov.hu/> [2025. október 20.]

204 Interreg. Romania – Hungary. Forrás: <https://interreg-rohu.eu/en/home-en/> [2025. november 5.]

205 Jó példa az Országos Széchényi Könyvtár és a II. Rákóczi Ferenc Könyvtár részvételével megvalósult együttműködés. Forrás: <https://www.rfmli.hu/visegradi-alap-22430043/> [2025. november 5.]

Közösségi finanszírozás, partnerségek

A könyvtárak egyre inkább felfedezik a helyi közösségben rejlő pénzügyi potenciált. Ennek leggyakoribb formái:

- *Célzott adománygyűjtés:*
Egy konkrét, jól kommunikálható célra (pl. egy értékes dokumentum restaurálása, egy gyereksarok felújítása) indított kampány rendkívül sikeres lehet.
- *Személyi jövedelemadó (SZJA) 1%-a:*
A könyvtárakat támogató közhasznú alapítványok is jogosultak az adófizetők által felajánlható 1%-os támogatás gyűjtésére. Ez csekély, de stabil bevételi forrást jelenthet, amelynek elnyeréséhez hatékony kommunikációs kampányra van szükség.
- *Szponzoráció:*
Egy konkrét eseményhez (pl. egy író-olvasó találkozó, egy nyári olvasótábor) vagy szolgáltatáshoz (pl. egy új adatbázis előfizetése) kötött támogatás, amelyért cserébe egy cég megjelenési lehetőséget kap.
- *Mecenatúra:*
A kultúra és a közösség támogatására irányuló, általában vállalati felajánlás.

Ellenőrző kérdések, feladatok:

1. Mi az alapvető szemléletbeli különbség az Államháztartási törvény (Áht.) és a Kulturális törvény (Kultv.) között a könyvtárak finanszírozásában?
2. Hasonlítsa össze a táblázat alapján a „bázisalapú” és a „teljesítményalapú” finanszírozási modellt! Mi a fő kockázata a teljesítményalapú modellnek a szöveg szerint?
3. Miben különbözik egy KEKVA-fenntartású egyetemi könyvtár finanszírozása egy hagyományos állami vagy önkormányzati intézménytől?
4. Mekkora a „saját bevételek” (pl. késedelmi díj, terembérlet) aránya egy átlagos közkönyvtár költségvetésében, és milyen célra javasolja ezek felhasználását a szerző?
5. Készítsen egy „bevételi portfóliót” egy tetszőlegesen választott városi könyvtár számára a legfontosabb bevételtípusokból! Ossa fel a bevételeket a 3.3.4. alfejezet kategóriái szerint és határozza meg a pontos arányokat!

Ajánlott irodalom

Kultúra-gazdaságtani tanulmányok. Szerk.: DAUBNER Katalin – HORVÁTH Sándor – PETRÓ Katalin. Budapest, Aula, 2000.

NYIKOS Györgyi: Fenntartható finanszírozás és fejlesztés. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. Forrás: <https://doi.org/10.1556/9789634547853> [2025. október 20.]

TÓTH Ákos: Kultúrafinanszírozás az Európai Unió tagállamaiban és Magyarországon, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. Forrás: <https://doi.org/10.1556/9789630593403> [2025. október 20.]

3.4. FINANSZÍROZÁSI DILEMMÁK

3.4.1. Strukturális problémák

A könyvtárak működését számos olyan mélyen gyökerező, strukturális feszültség terheli, amely a jogilag deklarált kötelezettségek és a pénzügyi valóság között húzódik. A sikeres vezetéshez elengedhetetlen ezeknek a dilemmáknak a megértése és a mindennapi gyakorlatban való kezelése. Ezek a kihívások rendszerszinten jelentkeznek, minden intézményt érintenek, vagyis túlmutatnak az egyedi problémákon. Nemcsak Magyarországon, hanem világszerte jelentkező gondokról van szó: amíg egyesek szerint az amerikai közkönyvtárak finanszírozási válságban vannak,²⁰⁶ addig mások Angliában,²⁰⁷ vagy éppen Spanyolországban számolnak be hasonló jelenségekről.²⁰⁸ Hangsúlyoznunk kell, hogy éppen azért, mert felsorolt példák általánosak, ezáltal globálisan megfigyelhetők, az elmúlt évtizedekben társadalomtudósok sora (közgazdászok, szociológusok stb.) vizsgálta őket világ-

206 Patrick Sweeney, az amerikai EveryLibrary nevű könyvtáros érdekvédelmi szervezet tisztviselője, mondhatni „agitátora” szerint a könyvbetiltásoktól a finanszírozás megszorításág a közkönyvtárak egyre növekvő politikai nyomással néznek szembe. („From book bans to funding cuts, public libraries face growing political pressure”) Forrás: <https://candid.org/blogs/todays-funding-crisis-facing-us-public-libraries/>

207 Lásd a BBC riportját erről: <https://www.bbc.com/news/articles/cvg117gdky1o> [2025. október 20.]

208 A spanyol közgyűjteményi szakmai szervezet, a FESABID (Federación Española de Sociedades de Archivística, Biblioteconomía, Documentación y Museística) jelentése szerint a 2008-as gazdasági világválságot követően a spanyol közkönyvtárak jelentős finanszírozási nehézségekkel, támogatáscsökkenéssel néztek szembe. Lásd: ARROYO VÁZQUEZ Natalia – HERNÁNDEZ SÁNCHEZ Hilario – GÓMEZ HERNÁNDEZ, José Antonio: Las bibliotecas públicas en España: diagnóstico tras la crisis económica. Madrid, FESABID, 2019. Forrás: <https://www.fesabid.org/wp-content/uploads/repositorio/informe-fesabid-v12-digital.pdf> [2025. október 20.]

szerte. Következésképpen sok esetben nem is beszélhetünk problémáról abban az értelemben, hogy egy adott szituációra megoldást adva elhárulnak a negatív tényezők. Az esetek nagy részében ez a rendszer szükségszerű velejárója, elválaszthatatlan tulajdonsága, aminek tüneteinek legfeljebb enyhíteni lehet.

3.4.1.1. Maradékulv a könyvtáron kívül

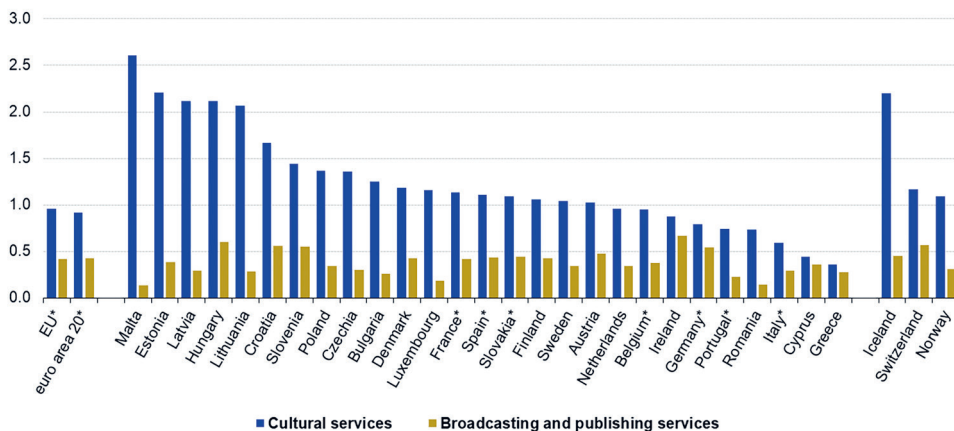
A könyvtárak finanszírozásának egyik érzékeny pontja, hogy a források elosztása gyakran nem a valós szakmai igényeken, a törvényben rögzített feladatokon vagy a teljesítménymutatókon alapul. Ez a jelenség a közpénzügyek és a politikai gazdaságtan egyik klasszikus problémája, egy mélyen gyökerező stratégiai és politikai prioritásállítási gyakorlat.

A lényege, hogy a fenntartó – legyen az a központi kormányzat vagy egy helyi önkormányzat – a költségvetés tervezésekor nem a valós szakmai igényekből vagy a törvényi feladatokból indul ki, hanem egy politikai-gazdasági hierarchiát állít fel. A közkiadásokat különböző, eltérő fontosságú kategóriákba sorolja, a forrásokat ebben a sorrendben osztja ki, és a maradék csorog lefelé. Ez a jelenség az ún. közösségi döntések elméletének (Public Choice Theory) alapvetése is. Ez az elmélet azt vizsgálja, miszerint a politikusok és a bürokraták döntéseit a társadalmi jólét és méltányosság helyett sokkal inkább a saját érdekük (pl. újraválasztás) és a különböző érdekcsoportok (lobbierő) vezérlik.²⁰⁹

A hierarchia csúcán a „muszáj” kiadások állnak. Idetartozik az államadósság-szolgálat, a törvényileg garantált szociális transzferek, mint a nyugdíjak, vagy a közbiztonság fenntartása. Ezek politikailag és jogilag is kikezdetlenek, először ezek kapják meg a forrást. A következő szint a „kritikus” kiadásoké, amelyek politikailag rendkívül érzékenyek, nagy társadalmi nyomás nehezedik rájuk, vagy a kormányzat számára kiemelt stratégiai jelentőségűek. Tipikusan ilyen az egészségügy, a közoktatás alapinfrastruktúrája vagy éppen a látványos infrastruktúrális beruházások. Ezek alulfinanszírozása azonnali politikai konfliktushoz vezet, ezért magas prioritást élveznek. A könyvtárak, a múzeumokkal, színházakkal és a tágabb értelemben vett kulturális szférával együtt, jellemzően az utolsó, „maradék” kosárba kerülnek. Ezeket a területeket a döntéshozók gyakran nem létfontosságú szolgáltatásként kezelik, mivel az alulfinanszírozásuk nem okoz azonnali, látványos társadalmi krízist, így politikailag biztonságosabban megszoríthatók.

209 Lásd: GOLOVICS József: A közösségi döntések elmélete. In: Szabó Katalin – Bara Zoltán – Hámori Balázs (szerk.): i. m. Forrás: https://mersz.hu/dokumentumm704ik__173/#m704ik_171_p2 [2025. november 5.]

General government expenditure on cultural services, broadcasting and publishing services, 2023 (% of total expenditure)

* provisional

Source: Eurostat (gov_10a_exp)

eurostat

3.6. ábra: Az Európai Unió országainak kulturális kiadásai a teljes költség arányában 2023-ban. Magyarországon ez az arány magas.²¹⁰

Ezt a jelenséget a politikatudomány és a közgazdaságtudomány is nagyon sokat vizsgálta. Az ún. érdekcsoport-elmélet azt mondja ki, hogy az állami döntéshozatal (és különösen a költségvetés elosztása) nem racionális tervezés eredménye, hanem a különböző érdekcsoportok (pl. ipari lobbik, szakszervezetek, civil szervezetek) közötti folyamatos hatalmi harc kimenetele. A maradékelv tehát nem egy hiba a rendszerben, ellenkezőleg: a rendszer alapvetése. A könyvtárak azért kerülnek az utolsó kosárba, mert gyengébb érdekcsoportot képviselnek, mint például az építőipari lobbik, az agrárium vagy a nagyobb közszolgáltatók (pl. közlekedés, egészségügy).²¹¹

Bár a Kultv. kimondja, hogy a könyvtárnak rendelkeznie kell a feladatai elvégzéséhez szükséges feltételekkel, a gyakorlat ezt a jogi normát gyakran felülírja. A „maradékelv” emellett egyfajta üzenetet is hordoz a fenntartó részéről, ami alapján a könyvtár „nem annyira fontos”. Ez a másodlagos szerepkör alázza a könyvtár társadalmi presztízsét, ezzel pedig a vezetők érdekérvényesítő képes-

210 Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_cultural_broadcasting_and_publishing_services [2025. október 20.]

211 GEDEON Péter – KATONA Márton: Kollektív cselekvés és érdekcsoportok. In: Szabó Katalin – Bara Zoltán – Hámori Balázs (szerk.): i. m. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m704ik_162/#m704ik_160_p5 [2025. november 5.]

ségét a költségvetési tárgyalások során. Hosszú távon ez a helyzet egyfajta tanult tehetetlenséget is eredményezhet a könyvtári szakmában, ahol a proaktív, előretekintő tervezés helyett a reaktív válságkezelés válik a mindennapi norma részévé. Ez a kulturális hatás legalább annyira káros, mint a közvetlen pénzhiány.

A jelenség nem csak Magyarországon érhető tetten. Giuseppe Vitiello tanulmánya szerint Nyugat-Európa országai, így pl. Németország, Spanyolország vagy Portugália a teljes állami költségvetésnek mindössze 0,5%-át költik könyvtári célú kiadásokra, szemben a skandináv államokkal, ahol ez a 2%-ot is meghaladja.²¹² Mit tehetünk ez ellen?

Alternatív forrásteremtés

A krónikus alulfinanszírozottság arra kényszerítheti a könyvtárakat, hogy a hivatalos, fenntartói költségvetés mellett egy párhuzamos költségvetést hozzanak létre és menedzseljenek. Ez a második büdzsé pályázati pénzekből, alapítványi támogatásokból, közösségi adományokból és egyéb kreatív forrásteremtő akciókból áll össze. Ez a helyzet egyszerre bizonyítja a könyvtár társadalmi beágyazottságát és leleményességét, ugyanakkor veszélyes csapdát is rejt. Minél sikeresebben pótolja a könyvtár a hiányzó forrásokat a közösség bevonásával, a fenntartón annál kisebb a nyomás, hogy emelje a normatív támogatást. A könyvtár így a saját leleményességének áldozatává válhat, miközben alapvető funkcióinak ellátása részben bizonytalan, plusz munkaterhet jelentő alternatív forrásoktól függ.

Alapítvány működtetése

Az említett bevételek rugalmas és hatékony felhasználására egy dedikált könyvtári alapítvány létrehozása jó eszköz lehet, ezzel a gazdasági mozgáster növekedhet. Az alapítvány jogi személyisége független a könyvtártól és a fenntartótól, ami számos előnnyel jár. Képes olyan pályázatokon indulni, amelyeken a könyvtár mint költségvetési szerv nem, és közvetlenül fogadhat adományokat, beleértve a magánszemélyek személyi jövedelemadójának 1%-át is. Az alapítványok olyan kulturális, oktatási és közösségi célokat támogathatnak, amelyekre a központi költségvetésből sosem jutna forrás, így egyfajta gazdasági pufferezónaként működhetnek, tompítva a normatív finanszírozás ingadozásait.

212 VITIELLO, Giuseppe: Public Library Expenditure in Europe: Indicators and Calculators. = Knjiznica; Ljubljana, Vol. 69. No. 1. 2025. 67–68. p. Forrás: <https://doi.org/10.55741/knj.69.1.4> [2025. október 20.] Vitiello egyébként az EBLIDA korábbi igazgatója, egyúttal az olasz „Rete delle Reti” (RdR, vagyis a „Hálózatok hálózata”) nevű kiterjedt könyvtári szervezet tisztségviselője, publikációit érdemes figyelemmel kísérni.

Közösségi lobbierő

Egyes esetekben érdemes megfontolni egy olyan civil szerveződés kezdeményezését, amelynek tagjai – elkötelezett olvasók, szülők, helyi véleményvezérek, influenszerek – jelentős társadalmi tőkét és lobbierőt képviselnek. Míg egy alapítvány a pénzügyi stabilitást segíti, egy ilyen baráti kör a könyvtár társadalmi támogatottságának láthatóvá tételében és a fenntartó felé történő érdekérvényesítésben játszik kulcsszerepet. A tagok személyes kapcsolati hálója, elkötelezettségük és a közösségben betöltött szerepük révén hatékonyabban tudják képviselni a könyvtár érdekeit, mint maga a könyvtárvezetés. A baráti körök szervezhetnek adománygyűjtő eseményeket, önkéntes munkával segíthetik a könyvtárat, és ami a legfontosabb: képviselhetik a közösség érdekeit, amikor a könyvtárat megszorítások fenyegetik.²¹³

Adománygyűjtő akciók

A nagy, intézményesített formák mellett a kisebb, célzott adománygyűjtő akciók is rendkívül hatékonyak lehetnek, mert közvetlen, kézzelfogható célt kínálnak a támogatóknak. A „Fogadj örökbe egy könyvet!” program az egyik legnépszerűbb ilyen kezdeményezés. Lényege, hogy az olvasók egy konkrét könyv megvásárlását finanszírozhatják, cserébe pedig a nevüket feltüntetik a könyvben egy támogatói matrica formájában. Ez a gesztus erősíti a személyes kötődést az intézményhez és a gyűjteményhez. A programnak számos variációja létezik, a hagyományos könyv-örökbefogadástól a könyvbörzéken át az infrastrukturális kiadások támogatásáig (Pl. „Fogadj örökbe egy polcot!”). Ezek az akciók nem csupán az állományt frissítik, de kiváló marketingeszközök is, amelyek bevonzzák a közösséget és láthatóvá teszik a könyvtár erőfeszítéseit.

Fontos azonban világossá tenni, hogy a felsorolt, intézményi szintű javaslatokat semmiképp sem célként kell felfogni, *hanem eszközként*. Egyáltalán nem szükséges és nem is kívánatos, hogy közintézmények mellékes jövedelmekért kalapozzanak, azonban nem reális kihívások nélküli működésre apellálni – a könyvtáraknak reziliensnek kell lenni, működésük minden területén.

213 Ennek az Egyesült Államokban megvalósított példairól lásd: CHRATSKA, John – SWEENEY, Patrick: Before the Ballot: Building Political Support for Library. Chicago, ALA, 2019. Forrás: <https://doi.org/10.1080/24750158.2020.1718286> [2025. október 20.]

3.4.1.2. Maradékelyv a könyvtáron belül

Ez a jelenség az intézményi szintű maradékelyv, amely logikailag a rendszerszintű (politikai) maradékelyv után, annak egyenes következményeként lép életbe. Ez a probléma már azután kezdődik, hogy a könyvtár megkapta a fenntartójától az éves költségvetési főösszegét, amely (az előző pontban tárgyaltak szerint) már eleve alacsony. Ez a második szintű probléma már nem politikai-stratégiai döntés, hanem egy belső, strukturális-matematikai kényszerpálya, amely a magyar államháztartási gazdálkodás merev kiadási kategóriáiból fakad.

A jelenséget a közgazdaságtan „költségkór” néven ismeri, amelyet elsődlegesen William J. Baumol nevéhez kötnek. Az elmélet arról szól, hogy a szolgáltató (Baumol terminológiája szerint „stagnáló”) szektorokban (mint az oktatás, egészségügy vagy a könyvtárügy), ahol a termelékenység növelése (pl. automatizációval) technológiailag nehézkes, a bérek mégis kénytelenek emelkedni, hogy lépést tartsanak a magas termelékenységű ágazatok (ezt nevezi „progresszív” szektornak, ilyen például az ipar, IT) bérnövekedésével.²¹⁴ Ahogyan a Baumol és szerzőtársa példája mutat rá: „egy klasszikus zenemű, például egy Beethoven-vo-nósnégyes előadásához a zenemű megírását követően több évszázaddal is négy zenészre van szükség, sőt a zenemű hossza is közel azonos kell hogy legyen. Tehát a zenészek termelékenysége nem változott meg, a fizetésük azonban nőtt, főként a 19. századtól kezdődően. [...] A megnövekedett költségeket az állam vagy közpénzekből támogatja, vagy olyan szabályokat alkot, melyekkel motiválja a magánszektor adakozókedvét.”²¹⁵ A probléma – a kór – abból fakad, hogy a bérek a progresszív szektorban a termelékenységgel együtt nőnek. Mivel a munkaerőpiac egységes, a stagnáló szektorban (művészetek, oktatás, egészségügy, rendvédelem) is emelni kell a béreket, különben a munkaerő elvándorolna. Viszont itt nincs termelékenységnövekedés, ami fedezné ezt a béremelést. Ennek eredménye: ezen szolgáltatások költségei (és árai) szükségszerűen és folyamatosan gyorsabban nőnek, mint az átlagos infláció vagy a feldolgozóipari termékek árai.

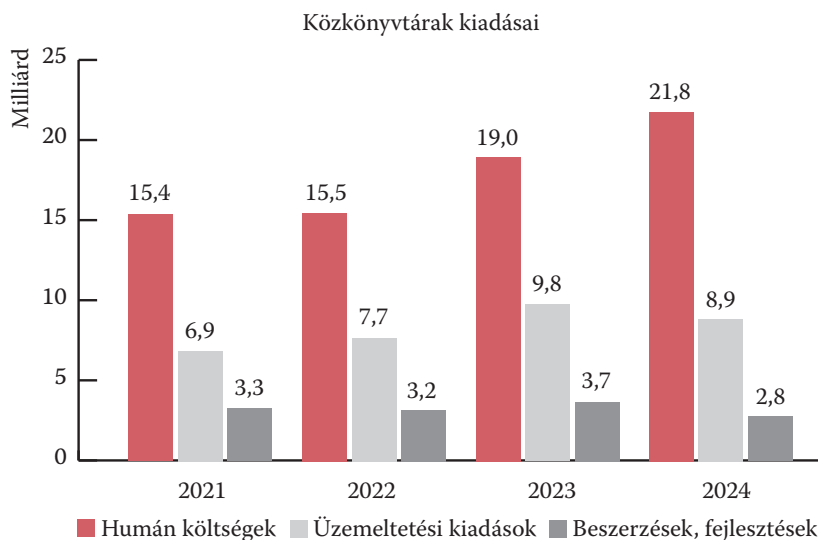
Baumol egy másik tanulmányában épp a könyvtárak esetében vizsgálja a költségkór hatásait.²¹⁶ Elemzése szerint a könyvtárak egyfajta kettős présben vergődnek, ami szinte garantálja a fenntarthatatlanságot a fennálló finanszírozási

214 BAUMOL, W. J. – BOWEN, W. G.: On the Performing Arts. The Anatomy of Their Economic Problems. In: Ruth Towse (Ed.): Baumol's Cost Disease. The Arts and Other Victims. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 1997. 47–48. p.
Forrás: <https://doi.org/10.4337/9781035335152> [2025. november 5.]

215 Lásd: TÓTH: i. m. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/kultura__32/#kultura_s2.1.1_p5 [2025. november 5.]

216 BAUMOL, William J. – BATEY BLACKMAN, Sue Anne: Electronics, the Cost Disease, and the Operation of Libraries. In: Ruth Towse (Ed.): i. m. 497–505. p. Bár a tanulmány több évtizede készült, a jelenség az azóta eltelt radikális technológiai fejlődés ellenére is releváns.

modellek mellett. Ugyanis a könyvtárak az elsők között voltak azok közt, akik a technológiát megpróbálták a költségek csökkentésére használni (katalógusok digitalizálása, adatbázisok). A Baumol-modell azonban rámutat arra, bár számos folyamat gyorsabb és automatizáltabb lett, a számítógépesítés nem váltotta ki az emberi munkaerőt, sőt, új költségelemeket hozott be. A magasan képzett (és így drágább) személyzet iránti igény nem csökkent, hiszen az információk tömege nőtt, és a kutatók, olvasók segítése továbbra is időigényes, emberi interakciót igénylő feladat. A könyvtáros munkájának jelentős része (a referenz szolgáltatás, a válogatás, a segítségnyújtás) stagnáló tevékenység: nem automatizálható anélkül, hogy a szolgáltatás lényege ne veszne el. Elemzésében arra is rámutat, hogy a tudományos folyóiratok és szakkönyvek ára évtizedek óta drasztikusan, az inflációt messze meghaladó mértékben emelkedik. Ez részben a kiadói szektor saját költségbetegségéből, részben a tudományos publikálás monopolhelyzetéből fakad. A könyvtár kénytelen megvenni a drága folyóiratot, különben elveszíti funkcióját. Így a költségvetésük két oldalról is nyomás alatt van: nőnek a bérek és nőnek az anyagköltségek, miközben a bevételek (különösen az állami támogatás) ezt nem követik.

3.7. ábra: A Magyar Államkincstár adatbázisa alapján a magyar önkormányzatok kiadásainak nominális eloszlása a számviteli rovatok szerint. Ennyibe került a közkönyvtárakat üzemeltetni. Ez tulajdonképpen a 3.5. ábrán is látható fő kiadási összeg számviteli bontása.²¹⁷

A folyamat középpontjában a két legfontosabb kiadási kategória, a *személyi juttatások* és a *dologi kiadások* közötti arány felborulása áll. A K1 rovat, amely a béreket és járulékokat tartalmazza, a költségvetés kötelezően és mereven meghatározott része. Sőt, ez a tétel a központi kormányzati döntések (minimálbér-emelés, garantált bérminimum, ágazati pótlékok) miatt évről évre kötelező érvénnyel nőhet. Mivel azonban a politikai maradékelv miatt az intézmény teljes költségvetési főösszege nem, vagy alig emelkedik ezzel arányosan, a könyvtárvezető kényszerhelyzetbe kerül: a kötelezően és automatikusan növekvő bérköltségeket valahonnan ki kell gazdálkodnia a meglévő, stagnáló kereten belül.

Itt válik a dologi kiadás (K3) – vagyis a működésre és a szakmai feladatokra szánt keret – az intézményen belüli „maradékká”. Ez az egyetlen rugalmas, szabadabban felhasználható tétel, ahonnan a bérnövekmény fedezetét el lehet vonni. A növekvő bérköltségek így adminisztratív kényszerként felfalják a szakmai munkára szánt forrásokat. Ennek a folyamatnak a végeredménye egyfajta költségvetési erózió: az intézmény adminisztratív szempontból „működik”, hiszen a béreket kifizeti és a villanyszámla is be van fizetve, de szakmailag lassan kivérzik. Elsőként az állománygyarapítási keret apad el, majd a folyóirat-előfizetések, a rendezvényekre szánt dologi keretek, végül már a karbantartásra vagy az alapvető informatikai licencek megújítására sem marad forrás. Mit tehetünk ez ellen?

A szakmai fenntarthatóság érdekében a könyvtárnak technológiai és szolgáltatás-tervezési szinten kell beavatkozni a termelékenység folyamatokba. Ugyanis forráshiányos környezetben a könyvtáraknak a hagyományos, mindent gyűjteni akaró szemlélet helyett egy sokkal tudatosabb, adatvezérelt és közösség-központú gyűjteményszervezési stratégiát kell alkalmazniuk. A cél nem a minél nagyobb, hanem a minél jobban hasznosuló, a helyi igényeknek leginkább megfelelő állomány kialakítása.

Felhasználói igényekre alapozott beszerzés erősítése

A leginkább költséghatékony gyűjteményszervezés alapja a minden munkatárs számára elérhető, folyamatosan vezetett és rendszeresen elemzett olvasói igénylista. Ez garantálja, hogy a korlátozott forrásokból vásárolt dokumentumok a lehető legnagyobb mértékben hasznosuljanak.

Adatvezérelt állományapasztás

Az állomány forgási mutatóinak – vagyis annak, hogy egy adott dokumentumot vagy állományrészt milyen gyakran kölcsönözik ki – rendszeres elemzése pontos képet ad arról, melyek az „elfekvő”, holt tőkét képviselő kötetek. Egy tudatos, a használati adatokra épülő, bátor selejtezési politika értékes helyet szabadít fel a polcokon, valamint átláthatóbbá, vonzóbbá és relevánsabbá is teszi a gyűjteményt a használók számára.

Adminisztratív automatizáció

Az RFID-technológia, az önkiszolgáló kölcsönzőpontok és az automatizált visszavételi rendszerek bevezetése az egyetlen módja annak, hogy a rutinmunkákra fordított munkaórák száma csökkenjen, így a szakember dráguló munkaideje a magasabb hozzáadott értékű szolgáltatásokra (pl. kutatástámogatás, digitális kompetenciafejlesztés) fordítható.

Konzorciumi együttműködések kihasználása

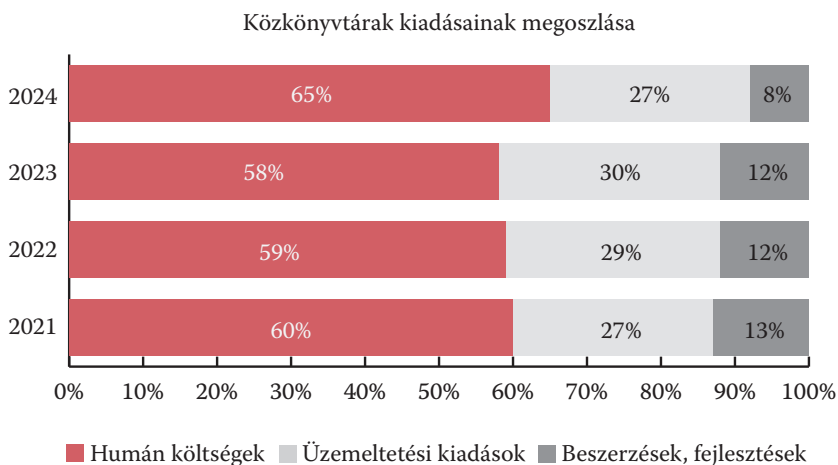
Különösen a drága digitális tartalmak esetében a konzorciumi beszerzés az egyetlen reális út a szolgáltatás biztosítására. Az olyan országos szervezetek, mint az Elektronikus Információsztálgáltatás (EISZ) Nemzeti Program, összefogják a tagintézményeket, megosztják az adminisztratív és anyagi terheket, és lényegesen nagyobb tárgyalóerővel lépnek fel a nemzetközi szolgáltatókkal szemben. Ennek köszönhetően kedvezőbb árakat és feltételeket érnek el, mint amire egy-egy könyvtár külön-külön képes lenne.²¹⁸ A könyvtáraknak aktívan keresniük kell a csatlakozási lehetőségeket ezekhez a hazai és nemzetközi szervezetekhez.

Alternatív gyarapítási források

A már említett közösségi finanszírozású programok mellett számos más kreatív megoldás létezik az állomány frissítésére. A „Hozz egy könyvet, vigyél egy könyvet” elven működő nyilvános könyvszekrények vagy könyvtári cserepolcok a közösségi megosztáson alapulva biztosítanak folyamatosan változó kínálatot. A helyi szerzőkkel, kiadókkal való partnerség révén tiszteletpéldányokhoz, adományokhoz lehet jutni. A célzott, egy-egy témára (pl. gyerekkönyvek, kötelező olvasmányok) fókuszáló könyvgyűjtési akciók szintén hatékonyan mozgósíthatják

218 Erről egy érdekes angol esettanulmány: GRADY, Tom – SKYES, Elanie – EVE, Martin Paul: How can we achieve sustainable funding for open access books? = Insights, Vol. 38. Nr. 4. 2025. 1–9. p. Forrás: <https://doi.org/10.1629/uksg.673> [2025. október 20.]

a közösséget. Kulcsfontosságú azonban, hogy a könyvtár minden beérkező adományt szigorúan szűrjön a gyűjtőköri szabályzata és az állományvédelmi szempontok alapján, hogy ne váljon a lakossági lomtalanítás végcéljává.

3.8. ábra: A Magyar Államkincstár adatbázisa alapján a magyar önkormányzatok kiadásainak eloszlása számviteli rovatok szerint.²¹⁹

3.4.1.3. Projektfüggőség

Ahogy arról már korábban volt szó, a magyar könyvtárak finanszírozási szerkezete egy alapvető kettősséget mutat. Egyrészt létezik egy viszonylag stabil, de a minőségi működéshez és fejlesztéshez gyakran elégtelen alapfinanszírozás, amelyet a fenntartó biztosít, másrészt rendelkezésre áll egy rugalmas, de rendkívül kiszámíthatatlan és ciklikus projektf finanszírozás vagy más, eseti pályázatok. Ez a kettősség egy kétsebességes működési módra kényszeríti az intézményeket. Az alpműködés, a *túlélés* az alapfinanszírozásból zajlik, míg az innováció, a fejlesztések, a látványos programok és a modernizáció szinte kizárólag pályázati forrásokból valósulhatnak meg.

Ennek a modellnek a legveszélyesebb következménye egyfajta „projektfüggőség”. A könyvtár hatalmas energiát és kreativitást fektet egy pályázat megírásába és megvalósításába, bevezet egy új, sikeres szolgáltatást – például egy digitális műhelyt, egy speciális képzési programot vagy egy új közösségi rendezvénysoportot. Azonban a projekt lezárultával és a pénzügyi elszámolással a fenntar-

219 Forrás: <https://kpp.tcs.allamkincstar.gov.hu/> [2025. október 20.]

tásra már nincs forrás az alapköltségvetésben. A pályázatok jellegükből adódóan többnyire nem támogatják a fenntartási és rezsiköltségeket, sem a projekt utáni további működtetést. Így a nagy energiával létrehozott, a közösség által megszerezett és jól működő innovációk fenntarthatatlanná válnak, ami végső soron óriási erőforrás-pazarlást eredményez.

A túlzott projektfüggőség egy másik stratégiai kockázatot is rejt. A könyvtár stratégiai irányítását a pályázati kiírók aktuális prioritásainak rendeli alá. Ezt erőforrás-függőségnek is nevezik.²²⁰ Az elmélet lényege, hogy egy szervezet viselkedését és döntéseit alapvetően az határozza meg, hogy a működéséhez szükséges kritikus erőforrásokért mennyire függ külső szereplőktől. Ahelyett, hogy a könyvtár a saját, helyi közösségi igényekre alapozott, hosszú távú stratégiáját valósítaná meg, arra kényszerül, hogy a stratégiáját és a fejlesztési irányait az aktuálisan elérhető pályázati kiírásokhoz igazítsa. Ez stratégiai sodródáshoz²²¹ vezethet, ahol a könyvtár nem egy koherens jövőkép mentén halad, hanem egymástól független, a pályázati ciklusok által vezérelt projektek sorozatát valósítja meg. A megoldás a pályázatok tudatos, stratégiai szűrőn keresztüli kezelése: csak olyan projektekbe szabad belevágni, amelyek szervesen illeszkednek a könyvtár hosszú távú víziójába, és amelyek fenntarthatóságára van legalább egy középtávú, reális terv. Mit tehetünk még?

Áttérés a feladatalapú finanszírozásra

A normatív vagy épp „maradékélvű” modellek helyett elengedhetetlen a fokozatos áttérés egy olyan finanszírozási rendszerre, amely a könyvtár által ténylegesen ellátott, mérhető feladatok költségigényét veszi alapul. Egy ilyen modell figyelembe venné a szolgáltatási pontok számát, az ellátott lakosság méretét és demográfiai összetételét, a speciális gyűjtőköri kötelezettségeket, a digitális szolgáltatások volumenét vagy a helyi oktatási intézményekkel való együttműködés intenzitását. A modell kidolgozásának komplexitása és a politikai viták jelzik, hogy ez nem egyszerű feladat, de a hosszú távú stabilitás érdekében mindenképp megfontolandó.

220 CSEDŐ Zoltán – ZAVARKÓ Máté: Társaságirányítás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m831tir__18/#m831tir_16_p1 [2025. november 5.]

221 What is Strategic Drift. Forrás: <https://businesscasestudies.co.uk/what-is-strategic-drift/> [2025. november 5.]

Célzott állami programok

Vannak olyan rendszerszintű lemaradások, amelyeket az egyes könyvtárak önerőből, elszigetelten nem képesek kezelni. Ilyen például a digitális infrastruktúra (szerverek, sáv szélesség, szoftverek) elavultsága, vagy a drága nemzetközi tudományos adatbázisokhoz való nemzeti szintű hozzáférés szükségessége. Ezekre a problémákra célzott, jelentős költségvetéssel rendelkező állami programok nyújthatnak megoldást, biztosítva az esélyegyenlőséget a kisebb és a nagyobb intézmények között. Egy ilyen megközelítés hatékony választ adna a digitális átalakulás finanszírozási kihívásaira is, amelyekkel a könyvtárak világszerte küzdenek.

3.4.1.4. Hatáskör-nélküliség

A rendszer paradoxona, hogy miközben elvárja a könyvtárvezetőtől a pénzügyileg tudatos és felelős gazdálkodást, a legtöbb intézmény esetében megvonja tőle azokat az eszközöket, amelyek a hatékony menedzsmenthez elengedhetetlenek lennének. Különösen igaz ez az integráltan működő könyvtárakra. A költségvetési sorok közötti rugalmas átcsoportosítás, a saját bevételekkel való önálló rendelkezés, a beszerzési döntések szabadsága vagy a szolgáltatók versenyeztetésének lehetősége gyakran erősen korlátozott, vagy épp teljesen hiányzik.

Ez a helyzet a könyvtárvezetőt egyfajta „végrehajtó” szerepébe kényszeríti ahelyett, hogy valódi „menedzser” lehetne, aki a forrásokat a stratégiai célok érdekében a leghatékonyabban allokálja. Komoly dilemmákat okoz, amikor egy hirtelen felmerülő, kivételes lehetőségre – például egy kedvezményes eszközbeszerzésre vagy egy váratlan partneri felajánlásra – azért nem tud lecsapni, mert a költségvetés merevsége vagy a fenntartó bürokráciája ezt nem teszi lehetővé. Ez a helyzet csökkenti a vezetői motivációt, gátolja a helyi igényekre való gyors és rugalmas reagálást, és végső soron a könyvtár szolgáltatási színvonalának rovására megy.

A jelenséget a közgazdaságtan az ún. megbízó–ügynök elmélet névvel ismeri.²²² Ennek lényege abból felismerésből ered, hogy mai vállalatok többségénél a vállalat tulajdonosa (a mi esetünkben a fenntartó – azaz a megbízó) és menedzsmentje (a mi esetünkben a könyvtárvezető – azaz ügynök) nem azonos, ez pedig alapvető konfliktust generál. Ahogyan Chikán Attila írja: *hogyan tud a tulajdonos olyan érdekeltségi rendszert kialakítani, amelyben nem kell a saját bizalmára hagyatkoznia a menedzser tevékenységének megítélésében, hanem bizonyos lehet abban, hogy a menedzsment bizonyos korlátok között, az ő (mármint a tulajdonos) érdekeinek figyelembevételével hozza meg döntéseit? A fenntartói bizalmatlanság, tehát az, hogy a fenntartó nem bíz a könyvtárvezetőben, a teljes intézményi*

222 CHIKÁN Attila: Vállalatgazdaságtan. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m795valgt__39/#m795valgt_37_p4 [2025. november 5.]

működést negatív irányba befolyásolja. A bizalom elnyerése érdekében a fenntartó vagy valamiféle ösztönzőket épít a rendszerbe, vagy olyan költségeket visz a rendszerbe, amelyek elkerülhetőek lehetnek – ezek nem feltétlenül kiadásokat jelentenek. Ilyen költség lehet a túlbonyolított, merev szabályozás is, vagy épp a mikromenedzselés. Ha minden apróságot a fenntartónak kell jóváhagynia, annak az alapvető működés minősége és eredményessége látja kárát, hiszen a bizalmatlanság így költséges adminisztratív kontrollhoz és hatékonyságvesztéshez vezet.²²³

A hatáskörök megvonása a felelősség delegálása mellett a fenntartói rendszer mélyén rejlő bizalmatlanságot tükrözi. A rendszer implicit feltételezése az, hogy a könyvtárvezető nem képes vagy nem fog felelős pénzügyi döntéseket hozni, ezért szigorú adminisztratív kontrollra és mikromenedzsmentre van szükség. Ez a bizalmatlanság azonban könnyen önbeteljesítő jóslattá válik. A hatáskörök nélküli, gúzsba kötött vezetők idővel elveszítik a motivációjukat, hogy a gazdálkodási innováció kockázatát felvállalják, ami a fenntartóban megerősíti a kontroll szükségességének képzetét. Mit tehetünk?

Gazdasági önállóság növelése

Ebből az ördögi körből a kiút a bizalom növelése, ami a vezetői pénzügyi kompetenciák igazolt fejlesztésével és a gazdasági önállóság fokozatos, lépésről lépésre történő növelésével érhető el. A nagyobb, menedzsment szempontból felkészültebb, a felelősségvállalásra kész könyvtárak számára lehetővé kell tenni a részleges vagy akár teljes gazdasági önállóságot. Ez a költségvetési sorok közötti rugalmasabb mozgást és a bevételekkel való szabadabb rendelkezést jelenti, sőt a vállalkozói szemlélet és a hatékonyság növeléséhez is hozzájárul. Az önálló gazdálkodás nagyobb felelősséggel jár, de egyben nagyobb mozgásteret és motivációt is ad a vezetésnek az innovatív, forrásteremtő megoldások keresésére. A lehetőség megteremtése és a fokozatos átmenet támogatása jelentősen javíthatja a rendszer dinamizálását. Ehhez azonban előbb a vezetőknek bizonyítania kell kompetenciáját, hiszen csak releváns, felmutatható eredményekkel a kezében tud hitelesen érvelni a fenntartó felé a nagyobb mozgástérért. Így a vezető proaktivitása nem a rendszer elfogadását jelenti, hanem fegyverré válik a „hatáskör-nélküliség” elleni harcban. Ebben az értelemben tehát a proaktivitás célja itt a pénz helyett a hatáskör megszerzése.

223 GOLOVICS József: Intézmények, tökéletlen racionalitás és tranzakciós költség. = Közgazdasági Szemle, 68. évf. 1. sz. 2021. 32–46. p. Forrás: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.32> [2025. november 5.]

3.4.2. Lokális megoldások

Ahogy az korábban, a 3.4.1. pontban is bevezettük: az eddig részletezett strukturális problémák – a külső (politikai) és belső (strukturális) maradékely, a költségkór és a projektfüggőség – nem egyedi, magyar sajátosságok, és nem is pusztán menedzsmenthibák. Ezek együttesen egy klasszikus, közgazdaságtan által régóta leírt csapdahelyzetek tünetei. A könyvtár, ahogyan azt a 3.2.3. fejezetben meghatároztuk, alapvető természeténél fogva közjóság. Garrett Hardin 1968-as, nagyhatású elmélete, a „közlegetők tragédiája” is pontosan az ilyen közös, szabadon hozzáférhető erőforrások dilemmáját írja le. Az elmélet lényege, hogy egy közös erőforrást (mint egy közlegetőt, vagy tágabb értelemben a könyvtár ingyenes szolgáltatásait) mindenki használni akar, de a fenntartásához senki nem akar arányosan hozzájárulni.²²⁴ Ez a tragédia a könyvtár-finanszírozásban a következőképpen néz ki: a döntéshozó fenntartó is ingyenes felhasználója a könyvtár által termelt pozitív externáliáknak, de a fenntartás költségét (különösen a dologi kiadásokat) megpróbálja minimalizálni, más területekre tolvaa a forrásokat. Elinor Ostrom később bebizonyította, hogy a közlegetők tragédiája nem kikerülhetetlen.²²⁵ Rámutatott, hogy a közjóságokat nemcsak a tiszta (top-down) állami kényszer vagy a privatizáció tudja megmenteni, hanem a közösségi alapú, alulról építkező, proaktív intézményrendszerek is. A szűkös állami forrásokat ezért erős érdekérvényesítéssel, adatalapú döntéshozattal és a helyi közösség mozgósításával kell ellensúlyozni. Minden könyvtár saját felelőssége, hogy mikrokörnyezetében fellépve megteremtse saját pénzügyi stabilitását.

A bevételi portfólió tudatos diverzifikálása

A könyvtárnak ki kell lépnie abból a szerepből, hogy kizárólag a fenntartói támogatásra és a pályázatokra támaszkodik. Fel kell térképeznie azokat a lehetőségeket, ahol az ingyenesen és feltétel nélkül biztosítandó alapszolgáltatások sérelme nélkül saját, kiegészítő bevételre tehet szert. Ez a pénzügyi lábak megerősítését segíti, ami végső soron éppen az ingyenes alapszolgáltatások hosszú távú fenntarthatóságát garantálja. A lehetőségek tárháza széles, a helyi adottságoktól és a könyvtár profiljától függően. A nemzetközi gyakorlat számos inspiráló példával szolgál, a terembérléstől és co-working terek kialakításától kezdve a rendezvény szervezésen és a speciális, fizetős szolgáltatásokon (pl. útlevel-ügyintézés) át a könyvtári shopok üzemeltetéséig.

224 KEREKES Sándor: A környezetgazdaságtan alapjai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2018.
Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/dj331aka__35/#dj331aka_32_p1 [2025. november 5.]

225 GEDEON Péter – KATONA Márton: i. m. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m704ik__165/#m704ik_163_p1 [2025. november 5.]

Stratégiai partnerségek és szponzoráció

A könyvtárnak aktívan kell keresnie a kapcsolatot a helyi gazdasági és civil szféra szereplőivel. A cél nem az egyszerű „kéregetés”, hanem a kölcsönös előnyökön alapuló, hosszú távú, stratégiai együttműködések kiépítése. A folyamat lépései a következők:

- *Potenciális partnerek azonosítása:* Olyan cégek, vállalkozások, civil szervezetek felkutatása, amelyeknek a célcsoportja, értékei vagy tevékenysége valamilyen módon kapcsolódik a könyvtárhoz.
- *Az „ajánlat” kidolgozása:* Pontosán meg kell fogalmazni, hogy mit tud a könyvtár nyújtani a partnernek cserébe a támogatásért. Ez lehet láthatóság (logó elhelyezése, megjelenés a könyvtári kommunikációban), hozzáférés a könyvtár közösségéhez, rendezvényhelyszín biztosítása, vagy akár a cég munkatársainak szóló kedvezményes szolgáltatás.
- *Professzionális kapcsolatfelvétel:* Egy jól felépített, személyre szabott partnerségi ajánlattal kell megkeresni a kiválasztott szervezeteket.
- *A partnerség formalizálása:* Az együttműködést érdemes írásos megállapodásban rögzíteni, amely tisztázza mindkét fél jogait és kötelezettségeit, egyúttal a partnerségnek jól definiált célokon és fenntartható modellen kell alapulnia.

Közösségi finanszírozás és adománygyűjtés

A digitális kor új lehetőségeket nyitott a közösségi forrásteremtésben:

- *Közösségi finanszírozás (Crowdfunding):* Egy-egy konkrét, jól körülhatárolható és vonzóan kommunikálható célra (pl. egy új, modern gyereksarok kialakítása, egy ritka helytörténeti dokumentum digitalizálása, egy könyvtárbusz beszerzése) a helyi és online közösség erejével lehet forrást teremteni. A siker kulcsa a meggyőző történet, a vonzó „jutalmak” felajánlása a támogatóknak, és egy professzionálisan menedzselt online kampány. A nemzetközi tapasztalatok vegyesek: vannak kiugró sikertörténetek, de a siker nem garantált, és a kampány komoly kommunikációs erőforrást és felkészülést igényel.²²⁶

226 Lásd: SAWANT, Sarika: Crowd funding in libraries: by the people and for the people. = Library Hi Tech News, Vol. 35. Iss. 10. 2018. 12–14. p. Forrás: <https://doi.org/10.1108/LHTN-03-2018-0017> [2025. október 20.], valamint GONZÁLEZ MATAMOROS, Rodolfo – TORRES GUILLEN, Angie Pamela: Crowdfunding como alternativa para el financiamiento de proyectos en bibliotecas: Una oportunidad frente a los recortes presupuestarios. = E-Ciencias De La Información, Vol. 12. No. 2. 2022. Forrás: <https://doi.org/10.15517/eci.v12i2.49769> [2025. október 20.]

- *Adománygyűjtő kampányok:* A hagyományosabb adománygyűjtés is hatékony lehet, különösen, ha egy konkrét, a közösség számára is fontos ügyszöz kapcsolódik. Egy jól megszervezett kampány pénzt hozhat, emellett erősíti a könyvtár társadalmi beágyazottságát és a „sajátunknak érezzük a könyvtárat” attitűdöt.

3.4.3. Szemléletváltás

A rendszer és az intézményi keretek megváltoztatása viszont mit sem ér, ha a könyvtárak élén álló vezetők nem rendelkeznek a megfelelő szemlélettel és kompetenciákkal a lehetőségek kihasználásához.

Pénzügyi és menedzsmentképzés

A hagyományos könyvtárosképzésből és -továbbképzésből egyes képzőhelyeken (nem mindenütt!) fájóan hiányoznak a gyakorlatorientált pénzügyi, gazdálkodási, vállalkozásfejlesztési és pályázatírási ismeretek. A könyvtárvezetők gyakran mindenféle pénzügyi előképzettség nélkül kerülnek olyan pozícióba, ahol komplex költségvetésekért és a források hatékony felhasználásáért felelnek. A szakmai szervezeteknek és a képzőhelyeknek sürgős feladata, hogy erre az igényre reagálva gyakorlatorientált, a könyvtári specifikumokat figyelembe vevő képzési modulokat dolgozzanak ki.

A költségvetés mint stratégiai eszköz

A szemléletváltás kulcsa, hogy a vezető a költségvetést ne adminisztratív kényszerként, egyfajta szükséges rosszként élje meg, hanem a szakmai stratégia megvalósításának tudatosan használt eszközeként kezelje. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a könyvtár hosszú távú stratégiai céljaihoz (pl. a digitális írástudás fejlesztése a helyi fiatalok körében) konkrét, mérhető költségvetési sorokat (pl. eszközbeszerzés, külső oktatók honoráriumai, marketingköltségek) kell rendelni. A pénzügyi tervnek a szakmai tervet kell tükröznie, és fordítva. Ez a szoros integráció teszi a stratégiát a szavak szintjéről a tettek mezejére emelhető, mérhető és számonkérhető cselekvési tervvé.

A bemutatott esetekből világosan látszik, hogy nincs egyetlen, minden problémát megoldó csodaszer: ami az egyik könyvtárban működik, korántsem biztos, hogy máshol is sikeres lesz. Azonban a szakpolitikai keretek modernizálása, az intézményi szintű innováció és a vezetői kompetenciák fejlesztése

együttesen, egymást erősítve hozhatnak valódi, tartós áttörést. Következésképp az asszertív, sikeres könyvtárvezető a szakmai elhivatottság mellett vállalkozói szemlélettel is rendelkezik: folyamatosan keresi a lehetőségeket, tudatosan építi a partnerségeket, és egy komplex portfólió menedzsereként tekint az intézményére, amelyben a központi támogatás csupán egy – bár kétségkívül a legfontosabb – elem a sok közül.

A vezetői kompetenciák fejlesztése katalizátorként visszahathat a teljes rendszerre. Egy pénzügyileg képzett, magabiztos, vállalkozói szemléletű könyvtárigazgató sokkal hatékonyabban és hitelesebben tud érvelni a fenntartó felé a forrásokért. Ha egyre több ilyen proaktív, menedzserszemléletű vezető lesz a rendszerben, az idővel kikényszerítheti a fenntartói oldalról is a szemléletváltást, és felgyorsíthatja az elmozdulást a professzionálisabb, partnerségen alapuló, feladatalapú finanszírozási modellek felé. A vezetői fejlesztés tehát aktív előidézője is lehet a rendszerszintű pozitív változásoknak. Ehhez kíván javaslatokat adni a következő rész.

Ellenőrző kérdések, feladatok:

1. Milyen nagyságrendben támogatják az egyes államok a könyvtárak működését? Mekkora költési arány számít magasnak?
2. Mit jelent a kétféle „maradékelnv” a könyvtár-finanszírozásban?
3. Mi az a „projektfüggőség”, és miért vezethet stratégiai problémákhoz?
4. A szerző szerint miért elengedhetetlen a könyvtárvezetők pénzügyi és menedzsment képzése?
5. Partneri ajánlat: Válasszon ki egy helyi vállalkozást (pl. egy bankot, egy IT céget vagy egy pékséget). A 4.3.2. alfejezet alapján írjon egy 4-5 mondatos megkeresést (e-mailt) számukra, amelyben stratégiai partnerséget javasol! Térjen ki rá, hogy mit kér tőlük (szponzoráció), és mit kínál cserébe (pl. láthatóság, CSR).

Ajánlott irodalom

BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: A falakon túl – a könyvtár társadalmi hasznossága. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 101–115. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.101> [2025. október 20.]

HANKISS Elemér: Társadalmi csapdák. Budapest, Helikon Kiadó, 2017.

HAVADI Gergő: Könyvtárak valósága. Pénzügyi tendenciák a könyvtárakban, 2022-ben. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 45–53. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.45> [2025. október 20.]

KENYERES István: Az NKA Könyvtárak és Levéltárak Kollégiuma kultúratámogatási tevékenysége. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 77–92. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.77> [2025. október 20.]

KISZL Péter – WINKLER Bea: Könyvtárosok a pénzügyi kultúra fejlesztéséről. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 117–126. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.117> [2025. október 20.]

MISZLER Tamás: A Csorba Győző Könyvtár gazdálkodásának átalakulása 2019–2022 között. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 67–75. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.67> [2025. október 20.]

ROGATCHEVSKAIA, Ekaterina: Library services in the UK: An overview of resources, spend-ing and values. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 93–100. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.93> [2025. október 20.]

ROSTÁS Norbert: A könyvtári rendszer finanszírozása: az állam és az önkormányzat szerepvállalása. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 55–66. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.55> [2025. október 20.]

TÓTH Ákos: Megváltozott állami szerepvállalás a kultúrafinanszírozásban. In: Kiszl Péter – Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2024. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2025. 37–43. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2024.37> [2025. október 20.]

3.5. MENEDZSMENT, ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS

A 21. századi működési környezet, amelyet a közfinanszírozású forrásokért folytatott élesedő verseny jellemez, alapvetően alakította át a könyvtárakkal szembeni menedzsment elvárásokat. Az intézményi fenntarthatóság és fejlődés biztosítása már nem alapozható kizárólag az intézmény múltbeli érdemeire vagy a forráshiányra fókuszáló, reaktív kommunikációra.²²⁷

A modern könyvtári érdekérvényesítés (advocacy) nem egyszeri kampányokra épül, sokkal inkább egy „*tervezett, szándékos, tartós erőfeszítés a tudatosság növelésére*”.²²⁸ Ez egy folyamatos, stratégiai alapokon nyugvó kapcsolatépítési és kommunikációs tevékenység, amelynek célja, hogy a döntéshozók, a fenntartók, a potenciális partnerek és a közösség egésze megértse és támogassa a könyvtár céljait és szükségleteit. Ez a tevékenység magában foglalja a lobbizást, a közönségkapcsolatokat (PR) és a marketinget, de túlmutat ezeken azáltal, hogy a fókusz a hosszú távú bizalom és a kölcsönös megértés kiépítésén van. Az érdekérvényesítés a stratégiai menedzsment alapvető funkciójává válik, amely biztosítja az intézmény fenntarthatóságát és fejlődését. A szükséges paradigmaváltás lényege az elmozdulás a könyvtár mint költséghely (cost center) szemléletétől a könyvtár mint mérhető társadalmi befektetés (social investment) koncepciója felé. Az érdekérvényesítési tevékenység elsődleges célja ezen befektetés értékének és társadalmi megtérülésének demonstrálása a döntéshozók és a fenntartók felé.

Ezt az érdekérvényesítést kétszintű modellként kell értelmezni, mivel az intézményi szint önmagában nem képes a 4.3. fejezetben azonosított strukturális problémák kezelésére. Az első, intézményi-, vagy mikroszint – amelynek eszközeit a következő alfejezetek részletezik – a szakmai hitelesség, a mérhető eredmények és a lokális partnerségek kiépítéséről szól. Ez a szint teremti meg az alapot

227 Lásd 4.1.2. pont.

228 „*Advocacy is a planned, deliberate, sustained effort to raise awareness of an issue or issues. Advocacy is thus an „ongoing process whereby support and understanding are built incrementally over an extended period of time.”* Az Ontario Library Association kézikönyve alapján. Forrás: <https://accessola.com/wp-content/uploads/2020/08/2019-11-Advocacy-Toolkit-2019.pdf> [2025. október. 20.]

a második, ágazati szintű fellépéshez, amely nélkül a rendszerszintű anomáliák megoldhatatlanok maradnak. Az ágazati érdekérvényesítés – melyet a szakmai szervezeteknek és a központi intézményeknek kell koordinálniuk – azokat a strukturális kihívásokat célozza, amelyekkel szemben az egyes intézményvezetők tehetetlenek. A két szint szervesen kell, hogy összetartozzon és együttműködjön: az intézményi menedzsment szolgáltatja a hiteles adatokat és jó példákat, az ágazati képviselő pedig ezt magas szintű érdekérvényesítés eszközeként használja a költségvetési és jogszabályi tárgyalások során.

3.5.1. Hatékony kommunikáció

3.5.1.1. Keretezés

A 4.3. fejezetben feltárt rendszerszintű problémák egyértelművé teszik, hogy a könyvtár értéke a döntéshozók számára nem magától értetődő. Az érdekérvényesítés ezért nem lehet sikeres, ha csupán tényeket közöl vagy a forráshíányra fókuszál. Olyan tudatos kommunikációs stratégiára van szükség, amelyet a viselkedéstudomány keretezésnek (framing) nevez. A keretezés elmélete azon alapul, hogy a tények önmagukban nem befolyásolják a döntéseket; sokkal inkább az számít, hogy az adott tényt milyen kontextusba és narratívába ágyazva mutatjuk be. A cél, hogy a könyvtár ügyét a befogadó (legyen az egy politikus, egy vállalkozó vagy a lakosság) meglévő gondolati sémáihoz, értékrendjéhez és – a közösségi döntések elméletére utalva – stratégiai prioritásaihoz kapcsoljuk. Ahelyett, hogy egyetlen, mindenkinek szóló üzenetet próbálnánk erőltetni, a hatékony menedzser egy teljes keret-eszköztárral rendelkezik. Képes a könyvtár értékét a partnertől függően más-más nyelven és nézőpontból bemutatni. Az alábbiakban felsorolt keretek éppen egy ilyen stratégiai eszköztár elemei, amelyek a 4.1. fejezetben leírt komplex értékteremtést fordítják le a különböző célcsoportok nyelvére.

A gazdasági keret: Gazdasági fejlődés

Nemzetközi kutatások egyértelműen kimutatják a könyvtárak szerepét a helyi gazdaság élénkítésében.²²⁹ A könyvtárak hozzájárulnak a gazdasági fejlődéshez azáltal,

229 AABØ, Svanhild: The value of public libraries: a socio-economic analysis. In: Belotti, M. (Ed.): Verso un'economia della biblioteca: Finanziamenti, programmazione e valorizzazione in tempo di crisi, Milano, Editrice Bibliografica, 2011. 169–176. p. Forrás: <https://nva.sikt.no/registration/0198cc4d976d-c3ae859e-e905-4eb9-82c7-a17712ce4a90> [2025. október. 20.]

hogy digitális készségfejlesztő tréningeket szerveznek a munkaerőpiaci versenyképesség növelése érdekében, valamint vállalkozói információs szolgáltatásokkal és akár co-working terekkel támogatják az induló helyi vállalkozásokat.

Az oktatási keret: Oktatás és élethosszig tartó tanulás (LLL)

Mondanunk sem kell; a könyvtárak a formális oktatás nélkülözhetetlen partnerei és az informális, élethosszig tartó tanulás elsődleges színterei. Kiemelt területek a digitális írástudás fejlesztése, az álhírek elleni küzdelem támogatása és a korai olvasásfejlesztési programok, amelyek megalapozzák a későbbi tanulási sikereket.

A társadalmi keret: Társadalmi befogadás és esélyegyenlőség

A könyvtárak az egyetlen olyan intézmények, amelyek ingyenes és feltétel nélküli hozzáférést biztosítanak minden társadalmi csoport számára, ezzel csökkentve a digitális és információs szakadékot. Különösen fontos ez a hátrányos helyzetű csoportok – idősek, munkanélküliek, fogyatékkal élők – számára, akiknek a könyvtár gyakran az egyetlen kapocs a digitális világhoz és az alapvető információkhoz.

A szociológiai keret: A „harmadik hely”

A *harmadik hely* szociológiai koncepciója²³⁰ a könyvtárat az otthon (első hely) és a munkahely/iskola (második hely) mellett a közösségi élet nélkülözhetetlen színtereként definiálja. Ez egy olyan nyitott, befogadó, nem kereskedelmi és semleges tér, ahol a társadalom legkülönbözőbb tagjai találkozhatnak, ahol a civil párbeszéd és a társadalmi kohézió erősödhet. A kommunikációban ezt a szerepet kell kiemelni mint a könyvtár egyik legfontosabb, pénzben nehezen mérhető, de a közösség számára fontos értékét.

Az antikonzumista keret: A figyelemgazdaság alternatívája

A mostanra már nehezen visszafejthető eredetű, 1970-es évek óta többféle változatban is fel-felbukkanó mondás szerint „Ha (te) nem fizetsz, (akkor) te vagy a termék!”²³¹ Az internet, és azon belül is a közösségi média társadalmi forradalmat kiváltó tömeges elterjedése jóval magasabb szinten és szélesebb körben tette

230 Lásd SZÓLLÁS Péter: A könyvtár mint harmadik hely. = Könyv, könyvtár, könyvtáros. 18. évf. 11. sz. 2010. 3–7. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00237/pdf/EPA01367_3K_2010_11_03-07.pdf [2025. október. 20.]

231 „If you are not paying for it, then you are the product.”

szinte megkerülhetetlen valósággá ezt a tételt, a digitális köztereket a figyelemgazdaság (attention economy) logikája mentén szinte teljes mértékben kommercializálva. Ebben a modellben a felhasználó minden interakciója – legyen az egy kattintás, görgetés vagy tartalommegosztás – azonnal monetizálható adattá válik, és a platformok alapvető érdeke, hogy a felhasználót folyamatosan fogyasztásra vagy további adatszolgáltatásra – ami végső soron szintén fogyasztásra fut ki – ösztönözzék. Ezzel a logikával áll éles ellentétben a közkönyvtár alapvető működési mechanizmusa.

Lokális keret: Helyi identitás és kulturális örökség

A könyvtárak a helyi közösség emlékezetének őrzői és formálói. A helytörténeti gyűjtemények, a digitális archívumok és a közösségi programok megőrzik, és aktívan közvetítik is a helyi kulturális értékeket, ezzel erősítve a helyi identitást és a társadalmi kohéziót.

3.5.1.2. Célcsoportok

Az érdekérvényesítés azonban csak akkor lehet sikeres, ha az üzeneteket célzottan, a különböző célcsoportok nyelvén és prioritásait figyelembe véve fogalmazzuk meg. A „mindenkinek mindent” típusú kommunikáció hatástalan.

Döntéshozók (önkormányzatok, minisztériumok, fenntartók)

Számukra a mérhető eredmények, a gazdasági hatások, a befektetésarányos megtérülés (ROI) és a könyvtár illeszkedése a településfejlesztési stratégiákhoz a legfontosabb érvek. A kommunikációnak be kell mutatnia, hogy a könyvtárra fordított forrás nem kiadás, hanem a közösség jövőjébe való befektetés.

Üzleti szféra (potenciális partnerek, szponzorok)

Ennek a csoportnak a könyvtár szakképzett munkaerő-utánpótlásban, a helyi gazdaság élénkítésében és a vállalati társadalmi felelősségvállalásban (CSR) betöltött szerepét kell hangsúlyozni. A partnerség számukra is előnyös lehetőségként kell, hogy megjelenjen.

Civil lakosság (felhasználók, támogatók)

Számukra a személyes előnyök, a közösségi élmények és a kézzelfogható siker-történetek a legmeggyőzőbbek. Meg kell mutatni, hogy a könyvtár hogyan teszi jobba az ő és családjuk életét.

Belső érintettek (munkatársak, önkéntesek)

A könyvtár személyzete az intézmény leghitelesebb nagykövete. Elengedhetetlen, hogy tisztában legyenek az érdekérvényesítési stratégiával, és rendelkezzenek a megfelelő információkkal és motivációval, hogy a mindennapi interakciók során maguk is hatékony szószólókká váljanak.

3.5.2. Adataalapú érdekérvényesítés

A meggyőző érdekérvényesítés a puszta vélemények és általánosságok helyett tényekre és bizonyítékokra épül. A leghatékonyabb kommunikáció a racionális adatok és az emberi történetek erejét ötvözi, hogy egyszerre hasson az észre és az érzelmekre. A könyvtári adatok gyűjtése – hiszen statisztikát vezetni kötelező – során kulcsfontosságú megkülönböztetni a teljesítménymutatókat a hatásmutatóktól, és az érdekérvényesítés során az utóbbiakra helyezni a hangsúlyt.

Teljesítményadatok (Outputs)

Ezek a mutatók azt mérik, *mit csinál* és milyen erőforrásokkal rendelkezik a könyvtár. Ilyen például a kölcsönzött kötetek száma, a regisztrált olvasók száma, a rendezvények látogatóinak száma vagy a rendelkezésre álló számítógépek száma. Ezek fontosak a működés leírásához, de önmagukban nem mutatják meg a könyvtár valódi értékét és társadalmi hasznosságát.

Hatásadatok (Outcomes/Impacts)

Ezek a mutatók azt mérik, hogy a könyvtár tevékenysége *milyen változást* idéz elő a felhasználók életében, képességeiben, viselkedésében vagy a közösség egészében. A hatásadatok a „miért?” kérdésre adnak választ. Ilyen például, hogy hányan találtak állást a könyvtárban szerzett digitális készségek segítségével, javult-e a diákok szövegértése a könyvtári olvasásfejlesztő programok hatására, vagy csökkent-e az idősek elszigeteltsége a könyvtári klubok révén. Az érdekérvényesítésben ezek az adatok a legmeggyőzőbbek, mert közvetlenül demonstrálják a könyvtár értékét.

3.5.2.1. Adatgyűjtés

A hatásközpontú érveléshez tudatos és szisztematikus adatgyűjtésre van szükség helyi, országos és nemzetközi szinten egyaránt.

Helyi adatok

A könyvtár saját statisztikáinak (látogatószám, kölcsönzés, programrésztvevők) gyűjtése mellett elengedhetetlen a felhasználói elégedettségmérések és célzott igényfelmérések rendszeresítése. Rövid, anonim kérdőívekkel, online űrlapokkal vagy interjúkkal értékes adatok nyerhetők a szolgáltatások hatásáról.

Országos adatok

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete által évente publikált országos könyvtári statisztikai adatok (KultStat) és az azokból készülő *Könyvtári trendjelentések* kiváló viszonyítási alapot nyújtanak. Ezek lehetővé teszik a helyi adatok országos kontextusba helyezését, ami növeli az érvelés súlyát. Például: *„Míg országosan a könyvtári rendezvények látogatottsága 12%-kal nőtt 2024-ben, a mi intézményünkben ez az arány 20% volt, ami a sikeres XYZ programsorozatunknak köszönhető”*.

Nemzetközi kutatások

Számos nemzetközi kutatás igazolja a könyvtárak széles körű társadalmi hasznosságát. Angol szakemberek szerint a könyvtárak a társadalom számára öt-hatszorosan hasznosulnak, azaz minden befektetett egységnyi pénz öt-hatszoros értéket teremt. Az ilyen eredmények hivatkozása erősíti a helyi érvelés hitelességét.²³²

3.5.2.2. Adatvizualizáció

A nyers adatok és a hosszú szöveges jelentések nehezen emészthetők a döntéshozók számára. A vizuális eszközök, mint az infografikák, diagramok és térképek, sokkal hatékonyabban és emlékezetesebben képesek közvetíteni a kulcsüzeneteket. Egy jól megtervezett infografika egyetlen oldalon képes összefoglalni a könyvtár éves teljesítményének legfontosabb hatásait. Olyan ingyenesen vagy alacsony költséggel elérhető online eszközök, mint a Canva, az Infogram vagy a Piktochart, lehetővé teszik, hogy szakmai grafikai előképzettség nélkül is látványos, professzionális vizuális anyagokat készítsünk.

232 Lásd a 3.5.2.3. pontban.

Míg az adatok a „mi”-re, addig a történetek a „miért”-re adnak választ. A kettő kombinációja a leghatékonyabb érdekérvényesítő eszköz, mivel egyszerre szólítja meg a racionális és az emocionális befogadót. A jól elmesélt, személyes történet gyakran erősebb hatást gyakorol, mint egy sor statisztika.

Sikertörténetek

A felhasználói történeteket szisztematikusan kell gyűjteni és dokumentálni. Ennek módszerei lehetnek rövid interjúk a kölcsönzőpultnál, online űrlapok a könyvtár weboldalán, célzott „Ossza meg velünk a történetét!” kampányok a közösségi médiában, vagy fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések. A cél olyan történetek felkutatása, amelyek konkrétan bemutatják, hogyan változtatta meg a könyvtár egy-egy ember életét. A hatásos történetek gyakran a klasszikus narratív struktúrára épülnek, mint például a „hős útja”. Ebben a kontextusban a hős maga a könyvtárhasználó, aki egy problémával vagy kihívással szembesül (pl. álláskeresés, digitális lemaradás, magány). A könyvtár és a könyvtáros a mentor vagy a varázseszköz, amely segít a hősnek leküzdeni az akadályokat és elérni a célját. A jó történet érzelmeket vált ki, emlékezetes és könnyen továbbadható.

Adatok és történetek ötvözése

A leghatékonyabb érvelés a makro- és a mikroszintet ötvözi. Az adat bemutatja a jelenség nagyságrendjét, a történet pedig emberi arcot ad neki. Például: *„Tavaly 150 álláskereső használta rendszeresen a számítógépeinket önéletrajzírásra és online álláskeresésre. Egyikük Kovács János volt, egy 55 éves szakember, aki 30 év után vesztette el a munkahelyét. A könyvtárosunk segítségével tanult meg e-mailt írni és online állásportálokat használni. Három hónap után sikeresen elhelyezkedett egy helyi cégnél.”* A 150 fős adat megmutatja a szolgáltatásunk hatókörét, János története pedig a valódi, emberi léptékű hatását.

3.5.2.3. BCR és ROI

A döntéshozók és finanszírozók világában a befektetések hatékonyságát leggyakrabban pénzügyi mutatókkal mérik. A könyvtáraknak meg kell tanulniuk beszélni ezt a nyelvet. Két kulcsfontosságú mutatót kell alkalmazni: a haszon-költség arányt (*Benefit-Cost Ratio, BCR*) és a befektetésarányos megtérülést (*Return on Investment, ROI*).

A BCR fejezi ki a legegyszerűbben a könyvtár által teremtett összértéket. A nemzetközi metaanalízisek által emlegetett 5:1 arány valójában a BCR értékére vonatkozik: minden befektetett 1 forintnyi közpénz összesen 5 forintnyi társadalmi értéket generál.

$$\text{BCR} = \frac{\text{Összes haszon}}{\text{Összes költség}}$$

A ROI egy pénzügyi mutató, amely azt fejezi ki, hogy egy adott befektetés mekkora nyereséget vagy értéket termelt a befektetés költségeihez képest. A könyvtárak esetében a „befektetés” a könyvtár éves költségvetése (jellemzően közpénz), a „megtérülés” vagy „haszon” pedig az a pénzben kifejezett érték, amelyet a könyvtár a szolgáltatásain keresztül a közösség számára teremt. A ROI-t leggyakrabban arányszámként (pl. 5:1) vagy százalékos formában (pl. 350%) fejezik ki. Egy 1:1 aránynál vagy 0%-nál nagyobb érték azt jelenti, hogy a befektetés megtérült, azaz a létrehozott érték meghaladta a felmerült költségeket. Ez egy erőteljes eszköz, amellyel számszerűsíthető és a gazdasági szereplők számára is érthető módon fejezhető ki a könyvtár által teremtett érték.

A ROI számítás legnagyobb kihívása a könyvtári szolgáltatások által generált hasznok pénzbeni értékének (monetizálásának) meghatározása. Erre több, nemzetközileg is elfogadott módszer létezik. A számítás egy egyszerűsített, de szakmailag megalapozott modell alapján végezhető el. Első lépésként meg kell határozni a könyvtár teljes éves működési költségét. Ez magában foglalja a személyi kiadásokat (bérek, járulékok), a dologi kiadásokat (rezsi, karbantartás), az állománygyarapítási keretet és minden egyéb, a működéshez kapcsolódó költséget. Ezt követően a könyvtár saját használati statisztikái (pl. éves kölcsönzési adatok, programrésztvevők száma) alapján, a lenti táblázatban bemutatott piaci analógiák módszerével, minden fontosabb szolgáltatáshoz pénzbeni értéket kell rendelni, majd ezeket összegezni. Például: (éves könyvkölcsönzések száma × átlagos könyvár) + (terembérlés bevételei × piaci óradíj). Az így kialakított Összes költség és Összes haszon adatokkal az alábbi számítást végezzük el

$$\text{ROI} = \frac{(\text{Összes haszon} - \text{Összes költség})}{\text{Összes költség}} \times 100\%$$

Azaz, a befektetésből származó bevételből kivonjuk a befektetés összes költségét, majd ezt az eredményt elosztjuk a költséggel, így kapjuk meg a százalékos megtérülés arányát. A ROI értéke lehet pozitív vagy negatív. Pozitív ROI esetén a befektetés nyereséges, negatív esetben veszteséges volt. A mutató segítségével különböző befektetések, projektek vagy marketingtevékenységek eredményessége könnyen összehasonlítható, függetlenül azok nagyságrendjétől.²³³ Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a ROI nem veszi számításba a befektetés megtérülésének időtartamát.

A számítás végeredményét egy egyszerű, ütős és könnyen megjegyezhető mondatban kell összefoglalni. A nemzetközi szakirodalom metaanalízisei azt mutatják, hogy a közkönyvtárak esetében az átlagos ROI arány 5:1.²³⁴ Az innovációs javaslatokat a fenntartók felé befektetési lehetőségként kell keretezni, vagyis a kommunikáció fókuszát a költségről a várható stratégiai haszonra kell helyezni. A hagyományos kommunikációban úgy fogalmaznánk, miszerint *„Pénzt kérünk egy 3D nyomtatóra”*. Ezzel szemben a stratégiai kommunikációban ugyanez már így hangozna: *„Befektetést javaslunk egy helyi digitális alkotóműhely alapjainak letételébe. Ez a X forintos beruházás lehetővé teszi, hogy évente Y diáknak nyújtsunk modern technológiai képzést és Z helyi vállalkozásnak biztosítsunk prototípus-fejlesztési lehetőséget, ezzel közvetlenül hozzájárulva a város innovációs és gazdasági stratégiájához.”*

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a könyvtáraknak piaci logikával kellene igazolniuk saját létezésüket. *A ROI alkalmazását, az abból képzett mutatókat fordítási stratégiaként kell felfogni*, mintsem értékmérőként. Az efféle számítások valójában retorikai eszközként kell, hogy működjenek olyan esetekben, amikor a döntéshozók a szakmai munkát nem tudják kellően megítélni. Nem az az elsődlegesen fontos, hogy ötszörös vagy tízszeres hasznot termel egy könyvtár, hanem az, hogy léteznek olyan módszerek, amelyek segíthetnek látványosabban, könnyebben és jobban belátható módon igazolni azokat az elveket, amelyekről a 3.2. pontban szó volt. Azaz céljuk leginkább az, hogy a döntéshozókkal folytatott párbeszédben áthelyezzék a fókuszot a „költséges intézmény” narratíváról a „mérhető hasznot hozó társadalmi befektetés” narratívájára.

233 Kiváló kezdeményezés az EveryLibrary által készített interaktív térkép, ahol az Egyesült Államok könyvtárainak ROI mutatóit lehet megtekinteni. Forrás: https://www.everylibrary-institute.org/library_funding_map [2025. október 20.]

234 Lásd: 16. számú hivatkozás.

3.5.2.4. Egyéb számítások

Piaci analógiák (Helyettesítési költség)

Ez a legerjedtebb és legkönnyebben kommunikálható módszer. Azt vizsgálja, mennyibe kerülne a felhasználónak, ha az ingyenes könyvtári szolgáltatást a piacon, kereskedelmi szolgáltatótól kellene megvásárolnia. Például egy könyv kikölcsönzésének értéke megegyezik a könyv bolti árával; egy közösségi terem használatának értéke egy hasonló tér kereskedelmi bérleti díjával stb.

Az ALA „Library Value Calculator” modellje

Az Amerikai Könyvtáros Egyesület (American Library Association – ALA) és számos közkönyvtár használ online kalkulátorokat, amelyek ezen az elven működnek. A felhasználók beírhatják, hogy az elmúlt hónapban milyen szolgáltatásokat vettek igénybe, a kalkulátor pedig előre meghatározott piaci árak alapján kiszámolja a személyes megtakarításukat. Ez a modell adaptálható a helyi viszonyokra, és kiválóan használható a könyvtár teljes közösségi értékének becslésére is.²³⁵

3.7. táblázat

Könyvtári szolgáltatások helyettesítési költségének becslési modellje (minta)

Könyvtári szolgáltatás	Egység	Piaci analógia (Helyettesítési költség)	Becsült érték (Ft/egység)	Adatforrás a becsléshez
Felnőtt könyv kölcsönzése	db	Könyv bolti ára (kemény táblás)	5500 Ft	Könyvesboltok online árai
E-könyv letöltése	db	E-könyv átlagos ára	3000 Ft	E-könyv-áruházak
Terembérlet (közösségi)	óra	Hasonló méretű közösségi tér bérleti díja	8000 Ft	Helyi ingatlanhirdetések
Gyermekprogramon való részvétel	alkalom	Magán játszóház, fejlesztő foglalkozás díja	3500 Ft	Helyi szolgáltatók árai
Nyelvtanfolyam / Digitális tréning	óra	Kereskedelmi tanfolyam óradíja	5000 Ft	Nyelviskolák, felnőttképzők árai
Szakmai adatbázis-keresés	db	Vállalati információszolgáltató díja	15 000 Ft	Speciális információszolgáltatók díjszabása

235 Lásd példának az ALA online kalkulátorát. Forrás: <https://ilovelibraries.org/calculator/> [2025. október 20.]

Feltételes értékelés (Contingent Valuation)

Ez a közgazdaságtanban használt módszer felmérések útján a felhasználók „fizetési hajlandóságát” (Willingness to Pay – WTP) méri.²³⁶ Olyan kérdéseket tesz fel, mint például: „Mennyit lenne hajlandó fizetni évente a könyvtári tagságért, ha az nem lenne ingyenes?”. Bár a módszer bonyolultabb, alkalmas a nehezebben monetizálható, közjószág jellegű előnyök (pl. a könyvtár létezésének tudata) értékének becslésére is.

3.5.2.5. Innováció

Az érdekérvényesítés legmagasabb szintje, amikor a könyvtárnak már nem magyaráznia kell az értékét, mert az innovatív, a közösség valós és jövőbeli igényeire reagáló szolgáltatásai önmagukért beszélnek. A kommunikációs fókusz elmozdítása a pusztán túlélésről és a meglévő szolgáltatások védelméről egy proaktív, jövőorientált vízióra, amely a könyvtárat a közösségi fejlődés és innováció motorjaként pozicionálja, a leghatékonyabb stratégia a hosszú távú támogatás biztosítására. A modern könyvtárnak a passzív szolgáltatói szerepből az aktív közösségfejlesztő és innovációs platform szerepébe kell lépnie. Ez a szemléletváltás konkrét, kézzelfogható szolgáltatásokban kell, hogy testet öltjön, amelyek demonstrálják a könyvtár relevanciáját a 21. században. Példák innovatív szolgáltatási modellekre:

Alkotóműhelyek (Makerspace-ek)

Ezek a terek demokratizálják a hozzáférést a modern technológiákhoz, mint például a 3D nyomtatók, lézervágók, robotikai készletek vagy varrógépek, amelyekhez az egyének, iskolák vagy kisvállalkozások egyébként nem, vagy csak magas költségek árán férnének hozzá. Egy könyvtári makerspace a helyi STEM-oktatás (természettudomány, technológia, mérnöki tudományok és matematika) központjává, a diákok és feltalálók prototípus-fejlesztő műhelyévé és a kreatív iparágak helyi inkubátorává válhat.

236 Lásd FUJIWARA, Daniel [et al.]: More than a good book: contingent valuation of public library services in England. = Journal of Cultural Economics, Vol. 43. 2019. 639–666. p. Forrás: <https://doi.org/10.1007/s10824-019-09369-w> [2025. október 20.] valamint SZLÁVIK János: Fenntartható gazdálkodás. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2019. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/YOV1449__37/#YOV1449_35_p1 [2025. november 5.]

Digitális média laborok

Professzionális eszközökkel (kamerák, mikrofonok, zöld háttér) és szoftverekkel felszerelt stúdiók, amelyek lehetővé teszik a felhasználók számára, hogy saját podcastokat, videókat, digitális zenéket vagy grafikai munkákat hozzanak létre. Ezek a laborok támogatják a helyi tartalomgyártást, a diákok digitális kompetenciáinak fejlesztését és a polgári újságírást.

Co-working terek és vállalkozásfejlesztés

A távmunka és a szabadúszó gazdaság (gig economy) terjedésével egyre nagyobb az igény a rugalmas, professzionális munkakörnyezetet biztosító közösségi irodákra. A könyvtárak ideális helyszínt biztosíthatnak a helyi szabadúszók, digitális nomádok és mikroállalkozók számára, kiegészítve ezt üzleti információs szolgáltatásokkal, adatbázis-hozzáféréssel és networking eseményekkel.

3.5.2.6. Nemzetközi példák

Két kiemelkedő – sajnos magyar viszonyokkal nem összehasonlítható – nemzetközi példa mélyreható elemzése rávilágít azokra a stratégiai döntésekre, amelyek egy könyvtárat világszínvonalú közösségi intézménnyé tehetnek. Mindkét esetben kiváló példa az ún. diszruptív innovációra.²³⁷

Aarhusi DOKK1 (Dánia)

A 2016-ban a világ legjobb közkönyvtárának választott DOKK1 nem csupán egy épület, hanem egy városfejlesztési koncepció központi eleme. A sikerének kulcsa a tudatos multifunkcionalitás (a könyvtár egy épületben kapott helyet a polgármesteri hivatal ügyfélszolgálatával, egy könnyűvasút-állomással és egy automata parkolóházzal) és a mély, többéves közösségi tervezési folyamat (co-creation). A tervezés során több száz workshopon és interjún keresztül térképezték fel a lakosság valós igényeit, így az elkészült épület a tervezők és

237 Az innovációt újdonságtartalmára fókuszáló osztályozás szerint létezik fenntartó (sustaining) és diszruptív (disruptive) innováció. A fenntartó innováció a piaci jelenlétet fenntartó vagy folyamatos innováció a meglévő termékek fejlesztését valósítja meg. A diszruptív (zavaró, felforgató, romboló) innováció a régi termékek helyettesítését, a piac „megzavarását” jelenti, valamilyen radikálisan újszerű ötlet megvalósításával. Lásd bővebben: CSEDŐ Zoltán – ZAVARKÓ Máté: i. m. Forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m831tir__75/#m831tir_73_p1 [2025. november 5.]

a közösség vízióját egyaránt tükrözi. A DOKK1 egy „fedett városi térré” vált, amely szervesen kapcsolódik a környezetéhez, és a városi élet természetes központjává vált.²³⁸

Helsinki Oodi (Finnország)

A finn függetlenség 100. évfordulójára, a nemzet ajándékeként épült Oodi a Helsinki Parlamenttel szemben helyezkedik el, szimbolizálva a tudás és a demokrácia szoros kapcsolatát. Az Oodi a „város nappalijaként” definiálja magát, és a szolgáltatások rendkívül széles skáláját kínálja a hagyományos könyvkölcsönzéstől a mozin, hangstúdiókon, konyhán, varrógépeken át a városi léptékű rendezvényekig. Az Oodi sikere a merész jövőképben és a részvételi tervezésben rejlik, amely a könyvtárat a polgárok aktív részvételének, kreativitásának és találkozásának platformjává tette.²³⁹

A fenti két példát (DOKK1, Oodi) a sikerük mögött meghúzódó stratégiai elvek, a gondolkodásmód miatt mutattuk be. Az olyan elvek, mint a tudatos multifunkcionalitás (pl. a könyvtár összekapcsolása más közszolgáltatásokkal) vagy a mély, többéves közösségi tervezés (co-creation) olyan filozófiai alapvetések, amelyek egy kisvárosi könyvtár szintjén is érvényesíthetők, gyakran minimális költségvetéssel, csupán a szemléletváltásra alapozva. Ezek az elvek teszik az intézményt valóban a közösség városi nappalijává.

3.5.3. Összefoglalás

A kézikönyvben bemutatott elvek és módszerek gyakorlati alkalmazásának megkönnyítésére az alábbi, hat lépésből álló akciótervsablon szolgálhat iránymutatásul, amelyet bármely könyvtár a saját helyzetére adaptálhat:

- *Helyzetértékelés és célcsoport-elemzés:* Határozza meg a legfontosabb érdekérvényesítési célcsoportokat (pl. önkormányzati képviselők, helyi vállalkozók) és térképezze fel azok prioritásait, érdekeit és aktuális attitűdjét a könyvtárral kapcsolatban.

238 Lásd a Könyvtári Intézet szemlét: Túl a horizonton – Beyond the Horizon online beszélgetéssorozat. Találkozás Marie Østergårdal. Forrás: <https://ki.oszk.hu/hir/konyvtartudomanyi-szak-konyvtar/tul-horizonton-beyond-horizon-online-beszelgetessorozat> [2025. október 20.]

239 Lásd: SOMOGYI Krisztina: Makrokozmosz, mikrokozmosz. Gondolatok a helsinki Oodi könyvtár és a pécsi Tudásközpont tereiben járva. In: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022. Kiszl Péter – Németh Katalin. (szerk.). Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2023. 69–80. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2022.69> [2025. október 20.]

- *Kulcsüzenetek megfogalmazása:* Minden célcsoporthoz dolgozzon ki 2-3 rövid, ütős és a számukra releváns kulcsüzenetet, amely a könyvtár által nyújtott konkrét társadalmi és gazdasági hasznokra fókuszál.
- *Bizonyítékok gyűjtése:* Kezdje el szisztematikusan gyűjteni a hatásadatokat és a személyes sikertörténeteket, amelyek alátámasztják a kulcsüzeneteket. Hozzon létre egy „történetbankot”.
- *Érték számszerűsítése:* Végezzen el egy egyszerűsített ROI számítást a kézikönyvben bemutatott modell alapján. Fogalmazza meg az eredményt egyetlen, könnyen kommunikálható mondatban.
- *Kommunikációs eszköztár összeállítása:* Készítsen egyoldalas, adatokkal és infografikákkal illusztrált tájékoztatókat, egy rövid, meggyőző prezentációt és egy sajtóanyagcsomagot a legfontosabb üzenetekkel.
- *Kapcsolatépítés és folyamatos párbeszéd:* Ne várjon a költségvetési tárgyalásokig. Rendszeresen keresse a kapcsolatot a döntéshozókkal, hívja meg őket a rendezvényekre, küldjön nekik hírlevelet a sikerekről, és építsen ki velük egy bizalmon alapuló, proaktív szakmai kapcsolatot.

A könyvtár jövője nem a körülményektől, hanem a könyvtári közösség proaktivitásától, stratégiai gondolkodásától és érdekérvényesítő képességétől függ. A tudatos, adatokkal és történetekkel alátámasztott, az innovációra és a közösségi értékteremtésre fókuszáló kommunikáció a kulcs ahhoz, hogy a könyvtárak pusztaság helyett virágozzanak, és betöltsék szerepüket a 21. századi társadalomban.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Mi a lényegi különbség a „teljesítményadatok” (outputs) és a „hatásadatok” (outcomes/impacts) között? Mondjon egy-egy példát mindkettőre!
2. Milyen innovatív szolgáltatási modelleket említ a szöveg, amelyek önmagukban is érdekérvényesítő erővel bírnak?

Ajánlott irodalom

How Libraries (Survive)Thrive: A Guide for Librarians... and Everyone Else in Europe!” Forrás: https://culturalfoundation.eu/wp-content/uploads/2024/09/How-Libraries-Thrive_digital_spreads.pdf [2025. október 20.]

JUHÁSZ Réka: Tervezzünk stratégiát! A stratégiatervezés lépései könyvtárak számára. Budapest, Könyvtári Intézet 2021. Forrás: https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/juhasz_reka_tervezzunk_strategiat_elektronikus_kiadvany.pdf [2025. november 5.]

3.6. ESETTANULMÁNY: A NEMZETI KÖNYVTÁR 2015. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSE

Egy költségvetési szerv²⁴⁰, mint például egy nemzeti könyvtár, kórház vagy egyetem éves költségvetési beszámolója első ránézésre sűrű, nehezen értelmezhető dokumentumnak tűnhet. Valójában azonban ez a dokumentumcsomag a közpénzek felhasználásáról és a nemzeti vagyonnal való gazdálkodásról szóló elszámoltatás alapvető eszköze. A benne rejlő információk megértése kulcsfontosságú ahhoz, hogy átlássuk egy közfeladatot ellátó intézmény működését, pénzügyi helyzetét és fenntarthatóságát. Ez a törvényben előírt kötelezettség a közpénzek átláthatóságát és a felelős gazdálkodás ellenőrizhetőségét szolgálja.

A mostani, gyakorlati szempontú részben az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) 2015. évre vonatkozó költségvetési beszámolóján keresztül, lépésről lépésre bemutatjuk, hogyan lehet egy ilyen komplex dokumentumot elemezni és értelmezni.²⁴¹ Itt igyekszünk nem csupán a számokat vizsgálni, hanem feltárni a mögöttük rejlő gazdasági eseményeket és azokat a jogszabályi kereteket, amelyek meghatározzák a magyar államháztartási gazdálkodást. Kifejezett szándék volt, hogy egy jól átlátható, a jelenlegi szabályozás szempontjából is releváns, de szinte már történelmi távlatból tekinthető beszámoló legyen ez esetben a gya-

240 Gyakori, hogy az élőbeszédben az „intézmény” és a „költségvetési szerv” szavakat szinonimaként használjuk; lényegében a Kultv. fogalomhasználata is ezt tükrözi. Ennek ellenére a két fogalom nem egyezik meg. Az „intézmény” fogalom egy tágabb, intézményes keretek között működő szervezet feltételez, míg a „költségvetési szerv” azt jelenti, hogy az államháztartási szabályok szerint is működő, törzskönyvi nyilvántartásban szereplő jogi személy. Így például a Nemzeti Színház kétségtelenül intézmény, de nem költségvetési szerv.

241 A beszámoló az OSZK honlapján elérhető. Forrás: <https://oszk.hu/beszamolok> [2025. november 9.]

korlati példa. Azaz szándékosan olyan évet választottunk, ahol a pénzmozgások jól követhetőek és nem merülnek fel olyan konfliktusok, amelyek a részletesebb kontextus ismerete nélkül nehezen magyarázhatóak.

3.6.1. Jogi alapvetések

Mindenekelőtt azonban fontos tisztázni: az államháztartás számvitele két, párhuzamosan működő, eltérő célt szolgáló alrendszerre épül, amelyeket együttesen kell vizsgálni a teljes kép érdekében. Ez a *költségvetési* számvitel és a *pénzügyi* számvitel.

A költségvetési (pénzforgalmi) számvitel logikának a középpontjában az éves költségvetési terv, azaz az előirányzatok állnak, célja pedig az éves terv végrehajtásának nyomon követése. Lényegében azt mutatja meg, hogy a tárgyévben a pénz ténylegesen honnan érkezett (bevételek) és mire költötték (kiadások). Ez a szemlélet a likviditás és a költségvetési fegyelem betartásának ellenőrzésére szolgál.

A gazdálkodás kereteit az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény (Áht.) és annak végrehajtási rendelete, a 368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet (Ávr.) határozza meg.

A pénzügyi (eredményszemléletű) számvitel – összhangban a vállalati szférában is alkalmazott elvekkel – a gazdálkodó vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről kíván megbízható és valós összképet adni. A gazdasági eseményeket akkor rögzíti, amikor azok gazdaságilag megtörténnek, függetlenül a tényleges pénzmozgástól (például egy szolgáltatás igénybevételét akkor könyveli költségként, amikor azt teljesítették, nem pedig akkor, amikor a számlát kifizetik). Ennek alapelveit a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény (Sztv.) rögzíti.

Az elemzés során a legfontosabb feladatunk az lesz, hogy a kétféle szemlélet által szolgáltatott adatokat összekapcsoljuk. Meg fogjuk vizsgálni, hogy a pénzforgalmi adatok (pl. a költségvetési maradvány) hogyan függnek össze a vagyoni helyzetet bemutató mérleggel és a működés eredményességét tükröző eredménykimutatással. Ezen összefüggések feltárása adja az elemzés valódi mélységét.

3.6.2. A beszámoló struktúrája

Mielőtt belemerülnénk a számok elemzésébe, elengedhetetlen, hogy megismerkedjünk a beszámoló felépítésével. A dokumentum tartalomjegyzéke segít eligazodni az egyes kimutatások között. A magyar államháztartási beszámoló struktúrája szigorú logikát követ, amely a költségvetési kontroll prioritásait tükrözi:

az elemzés az éves terv végrehajtásának bemutatásával kezdődik, és csak ezt követően tér rá a vagyon és az eredmény komplexebb, eredményszemléletű bemutatására. A könnyebb átláthatóság érdekében a beszámoló részeit három logikai csoportba sorolhatjuk:

Költségvetési végrehajtási kimutatások

Ezek a részek a pénzforgalmi szemléletet képviselik. Azt mutatják be, hogy az intézmény hogyan teljesítette az éves költségvetési tervét, mennyi pénzt kapott és mire költötte azt el a vizsgált évben.

- *01 K1-K8. Költségvetési kiadások:* A kiadások részletes, közgazdasági bontású kimutatása (pl. személyi juttatások, dologi kiadások).
- *02 B1-B7. Költségvetési bevételek:* A bevételek részletes bemutatása (pl. saját működési bevételek, állami támogatások).
- *04 B8. Finanszírozási bevételek:* A működést finanszírozó források, mint például a központi irányító szervi (azaz fenntartói) támogatás kimutatása.
- *07/A Maradványkimutatás:* A költségvetési év pénzforgalmi egyenlegét bemutató rész.

Pénzügyi-számviteli kimutatások

Ezek a kimutatások az eredményszemléletű megközelítést alkalmazzák, és az intézmény vagyonáról, illetve a működésének gazdasági eredményességéről adnak képet.

- *12/A Mérleg:* A szervezet vagyoni helyzetét mutatja be egy adott időpontban (az év utolsó napján). Tartalmazza az eszközöket (amivel a szervezet rendelkezik) és a forrásokat (amiből ezeket az eszközöket finanszírozták).
- *13/A Eredménykimutatás:* A szervezet egyéves működésének gazdasági eredményét (nyereségét vagy veszteségét) mutatja be, szembeállítva az eredményszemléletű bevételeket a ráfordításokkal (költségekkel).

Részletező és kiegészítő kimutatások

Ezek a táblázatok mélyebb kontextust és további részleteket biztosítanak a fő kimutatásokban szereplő adatokhoz, lehetővé téve a specifikus területek alaposabb vizsgálatát.

- *05/A, 06/A Teljesített kiadások és bevételek kormányzati funkcióként:* Megmutatja, hogy a kiadásokat és bevételeket mely fő tevékenységekre (pl. nemzeti könyvtári feladatok, könyvtári szolgáltatások) fordították, illetve melyekhez kapcsolódtak.
- *08, 09/A Személyi juttatások és létszámadatok:* Részletes adatokat szolgáltat a foglalkoztatottakról, a létszámról és a kifizetett bérekről, juttatásokról.
- *15/A, 16/A Eszközök állományának alakulása:* Az immateriális javak és tárgyi eszközök (pl. épületek, gépek) állományának évközi változásait dokumentálja.

Ez a strukturált felépítés teszi lehetővé, hogy az elemzést a pénzforgalmi adatoktól kezdve, a vagyoni helyzeten át, egészen a specifikus részletkérdésekig logikusan felépítsük.

3.6.3. A beszámoló elemzése

3.6.3.1. A bevételek

A költségvetési beszámoló elemzésének első és legfontosabb lépése a pénzforgalmi kimutatások vizsgálata. Ezek a táblázatok adják meg a választ a legalapvetőbb kérdésekre: honnan származott az intézmény pénze, mire költötte azt, és mennyi maradt az év végén? A bevételi oldalt a 02 - *B1-B7. Költségvetési bevételek* és a 04 - *B8. Finanszírozási bevételek* úrlapokból ismerhetjük meg.

Az OSZK 2015-ben két fő forrásból gazdálkodott:

- *Költségvetési bevételek (B1-B7):* Ezek a bevételek az intézmény saját tevékenységéből (pl. szolgáltatási díjak), valamint államháztartáson belüli, konkrét célokra kapott támogatásokból származnak. A módosított 628 868 ezer Ft-os tervhez képest a tényleges teljesítés 605 304 ezer Ft volt, ami 96%-os teljesítési arányt jelent. Ezen belül a Működési bevételek (B4) sora, amely a saját bevételszerző képességet tükrözi, 244 436 ezer Ft-ot tett ki a tervezett 268 000 ezer Ft helyett. Ez a 9%-os elmaradás felveti a kérdést, hogy mely szolgáltatásokból származott kevesebb bevétel a vártnál, ugyanakkor számszakilag elhanyagolható a különbség.
- *Finanszírozási bevételek (B8):* Ez a tétel mutatja meg az intézmény alapvető működését biztosító forrásokat. Az összesen 2030360 ezer Ft bevétel országnak, 1953923 ezer Ft-ot a *Központi, irányító szervi támogatás* tette ki.

Az adatokból egyértelműen kirajzolódik az intézmény finanszírozási szerkezete. A teljes bevételi forrás ($605\,304 + 2\,030\,360 = 2\,635\,664$ ezer Ft) mintegy háromnegyede közvetlen állami támogatásból származik. Ez egy nemzeti közgyűjtemény esetében természetes és elvárt, hiszen alapfeladatait nem piaci alapon látja el. Ugyanakkor ez rávilágít egy fontos tényre: az intézmény működése rendkívüli mértékben függ a központi költségvetési politika mindenkori alakulásától, saját bevételszerző képessége pedig korlátozott.

3.6.3.2. A kiadások

- A kiadási oldalt a 01 - K1-K8. *Költségvetési kiadások* űrlap részletezi. A kiadások közgazdasági bontásban történő elemzése megmutatja a költség-szerkezetet.
- *Személyi juttatások* (K1): A teljesítés 1 266 851 ezer Ft volt, ami szinte pontosan megegyezik a módosított 1 267 128 ezer Ft-os tervvel. Ez a legnagyobb kiadási tétel, ami a humán erőforrás-igényes tevékenységre utal.
- *Munkaadókat terhelő járulékok* (K2): A teljesítés 367 239 ezer Ft.
- *Dologi kiadások* (K3): A működéshez szükséges anyagok, szolgáltatások költsége. A teljesítés 394 717 ezer Ft volt, ami jelentősen, 16%-kal elmarad a módosított 471 001 ezer Ft-os előirányzattól. Ez utalhat takarékosabb gazdálkodásra, de akár elmaradt beszerzésekre is.
- *Beruházások* (K6): Ezen a soron látható a legnagyobb eltérés a terv és a tény között. Az eredeti 294 900 ezer Ft-os előirányzatot év közben jelentősen, 434 621 ezer Ft-ra emelték, ami egy jelentősebb fejlesztési projekt elindítására utalhat. Ezzel szemben a tényleges teljesítés mindössze 19 226 ezer Ft volt, ami a módosított tervnek csupán 4,4%-a.

Ez utóbbi, igen markáns eltérés a beruházások tekintetében a beszámoló egyik legfontosabb része. A tervszámok azt mutatják, hogy az intézmény jelentős fejlesztési forráshoz jutott volna, azonban a megvalósítás valamilyen okból (pl. sikertelen közbeszerzési eljárás, tervezési problémák, a forrás év végi átcsoportosítása) szinte teljes egészében meghiúsult. Itt érdemes feltenni a kérdést: milyen hosszú távú következményei vannak az elmaradt fejlesztéseknek az intézmény alapfeladatainak ellátására, például az állományvédelemre vagy a digitális szolgáltatásokra? Ez az elmaradt kiadás lesz a kulcsa a magas költségvetési maradvány megértésének is.

3.6.3.3. A maradvány

A 07/A – *Maradványkimutatás* összegzi a pénzforgalmi folyamatokat és megmutatja a költségvetési év pénzügyi eredményét. A maradvány a következőképpen számítható:

Költségvetési bevételek – Költségvetési kiadások + Finanszírozási Bevételek – Finanszírozási kiadások = Maradvány

Jelen esetben: $605\,304 - 2\,159\,796 + 2\,030\,360 - 0 = 475\,868$ ezer Ft

A 2015-ös év végén az OSZK 475 868 ezer Ft összegű pénzmaradvánnyal rendelkezett. Ez az összeg azonban nem tekinthető egyszerűen „profitnak” vagy szabadon elkölthető pénznek. A maradványkimutatás segít megérteni annak szerkezetét:

- Összes maradvány: 475 868 ezer Ft.
- Kötelezettségvállalással terhelt maradvány: 195 868 ezer Ft.

Ez az a pénzösszeg, amelyet az intézmény már „elköltött papíron”, azaz olyan szerződéseket kötött, amelyek pénzügyi teljesítése a következő évre húzódik át. Ez a forrás tehát már nem szabad.

- Szabad maradvány: 280 000 ezer Ft.

Elméletileg ez az az összeg, amelynek felhasználásáról a következő évben dönteni lehet, a jogszabályi előírások keretei között. A magas, közel félmilliárd forintos maradvány első pillantásra a hatékony, takarékos gazdálkodás jeleként is értelmezhető lenne. Azonban a kiadási oldal elemzése már feltárta a valódi okot: a maradvány túlnyomó részét a több mint 400 millió forint értékben elmaradt beruházás teszi ki. Ebben a kontextusban a maradvány nem a jó gazdálkodás, hanem egy komoly végrehajtási probléma vagy kudarc pénzügyi megnyilvánulása. A „terhelt maradvány” fogalmának megértése pedig kulcsfontosságú annak felméréséhez, hogy a látszólagos pénzbőség mekkora része áll ténylegesen rendelkezésre új feladatokra. Az alábbi táblázat összefoglalja a költségvetés végrehajtásának főbb mutatóit, kiemelve a terv és a tényadatok közötti legfontosabb eltéréseket:

3.8. táblázat

A kiadások és bevételek teljesítése az előzetes és évközi tervhez képest

Megnevezés	Eredeti előirányzat	Módosított előirányzat	Teljesítés	Teljesítés % (Módosítotthoz képest)
Költségvetési bevételek (B1-B7)	268 000	628 868	605 304	96,2%
ebből: Működési bevételek (B4)	268 000	268 000	244 436	91,2%
Költségvetési kiadások (K1-K8)	2 066 000	2 659 228	2 159 796	81,2%
ebből: Személyi juttatások (K1)	1 186 000	1 267 128	1 266 851	99,9%
ebből: Dologi kiadások (K3)	279 500	471 001	394 717	83,8%
ebből: Beruházások (K6)	294 900	434 621	19 226	4,4%
Költségvetési egyenleg	-1 798 000	-2 030 360	-1 554 492	-
Finanszírozási bevételek (B8)	1 798 000	2 030 360	2 030 360	100,0%
Maradvány összesen	0	0	475 868	-

Miután megvizsgáltuk a pénzforgalmat, a következő lépés a vagyon és az eredményesség elemzése a pénzügyi-számviteli kimutatások, a *Mérleg* és az *Eredménykimutatás* segítségével. Ezek a dokumentumok eredményszemléletben készülnek, így a gazdálkodásról egy mélyebb, a hosszú távú fenntarthatóságot is tükröző képet adnak.

3.6.3.4. Mérleg

A 12/A – Mérleg a szervezet vagyonát (eszközök) és annak finanszírozási forrásait (források) mutatja be a költségvetési év utolsó napjára vonatkozóan. A mérleg alapvető szabálya, hogy az eszközök és a források összértékének mindig meg kell egyeznie. Az OSZK esetében ez teljesül: az ESZKÖZÖK ÖSSZESEN

(1 379 333 ezer Ft) megegyezik a FORRÁSOK ÖSSZESEN (1 379 333 ezer Ft) értékével, ami a könyvvezetés formai helyességét igazolja.

Az eszközök azt mutatják meg, hogy milyen vagyonelemekkel rendelkezik az intézmény.

- *Nemzeti vagyonba tartozó befektetett eszközök:* A teljes vagyon jelentős részét, 769 666 ezer Ft-ot teszik ki. Ezen belül is a legmeghatározóbb tétel az Ingatlanok és a kapcsolódó vagyoni értékű jogok 708 996 ezer Ft értékben. Ez egy nemzeti közgyűjtemény esetében, amely egy történelmi épületben működik, teljesen természetes.
- *Pénzeszközök:* A pénzeszközök állománya a tárgyidőszak végén 474 617 ezer Ft volt. Ez drámai növekedést jelent az előző évi 77 025 ezer Ft-os záróértékhez képest. Ez a kiugró változás a pénzeszközökben közvetlenül összekapcsolható a költségvetési elemzés során feltárt ténnyel: az elmaradt, több mint 400 milliós forintos beruházás. A beruházásra szánt, de el nem költött pénz az intézmény bankszámláján maradt, felduzzasztva a pénzeszközök állományát. A mérleg tehát pénzügyi-számviteli nyelven meséli el ugyanazt a történetet, amit a költségvetési kimutatásokból már megismertünk. A két kimutatás közötti összefüggés felismerése az elemzés egyik legfontosabb lépése. Bár a magas pénzeszköz-állomány bőséges likviditást jelez, a mögötte álló ok – egy kulcsfontosságú fejlesztés elmaradása – egyértelműen negatív.

A forrás oldal azt mutatja meg, hogy az eszközöket miből finanszírozták.

- *Saját tőke:* A források messze legnagyobb részét, 1 170 173 ezer Ft-ot a saját tőke teszi ki. Ez azt jelenti, hogy a vagyont nagyrészt nem idegen forrásból (pl. hitelekéből), hanem a nemzeti vagyon részeként, illetve a felhalmozott eredményből finanszírozzák. Ez a magas saját tőke arány a pénzügyi stabilitás és az alacsony eladósodottság egyértelmű jele.
- *Kötelezettségek:* A kötelezettségek (pl. szállítói tartozások) állománya 86 305 ezer Ft, ami a teljes forrásállományhoz képest alacsony. Ez a kedvező pénzügyi helyzetet tovább erősíti.

3.6.3.5. Eredménykimutatás

A 13/A – Eredménykimutatás azt vizsgálja, hogy az intézmény egyéves működése – a pénzmozgásoktól függetlenül – nyereséges vagy veszteséges volt-e. A 2015-ös év Mérleg szerinti eredménye egy jelentős, 346 087 ezer Ft-os nyereség. Ez azt jelenti, hogy az intézmény eredményszemléletben is fenntarthatóan működött a tárgyévben.

- *Eredményszemléletű bevételek:* A bevételek legjelentősebb forrása itt is a Központi működési célú támogatások eredményszemléletű bevételei soron szereplő 2 127 923 ezer Ft.
- *Ráfordítások (költségek):* A legnagyobb költségtényezőt a Személyi jellegű ráfordítások jelentik 1 599 293 ezer Ft-tal.
- *Értékcsökkenési leírás:* Ez egy kulcsfontosságú, nem pénzmozgással járó tétel. A 37 288 ezer Ft-os értékcsökkenés a befektetett eszközök (pl. épület, gépek) éves kopásának, elhasználódásának költségét fejezi ki. Ez a tétel ráfordításként csökkenti az eredményt, de nem jelentett tényleges pénzkidrást a tárgyévben.
- Míg a költségvetési maradvány nagyságát jelentősen torzította az elmaradt beruházás, a pozitív mérleg szerinti eredmény azt mutatja, hogy az intézmény a mindennapi működése során – a vagyonfelélés, azaz az értékcsökkenés költségét is figyelembe véve – több bevételt realizált (főként támogatások formájában), mint amennyi költsége felmerült. Ez a mutató a hosszú távú pénzügyi egészség és fenntarthatóság legfontosabb jelzője. Az alábbi táblázat bemutatja a vagyoni helyzet szerkezetét és annak egy év alatti változását.

3.9. táblázat

A vagyoni helyzet változása a korábbi időszakhoz képest

Megnevezés	Előző időszak	Tárgyidőszak	Változás (+/-)
Eszközök			
Befektetett eszközök	791 152	769 666	-21 486
Forgóeszközök	107 823	108 320	+497
Pénzeszközök	77 025	474 617	+397 592
Egyéb eszközök	131 592	26 730	-104 862
ESZKÖZÖK ÖSSZESEN	1 107 592	1 379 333	+271 741
Források			
Saját tőke	824 086	1 170 173	+346 087
Kötelezettségek	120 821	86 305	-34 516
Passzív időbeli elhatárolások	162 685	122 855	-39 830
FORRÁSOK ÖSSZESEN	1 107 592	1 379 333	+271 741

A fő kimutatások áttekintése után az elemzés a részletek és az összefüggések feltárásával folytatódik. A kiegészítő kimutatások segítségével választ kaphatunk arra, hogy a pénzt pontosan milyen tevékenységekre fordították, és hogyan viszonyulnak a költségek a szervezet emberi erőforrásaihoz.

A 05/A – Teljesített kiadások kormányzati funkcióként űrlap a közgazdasági bontás helyett azt mutatja meg, hogy a kiadások milyen szakmai célokat, feladatokat szolgáltak. Ez a kimutatás rávilágít arra, hogy a források elosztása összhangban van-e az intézmény alapító okiratában rögzített küldetésével. Az OSZK ilyen szempontból speciális, hiszen elsődlegesen mindent a „082041 Nemzeti könyvtári feladatok” kormányzati funkcióra kell, hogy könyveljen, azonban ezt a funkciót más intézmény eleve nem is használhatja.

A 08 - Adatszolgáltatás a személyi juttatásokról... és a 09/A - A költségvetési engedélyezett létszámkeret... űrlapok a szervezet legfontosabb erőforrásáról, a munkatársakról és az ő juttatásaikról adnak részletes képet.

- *Létszámadatok:* A 2015-ös évben az átlagos statisztikai állományi létszám 397 fő volt. A 397 fős engedélyezett létszámkereten belül 50 fő volt vezető beosztásban, ami 12,6%-os vezetői arányt jelent. A pénzügyi és a humán adatok összekapcsolásával kiszámítható az egy főre jutó bérköltség, ami kontextusba helyezi a személyi kiadások nagyságrendjét.

Személyi juttatások (K1): 1 266 851 ezer Ft

Munkaadókat terhelő járulékok (K2): 367 239 ezer Ft

Teljes személyi jellegű kiadás (K1+K2): 1 634 090 ezer Ft

Ez alapján kiszámítható az egy főre jutó éves és havi bérköltség is. Ez a számítás segít megérteni, hogy a költségvetés legnagyobb tétele mögött közel 400 közalkalmazott napi munkája áll, akik a nemzeti könyvtári feladatokat ellátják. Az egy főre jutó költség adatot össze lehet hasonlítani más közszférabeli intézmények vagy a nemzetgazdasági átlag adataival, ami további viszonyítási alapot ad az elemzéshez. Az elemzés egyik legérdekesebb pontja a két fő *eredmény* mutató, a pénzforgalmi szemléletű költségvetési maradvány (475 868 ezer Ft) és az eredmény szemléletű mérleg szerinti eredmény (346 087 ezer Ft) összevetése. A két szám szinte soha nem egyezik meg, és a különbségük okaiban rejlik a két számviteli rendszer logikája közötti eltérés megértésének fontos eleme.

A főbb korrekciós tételek, amelyek a két mutató közötti, mintegy 130 millió forint-os eltérést magyarázzák:

- *Beruházás:* A 19 226 ezer Ft értékű beruházás a költségvetési számvitelben kiadásként jelenik meg, csökkentve a pénzforgalmi egyenleget. Azonban a pénzügyi számvitelben ez nem költség, hanem vagyonnövekedés (egyik eszkből, a pénzből egy másik eszköz, pl. egy gép lesz), így az eredményt nem érinti.
- *Értékcsökkenés:* A 37 288 ezer Ft-os értékcsökkenés az eredménykimutatásban ráfordításként csökkenti a nyereséget, de mivel nem járt tényleges pénzmozgással, a költségvetési maradványt nem befolyásolja.
- *Követelések és kötelezettségek változása:* A mérlegből látható, hogy az intézmény követelései és kötelezettségei is jelentősen csökkentek az év során. Ezen tételek pénzügyi rendeződése (pl. egy korábbi évről származó követelés befolyik) növeli a pénzforgalmat és a maradványt, de az eredményt nem feltétlenül érinti, hiszen az a bevétel már egy korábbi időszak eredményéhez tartozhatott.
- A két mutató tehát kiegészíti, nem pedig helyettesíti egymást. A maradvány a rövid távú likviditási helyzetről és a költségvetési fegyelemről ad képet. Az eredmény a hosszú távú fenntarthatóságot és a működés valós, a vagyonkopást is magában foglaló költségeit mutatja.

3.10. táblázat
Az eredmény kimutatása

Tétel	Összeg	Magyarázat
Költségvetési maradvány	475 868	A pénzforgalmi szemléletű egyenleg.
Korrekciós tételek (példák):		
(+) Értékcsökkenési leírás	+37 288	Eredményt csökkentő költség, de nem volt pénzkiadás.
(-) Beruházási kiadás	-19 226	Pénzkiadás volt, de nem költség, hanem vagyonnövekedés.
(+/-) Követelések, kötelezettségek, elhatárolások nettó változása	-147 843	A pénzforgalmat és az eredményt eltérő időpontban érintő tételek.
Mérleg szerinti eredmény	346 087	Az eredményszemléletű nyereség.

3.6.3.6. Összegzés

Az Országos Széchényi Könyvtár 2015. évi költségvetési beszámolójának részletes elemzése alapján több fontos következtetést vonhatunk le az intézmény gazdálkodásáról, és összeállíthatunk egy általános ellenőrzőlistát, amely bármely hasonló dokumentum elemzéséhez hasznos mankót nyújthat.

- *Pénzügyi helyzet:* Az intézmény pénzügyi helyzete stabil és likvid. Ezt alátámasztja a magas, 475 millió forintos költségvetési maradvány és a rendkívül magas, 474 millió forintos pénzeszköz-állomány. Az intézménynek nincsenek likviditási gondjai, és alacsony a kötelezettségállománya.
- *Működési teljesítmény:* A működés hosszú távon is fenntarthatónak tűnik. A jelentős, 346 millió forintos pozitív mérleg szerinti eredmény azt mutatja, hogy a bevételek (elsősorban az állami támogatás) fedezik a működés valós, az eszközök amortizációját is magában foglaló költségeit. A forrásokat az alaptevékenységre, a nemzeti könyvtári feladatok ellátására összpontosították.
- *Kockázatok és kihívások:* A gazdálkodás legfőbb jellemzője és egyben kockázata az állami finanszírozástól való erős függés, ami kiszolgáltatottá teszi az intézményt a központi költségvetési döntéseknek. A 2015-ös év legnagyobb negatívuma a beruházási tervek drámai mértékű, több mint 95%-os megghiúsulása. Ez kérdéseket vet fel a szervezet projektmenedzsment- és végrehajtási képességeivel kapcsolatban, és akár hosszú távon veszélyeztetheti a szolgáltatások minőségét és az állományvédelemhez szükséges infrastrukturális feltételeket.

3.6.3.7. A beszámolón túl

Egy költségvetési beszámoló, bár a törvényi előírásoknak megfelelően pontos és részletes képet ad egy intézmény pénzügyi és vagyoni helyzetéről, valójában csak a jéghegy csúcsa. Ahogyan a modern elemzések egyre inkább a láttatás helyett a narratív keretek megteremtésére fókuszálnak, úgy itt is érvényes: *a számok önmagukban nem mesélik el a teljes történetet.* Fontos tudni, hogy számos kritikuson fontos információ egyáltalán nem derül ki a beszámolóból. Az alábbiakban néhány ilyen szempontot sorolunk fel.

Nem ismerhető meg a szakmai minőség, a könyvtár szakmai működését szöveges szakmai beszámoló alapján kell megítélni.

- *Humánerőforrás-gazdálkodás:* Láthatjuk a bérköltségeket, de semmit nem tudunk meg a munkavállalói morálról, a fluktuáció mértékéről, a szakember-utánpótlás nehézségeiről vagy a belső képzések hatékonyságáról.
- *Szolgáltatási színvonal:* A dokumentumból kiderül, mennyit költöttek könyvtári szolgáltatásokra, de az nem, hogy az olvasók elégedettek-e, milyen a digitális szolgáltatások elérhetősége és sebessége, vagy hogy a gyűjtemény mennyire releváns a kutatói igények szempontjából.
- *Társadalmi hatás:* A számok nem mérik az intézmény kulturális és tudományos életben betöltött szerepét, presztízsét vagy a nemzeti identitás megőrzéséhez való hozzájárulását.

A beszámoló a ténylegesen elköltött pénzt mutatja, nem pedig azt, hogy mennyit kellett volna elkölteni az optimális működéshez.

- *Halasztott karbantartás:* A beszámoló nem tartalmaz adatot arról, hogy az épület felújítására, karbantartására szükséges, de forráshiány miatt el nem végzett munkák becsült értéke mennyi. Egy intézmény évekig, évtizedekig működhet úgy, hogy a legszükségesebb javításokat elvégzi, miközben a háttérben felhalmozódik egy hatalmas, láthatatlan „karbantartási adósság”.
- *Technológiai lemaradás:* Láthatjuk az informatikai beruházások összegét, de azt nem, hogy a meglévő eszközpark mennyire elavult, a szoftverek megfelelnek-e a kiberbiztonsági kihívásoknak, vagy hogy a digitalizálási kapacitás elegendő-e az állományvédelemhez.
- *Szakmai feladatok alulfinanszírozottsága:* A beszámoló nem mutatja ki, ha például egy fontos kutatási programot vagy állománygyarapítási tervet forráshiány miatt kellett törölni vagy csökkentett tartalommal megvalósítani.

A beszámoló egy önmagában álló dokumentum. Nem nyújt kontextust ahhoz, hogy az intézmény teljesítményét más, hasonló szervezetekéhez mérjük.

- *Bérversenycépesesség:* A bérek abszolút összegéből csak mérsékelten megbízható képet lehet alkotni arról, hogy versenycépesek-e más kulturális intézmények, könyvtárak vagy akár a versenyszféra hasonló pozícióihoz képest. Ez pedig kulcskérdés a szakképzett munkaerő megtartása szempontjából.
- *Gazdálkodási hatékonyság:* Nem tudjuk meg, hogy az egy négyzetméterre jutó rezsiköltség magasnak vagy alacsonynak számít-e egy hasonló méretű és korú épülethez képest. Nincsenek fajlagos mutatók (pl. egy látogatóra jutó költség, egy digitalizált oldal önköltsége), amelyek alapján a működés hatékonyságát meg lehetne ítélni.

A kimutatások a múltbeli eseményeket rögzítik, de a jövőbeli, már látható, de pénzügyileg még nem realizálódott kockázatokról keveset árulnak el.

- *A vagyon valós értéke:* A mérlegben szereplő eszközök (pl. az épület) könyv szerinti értéken szerepelnek (bekerülési érték csökkentve az értékcsökkenéssel). Ez az érték jelentősen eltérhet a valós piaci értéktől vagy az újrabe-szerzési költségtől. A gyűjtemény eszmei, kulturális értéke pedig pénzben gyakorlatilag kifejezhetetlen.
- *Jövőbeli kötelezettségek:* A beszámoló a már megkötött szerződésekből eredő kötelezettségeket mutatja, de nem számszerűsíti azokat a jövőbeli, nagy összegű kiadásokat, amelyek a működés fenntartásához elkerülhetetlenek lesznek (pl. egy teljes tetőcsere 10 év múlva, egy fűtési rendszer teljes cseréje).

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy egy költségvetési beszámoló elemzése során mindig a számok mögé kell néznünk. A pénzügyi adatok elengedhetetlenek, de a teljes kép megértéséhez azokat mindig ki kell egészíteni szakmai teljesítménymutatókkal, állapotfelmérési jelentésekkel, stratégiai tervekkel és más intézmények adataival való összehasonlítással. A valódi elemzői munka ott kezdődik, ahol a beszámoló sorai véget érnek.

4. A FORRÁSFELTÁRÁS KORSZERŰ MÓDSZEREI

VASS JOHANNA

4.1. BEVEZETÉS

A fejezet az új nemzetközi katalogizálási szabvány, a *Resource Description and Access (RDA)* születésének körülményeit, fejlődését, jelen állapotát, bevezetésének lehetséges módzatait mutatja be.

Már a tankönyvsorozat több korábbi kötetében is megemlítették a szerzők²⁴², miszerint „a feltárás elméletében, gyakorlatában és informatikai megvalósításában is paradigmaváltás zajlik, számos új szabvány, formátum kidolgozása van folyamatban”²⁴³. Jelen fejezetben átfogóan ismertetjük a szabvány fejlesztésének immár több mint húsz éve tartó fejlődési szakaszait, előzményeit, valamint várható hatását és kapcsolatait a könyvtári gyakorlat mai alapjait képező leírási szabványokkal, adatcsere-formátummal.

A *kihívások a könyvtári katalogizálás gyakorlatában* c. fejezet röviden összefoglalja a fejlesztések előzményeit, kitérve azokra a kihívásokra, amelyek a múlt század utolsó évtizedében elindították a katalogizálás megreformálását. A *korszerű forrásfeltárást megalapozó elméleti modellek* c. fejezetben áttekintjük azoknak az elméleti modelleknek az alakulását, amelyek megalapozták a modern könyvtári katalógus célkitűzéseit és szemléletváltását. A *Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)* megalkotásának kezdetekor, az 1990-es évek elején már mind a Párizsi Alapelvek (1961), mind az azok mentén keletkezett leírási szabványok (*International Standard Bibliographic Description – ISBD*), mind pedig a széles körben használt könyvtári adatcsereszabvány (*Machine Readable Cataloging – MARC*) több évtizedes múltra tekinthettek vissza. A könyvtári tevékenységet meghatározó, említett dokumentumok megjelenése óta eltelt idő alatt

242 NÉMETH Katalin: Könyvtári Szolgáltatások. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató könyvtáralapításhoz. Esettanulmány a Nemzeti Cirkuszművészeti Központ Könyvtáráról. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021. 43–51. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_1 [2023. november 30.]; SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde:

Gyűjteményszervezés. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató Könyvtáralapításhoz 3. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2024. 9–49. p. Forrás: https://doi.org/10.21862/utm_kvta_3 [2025. október 20.]; SZÜTS Etele: A digitalizálás gyakorlata. In: Kiszl Péter (szerk.): Útmutató, 2024. i. m. 50–88. p.

243 NÉMETH Katalin: i. m. 44. p.

az információs környezet – akkor elsősorban a számítógépesítés terjedésével – jelentősen megváltozott, ezzel együtt pedig módosultak a felhasználói igények és szokások is, valamint a fenntartói oldalról is felmerült a könyvtári tevékenységek, köztük a katalogizálás folyamatainak egyszerűsítése iránti elvárás. Az elméleti modellek fejlődésének alakulását az FR-dokumentumok konszolidált változata, az *IFLA Library Reference Model (LRM)* tetőzi be.

A korszerű, napjaink felhasználói igényeinek megfelelő könyvtári katalógusról szólva említést kell tennünk a szemantikus web technológiai, informatikai szabványairól is, miután ezek hatással voltak mind az elméleti modellek, mind az RDA fejlesztésére. Ezen a helyen térünk ki a *névterek*re is, melynek fogalma a magyarországi könyvtárinformatikai szakirodalomban elsősorban az olyan szolgáltatások révén terjedt el, amelyek nevükben is hordozzák, hogy ellenőrzött, autorizált – személyi, testületi, földrajzi – adatok gyűjteményeként az azokhoz való hozzáférésül szolgálnak. Van azonban a fogalomnak egy elsődleges, a programozásban használatos jelentése is, amely az XML-technológia kialakulásának egy pontján, az XML-dokumentumok struktúráját leíró Document Type Definition (DTD) technológiát felváltó XML-sémák megjelenésével együtt jelent meg. Jelesül, a különböző adathalmazokban gyakorta fordul elő, hogy egy-egy adatelem azonos elnevezést kap. A névterek azonos előtagot adnak azoknak az elemeknek, amelyeket saját hatáskörben kezelnek, így keletkezik egy előtagból és egy helyi névből képzett azonosító. Az IFLA 2007-től indította el azokat a projekteket, melyeknek célja, hogy az IFLA által gondozott bibliográfiai modelleket és szabványokat statikus PDF-dokumentumokból dinamikus, webalapú, kapcsolt adatokká alakítsa. Ezt a technológiát fogjuk vizionálni a bemutatott fejlesztések során keletkező könyvtári adatmodelleknél, elemkészleteknél is.

A könyvtári katalógusok és adatok alapvető követelménye, hogy a felhasználókat segítse az információ megtalálásában, kiválasztásában, elérésében. A jelenlegi szabványok alapvetően a leírt fizikai megjelenés (illetve gyakorlatilag a példány) leírását állították a középpontba, így amikor a felhasználó keres egy művet, nagyon sok ismétlődő információval találkozhat az újabb és újabb kiadásokról készült rekordokban, ezért nem mindig könnyű kiválasztani, melyikre van szüksége. Különösen összeadódik ez a hatás a közös katalógusoknál, ahol a duplikátum rekordok gyakran nincsenek összefésülve. Épp ezért a katalógustól ma már elvárható, hogy elkülönítse egy művel kapcsolatban az alapvető bibliográfiai információkat a mű különböző megjelenési formáiról, illetve példányairól informáló adatoktól.

Az RDA ismertetését a fejlesztések kezdetétől a jelenlegi állapotig kísérik nyomon. Bemutatjuk az RDA Toolkitet, amely weboldalon keresztül elérhető a szabvány, valamint a 3R projektet, amelynek során az RDA jelentős megújuláson ment keresztül, illetve szólunk még röviden az RDA megismerésében segítséget

nyújtó alkalmazásról, az *RDA in Many Metadata Formats (RIMMF)* szoftverről, mint amely segít a gyakorlatban tapasztalatot szerezni az RDA elemeinek összefüggéseiről. Végezetül nem lehet említés nélkül hagyni azt a hatást, amelyet az RDA fejlesztése gyakorolt a két nagy korábbi könyvtári rendszerre, a MARC adatcserezabványra, valamint az ISBD-szabványokra.

A feldolgozott téma szerteágazó volta miatt nem tudtunk minden kapcsolódó területre azok jelentőségéhez mérten kitérni. A fentebb említett kihívásokra nem csak az RDA, mint egyetlen válasz született. A Library of Congress által gondozott BIBFRAME keretrendszer szintén az FRBR alapján dolgozott ki egy entitás-kapcsolat modellt, ám a BIBFRAME már az entitások számát tekintve is szakít az FRBR eredeti elképzelésével. A magyarországi könyvtárügyben több neves szakember is foglalkozott a témával²⁴⁴, legutóbb Hubay Miklós Péter írt kiváló doktori disszertációt,²⁴⁵ amelyből átfogóan megismerhetik az érdeklődők a BIBFRAME által nyújtott lehetőségeket.

Az IFLA által gondozott, és időről időre megújított International Cataloguing Principles (ICP) szintén nagy hatással van a nemzetközi könyvtári közösség korszerű célkitűzéseinek meghatározásában. Legutóbb 2016-ban, az akkori nyilatkozat magyar fordítása²⁴⁶ jelentős terminológiai újításokat is eredményezett a hazai könyvtárügyben.

A hazai szakirodalomban az utóbbi években örömdetesén gyakran jelent meg a nemzetközi modellek, szabványok recepciója. Az egyes fejezetek végén az ajánlott irodalmak között igyekszünk valamennyi, a témában releváns cikket felvonultatni. Ugyanakkor – a téma természeténél fogva – vannak olyan jelentős információk, amelyek csak angol nyelvű szakcikkekben található meg, ezek ugyanúgy szerepelnek az ajánlások között.

A kézirat leadását megelőzően jelent meg a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár (MNMKK OSZK) kiadásában egy, az RDA bemutatását szolgáló tananyag. Az idő rövidege miatt érdemben már nem tudtuk bedolgozni a jelen fejezetbe ennek az új szakirodalomnak az eredményeit, de a megfelelő fejezetnél természetesen szerepeltetjük az ajánlott irodalmak között.

244 Például: HORVÁTH Ádám: BIBFRAME. Networkshop, Sárospatak, 2015. március 31. – április 2. Forrás: <http://nii.f.videotorium.hu/hu/recordings/10397/bibframe> [2025. november 30.]

245 HUBAY Miklós Péter: Szemantikusweb-technológiára épülő könyvtári forrásleírás. A BIBFRAME bibliográfiai keretrendszer használatának lehetőségei. Budapest, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2022. [Fokozatszerzés éve: 2023] 268 p. Forrás: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.082> [2025. október 20.]

246 Nyilatkozat a nemzetközi katalogizálási alapelvekről (ICP). 2016. évi kiadás (kisebbségi módosításokkal, 2017) Ford.: Gazdag Tiborné. Budapest, OSZK, 2018. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/icp/icp_2016-hu.pdf [2025. szeptember 30.]

4.2. KIHÍVÁSOK A KÖNYVTÁRI KATALOGIZÁLÁS GYAKORLATÁBAN

Forrásfeltárás alatt jellemzően azt a munkafolyamatot értjük, amelynek során a könyvtári állományt alkotó dokumentumok *formai, illetve tartalmi leíró adatait* meghatározzuk, majd a megfelelő szabványok rendelkezései alapján megalkotjuk a *bibliográfiai leírást*. (A tartalmi feltárás eszköztárába tartozik például az ETO-jelzetek, illetve tárgyszavak használata, de ezzel a kérdéssel jelen fejezet nem foglalkozik.)

A *formai feltárás* magában foglalja mindazoknak a leíró adatoknak a kiválasztását, meghatározását, melyek segítségével egy adott dokumentum azonosítható. A bibliográfiai leírás jellemző adatai: cím és címváltozat(ok)²⁴⁷; alcím(ek); szerző(k); kiadás megjelölése; megjelenési adatok (megjelenés helye[i], kiadó[k], megjelenés éve); fizikai jellemzők (oldalszám, illusztráltság, gerincméret); sorozatba tartozás; terjesztési adatok (mint például az ISBN); a dokumentummal vagy a leíró adatokkal kapcsolatos, szükséges megjegyzések.

Paradox módon a ma is széles körben – mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban – használt könyvtári leírási szabványok a múlt század 70-es éveiben keletkeztek. Ezeket a szabványokat szoktuk az angol elnevezésből – *International Standard Bibliographic Description* – képzett betűszó alapján ISBD-szabványokként emlegetni. Az ISBD-szabványok kidolgozását a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA) Katalógizálási Bizottsága kezdeményezte 1969-ben. A munkálatok megkezdését követően az 1970-es és 1980-as években jelentek meg az egyes dokumentumtípusokra kidolgozott szabványok, elsőként a monografikus művek leírására szolgáló ISBD/M²⁴⁸, mely a legrészletesebben kidolgozott szabályokat tartalmazta, és alapjául szolgált a többi dokumentumtípus leíró szabványának is.²⁴⁹

Az ISBD-szabványok kidolgozásával közel egy időben, részben a bibliográfiai leírás azok által kidolgozott szerkezetét alapul véve kezdődött a *Machine Readable Cataloging* (MARC) könyvtári adatcsere-formátum fejlesztése. „A számítógépeknek a könyvtári feldolgozásban való elterjedése felvetette, hogy egységes

247 Amennyiben a feltárandó dokumentumon több, a dokumentum azonosítására alkalmas cím is megjelenik, megfelelő szabályok alkalmazásával el kell dönteni, hogy ezek közül melyik a *főcím*. A döntést követően az összes többi cím jellegű adat *címváltozat*nak minősül.

248 ISBD (M): International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications. First Standard Edition, 1974. X, 36 p.

249 Miután nemzetközi folyamatokról esik szó, külön nem említjük a szövegben az ISBD nyomán megjelent, a bibliográfiai leírásra, illetve a besorolási adatokra vonatkozó magyar szabványokat, az MSZ 3423, illetve MSZ 3440 szabványcsaládot.

szabályok alapján kell a bibliográfiai rekordokat rögzíteni. [...] A katalogizálási szabályok nemzetközi egységesítésének a hatékony információcsere érdekében az adatcsere-formátumokra is ki kellett terjednie. [...] Az] ISO 2709 sz. szabvány [...] a bibliográfiai rekord tartalmától függetlenül határozta meg a formátum szintaxisát, [...]. Később minden MARC-formátumot erre a szabványra építettek.”²⁵⁰

A fenti folyamatokkal párhuzamosan zajlott az a technológiai forradalom, amely során a kulturális intézményekben a múlt század 80-as éveitől kezdve megjelentek, majd elterjedtek a számítógépek; rövid időn belül pedig a szélesebb nyilvánosság számára is elérhetővé vált az internet. A könyvtárak – és velük együtt a többi közgyűjteményi ágazat intézményei is – rövid idő alatt találták magukat szemben számos kihívással: hagyományos nyilvántartásaikat elektronikus környezetbe, adatbázisokba kellett költöztetniük, majd pedig – jellemzően a 90-es évektől kezdődően – a weben publikálták, és így online is elérhetővé tették katalógusaikat.

Az ISBD-szabványok, a MARC adatcsere-formátum, valamint a számítógépesítés megjelenésével közel egyidőben azonban más folyamatok is zajlottak. Részben a múlt század utolsó évtizedére esik az elektronikus információhordozók megjelenése, melyek a korábbiaktól eltérő formai sajátosságaikkal újfajta megközelítést, illetve további szabályozást igényeltek volna a leírási szabványokban. Ezen túlmenően az elektronikus információhordozók formai jellemzőinek megfelelő feltárására a MARC adatcsereszabvány kódolási lehetőségei – mint ezt az adott fejezetben majd részletesebben kifejtjük – szintúgy elégtelennek bizonyultak.

A digitális kor, az elektronikus dokumentumok, az internet által megteremtett új információs környezet további kihívásokkal is szembesítette a könyvtárakat. Az időben megelőző fejlesztések egy korábbi korszak kívánalmainak feleltek meg, a korszerű megközelítés viszont azt kívánta, hogy a katalógusok adatai ne legyenek különböző adatbázisok keresői mögé rejtve, hanem minden tárgy, kapcsolat, tulajdonság, egyéb információ webkompatibilis, átjárható legyen. Megfogalmazódott az a félelem, hogy a MARC kezd lemaradni a modern internetes szabványok fejlesztései, illetve az azok által lehetővé tett keresési, információelérési technikák mögött. Ha a könyvtári információk is teljes egészében géppel olvashatók lennének, jobban integrálódnának ezáltal az interneten zajló információáramlás vérkeringésébe. Miután az internet az a közeg, ahová a felhasználók mai generációi elsősorban fordulnak információért, a könyvtáraknak is hatékonyan jelen kell lenniük ebben a térben adataikkal, gyűjteményeikkel.

250 RÁCZ Ágnes: A kiadványok bibliográfiai számbavétele; leíró katalogizálás. In: Könyvtárosok kézikönyve 2. Feltárás és visszakeresés. Szerk. Horváth Tibor, Papp István, Budapest, Osiris, 2003. 253. p. Forrás (előfizetéssel): <https://www.szaktars.hu/osiris/view/horvath-tibor-papp-istvan-szerk-konyvtarosok-kezikonyve-2-felturas-es-visszakereses-osiris-kezikonyvek-2001/?pg=4&layout=s&query=MARC> [2026. március 21.]

A fenti folyamatok a korábbi elvek, illetve szabványok felülvizsgálatának igényét és feltételeit is megteremtették. 1990-ben Stockholmban rendezték meg azt az értekezletet – *Seminar on Bibliographic Records* elnevezéssel –, amelyen többek közt elfogadták azt a javaslatot, amely a bibliográfiai rekordok funkcionális követelményeit meghatározó tanulmány elkészítésére vonatkozott.²⁵¹ Az IFLA Katalógizálási Szekciójának, valamint Osztályozási és Indexelési Szekciójának tagjaiból álló munkacsoport 1992 és 1995 között dolgozta ki jelentéstervezetét, melyet az 1996–1997 között lezajló nemzetközi véleményezés, illetve az IFLA bizottságainak jóváhagyása után 1998-ban jelentettek meg *Functional Requirements for Bibliographic Records* címmel, melyre az azóta elterjedt megnevezéssel, a címből képzett betűszóval FRBR-ként szoktunk hivatkozni.

Az FRBR egy elméleti modell, amely azonosítja a bibliográfiai adatbázisokban azokat az *entitás*okat, amelyek a könyvtárhasználókat érdeklik, valamint azokat a *kapcsolattípus*okat, amelyek az entitások között létrejönnek, ezért szoktuk *entitás-kapcsolat* modellként is emlegetni. Az FRBR továbbá középpontba helyezi a *felhasználói igények*, szokások elemzését, mint amelyek megmutatják a bibliográfiai rekordok közötti keresések jellemző céljait.

Ahhoz, hogy megérthessük az FRBR filozófiáját és jelentőségét, illetve viszonyát a korábbi katalógizálási tevékenységhez, a könyvtárak mai szerepét kell megvizsgálnunk az információfeldolgozásban és a közzétételben. A korábbi célok helyett egészen más szempontú megközelítés jellemző az FRBR-re. Míg korábban a cél a dokumentumok pusztá regisztrálása a bibliográfiai teljesség elérése érdekében, napjaink elérendő célja inkább az információ közzététele és megosztása a digitális világban: egy olyan közegben, ahol verseny folyik a közzététel és a megosztás területén a piaci szereplők, amatőr felhasználók és a közgyűjtemények között. Márpedig az információ legfőbb hordozói, vagyis a legtágabb értelemben vett dokumentumvagyon természetes birtokosai a közgyűjtemények, amelyek nem engedhetik meg maguknak saját területükön a lemaradást. Az elméleti modell megalkotásának egy további célkitűzése, hogy a korábbi adatok új szemléletű elrendezése, csoportosítása tegye átláthatóbbá a katalógusokban való tájékozódást, megkönnyítve ezzel a felhasználói célok hatékonyabb elérését.

251 A történeti összefoglalót lásd: IFLA Bibliográfiai Tétel Funkcionális Követelményei Munkacsoportja: A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: zárójelentés. Ford. Berke Barnabásné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006. 9–10. p.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Említsen meg legalább három kiváltó okot, amelyek a meglévő könyvtári szabványok és technológiák változásához vezettek!
2. Miért nem „láthatók” a weben a könyvtári katalógusok adatai?
3. Melyik volt az a dokumentum, amely az 1990-es évek végén a könyvtári területen elindította a változásokat?

Ajánlott irodalom

Nyilatkozat a nemzetközi katalogizálási alapelvekről (ICP). 2016. évi kiadás (kisebbségi módosításokkal, 2017) Ford. Gazdag Tiborné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2018. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/icp/icp_2016-hu.pdf [2025. szeptember 30.]

4.3. A KORSZERŰ FORRÁSFELTÁRÁST MEGALAPOZÓ ELEMELI MODELLEK

4.3.1. Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)

Az 1998-ban publikált *Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)* elnevezésű modell²⁵² korszerű megközelítését kívánta adni a könyvtári tevékenység során létrejövő adatoknak, illetve az adatok közötti összefüggéseknek. Az FRBR filozófiája az entitások gondolatára és a köztük lévő kapcsolatrendszerre épül.

A modell az általa azonosított, összesen tíz entitást három nagyobb csoportba sorolja:

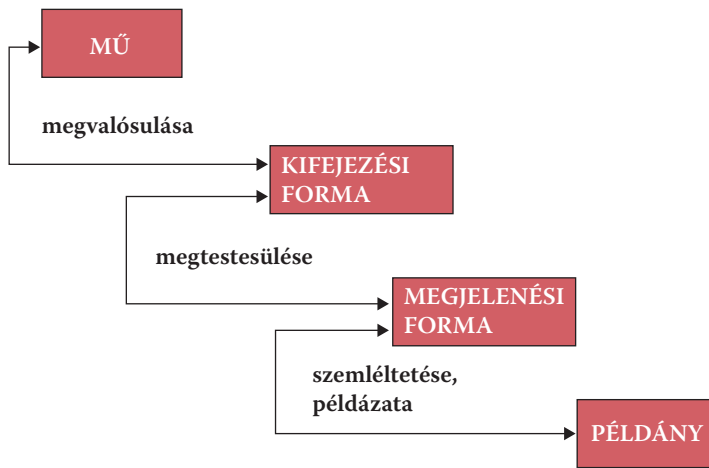
- Az entitások 1. csoportja: mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány.
- Az entitások 2. csoportja: személy, testület.
- Az entitások 3. csoportja: fogalom, tárgy, esemény, hely.

252 IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records: Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report. München, Saur, 1998. Forrás: <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/1834f7f3-837c-40cf-964f-4ff39d6003a3/content> [2025. szeptember 30.] Magyar fordítása: IFLA Bibliográfiai Tétel Funkcionális Követelményei Munkacsoportja: A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: zárójelentés. Ford. Berke Barnabásné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006. Forrás: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr/frbr-hu.pdf> [2025. szeptember 30.]

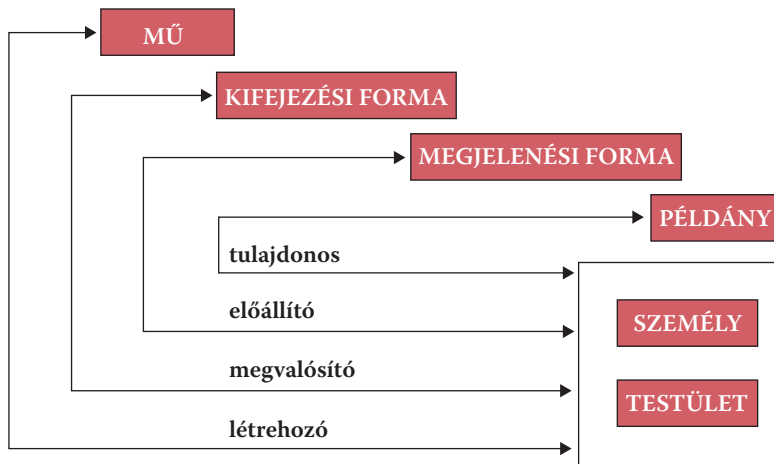
Az 1. csoportba tartozó entitások képviselik „a szellemi vagy művészi törekvés eredményeként létrejött produktumokat”, melyeknek négy szintjét különböztethetjük meg. A *mű* egy önálló szellemi vagy művészeti alkotás; a *kifejezési forma* a mű egy intellektuális vagy művészi kifejeződési formája, ideértve a fordításokat, átdolgozásokat, adaptációkat stb.; a *megjelenési forma* egy bizonyos fizikai megtestesülése az adott mű adott kifejezési formájának, ideértve az eltérő kiadásokat; a *példány* pedig a megjelenési forma egy adott példája, amelyet birtokolhat egy-egy tulajdonos vagy intézmény. (4.1. ábra)

Az első csoport entitásai között a következő kapcsolatok jöhetnek létre: „megvalósulása”, „megtestesülése”, „szemléltetése”. „Meg kell jegyezni, hogy ezek a kapcsolatok logikailag folyamatos láncként működnek. Vagyis, hogy a kapcsolat a műtől a kifejezési formához átvezet a kifejezési formától a megjelenési formához való kapcsolathoz, és azután mindkét kapcsolat átvezet a megjelenési formától a példányhoz való kapcsolathoz. Így, ha a kifejezési forma és az azt megtestesítő megjelenési forma között kapcsolatot hozunk létre, a megjelenési forma logikusan kapcsolódik a műhöz, amely a kifejezési formában valósul meg, mivel a kifejezési formát összekapcsoltuk azzal a művel, amit az megvalósít.”²⁵³

253 A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: i. m. 64. p.

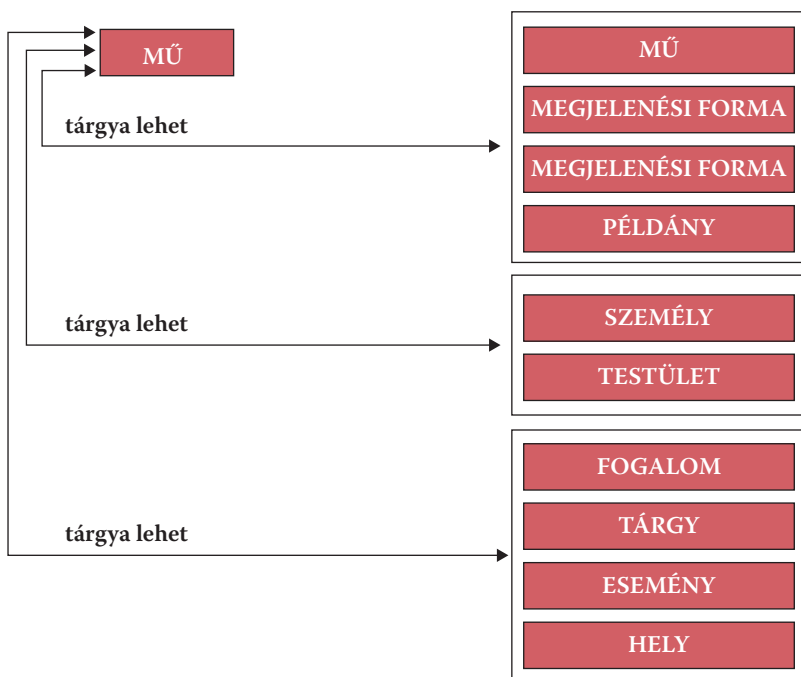
4.1. ábra: FRBR: az entitások 1. csoportja, valamint a köztük megvalósuló elsődleges kapcsolatok²⁵⁴

4.2. ábra: FRBR: az entitások 2. csoportja, és a köztük megvalósuló felelősségi kapcsolatok²⁵⁵

254 Az ábrát a szerző készítette A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: i. m. 21. p. alapján.

255 Az ábrát a szerző készítette A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: i.m. 22. p. alapján.

4.3. ábra: FRBR: az entitások harmadik csoportjában megvalósuló kapcsolatok²⁵⁶

Megjegyzendő, hogy korábban a katalogizálók csak a könyvtár állományába kerülő konkrét dokumentumokat – vagyis a *megjelenési formákat* – írták le, figyelmen kívül hagyva a *mű* és a *kifejezési forma* szintjét, valamint a köztük lévő összefüggéseket. Valójában már a korai elméletek az 50-es években, illetve az 1961-es Párizsi Alapelvek is számolnak a mű szellemi szintjének és a materiális kifejeződésének a kettősségével, noha a szabályozásban végül is jó ideig nem oldották meg a kérdést.

A 2. csoportba sorolhatók azok az entitások – tehát *személyek* és *testületek* –, akik vagy amelyek az első csoportba sorolt alkotások szellemi vagy művészi tartalmáért, fizikai megvalósításáért, terjesztéséért vagy megőrzéséért felelnek. (4.2. ábra)

A második csoport entitásai között „létrehozó”, „megvalósító”, „előállító”, „tulajdonos” kapcsolatok találhatók.

256 Az ábrát a szerző készítette A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: i. m. 23. p. alapján.

A 3. csoportba pedig azoknak az entitásoknak – tehát *fogalom, tárgy, esemény, hely* – a további halmazát soroljuk, amelyek az első csoportba tartozó alkotások tárgyául szolgálhatnak. A „tárgya lehet” kapcsolattal pedig mind a három csoportba tartozó entítások kapcsolódhatnak egy műhöz. (4.3. ábra)

Ezen túl a modellben meghatározott kapcsolatok között vannak „egész és rész” típusú kapcsolatok, melyek megvalósulhatnak mind „mű”–„mű”, mind „kifejezési forma”–„kifejezési forma”, mind „megjelenési forma”–„megjelenési forma”, mind „példány”–„példány” között; valamint az első csoport különböző entításai között is. (4.1. táblázat)

4.1. táblázat

FRBR: mű és mű közötti kapcsolatok²⁵⁷

Kapcsolattípus	Hivatkozási mű	Önálló mű
<p>folytatás van folytatása → ← valaminek a folytatása</p>	<p>utóbb</p>	<p>utóbbi mű következő mű</p>
<p>melléklet van melléklete → → valaminek a melléklete</p>	<p>mutató szómutató oktatói útmutató magyarázat melléklet függelék</p>	<p>melléklet függelék</p>
<p>kísérő van kísérő anyaga → → valaminek a kísérő anyaga</p>	<p>kadencia librettó koreográfia befejezetlen mű befejezése</p>	<p>kísérőzene szöveg megzenésítése függelék</p>
<p>összefoglalás van összefoglalása → → valaminek az összefoglalása</p>		<p>kivonat összefoglalás</p>
<p>átdolgozás van átdolgozása → → valaminek az átdolgozása</p>		<p>átdolgozás parafrázis szabad fordítás variáció (zenei) hangszerelés (zenei) fantázia (zenei)</p>

257 A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: i. m. 68–69. p.

Kapcsolattípus	Hivatkozási mű	Önálló mű
átültetés van átültetése → → valaminek az átültetése		színpadra alkalmazás megregényesítés verses forma megfilmesítés
utánzás van utánzata → → valaminek az utánzata		paródia utánzat átköltés, parodisztikus átírás

Az FRBR továbbá azonosítja az egyes entitások ismérveit (attribútumait). Ezek a jellemzők foglalják magukban mindazokat az információkat (bibliográfiai adatokat), amelyeket a napi katalogizálási, bibliográfia készítési gyakorlat során rendszeresen rögzítünk a leírt dokumentummal kapcsolatban. Ilyenek például – a különböző dokumentumtípusokra jellemző adattípusokból válogatva – a következő adatok: cím; keletkezési idő; típus; műfaj; számozási adatok, méretarány (térképé); kotta típusa stb.

Az egyes attribútumokat az FRBR aszerint csoportosítva sorolja fel, hogy a művészi alkotás mely szintjéhez – mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány – rendelhető hozzá, illetve mely szint azonosítását segítik elő.

A *mű* – *kifejezési forma* – *megjelenési forma* – *példány* szintjeit azonosító FRBR-modell azonban még nem tartalmazott konkrét, a mindennapi gyakorlatban alkalmazható leírási utasításokat; valamint éppígy hiányzott az újfajta katalogizálási elvek informatikai, strukturális szintű modellje is. A modell megjelenését követően, a 2000-es évek első évtizedében történtek kísérletek a katalógusok átalakítására, de ez mindössze azt jelentette, hogy „FRBR-szerű” szabályok és struktúrák születtek. Az *OLIB*, a *Millennium 2005*, az *Ex Libris’ Primo Discovery Tool* vagy a *Virtua* önállóan kerestek megoldásokat az FRBR-modellnek – a könyvtári katalógusok meglévő szerkezetére és adattartalmára alapozva – a keresési találatokban való megjelenítésére.²⁵⁸ Ezt a mintegy évtizedes folyamatot nevezzük a katalógusok „*eferberizálásának*” (FRBRization). Az FRBR gyakorlatba ültetésekor azonban szinte minden esetben felmerültek olyan kérdések, amelyek vagy a modell túl általános voltára, vagy a katalógusok meglévő elemkészletének elégtelenségére hívták fel a figyelmet. Az egyik nehézség, amivel szembe kellett nézni, az abban állt, hogy az FRBR nyilvánvalóan nem kompatibilis a jelenlegi

258 DICKEY, Timothy J.: FRBRization of a Library Catalog: Better Collocation of Records, Leading to Enhanced Search, Retrieval, and Display. = Information Technologies and Libraries, March 2008. 23–32. p. Forrás: <https://doi.org/10.6017/ital.v27i1.3260> [2025. szeptember 30.]

MARC-rekordszerkezettel. Mindezek a kísérletek magukkal hozták a meglévő rekordok adatkészletének elemzését, illetve meghozták azt a felismerést, hogy a meglévő MARC-szerkezet nem elégséges az FRBR-ben kifejezett kapcsolati lehetőségeknek a MARC bibliográfiai rekordban való kifejezésére, illetve azok informatikai műveletekkel történő megjelenítésére.

Az FRBR, noha azóta már elkészült a modell átdolgozása, hatásában az 1961-es Párizsi Alapelvek vagy az ISBD jelentőségéhez mérhető. Megjelenését követően kiinduló pontjául szolgált az elkövetkező húsz év könyvtári fejlesztéseinek. Még ma is arról beszélünk, hogy a katalógusokat „eferberizáljuk”, noha sok esetben már nem az eredeti modellt követjük, hanem a módosult, kibővült dokumentumokat. Érdekesség ugyanakkor, hogy az FRBR-t követő modellek, a szemantikus webes elemkészletek rögzítése közben felmerült szempontok, valamint maga az RDA is visszahatottak az eredeti modellre, amely számos módosuláson ment keresztül.

Az FRBR egy új módját teremtette meg a bibliográfiai leírásról való gondolkodásnak, mert az egyes művek – a könyvtári állományba kerülő – manifesztálódásainak leírásáról áthelyezi a hangsúlyt a művek, mint szellemi alkotások és azok megnyilvánulásainak, illetve egymáshoz való kapcsolatának tisztázására. Az FRBR – jóllehet az összes lehetséges és előnye a gyakorlatba soha nem került átültetésre – modellként szolgált a többszintű és többfunkciós rekordok létrehozására, és felvázolta a jövőbeli katalógusok vízióját.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Hogyan épül fel az FRBR?
2. Milyen entitáscsoportokat definiál az FRBR?
3. Milyen szintekre tagolódik az entitások első csoportja, illetve mely alosztályok alkotják az entitások második és harmadik csoportját?
4. Említsen legalább három példát az entitások első csoportján belül megvalósuló kapcsolatokra!
5. Említsen legalább három példát az entitások második csoportján belül megvalósuló kapcsolatokra!
6. Említsen legalább három példát az entitások első és második csoportja között megvalósuló kapcsolatokra!
7. Milyen kapcsolat valósulhat meg az entitások első, második, valamint harmadik csoportja között?
8. Hogyan foglalhatnánk össze az FRBR hatását?

Ajánlott irodalom

DICKEY, Timothy J.: FRBRization of a Library Catalog: Better Collocation of Records, Leading to Enhanced Search, Retrieval, and Display. = Information Technologies and Libraries, March 2008. 23–32. p. Forrás: <https://ital.corejournals.org/index.php/ital/article/view/3260> [2025. szeptember 30.]

IFLA Bibliográfiai Tételek Funkcionális Követelményei Munkacsoportja: A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: zárójelentés. Ford. Berke Barnabásné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006. Forrás: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr/frbr-hu.pdf> [2025. szeptember 30.]

IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records: Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report. München, Saur, 1998. Forrás: <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/1834f7f3-837c-40cf-964f-4ff39d6003a3/content> [2025. szeptember 30.]

4.3.2. Az FRBR-t követő további elméleti modellek (FR-dokumentumok)

Az FRBR-modell 1998-as közzététele óta „a funkcionális követelmények” elméleti modelljeinek családja kibővült, és a bibliográfiai univerzum speciális nézőpontjaihoz igazodva három önálló modellt foglal magában. A *bibliográfiai adatokra* vonatkozó FRBR-modellen kívül a funkcionális követelmények elméleti modelljeinek családjához csatlakozott az *authority adatok* funkcionális követelményeit leíró *Functional Requirements for Authority Data (FRAD)*²⁵⁹ és a *tárgyi authority adatok* funkcionális követelményeivel foglalkozó *Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD)*²⁶⁰.

259 Functional Requirements for Authority Data. A Conceptual Model. IFLA Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Final Report December 2008 [...] corrected [...] 2013. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frad/frad_2013.pdf [2025. szeptember 30.]

260 Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD). A Conceptual Model. IFLA Working Group on the Functional Requirements for Subject Authority Records (FRSAR) June 2010. Forrás: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/classification-and-indexing/functional-requirements-for-subject-authority-data/frsad-final-report.pdf> [2025. szeptember 30.]

A legelső modellt követő másik két dokumentummal kiegészülve született meg az „FRBR-család”, vagy ahogy szintén terjedőben van, a „FRamily”. Így az FRBR-ben definiált mind a három entitáscsoportnak megszületett az elméleti modellje. Noha az FR család további két modellje, a FRAD és a FRSAD az FRBR által meghatározott entitáscsoportok közül a második, illetve harmadik csoport kifejtése, az egyes dokumentumok valójában ugyanúgy felsorolják az FRBR által definiált valamennyi entitást, már csak azért is, hogy a köztük létrejövő lehetséges kapcsolatokat ábrázolni tudják.

A FRAD kiegészítette az FRBR entitásait a „család” entitással. A modellben szerepel öt olyan entitás, amely az FRBR-ben nem jelent meg²⁶¹: [Nevék] (Names), [Azonosítók] (Identifiers), [Ellenőrzött hozzáférési pont] (Controlled access points), [Szabályok] (Rules), [Ügynökség] (Agency). A FRAD továbbá önálló entitásként szerepelteti a [Név] (Name) fogalmat, mint olyat, amely minden leírt entitásnak a *nevét, címét* [értsd: művészi alkotás címét] magában foglalhatja. Az FRBR eredeti instrukciói alapján ezeket az információkat még mint az egyes bibliográfiai entítások *attribútumait* kellett leírni.

Továbbá a FRAD nemcsak az entításokat bővíti az FRBR-hez képest, hanem azok jellemző adatait (attribútumait) is. (Az FRBR-modellben nem szerepeltetett attribútumokat a FRAD modellben egy * jelöli.) A későbbi modellek azonban nem veszik át az alkalmazott szabályokra, bibliográfiai ügynökségre, ellenőrzött hozzáférési pontra vonatkozó entításokat és attribútumokat. (4.2. táblázat)

261 A FRAD, illetve a FRSAD egyelőre hivatalos fordításban nem érhető el magyar nyelven. Az ezekből a dokumentumokból említett kifejezéseket igyekeztünk a magyar nyelvű szabványirodalom ismert terminológiájához lehetőség szerint leginkább illeszkedő magyar nyelvi megfelelőekkel visszaadni, kerek zárójelben megadva az eredeti angol kifejezéseket is. A meghatározásoknál a szövegkörnyezetbe illeszkedően, szintén szögletes zárójelben, egy magyar nyelvű tartalmi megfeleltetést adtunk meg, kerek zárójelben az angol szövegkörnyezetet is idézve.

4.2. táblázat

FRAD: a Person entitás attribútumai²⁶² (részlet)

Attributes of a Person	
Dates associated with the person	A date or dates associated with the person. [FRBR]
	Includes year or year/month/day of birth, death, etc.
	Includes year, period, or century of activity.
Title of person	Rank, office, nobility, honour, etc., associated with the person. [FRBR]
	Includes titles of rank or office (e.g., Major, Premier, Governor General).
	Includes titles of royalty and nobility, ecclesiastical titles, courtesy titles and titles of honour (e.g., Queen, Duke, Pope, Sir, Dame).
	Includes secular or religious information elements (e.g., Mrs., Swami, Professor).
Gender*	A gender by which the person is identified (e.g., male, female, unknown, other).
Place of birth*	The town, city, province, state, and/or country in which the person was born.
Place of death*	The town, city, province, state, and/or country in which the person died.
Country*	A country with which the person is identified.
Place of residence*	A country, state/province, city, etc., in which the person resides or has resided.
Affiliation*	A group with which the person is affiliated or has been affiliated through employment, membership, cultural identity, etc.
[stb.]	[stb.]

262 Functional Requirements for Authority Data: i. m. 17–18. p.

A FRSAD a tárgyalt fogalmi elemeket a „mű tárgya”, „róla szól” kontextusban tárgyalja, és eleve igyekszik kizárni a műre jellemző olyan kategóriákat, mint dokumentumtípus, műfaj stb. – ezeket a bevezetőben a [milyenség] (isness) kategóriával illetik.²⁶³ Ezzel állítja szembe a modellt a [tárgya van] (has a subject) típusú kapcsolattal leírható viszonyokat. A [róla szóló] (ofness) viszony magyarázata a dokumentum szerint például a [valamely mű tartalmának a leírása] (interpretation of the meanings of works).

A FRSAD két entitást definiál: *thema* és *nomen*. A latin kifejezések választását az indokolja, hogy nincs előtörténete a használatuknak, tehát nem tapad hozzájuk olyan előzetes jelentés, amely lehatárolná, vagy valamely irányban befolyásolná az értelmezést, viszont kellőképpen „nemzetközi” kifejezések ahhoz, hogy a legtöbb nyelven fordítás nélkül is megállják a helyüket. Végül pedig eredményesen elhatárolják az itt tárgyalt fogalmakat a más helyütt előforduló [név] (name – FRAD), illetve [tárgy] (subject – FRBR) elemektől.

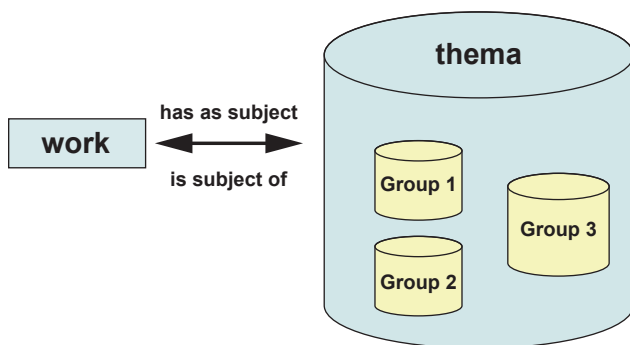

4.4. ábra: A *thema* és a *nomen* kapcsolati modellje²⁶⁴

A *nomen* entitás pedig egy olyan karaktersorozat, amely valamely *thema* jelölésére szolgál, és amely lehet akár megnevezés, de valamely szimbólum vagy hang, hangsor stb. is. (4.4. ábra) A *thema* magában foglalja az FRBR harmadik entitáscsoportjának mind a négy – [fogalom] (concept), [tárgy] (object), [esemény] (event), [hely] (place) – elemét, ezen túl pedig az FRBR első és második entitáscsoportjának valamennyi elemét is – kiegészítve a második csoportot a FRAD-modell által beemelt [család] (family) entitással –, mint amelyek szintén szolgálhatnak bármely mű tárgyául. (4.5. ábra) Egy „témának” nagyon sok mű lehet a kifejeződése, mint ahogy egyetlen műnek is egynél több *thema* lehet a tárgya. A *nomen* entitás alá tartozó megnevezéseknek pedig az egyes nyelvekben természetesen lehetnek eltérő nyelvi változatai. Az FRBR harmadik entitáscsoportját kifejtő FRSAD-modellnek majd a Library Reference Model tárgyalásakor lesz jelentősége.

263 Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD): i. m. 10. p.

264 Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD): i. m. 18. p.

4.5. ábra: Entitások kapcsolata a FRSAD-modellben²⁶⁵

Ezen a ponton feltétlenül szót kell ejteni egy olyan könyvtári modellről, amely szintén az IFLA közreadásában készült, és első változata éppen 2009-ben, tehát a FRAD és a FRSAD megjelenése közötti időszakban jelent meg.²⁶⁶ Az FRBRoo kiindulópontjául a nemzetközi múzeumi szervezet dokumentációs bizottsága – International Council of Museums, Comité international pour la documentation (ICOM CIDOC) – által kidolgozott fogalmi modell – *Conceptual Reference Model (CRM, együtt CIDOC-CRM)* – szolgált. A múzeumi terület adatainak nyilvántartására kidolgozott modell, mely később alapja lett a múzeumi nyilvántartó rendszerek által egyre inkább használt, nemzetközi adatsere-formátumnak, a *Lightweight Information Describing Objects (LIDO)*-nak is, a könyvtári területen is érdeklődést váltott ki. Az IFLA keretein belül 2003-ban alakult meg a Working Group on FRBR/CRM Dialogue, amely kidolgozta a korábbi FRBR-modell „objektum orientált” – innen a két „o” az elnevezésben – változatát. Mint említettük, 2009-ben jelent meg az első, 2013-ban pedig a második változat. (A végleges, 2.4 verziójú szöveg befejezésének dátuma 2015., megjelenése 2016., mely szintén elérhető az IFLA honlapjáról.)²⁶⁷

265 Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD): i. m. 17. p.

266 BOEUF, Patrick Le: A Basic Introduction to FRBRoo and PRESSoo. IFLA WLIC, 2015, Fokváros. Forrás: <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/18725bbf-9ae3-40c0-b6ce-dbedf4aa2a19/content> [2025. szeptember 30.]

267 Definition of FRBRoo: A Conceptual Model for Bibliographic Information in Object-Oriented Formalism. Prepared by Working Group on FRBR/CRM Dialogue. Edited by Chrissy Bekiari, Martin Doerr, Patrick Le Bœuf, Pat Riva. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/FRBRoo/frbroo_v_2.4.pdf [2025. szeptember 30.]

Noha a CIDOC-CRM mellett az FRBR is kiindulási alapul szolgált az FRBRoo számára, ebben a modellben a kidolgozók nagyon sok, az FRBR-hez kapcsolódó hagyománnyal szakítottak. Az FRBRoo lecserélt néhány olyan, addig alapvetőnek számító fogalmat, mint például az *entitás*, az *attribútum* vagy a *kapcsolat*, és ezek helyett bevezette az *osztály* (class) és a *tulajdonság* (property) használatát. A legfelső kategória, az *osztály* alá beágyazódó elemek neve *példa*, *megvalósulás* (instance). Míg az egyes entitások azonosítására használt elemeket – pl. Manifest stb. – az FRBR csak egy-egy „természetes nyelvi” fogalommal nevezte meg, addig az FRBRoo az azonosításra egy fogalom és egy elvont azonosító kombinációját alkalmazta, úgy tűnik, a regisztrált könyvtári elemkészletek között elsőként. A fentebbi változás egyúttal azt is jelenti, hogy a struktúra kétszintűvé vált, csak az *osztály* és a *tulajdonság, érték* vannak megkülönböztetve. Lényeges, hogy minden dolog, amit be akarunk sorolni egy osztályba, kell, hogy rendelkezzen legalább egy olyan értékkel, amelynek alapján össze lehet kötni egy másik dologgal vagy másik osztállyal. Másfelől, csak az lehet *tulajdonság, érték*, amit egyetlen karaktersorral ki lehet fejezni, és nincsenek altulajdonságai vagy saját kapcsolatai, mert különben önálló osztályként kell definiálni. Ebből adódóan, az FR-család dokumentumaiban szereplő sok korábbi tulajdonság önálló osztályként lett definiálva. Legjobb példa erre a dátum, ami korábban attribútumként több entitáshoz is hozzá volt rendelve, de a részletesebb vizsgálat megmutatta, hogy „a mű dátuma” elem értéke többféle lehet. A kézirat előállításától a nyomtatáson keresztül a kiadás-megjelenés dátumáig több különböző dátumot rögzíthetünk, nem beszélve a különböző naptárrendszerekben leírt, egyazon időponthoz kötődő, különböző dátumokról. A legtöbb *tulajdonság, érték* oda-vissza olvasható, és ezt a fordított irányt az FRBRoo-ban az elemneveknél egy „i” betű – inverted – jelöli, mely az azonosító után áll:

- › ‘R17 created’ R17i was created by’

Minden „class” beágyazódik egy másik osztályba (superclass), és minden property egy másik elem részeként van definiálva. Az „inheritance” egy olyan elv, amely teljesen hiányzik az FR-család dokumentumaiból, ez az „öröklés”, amelynek révén az alosztályba sorolt dolog, fogalom felveszi a felettes osztály összes tulajdonságát, és egyúttal annak részévé is válik. Az FRBRoo megoldásai az FR-dokumentum-család konszolidált változatában, a *Library Reference Model* c. dokumentumban is visszaköszönnék.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Melyik az a dokumentum, amely az FRBR-entitások második csoportját (=közreműködői authority adatok) fejt ki részletesebben?
2. Melyik az a dokumentum, amely az FRBR-entitások harmadik csoportját (=tárgyi authority adatok) fejt ki részletesebben?
3. Említsen legalább három példát, hogyan bővíti az entitások körét a FRAD-modell!
4. Említsen legalább két olyan ismérvet, amely csak a FRAD-modellben szerepel!
5. Mivel indokolható a FRSAD dokumentumban az entitások elnevezésének megválasztása?
6. Hogyan változik meg az entitásokkal és ismérvekkel kapcsolatos terminológia az FRBROO dokumentumban?

Ajánlott irodalom

BOEUF, Patrick Le: A Basic Introduction to FRBROO and PRESSOO. IFLA WLIC, 2015, Fokváros. Forrás: <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/18725bbf-9ae3-40c0-b6ce-dbedf4aa2a19/content> [2025. szeptember 30.]

Definition of FRBROO: A Conceptual Model for Bibliographic Information in Object-Oriented Formalism. Prepared by Working Group on FRBR/CRM Dialogue. Edited by Chryssoula Bekiari, Martin Doerr, Patrick Le Bœuf, Pat Riva. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/FRBROO/frbroo_v_2.4.pdf [2025. szeptember 30.]

Functional Requirements for Authority Data. A Conceptual Model. IFLA Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Final Report December 2008 [...] corrected [...] 2013. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frad/frad_2013.pdf [2025. szeptember 30.]

Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD). A Conceptual Model. IFLA Working Group on the Functional Requirements for Subject Authority Records (FRSAR) June 2010. Forrás: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/classification-and-indexing/functional-requirements-for-subject-authority-data/frsad-final-report.pdf> [2025. szeptember 30.]

VASS Johanna: Az RDA kapcsolata a nemzetközi könyvtári modellekkel és elemkészletekkel I. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 4. sz. 2017. 168–188. p. Forrás: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/35918/21633> [2025. szeptember 30.]

VASS Johanna: Az RDA kapcsolata a nemzetközi modellekkel és elemkészletekkel II. Az RDA szótárai - tovább az FRBRoo modell felé. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 10. sz. 2017. 477–495. p. Forrás: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/34509/20221> [2025. szeptember 30.]

4.3.3. Library Reference Model (LRM)

Bár mindhárom funkcionális követelményeket leíró dokumentum az entitás-kapcsolat modell keretein belül készült, szemléletükben, és az egyes kérdésekre adott válaszukban eltérések mutatkoztak, együttes alkalmazásuk pedig problémákat vetett fel. Már 2010-ben létrejött egy FRBR Felülvizsgálati Munkacsoport, mert világossá vált, hogy az addig megjelent modelleket egy egységes, összefüggő rendszerré kell alakítani a sikeres alkalmazás érdekében. Végül 2017-ben – kisebb módosítások sora után – megjelent az FRBR és a többi FR-modell konszolidált változata, az *IFLA Library Reference Model (LRM)*²⁶⁸, melynek magyar nyelvű fordítása *IFLA könyvtári referenciamodell* címen már a következő évtől, 2018-tól elérhetővé vált.²⁶⁹

A Library Reference Model a korábbi FR-modellek megközelítésbeli, illetve terminológiai egyenetlenségeit volt hivatott egységes szemléletmóddal koherens szerkezetbe rendezni. Ugyanakkor a megszületett modell elvontabb, még absztraktabb síkra helyezi a bibliográfiai adatokat, és a köztük létrehozható kapcsolatokat.²⁷⁰

A modellt igyekeztek úgy megtervezni, hogy a részletes leírási alkalmazást helyi katalogizálási szabályzatok dolgozhassák ki, az LRM viszont legyen kellően

268 RIVA, Pat – BOEUF, Patrick Le – ŽUMER, Maja: IFLA Library Reference Model. A conceptual model for bibliographic information. Consolidation Editorial Group of the IFLA FRBR Review Group. August 2017. FORRÁS: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017.pdf> [2025. szeptember 30.]

269 RIVA, Pat – BOEUF, Patrick Le – ŽUMER, Maja: IFLA könyvtári referenciamodell. A bibliográfiai információk elméleti modellje. Ford. Gazdag Tiborné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2018. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712-hu.pdf [2025. szeptember 30.]

270 DUDÁS Anikó: Az FRBR új, szisztematizált változata: Az IFLA Könyvtári referenciamodell (IFLA-Library Reference Model – LRM). = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2017, 7. sz., p. 3–14. Forrás: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00292/pdf/EPA01367_3K_2017_07_003-014.pdf [2025. szeptember 30.]

rugalmas és megengedő ezeknek a szabályoknak a befogadásában. Ugyanez igaz nemcsak a helyi szabályzatok, de a majdan megvalósuló informatikai implementációk tekintetében is, vagyis amennyiben a helyi gyűjtemény sajátosságai nem indokolják, nem kell minden entitást, tulajdonságot, kapcsolatot definiálni egy alkalmazásban. (Az LRM példája: „Egy kompatibilis megvalósítás egy entitást elhagyhat a referencia modellben tárgyaltak közül. Például a példányentitás szükségtelen lehet egy nemzeti bibliográfiában, amely nem tartalmaz példányszintű információt. Ez esetben a példányentitás számára meghatározott ismérvek és a példányentitással összefüggő kapcsolatok egyike sem kerül bevezetésre. Hasonlóképpen, ha csupán azért szerepel egy bizonyos mű egy adott katalógusban, mert a katalógust létrehozó könyvtár állományában tanulmányok találhatók meg adott műről, de a műnek egyetlen kiadása sincs meg, akkor a mű entitás ezen előfordulásához nincs szükség a mű és a példányközötti szerkezeti kapcsolatok létrehozására.”)²⁷¹

Az LRM megtartja az entitás-kapcsolat keretrendszert, de az attribútumok helyett – amelyek lényegében a hagyományos bibliográfia leírás által használt leíró adatelemeknek feleltek meg – az entítások közötti kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt. Ezzel a megoldással a dokumentumok adatainak feltárása, illetve ki-fejezése jobban illeszkedik az internetes kommunikáció adatszabványaihoz, mindenekelőtt a *Resource Description Framework (RDF)* szerkezetéhez.

A szemantikus web szabványainak hatása

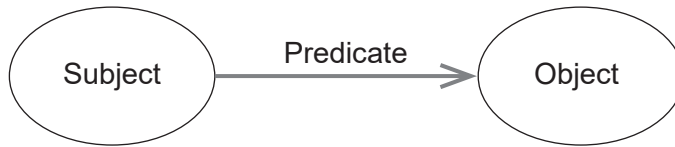
A továbbiak megértéséhez szólnunk kell röviden a szemantikus web szabványairól is, mert az LRM-ben definiált elemkészlet felépítése már ezeknek a szabályoknak a figyelembevételére épült fel. A W3C szintaktikai ajánlásainak alkalmazása e tekintetben alapvető fontosságú, legalább abban a mértékben, amennyire a weben megjelenő könyvtári forrásokat alkalmassá tehetik a remélt szemantikai műveletekre.²⁷²

Az *Resource Description Framework (RDF)*²⁷³ szintaktikája az adatok felépítését háromtagú állításokban, ún. tripletekben határozza meg: „A” objektumhoz tartozik egy „B” tulajdonság vagy jellemző, és ennek a tulajdonságnak „C” értéke van. Más megfogalmazással az RDF triplet egy „alany-állítmány-tárgy” szerkezetű egyszerű mondat. (4.6. ábra)

271 IFLA könyvtári referenciamodell, 9. p.

272 GRADMANN, Stefan: fdfs:frbr – towards an implementation model for library catalogs using semantic web technology. = *Cataloging and Classification Quarterly*, Vol. 39. Nr. 3/4, 2005. 63–75. p.

273 *Resource Description Framework (RDF)*. Forrás: <https://www.w3.org/RDF/> [2025. szeptember 30.]

4.6. ábra: The basic semantic triple model.²⁷⁴

*Universal Resource Identifier (URI), Internationalized Resource Identifier (IRI).*²⁷⁵ Ezen elemek mindegyike, tehát a tripletek tagjai, kifejezhetők egy-egy URI, vagy újabban IRI azonosítóval, amely betűkből, számokból és írásjelekből állhat. Az URI esetében bizonyos írásjelek tiltva vannak, míg az IRI az Unicode szabványra építve tudja kezelni a speciális, úgy mint például a japán, koreai, cirill karaktereket is. Mivel az RDF egy generikus szerkezet, amely mára már nagyon sok eszköztár alapjául szolgál – például a *Dublin Core (DC)*, *Friend of a Friend (FOAF) Ontology* –, bármely állítás könnyen kifejezhető általa. Az URI hasonlít az URL-re, de nem feltétlenül ugyanúgy működik. (Bizonyos esetekben egy normál böngészőbe beírva is megkapjuk ugyan azt az eredményt, mint egy URL-t használva, viszont egy szemantikus böngészőbe beírva inkább egy RDF-állítást kapunk, mint egy ember által olvasható weboldalt.)

Linked (Open) Data: internetprotokoll, a szemantikus web alapja, hogy adatkészletek között olyan kapcsolatokat hozunk létre, amely nemcsak az emberek, hanem a gépek számára is értelmezhető. a géppel olvasható, egymással összefüggő adatok interneten történő megosztására vonatkozó elvek és módszerek. A kapcsolt adatok alkalmazásának módjait Tim Berners Lee fektette le.²⁷⁶

274 Forrás: By CmplstofB - Own work, WTFPL, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=82141957> [2025. szeptember 30.]

275 [Universal Resource Identifier (URI)] Forrás: <https://www.w3.org/Addressing/URL/uri-spec.html> [2025. szeptember 30.], Internationalized Resource Identifiers (IRIs) draft-duerst-iri-11. Forrás: <https://www.w3.org/International/iri-edit/draft-duerst-iri.html#:~:text=This%20section%20defines> [2025. szeptember 30.]

276 BERNERS-LEE, Tim: Linked Data. Forrás: <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html> [2025. szeptember 30.]

1. Használjunk URI-kat a dolgok elnevezéseként.
2. Használjunk a HTTP URI-kat, hogy a dolgok könnyebben megtalálhatók legyenek.
3. Használjunk szabványokat a lekérdezésekhez (RDF, SPARQL).
4. Mutassunk rá más URI-kra, hogy minél több adat, illetve információ legyen elérhető.

A Linked Data nem feltétlenül „nyílt” abban az értelemben, hogy szabadon újra felhasználhatók lennének a közzététel mellett. Linked Open Datáról, vagyis nyílt kapcsolt adatról akkor beszélhetünk, ha az említett adatot bárki szabadon használhatja és terjesztheti (az esetlegesen feltüntetett licenckek figyelembe vételével).

Az RDF-séma (RDFS) egy magasabb szinten szerveződő RDF-alapú rendszer, melynek segítségével különböző, egymásba ágyazódó vagy kombinálható szinteket is meghatározhatunk, úgy mint osztályok, alosztályok, tulajdonságok, ezek további részletezése (subproperties, résztulajdonságok), domének, tulajdonságok egész skálája stb. a webnek megfelelő szerkezetben és összefüggésekben.

Ezeknek a sémáknak további kiterjesztése többek között a *Simple Knowledge Organization System (SKOS)*²⁷⁷ és a *Web Ontology Language (OWL)*²⁷⁸ is, amelyekkel egyre bonyolultabb és részletesebb tulajdonságokat lehet kifejezni. A szemantikus web vonatkozásában az ontológia „egy megosztott [közös] domén osztályai, kapcsolatai, funkciói, és egyéb objektumai számára meghatározott reprezentációs szótárnak [elemkészletnek] a specifikációja.” A szemantikus webes ontológiák a szemantikus web építésének, létrehozásának alapvető eszközei.²⁷⁹

A fejlesztések és a könnyebb azonosítás, kezelhetőség miatt is fontos, hogy a http domén közös legyen az egy elemkészletbe tartozó URI-k számára (hasonlóan az összetett, több oldalból álló weboldalak, portálok felépítéséhez). Az azonosítók ilyen módon egy közös és egy egyedi részből fognak felépülni, melyben a közös rész a közös doménre, az egyedi rész pedig magára az azonosított elemre mutat. Azoknak az URI-knak a gyűjteményét, amelyek a közös domén alatt vannak megosztva, *névtérnek* hívjuk.²⁸⁰

277 SKOS Simple Knowledge Organization System - Home Page.

Forrás: <https://www.w3.org/2004/02/skos/> [2025. szeptember 30.]

278 Web Ontology Language (OWL) Forrás: <https://www.w3.org/OWL/> [2025. szeptember 30.]

279 GRADMANN: i. m. 68. p.

280 A névtér fogalmának meghatározásáról, valamint a programozásban betöltött szerepéről lásd például: BATES, Chris: XML. Elmélet és gyakorlat. Budapest, Panem, cop. 2004. 89–94. p.

A fenti elképzelések nyomán indult el 2007-ben az FRBR Namespaces Project²⁸¹.²⁸² A munkálatok célkitűzése a megfelelő névterek kidolgozása az FRBR számára, az RDF szintakszisát használva, a szemantikus web fogalmai szerint újragondolva a könyvtári szolgáltatások technikai alapjait. A 2009-ben létrehozott IFLA Namespaces Task Group²⁸³ a későbbiekben a munkálatokat kiterjesztette egyéb IFLA-szabványokra is, mint az ISBD, a UNIMARC, később pedig a Library Reference Model (LRM). Ez a kezdeményezés azt a tágabb célt szolgálta, hogy a bibliográfiai szabványok használhatóbbak, elsősorban géppel olvashatóbbak legyenek mind a könyvtárosok, mind a fejlesztők és metaadat-szakemberek számára, annak érdekében, hogy a szabványok alkotóelemei közvetlenül integrálhatóvá váljanak akár a katalogizáló eszközökbe, akár a keresőrendszerekbe, valamint egyéb fejlesztési munkafolyamatokba.²⁸⁴ Az RDF tehát az állításokat hármas egységekben tartalmazza: (az egyes sorokban szereplő megnevezések a tripletek különböző, könyvtári vagy informatikai alkalmazási területtől függő aspektusait mutatják).

subject (referrant)	relationship (predicate vagy property)	object (value)
alany (jelölt)	kapcsolat (állítmány)	tárgy (érték)
érvényességi kör (forrás)	kapcsolat neve	értéktartomány (célpont)

281 DUNSIRE, Gordon: Representing the FR Family in the semantic web. = Cataloging and Classification Quarterly, Vol. 50. Iss. 5–7. 2012 724. p.

282 IFLA Namespaces Task Group. Forrás: <https://www.ifla.org/g/subject-analysis-and-access/ifla-namespaces-task-group/> és IFLA Namespaces. Forrás: <https://www.iflstandards.info/> [2025. szeptember 30.]

283 A munkacsoport neve 2009 és 2015 között IFLA Namespaces Task Group; 2015 és 2024 között IFLA Metadata Technical Standards (METATEC) Review Group; 2024 májusától IFLA Linked Data Technical (LIDATEC) Review Group. Források: <https://www.ifla.org/g/subject-analysis-and-access/ifla-namespaces-task-group/>; <https://www.ifla.org/units/metatec/> [2025. november 30.]

284 HAFNER, Joseph: Standards in the Open: Making IFLA Standards Work on the Web, 26 June 2025. Forrás: <https://www.ifla.org/news/standards-in-the-open-making-ifla-standards-work-on-the-web/> [2025. november 30.]

Lényegében bármely bibliográfiai rekordban lévő bármely adatot ki lehet így fejezni, az adatok valamelyes átalakításával,²⁸⁵ de hogy ezt elérjük, az azonosítás során bizonyos szabályozott formát kell követni. Az RDF előírja, hogy az alany (subject) és az állítmány (predicate vagy property) URI-val legyen azonosítva. A tárgy (object) viszont lehet URI is és szöveges rész is vagy dátum. Az információ fő hordozója ebben a szerkezetben az állítmány, amely az alany és tárgy részt összekapcsolja. Az állítmány vagy tulajdonság azonos szerepet tölt be, mint a metaadatsémákban az attribútum ismérve. Az egyes elemekhez nemcsak URI-k, hanem címkék, megnevezések (label) is kapcsolhatók. Ez utóbbi azért is fontos, mert az előállt adategyüttes így válik az ember számára is érthetővé, olvashatóvá. Az RDF-állítások összefűzhetőek, tehát egy elem, amely az egyik állításban alany volt, a másik állításban betöltheti a tárgy szerepét, és fordítva.²⁸⁶

Az entitások, tulajdonságok és kapcsolatok elnevezéseit, valamint a hozzájuk kapcsolható URI-kat együttesen „element set vocabulary”-nek vagy *elemkészletek*nek, a tárgyak értékeinek megnevezéséhez kapcsolható URI-kat és a hozzájuk tartozó címkéket együtt „value vocabularies”-nak vagy *értékszótáraknak* nevezzük. Az elemkészletek a könyvtári világban megszokott metaadatsémákkal tartanak rokonságot, míg a szótárak az ellenőrzött elemkészletekkel (authority, tezaurusz stb.).

Entitások

Az eredeti FRBR-modellhez képest bővült az entitások köre a *hely*, *időtartam*, illetve *agens* elemekkel. Az előbbi kettő immár többé nem pusztán leíró elem, attribútum; az entitások szintjére emelkedve megnyílik a lehetőség, hogy önmagukban vegyenek fel jellemzőket, illetve rendelkezzenek kapcsolatokkal. Az *agens* pedig ernyőfogalomként két alosztállyal rendelkezik, a *személy*, illetve *kollektív agens* elemekkel. Bevezetésre került az új, legfelsőbb entitás a *res* (=Thing), vagyis valamennyi dolog a világon, amivel kapcsolatban szellemi vagy dologi alkotások jöhetnek létre, amelyek számontartásához adatokat kell leírnunk. A korábbi FR-entitások ez alá a „superclass” alá tartoznak. A hierarchia legfelsőbb szintjére került *res* entitásnak két tulajdonsága van – a kategória, valamint a megjegyzés – és éppen az öröklés elvének köszönhetően ez a legfelsőbb szinten definiált tulajdonság az alsóbb szinteken, illetve egyéb elemeknél is érvényes.

285 DUNSIRE: i. m. 725–729. p.

286 DUNSIRE: i. m. 724. p.

Az elemek jelölésében minden elem előtt szerepel az „LRM” előtag, ezt követi az elemtípus angol elnevezésének megfelelő betű (E = entity [entitás]; A= attribute [ismérv]; R = relationship [kapcsolat]) és egy sorszám.

Az entitások sorrendje és számozása az alábbi táblázatban látható: (4.3. táblázat)

4.3. táblázat
Entitások hierarchiája az LRM-modellben²⁸⁷

Felső szint	Második szint	Harmadik szint
LRM-E1 Res		
	LRM-E2 Mű	
	LRM-E3 Kifejezési forma	
	LRM-E4 Megjelenési forma	
	LRM-E5 Példány	
	LRM-E6 Ágens	
		LRM-E7 Személy
		LRM-E8 Kollektív ágens
	LRM-E9 Nomen	
	LRM-E10 Hely	
	LRM-E11 Időtartam	

Ismérvek

Az attribútumok elnevezésének felépítése az ismérv által meghatározott entitás száma, valamint egy „A” betű (attribútum, ismérv) és az ismérv sorszáma. Az ismérvek sorszámozása minden entitás alatt újrakezdődik. (4.4. táblázat)

287 IFLA könyvtári referencia modell i. m. 17. p.

4.4. táblázat
Ismérvék hierarchiája az LRM-ben²⁸⁸ (részlet)

Felső szintű entitás	Alsóbb szintű entitás	Felső szintű ismerv	Alsóbb szintű ismerv
LRM-E1 Res		LRM-E1-A1 Kategória	
	LRM-E2 Mű		LRM-E2-A1 Kategória
	LRM-E3 Kifejezési forma		LRM-E3-A1 Kategória
	LRM-E4 Megjelenési forma		LRM-E4-A1 Hordozó kategória
	LRM-E9 Nomen		LRM-E9-A1 Kategória
	LRM-E10 Hely		LRM-E10-A1 Kategória
LRM-E1 Res		LRM-E1-A2 Megjegyzés	
	LRM-E2 Mű	LRM-E2-A2 Reprezentatív kifejezési forma	
	LRM-E3 Kifejezési forma	LRM-E3-A2 Terjedelem	
	LRM-E3 Kifejezési forma	LRM-E3-A3 Célközönség	
	LRM-E3 Kifejezési forma	LRM-E3-A4 Használati jogok	
	LRM-E3 Kifejezési forma	LRM-E3-A5 Térképészeti méretarány	
	LRM-E3 Kifejezési forma	LRM-E3-A6 Nyelv	
	LRM-E3 Kifejezési forma	LRM-E3-A7 Hangnem	
	[stb.]	[stb.]	

288 IFLA könyvtári referencia modell: i. m. 35–36. p.

Az LRM-modellben megjelenik egy új fogalom, a *reprezentatív kifejezési forma*, ez a mű egy tulajdonsága, ugyanakkor nincs ilyen alosztály a művön belül. „Szigorúan formai értelemben, a modellen belül a mű minden kifejezési formája a mű egyenlő értékű megvalósulása. Használói felmérések ugyanakkor azt mutatják, hogy bizonyos jellegzetességeket a művek sajátjának tekintenek, és amely kifejezési formák ezekkel a jellemzőkkel rendelkeznek, azokról úgy gondolják, hogy a leginkább képviselik az adott mű alkotójának szándékát”.²⁸⁹ Miután a modell általános érvénynyel kíván szólni az entitásokról, azok jellemzőiről, valamint lehetséges kapcsolataikról, az egyes dokumentumtípusok leíró jellemzőit nem részletezi konkrétan. Ez alól azonban kivétel néhány olyan, a kifejezési formára jellemző tulajdonság, amely egyes dokumentumtípusok esetében elválaszthatatlanul jellemzi a művet magát. (Például: Franz Schubert A-dúr zongoraszonátáját [D. 959] a végfelhasználók szonáta formában, zongorára írott műnek tartják. William Shakespeare *Hamlet* c. műve az angol nyelvhez kötődik, tehát az angol nyelvű kifejezési forma közelebb áll magához a műhöz, mint a belőle származó összes többi nyelvi fordítás.)

Kapcsolatok

A kapcsolatok LRM-R1-től LRM-R36-ig sorszámozottak. „Az első kapcsolat (res 'kapcsolatban áll ezzel:' res) a legfelső szintű, általános kapcsolat. Minden más, a modellben ismertetett kapcsolat ennek a kapcsolatnak a közelebről meghatározott pontosítása, ami az entítások adott érvényességi köre és értéktartománya közötti speciális összefüggés jelentéstartalmát bővíti.”²⁹⁰ Az ellenkező irányú (reciprok), inverz-kapcsolatokra való hivatkozás a kapcsolat számához illesztett „i” utótaggal jelezhető.

A kapcsolatok felépítése a következő módon valósul meg:

Érvényességi kör (forrás)	kapcsolat neve	értéktartomány (célpont)
LRM-R2 MŰ	'megvalósul ezen keresztül:'	KIFEJEZÉSI FORMA

289 IFLA könyvtári referencia modell: i. m. 87. p.

290 IFLA könyvtári referencia modell i. m. 58. p.

Az *inverz kapcsolatok* az ellenkező irányban kell olvasni (vagyis a korábbi értéktartomány lesz a forrás, a korábbi forrás az értéktartomány):

Érvényességi kör (forrás)	kapcsolat neve	értéktartomány (célpont)
LRM-R2i KIFEJEZÉSI FORMA	'megvalósítja ezt:'	MŰ

Jelölése: LRM-R2_i („kis i” betű az alsó indexben = Inverz [kapcsolat], vagyis egy kapcsolat logikai kiegészítője, amely az értéktartomány felől az érvényességi kör felé halad.)

A *rekurzív kapcsolatok* esetében ugyanazt az entitást adjuk meg mind érvényességi körként, mind értéktartományként.

Érvényességi kör (forrás)	kapcsolat neve	értéktartomány (célpont)
LRM-R19 MŰ	'előzménye ennek:'	MŰ
LRM-R19i MŰ	'folytatása ennek:'	MŰ

A *szimmetrikus kapcsolatok*ban a kapcsolat és az ellenkező irányú inverz kapcsolat elnevezése is megegyezik.

Érvényességi kör (forrás)	kapcsolat neve	értéktartomány (célpont)
LRM-R1 RES	'kapcsolatban áll ezzel:'	RES
LRM-R1 RES	'kapcsolatban áll ezzel:'	RES

„Is A” kapcsolat

Egy entitást kinevezhetünk más entitások feletti főosztálynak, így az entitások alosztályként kapcsolódnak a főosztályhoz. Egy alosztály entitásának bármely előfordulása egyben a főosztály előfordulása is. Az „Is A” kapcsolat („az egy” valami) által a valamely csoportba tartozást lehet kifejezni. Például: az entitások hierachiáját bemutató táblázatban az egyes szintek entitásai 'Is A' kapcsolatban vannak a felettes szint entitásaival:

- SZEMÉLY 'Is A' ÁGENS

Az LRM-ben a kapcsolatok megnevezése már a tripleteket idézi: a „mondatok” valójában nem a nyelvtani szabályok szerint épülnek fel, hanem az RDF „alany-állítmány-tárgy” logikai rendszerében. (4.5. táblázat)

4.5. táblázat
Kapcsolatok hierarchiája az LRM-ben²⁹¹ (részlet)

Legfelső szint		Második szint
LRM-R1	RES kapcsolatban áll ezzel: RES	
	LRM-R2	MŰ megvalósul ezen keresztül: KIFEJEZÉSI FORMA
	LRM-R3	KIFEJEZÉSI FORMA testet öltött ebben: MEGJELENÉSI FORMA
	LRM-R4	MEGJELENÉSI FORMA példája a PÉLDÁNY
	LRM-R5	MŰ létrehozója ÁGENS
	LRM-R6	KIFEJEZÉSI FORMA létrehozója ÁGENS
	LRM-R7	MEGJELENÉSI FORMA létrehozója ÁGENS
	[stb.]	[stb.]

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Miért volt szükség a korábbi FR-dokumentumok átdolgozására?
2. Említsen néhány változást, különbséget az eredeti FRBR-modellhez képest!
3. A Library Reference Modelben két új entitás is szerepel az eredetileg az FRBR-ben szereplőkhöz képest. Melyek ezek?
4. Mit nevezünk reprezentatív kifejezési formának?
5. Mit nevezünk rekurzív kapcsolatnak?
6. Mit nevezünk szimmetrikus kapcsolatnak?
7. Mikor használjuk az „Is A” kapcsolatot?
8. Mely szemantikus webbel összefüggő szabvány hatásást fedezzük fel a kapcsolatok megnevezésében?

291 IFLA könyvtári referencia modell i. m. 60. p.

Ajánlott irodalom

DANCS Szabolcs: „RDA” reborn” - a könyvtári referenciamodell és az átalakuló RDA - 1. rész: Bevezetés az IFLA LRM-be. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 3. sz. 2018. 141–152. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/03000/03071/00116/pdf/EPA03071_tmt_2018_03_141-152.pdf [2025. szeptember 30.]

DANCS Szabolcs: Részletesen a nomen entitásról = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 68. évf. 10. sz. 2021. 604–619. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/03000/03071/00155/pdf/EPA03071_tmt_2021_10_604-619.pdf [2025. szeptember 30.]

DUDÁS Anikó: Az FRBR új, szisztematizált változata: Az IFLA Könyvtári referenciamodell (IFLA-Library Reference Model – LRM). = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 7. sz. 2017. 3–14. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00292/pdf/EPA01367_3K_2017_07_003-014.pdf [2025. szeptember 30.]

DUNSIRE, Gordon: Representing the FR Family in the semantic web. = Cataloging and Classification Quarterly, Vol. 50. Iss. 5–7. 2012. 724–741. p.

GRADMANN, Stefan: fdfs:frbr – towards an implementation model for library catalogs using semantic web technology. = Cataloging and Classification Quarterly, Vol. 39. Nr. 3/4, 2005. 63–75. p.

NÉMETHI-TAKÁCS Margit: A bibliográfiai információk elméleti modellje. 1. rész, Az IFLA könyvtári referenciamodell elemei = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 68. évf. 10. sz. 2021. 620–627. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/03000/03071/00155/pdf/EPA03071_tmt_2021_10_620-627.pdf [2025. szeptember 30.]

RIVA, Pat: FRBR Review Group initiatives and the world of linked data. = Italian Journal of Library and Information Science (JLIS.it) Vol. 4. Nr. 1 January 2013. 105–117. p. Forrás: <http://dx.doi.org/10.4403/jlis.it-5482> [2025. november 30.]

4.3.4. Felhasználói igények az elméleti modellekben

A könyvtári nyilvántartások készítésének célkitűzéseit egyes korszakokban más és más szempontok vezérelték. A legkorábbi nyilvántartások célja a nyilvántartásba vett javaknak a szó szoros értelmében vett „leírása” volt, mely az inventáriumokból, vagyonelektárakból nőtt ki. A nemzeti bibliográfiai gondolat megszületésének idejében a dokumentumok összeírásának célja egy eszmei teljesség elérése volt, például egy-egy írói, alkotói életmű teljes körű összegyűjtése a kutathatóság érdekében. Ezek a megközelítések azonban kevésbé foglalkoztak azzal, hogy a dokumentumok leírása részleteiben hogyan szolgálja a tulajdonosok vagy a kutatók céljainak megvalósulását.

Az FRBR-munkacsoport kezdettől fogva a felhasználók igényeinek vizsgálatát helyezte a középpontba, „felhasználás” alatt a legáltalánosabb értelemben vett tevékenységet értve, melynek során valaki a könyvtárak által előállított adatokkal kapcsolatba kerül. Az elemzések megmutatták, melyek azok az igények/műveletek, amelyek a bibliográfiai adatbázis használatát meghatározzák. Az FRBR éppen azokat az entitásokat azonosította, amelyek a könyvtárhasználókat érdeklik, valamint azokat a kapcsolattípusokat, amelyek az entitások között létrejönnek. Ezek alapján elemezték a különböző használói szokásokat, amelyek a bibliográfiai rekordok közötti keresésekre jellemzők. A könyvtári adatbázisok használatával összefüggésben a következő felhasználói célokat azonosították:²⁹²

- *megtalálni* azt a művet, amely megfelel a keresési szándéknak,
- *azonosítani* (annak eldöntése, hogy a talált mű valóban a keresett mű-e),
- *kiválasztani* (egy esetleges nagyobb találati halmazból),
- *megszerezni*, elérni a kiválasztott művet (elérni – olvasás, kölcsönzés, másolatkészítés stb. céljából).

Az említett tevékenységek nem önmagukban hoztak újdonságot a hagyományosnak tekinthető olvasói magatartások szempontjából. A változást az a szemlélet jelentette, amely azt helyezte a könyvtári tevékenységek középpontjába, hogy az említett tevékenységek eredményeként létrejövő produktumok, szolgáltatások – mint amilyen a hagyományos, illetve elektronikus katalógus (adatbázis) – úgy épüljenek fel a jövőben, hogy minél hatékonyabban szolgálják – adataikban, és az adatok elrendezésében, megjelenítésében egyaránt – az azonosított felhasználói igényeket.

292 A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: i. m. 84. p.

A FRAD-modell, ettől némileg eltérően, a következő felhasználói igényeket állította a középpontba:²⁹³

- *[megtalálni] (Find)*: [megtalálni az entitásokat vagy azok egy csoportját a keresésnél megadott szempontok alapján; illetve felkutatni a bibliográfiai entitások univerzumát az előzők jellemzői és kapcsolatai által],
- *[azonosítani] (Identify)*: [azonosítani a keresett és a megtalált entitást; vagy különbséget tenni két vagy több, hasonló jellemzőkkel rendelkező entitás között],
- *[összefüggésbe helyezni] (Contextualize)*: [összefüggésekbe helyezni a személyt, testület nevét, művet stb.; világossá tenni a kapcsolatot egy vagy több személy, testület, mű között; valamint világossá tenni a kapcsolatot egy-egy entitás és annak közismerten használt neve között],
- *[igazolni] (Justify)*: [dokumentálni a besorolási adat létrehozójának döntését, hogy mely okok alapján határozta meg a nevet, vagy annak formáját, amely az ellenőrzött hozzáférési pont alapjául szolgált].

A FRAD tehát a fentiek alapján úgy tűnik, differenciálta a felhasználókat, megkülönböztetve egymástól az adatbázisok laikus használóit, illetve az authority adatok előállítóit, vagyis a professzionális felhasználókat.

Miután a FRSAD a tárgyalt fogalmi elemeket a „mű tárgya”, illetve „rőla szól” kontextusban tárgyalja, az ebben a modellben azonosított felhasználói igények a következők²⁹⁴:

- *[megtalálni] (Find)*: [attribútumok és kapcsolatok segítségével megtalálni egy vagy több témát és/vagy azok megnevezését, amelyek megfelelnek a felhasználó által megadott kritériumoknak],
- *[azonosítani] (Identify)*: [egy-egy téma azonosítása tulajdonságai vagy kapcsolatai alapján (azaz több hasonló jellemzőkkel rendelkező téma vagy megnevezés egymástól való megkülönböztetése, és a megfelelő találat megerősítése],
- *[kiválasztani] (Select)*: [kiválasztani egy, a felhasználó igényeinek megfelelő témát, illetve elutasítani a nem megfelelő találatot],
- *[felfedezni] (Explore)*: [a témák és/vagy megnevezéseik közötti kapcsolatok feltárása, illetve adott tématerület terminológiájának és/vagy összefüggéseinek megértése].

Az FRBRoo a többi FR-modelltől eltérő módon közelít a felhasználói igények kérdéséhez. Mivel a felhasználói igényeknek legfeljebb egy szabályzatban van helyük, de nem egy elméleti adatmodellben, így egyáltalán nem tárgyalja őket. Valójában egyetlen felhasználói igény létezik: „megtalálni” – és ilyen módon az FR-család

293 Functional Requirements for Authority Data: i. m. 46. p.

294 Functional Requirements for Subject Authority Data: i. m. 34. p. (A fordítással kapcsolatban lásd a 261. jegyzetet.)

korábbi dokumentumaiban szereplők közül egyetlen felhasználói igény említése sem szerepel a dokumentumban.

Az LRM a következő felhasználói igényeket sorolja fel:²⁹⁵ „Megtalálás”, „Azonosítás”, „Kiválasztás”, „Elérés”, „Felderítés”. Ez utóbbi – tehát a „Felderítés” – nem szerepelt sem az FRBR-, sem a FRAD-modellben, de amely „születését” minden bizonnyal az információ-közzététel új közegének, és az adatok ottani várható kapcsolt működésének köszönheti. Explore = felfedezni, felderíteni: a meghatározás szerint a talált információk kapcsolódásai mentén, speciális cél nélkül felfedezni újabb információkat.

- *Megtalálás:* Információ összegyűjtése egy vagy több, a használót érdeklő forrásról bármely releváns jellemző szerinti kereséssel.
- *Azonosítás:* A talált források természetének világos megértése, és a hasonló források közötti különbségtétel.
- *Kiválasztás:* A talált források megfelelőségének meghatározása, az egyes források elfogadásának vagy visszautasításának lehetővé tétele.
- *Elérés:* Hozzáférés a forrás tartalmához.
- *Felderítés:* A források felfedezése a köztük lévő kapcsolatok használatával, ezáltal a források összefüggésbe helyezése.

Az FR-modellek hangsúlyos eleme volt a felhasználói igények felmutatása, mint amelyek alapot adnak a könyvtári tevékenységnek. Az FRBR és a FRSAD, valamint a konszolidált változat a felhasználói igények megfogalmazásakor inkább tartotta szem előtt a laikus, civil, mindennapi könyvtárhasználó igényeit, amennyiben fő célként a „megtalálni”, „azonosítani”, „kiválasztani”, „megszerezni”, majd ezeket kiegészítve a „felderíteni” elvárásokat társította a könyvtári katalógusokhoz. A modellek közül a FRAD – az authority adatok modellje – volt az, ahol maga a könyvtáros, a szakember mint professzionális felhasználó megjelent a maga eltérő, sajátos igényeivel: „kontextusba helyezni”, „igazolni”. Az *autorizált adatok*, vagyis kiemelt hozzáférési pontok²⁹⁶ létrehozása során pedig az eljáró szakember a fenti igénnyel is használja a könyvtári adatbázisokat – úgyis, mint egyfajta elektronikus (szak)lexikont. Az LRM, bár hangsúlyozza a könyvtári adatok létrehozása során az adminisztratív adatok – mint például a nemzetközi authority állományoknak az azonosítója – fontosságát, azokat nem tartja a modell hatókörébe tartozóknak.

295 IFLA könyvtári referenciamodell: i. m. 13. p. (Míg az FRBR fordítása főnévi igenévi alakban adja vissza a felhasználói igények megnevezését, addig az LRM fordítója a fogalmak főnévi alakját részesítette előnyben.)

296 DUDÁS Anikó: „Új rendszerhez új zsargont!” A nemzetközi katalogizálási alapelvek terminológiai és fordítási kérdéseihöz. = Könyvtári Figyelő, 64. évf. 4. sz. 2018. 558–563. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00354/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2018_04_558-564.pdf [2025. szeptember 30.]

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Hasonlítsa össze, hogyan határozza meg a felhasználói igényeket az FRBR-, a FRAD-, a FRSAD-, illetve az LRM-modell!
2. Miért nem határoz meg felhasználói igényeket az FRBRoo?

Ajánlott irodalom

Definition of FRBRoo: A Conceptual Model for Bibliographic Information in Object-Oriented Formalism. Version 2.4. Prepared by Working Group on FRBR/CRM Dialogue. Edited by Chryssoula Bekiari, Martin Doerr, Patrick Le Bœuf, Pat Riva. 2015 Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/FRBRoo/frbroo_v_2.4.pdf [2025. szeptember 30.]

Functional Requirements for Authority Data. A Conceptual Model. IFLA Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Final Report December 2008 [...] corrected [...] 2013. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frad/frad_2013.pdf [2025. szeptember 30.]

Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD). A Conceptual Model. IFLA Working Group on the Functional Requirements for Subject Authority Records (FRSAR), 2010. Forrás: <https://repository.ifla.org/rest/api/core/bitstreams/d04cf9cd-b937-4457-b7c6-27874741a5a7/content> [2025. szeptember 30.]

IFLA Bibliográfiai Tételek Funkcionális Követelményei Munkacsoportja: A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei: zárójelentés. Ford. Berke Barnabásné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006. Forrás: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr/frbr-hu.pdf> [2025. szeptember 30.]

RIVA, Pat – BOEUF, Patrick Le – ŽUMER, Maja: IFLA könyvtári referenciamodell. A bibliográfiai információk elméleti modellje. Ford. Gazdag Tiborné. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2018. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712-hu.pdf [2025. szeptember 30.]

4.4. RESOURCE DESCRIPTION AND ACCESS (RDA): A SZEMANTIKUS WEB KÖNYVTÁRI SZABVÁNYA

4.4.1. Az RDA kidolgozásának kezdetei

Az RDA – bár eredetileg az *Anglo-American Cataloguing Rules* (AACR2) harmadik, revideált kiadásának készült – fejlesztése három területen is kapcsolódott az utóbbi évek jelentősebb könyvtári, technológiai, illetve szabványosítási törekvéseihez:

- az alkotók részletes katalogizálási szabályrendszert kívántak kidolgozni az FRBR-modellek alapján,
- elsők között kísérleteztek könyvtári területen a szemantikus web szabványainak és technikáinak alkalmazásával a gyakorlatban (2007-től),
- továbbá az RDA fogalmi és koncepcionális fejlődése katalizálta a MARC21 adatelem-készletében bekövetkezett fejlesztéseket.

Fontos megemlékezni arról, hogy az RDA fejlesztése a kezdetektől fogva bővelkedett fordulatokban, újrakezdésekben és technológiai kihívásokban. Néhány fordulópontot ezek közül mindenképp érdemes felidézni: az elemkészletek fejlesztését, az RDA többnyelvűvé válását, valamint az LRM megjelenésének hatásait. Ezeknek köszönhetően a korai RDA-tól már messze távolodott a jelenlegi szabvány, mind megközelítésében, mind felépítésében. Erre azért érdemes emlékeztetni, mert a jelen bemutatással is voltaképpen egy pillanatfelvételt tudunk nyújtani a folyamatos fejlődés menetében.

4.4.2. Megjelenés

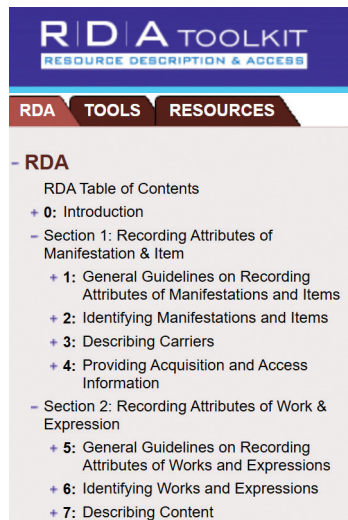
Az RDA kiadói az American Library Association (ALA), a Canadian Federation of Library Associations, valamint a Chartered Institute of Library and Information Professionals (CILIP) szervezetek. Az új szabvány kidolgozásának munkálatai 2004-ben kezdődtek, és miután kezdetben az *Anglo-American Cataloging Rules* 2. kiadása (AACR2) bővítésének, átdolgozásának szánták, akkor még AACR3 munkacímen. Az első változatot 2004 decemberében bocsátották véleményezésre, 2005-ben pedig a tervezet megkapta a RDA: Resource Description and Access címet. Az elfogadott dokumentumot először 2010 júniusában tették közzé.

Az RDA fejlesztéséért a Joint Steering Committee for Development of RDA (JSC) felel, melyben kezdetben a következő intézmények, illetve szervezetek képviselték magukat: The American Library Association, The Australian Committee on Cataloguing, The British Library, The Canadian Committee on Cataloguing, Chartered Institute of Library and Information Professionals (CILIP), Deutsche Nationalbibliothek, The Library of Congress. Az egyesült fejlesztőbizottság (JSC) mellett működött egy, a stratégiai tervezésért felelős Committee of Principals is (későbbiekben RDA Board).

2015-től kezdődően a korábbi egyesült fejlesztőbizottságot felváltotta az RDA Steering Committee (RSC), melynek munkájában a következő régiók – Afrika, Ázsia, Európa, Latin-Amerika és a Karib-térség, Észak-Amerika, Óceánia – egy-egy kiemelt könyvtárának képviselői vesznek részt.

Az RDA kezdeti kidolgozásában – előterjesztéseken keresztül – a következő könyvtárak, szervezetek, bizottságok vettek részt: American Library Association (ALA), International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres (IAML), Australian Committee on Cataloguing (ACOC), British Library, Canadian Committee on Cataloguing (CCC), Canadian Committee on MARC (CCM), Chartered Institute of Library and Information Professionals (CILIP), Deutsche Nationalbibliothek, EURIG, IFLA ISBD Review Group, ISSN International Centre., JSC Music Working Group, JSC RDA/ONIX Framework Working Group, JSC Technical Working Group, Library of Congress, RDA Examples Group.

Az RDA elérésére 2010-ben fejlesztették ki az RDA Toolkit elnevezésű interaktív online felületet, melyen keresztül a készülő szabvány szövege, valamint a szövegbe ágyazott hivatkozásokkal egyéb szabványokkal való megfeleltetése is elérhető volt. (4.7. ábra) A felület az RDA tanulmányozására minden érdeklődő számára egy hónap ingyenes hozzáférést biztosított (ez a mai napig változatlan), azon túl azonban előfizetéses konstrukcióban lehet tanulmányozni a szabvány szövegét, illetve a fejlesztéssel összefüggő tartalmakat.

4.7. ábra: Az eredeti RDA Toolkit kezdőoldalán a tartalomjegyzék részlete²⁹⁷

297 Forrás: <https://original.rdatoolkit.org/> [2025. november 2.]

4.4.3. A korai RDA felépítése

Az RDA szövegét tehát az RDA Toolkit felületén lehetett tanulmányozni. Első pillantásra is feltűnő, hogy a tartalomjegyzék szerint, bár a szabályzat az FRBR-modell fogalmait használja, de nem a modell által kialakított logikai sorrendben rendezték el az egyes entitások leírásával kapcsolatos instrukciókat.

Nem elvi, hanem gyakorlati megfontolású volt a korai RDA felépítésének eltérése az FRBR modelljének tárgyalási sorrendjétől. Az egyes entitásokra jellemző adatokat, illetve alkalmazandó szabályokat a könyvtári feldolgozás munkafolyamatának logikáját követve, tehát a „megjelenési forma” és a „példány” jellemzőinek azonosítását tárgyalták az első fejezetben. Továbbá az RDA ebben az időben megkülönböztetett „core” és „enhanced” elemeket az egyes fejezeteken belül.

Az RDA nyomtatásban is több ízben megjelent, utoljára 2015-ben, a Facet Publishing kiadásában.²⁹⁸ (4.8. ábra)

4.8. ábra: Az RDA 2015-ös kiadása²⁹⁹

Az RDA korai változatában³⁰⁰ az attribútumok és kapcsolatok áttekintéséhez magát a tartalomjegyzéket kellett használni, valamint – mivel az egyes fejezetek nem teljesen az FRBR logikája szerint tárgyalták az entitásokat és az azokhoz kapcsolódó attribútumokat –, az adatelemek azonosításához célszerű volt azokat a fejezetszámokat is számon tartani, ahol előfordultak, megkönnyítve az esetleges visszakeresésüket.

298 Joint Steering Committee for the Development of RDA: RDA: Resource Description and Access Print: 2015 Revision. London, Facet Publishing, 2015. 1 köt., változó oldalakkal (cserelapos kiadvány)

299 A kép forrása a Facet Publishing weboldala: <https://www.facetpublishing.co.uk/page/detail/rda-resource-description-and-access-print/?k=9781783300747>

300 A „régí” RDA Toolkit továbbra is elérhető a <https://original.rdatoolkit.org/> oldalon.

A szabályrendszer szövegének tartalmi beosztása a következő volt:³⁰¹

- 1. fejezet: A megjelenési forma és a példány jellemzőinek rögzítése
- 2. fejezet: A mű és a kifejezési forma jellemzőinek rögzítése
- 3. fejezet: A személy, család és testület jellemzőinek rögzítése
- 4. fejezet: A fogalmak, tárgyak, események és földrajzi helyek jellemzőinek rögzítése
- 5. fejezet: Az elsődleges kapcsolatok rögzítése
- 6. fejezet: A személyeknek, családoknak és testületeknek [a leírt] forrással való kapcsolatának rögzítése
- 7. fejezet: A mű témájának rögzítése
- 8. fejezet: A mű, kifejezési forma, megjelenési forma és példány közötti kapcsolatok rögzítése
- 9. fejezet: A személyek, családok, testületek közötti kapcsolatok rögzítése
- 10. fejezet: A fogalmak, tárgyak, események, földrajzi helyek közötti kapcsolatok rögzítése

Továbbá az RDA Toolkit egy önálló, „Tools” elnevezésű menüben is – tehát nem az RDA főszövegéhez kapcsolódva – elérhetővé tett egy-egy megfeleltetést a különböző modellek elemkészlete és az RDA elemei között, amelyek itt betűrendben követték egymást az egyes entitásokhoz kapcsolódva. Ez a szerkezet bár jobban hasonlít az elméleti modellekhez, de kevésbé engedett tájékozódást az RDA szerkezetében és összefüggéseiben.

4.4.3.1. Entitások³⁰²

Az RDA korai változata elsősorban azt a feladatot teljesítette, hogy az FRBR és a FRAD modelljét egybedolgozva konzisztens szerkezetű és szemléletű szabályzat jöjjön létre. (Miután a FRSAD-modell ebben az időben még kidolgozás alatt állt, így hatása sem jelenhetett meg a korai RDA-ban.) Az azonos elvi alapokon állás mellett azonban néhány helyen el is tér az alapjául szolgáló modellektől.

Az RDA átvette a FRAD által bevezetett „család” entitást, és beillesztette a 3. fejezet „személy” és „testületi név” elemei közé, valamint átvette és integrálta a rá vonatkozó attribútumokat és kapcsolati jelölőket is.

Néhány esetben az entitások meghatározásában is van eltérés az eredeti modellekhez képest, például a „példány”, illetve „személy” meghatározása részletezőbb, mint akár az FRBR-ben, akár a FRAD-ban.

301 Az itt magyar nyelven közölt fejezetcímek a szerző fordításai.

302 Az itt következő részben a következő összefoglalásra támaszkodtunk: RIVA, Pat – OLIVER, Chris: Evaluation of RDA as an Implementation of FRBR and FRAD. = Cataloging and Classification Quarterly, Vol. 50. Iss. 5–8. 2012. 564–586. p.

Az eredeti FRAD-modellben szerepel öt olyan entitás, amely az FRBR-ben nem jelent meg: [Nevek] (Names), [Azonosítók] (Identifiers), [Ellenőrzött hozzáférési pont] (Controlled access points), [Szabályok] (Rules), [Ügynökség] (Agency). Az RDA ezeket nem kezelte önálló entitásként. Az utolsó kettő ezek közül azért sem szerepel, mert – indoklás szerint – az egész szabályrendszer azt a célt szolgálja, hogy ellenőrzött szabályok alapján bizonyos intézmények saját tevékenységi körükben – a bibliográfiai források adatainak, kapcsolatainak leírásával együtt – ellenőrzött hozzáférési pontokat alkossanak a rendelkezésükre álló adatok alapján.

A FRAD már önálló entitásként szerepelteti a [Név] (Name) fogalmat, mint olyat, amely minden leírt entitásnak a *nevét, címét* [értsd: művészi alkotás címét] magában foglalhatja. Az FRBR, és annak követekeképpen az RDA felfogása alapján ezeket az információkat még mint az egyes bibliográfiai entítások *attribútumait* kell leírni.

Mind az FRBR, mind az RDA bizonytalan volt a tekintetben, hogy a valamely kiegészítéssel – mint illusztráció, jegyzetek stb. – rendelkező bibliográfiai egység vajon önálló művet képez-e vagy pedig egy adott mű újabb kifejeződési formája. Az RDA-ban ez a jelenség a „mű” és „mű” közötti, [Járulékos, kiegészítő anyag kapcsolat] (Accompanying relationships)³⁰³ kapcsolattípusba tartozik, és különböző alkategóriákat tartalmaz, mint [Függelék] (Appendix), [Hibajegyzék] (Errata), [Illusztráció] (Illustrations), [Melléklet] (Supplement) stb., ugyanakkor az RDA általánosságban a kisebb kiegészítéseket, változtatásokat nem tartotta olyan jelentős elhatároló kritériumnak, amely önálló művet hozna létre.

4.4.3.2. Attribútumok³⁰⁴

Az RDA-ban szereplő attribútumok között néhány csak az FRBR-ben fordult elő – mint például [Terjedelem] (Extent), [Betűméret] (Font size), mint amelyek csak a mű manifesztációjának leírásakor játszanak szerepet –, és megint néhány csak a FRAD-ban, mint például a [A mű keletkezésének helye] (Place of origin of the work), [A személy neme] (Gender of the person), [A személy tevékenységi köre] (Field of the activity of the person).

Ami az attribútumokat illeti, az RDA részletezőbb volt az adatok, vagyis attribútumok felvételénél, mint az eredeti FRBR. Például, az utóbbiban megadott „fájljellemzők (elektronikus információforrás esetében)” az RDA-ban [A digitális fájl jellemzői] (Digital file characteristic) attribútumként szerepelt, és további al-
elemekre bomlott: [Fájltípus] (File type), [Kódolási formátum] (Encoding format),

303 A fejezet írásának időpontjában „deprecated” státuszban.

304 2025-ben az RDA elemkészleteinek fordítása folyamatban volt, de egyelőre nem minden itt említett adatelemnek található meg a magyar megfelelője az RDA Registry felületén, ezért a dolgozat szövegében a saját fordításunkat alkalmaztuk.

[Fájlméret] (File size), [Felbontás] (Resolution), [Regionális kódolás] (Regional encoding), [Lejátszási sebesség] (Transmission speed). Hasonlóképpen, az FRBR-ben az időszaki kiadványok számozási adatával kapcsolatban egyetlen attribútum – „számozási minta” – szerepelt; ez az RDA-ban további nyolc alelemre bomlott: [Az első részegység számozási adata] (Numeric and/or Alphabetic Designation of First Issue or Part of Sequence); [Az első részegység keltezési adata] (Chronological Designation of First Issue or Part of Sequence); [Az utolsó részegység számozási adata] (Numeric and/or Alphabetic Designation of Last Issue or Part of Sequence); [Az utolsó részegység keltezési adata] (Alternative Numeric and/or Alphabetic Designation of First Issue or Part of Sequence) stb.

Sajátos elem az RDA-ban a [Hozzáférés módja] (mode of issuance). Ez az elem a „manifesztáció” attribútumaként szerepelt a szabályzatban, az FRBR-ben viszont nincs egy az egyben megfelelője, hanem három attribútummal is van kapcsolata: „a befejezés szándéka”, „a kifejezési forma bővíthetősége”, „a kifejezési forma változtathatósága”. Azonban az FRBR-ben az első ezek közül a „mű” ismérve, a második kettő a „kifejezési formáé”.

4.4.3.3. Kapcsolatok

Az RDA e tekintetben elsősorban az FRBR-modellre épült, ugyanakkor a jelentős eltérések között szót kell ejteni az RDA-ban megjelenő [A mű megtestesülése] (Work manifested) kapcsolatról. Ez a kapcsolattípus nem szerepel sehol az FRBR-ben, lévén alaptétel, hogy a bibliográfiai források négy szintjén elhelyezkedő entitások csak lineáris sorban kapcsolódhatnak egymáshoz, tehát a modellt követve csak a „kifejezési forma” és a „megjelenési forma” között lehetne közvetlen kapcsolat. Az RDA azonban gyakorlati megfontolásból definiálta ezt a kapcsolati lehetőséget a „mű” és a „megjelenési forma” között. Adott esetben a katalogizáló számára kevés információ és még kevesebb idő áll rendelkezésre, hogy annak eldöntéséhez szükséges információkat beszeresse, vajon a leírni kívánt megjelenési formához egy adott műnek mely kifejezési formája tartozik. (A korábban bemutatott IFLA LRM-ben láttunk megjelenni egy hasonló funkciójú elemet reprezentatív kifejezési forma néven, de fontos felhívni a figyelmet, hogy az ebben a fejezetben bemutatott korai RDA fejlesztési időszaka megelőzi az LRM fejlesztését.)

Az RDA-ban mind a bibliográfiai adatokra, mind az authority adatokra vonatkozó szabályok egy dokumentumon belül, egységes szerkezetbe foglalva jelennek meg. Ez a katalogizáló társadalom számára jelentős szemléletbeli változásokat jelent, tekintve, hogy az ISBD – és a rájuk épülő MSZ-szabványokban – a leírási szabványok és a – korabeli terminológiával – a besorolási adatokra vonatkozó szabványok külön-külön szabványcsaládot alkottak.

Noha az RDA – mint kritikusan több helyen meg is állapítják – tárgyalás-szerkezete megújult a korábbi szabványok szerkezetéhez képest, és követte az FR-család szemlélete alapján kialakított szerkezetet, rendelkezéseiben még kevésbé távolodott el a megelőző bibliográfiai leírási szabványoktól, például az AACR2-től.³⁰⁵ Az attribútumok nagy számú bővülése az RDA-ban mindenképpen pozitív fejlemény.

Az eddigiekből továbbá megállapítható, hogy az azonos fogalomhasználat mellett a különböző dokumentumok eltérő szemlélettel közelítettek a bibliográfiai tevékenység alapjául szolgáló adatelemekhez. Az entitások felsorolását vizsgálva azt láthatjuk, hogy mind a FRAD, mind a korai RDA szorosan kötődött az elemek logikai sorrendjét tekintve a katalogizálás, illetve autorizálás gyakorlati hagyományaihoz: az elemek sorrendje végső soron a gyakorlati munkafolyamatokból adódó egymásutániségot tükrözi, míg az FRBR az entitások csoportosításával valóban elmozdul egyfajta elméleti modell felé.

4.4.4. Felhasználói igények az RDA-ban

A korai RDA a felhasználói szempontok tárgyalását ugyanúgy a szövegszerkesztő elveként a középpontba helyezte, mint az FR-modellek többsége.

Noha az RDA nem szentelt önálló fejezetet a felhasználóknak, a bevezetőben megemlékezik arról, hogy a szabályzat kidolgozását az FRBR-ben és a FRAD-ban azonosított felhasználói igényeknek való megfelelés vezérelte. Míg az FRBR kifejezéseit változatlanul veszi át az RDA, addig a FRAD által azonosított felhasználói igények a következőképpen módosulnak: a [kontextusba helyezni] (Contextualize) helyébe lép a [tisztázni] (Clarify), a [z] [igazolni] (Justify) felhasználói igényt pedig felváltja a [megérteni] (Understand). A FRAD differenciálta a felhasználókat, megkülönböztetve az adatbázisok végfelhasználóit, és az authority adatok előállítóit, vagyis a professzionális felhasználókat. A módosítás alapján az RDA inkább a végfelhasználókat helyezi előtérbe, és a megfogalmazásban is törekszik a közérthetőségre.

A különböző elméleti modellek, valamint az ezek alapján készült szabályzat bemutatása után össze is foglalhatjuk a felhasználói igények kiválasztásának módosulásait az egyes dokumentumokban.³⁰⁶ (4.6. táblázat)

305 V.ö.: BOEUF, Patrick Le: The FRBR Family of Models. Foreword. = *Cataloging and Classification Quarterly*, Special Issue. Vol. 50. No. 5–7. 2012. 355–359. p.

306 A táblázatot némi eltéréssel Dudás Anikó és Dancs Szabolcs is közzölték cikkeikben. (DUDÁS, Anikó: Az FRBR új, szisztematizált változata: Az IFLA Könyvtári referenciamodell (IFLA-Library Reference Model – LRM) = *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 7. sz. 2017. 10. p.; DANCs Szabolcs: „RDA” reborn” – a könyvtári referenciamodell és az átalakuló RDA – 1. rész: Bevezetés az IFLA LRM-be. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 65. évf. 3. sz. 2018. 146. p.)

4.6. táblázat

Felhasználói igények az elméleti modellekben, valamint az RDA-ban

User Tasks				
FRBR	FRAD	FRSAD	LRM	RDA
find	find	find	find	find
identify	identify	identify	identify	identify
select		select	select	select
obtain			obtain	obtain
		explore	explore	
	contextualize			
				clarify
	justify			
				understand

Használói igények/feladatok ³⁰⁷				
FRBR	FRAD	FRSAD	LRM	RDA
megtalálni	[megtalálni]	[megtalálni]	megtalálás	[megtalálni]
azonosítani	[azonosítani]	[azonosítani]	azonosítás	[azonosítani]
kiválasztani		[kiválasztani]	kiválasztás	[kiválasztani]
megszerezni			elérés	[megszerezni]
		[felfedezni]	felderítés	
	[kontextusba helyezni]			
				[tisztázni]
	[igazolni]			
				[megérteni]

307 Az FRBR-ben és az LRM-ben szereplő fogalmakat a megjelent magyar fordítások alapján tüntettem fel.

4.4.5. Az RDA szótárainak első fejlesztése

Az RDA fejlesztése több mint húsz éve zajlik, és ennek a fejlesztésnek egy jelentős szakasza egybeesett a Linked Data korszakkal, amely alapvetően megváltoztatta a bibliográfiai adatokról folyó eszmecsereét. Az RDA maga elsősorban irányelvek, instrukciók gyűjteménye a könyvtárak, tágabban a kulturális intézmények számára a tevékenységük során keletkező metaadatok előállításához, ugyanakkor elemkészlet is, amely egyszersmind a felhasználó-központú, Linked Data alkalmazásokat lehetővé tevő nemzetközi modellek figyelembevételével készült.³⁰⁸

Az elemkészletek fejlesztésének kezdetén az RDA közreadói olyan felületet és szoftvert vártak, amelynek a fenntartási költségei alacsonyak; a széles körű használat érdekében az RDA felhasználói közössége számára nyíltan elérhető; képesek a változáskövetésre; támogatják a Linked Data alkalmazásokat és fejlesztőket; valamint kezelik az RDF szabványon alapuló adatokat. Összességében a tervbe vett alkalmazásnak támogatnia kellett az RDA minél szélesebb körű használatát és elterjedését.³⁰⁹

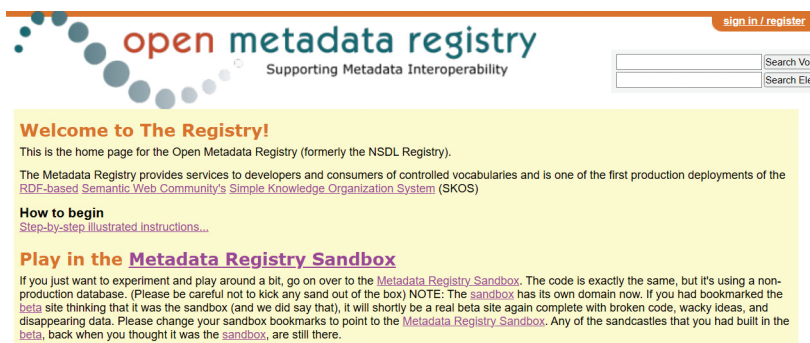
Az első, ezzel kapcsolatos megbeszélésekre, majd megállapodásra az RDA-t közzétevő egyesült fejlesztő bizottság és a *Dublin Core Metadata Initiative (DCMI)* között 2007 tavaszán, Londonban került sor, a British Library aktív közreműködésével. Az *RDA Vocabularies* fejlesztése ezeknek a tárgyalásoknak az alapján kezdődött az *Open Metadata Registry (OMR)*³¹⁰ felületén.³¹¹ Az OMR az egyik első szolgáltatás volt a szemantikus web fejlesztői és közössége számára, amely az RDF-alapú SKOS formanyelvén és elemkészlete alapján tette lehetővé az ellenőrzött szótárak és elemkészletek publikálásával való kísérletezést, valamint könnyű kezelhetőséget biztosított a szótárak fejlesztésére és kezelésére. (4.9. ábra)

308 PHIPPS, John – DUNSIRE, Gordon – HILLMANN, Diane: Building a platform to manage RDA Vocabularies and data for an international linked data world. = *Journal of Library Metadata*, Vol. 15. Iss. 3–4, 2015. 253. p. Forrás (előfizetéssel): <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19386389.2015.1099990> [2026. március 22.]

309 PHIPPS, John – DUNSIRE, Gordon – HILLMANN, Diane: i. m. 254. p.

310 Open Metadata Registry. Forrás: <http://metadataregistry.org> [2025. szeptember 30.]

311 PHIPPS, John – DUNSIRE, Gordon – HILLMANN, Diane: i. m. 254. p.

4.9. ábra: Az Open Metadata Registry felülete³¹²

Az RDA Vocabularies elnevezés akkor még egyaránt takarta az elemkészletet és a szótárakat, illetve a vonatkozó dokumentációkat. Ugyanakkor az RDA főszovegét alkotó útmutatások és instrukciók az RDA Toolkit elnevezésű felületen voltak online elérhetők. Nehézséget jelentett ugyanakkor, hogy a munkálatok alatt nemcsak az RDA szövege volt még folyamatos változásban, de az OMR szoftverre is folyamatos fejlesztés alatt állt. A szótárak még csak vázlatként, táblázatban léteztek, a javítások gyakran csak az utolsó pillanatban, vagy utólag jutottak el a fejlesztőkhöz, így nehéz volt az ő szempontjaikat is érvényesíteni, még inkább minőségi kontrollt tartani.

Ebben az időben az Open Metadata Registry felületén még az FRBR- és FRAD-szerkezet szerint következtek az entitások (Mű, Kifejezési forma, Megjelenési forma, Példány, Ágens, Személy, Testület, Család, Alany, Fogalom, Hely, Esemény, Tárgy, Név). (4.10. ábra)

A korábbi elemkészlet felépítése tehát az FRBR felépítése alapján tartalmazta az entitásokat, attribútumokat, kapcsolatokat: (mára már „deprecated” vagyis visszavont státuszban):

- RDA Elements Set (deprecated):
 - › FRBR Entities for RDA (deprecated)
 - › RDA Group 1 Elements (deprecated)
 - › RDA Group 2 Elements (deprecated)
 - › RDA Group 3 Elements (deprecated)
 - › RDA Relationships for Works, Expressions, Manifestations, Items (deprecated)
 - › RDA Roles (deprecated)

312 Az Open Metadata Registry nyitóoldala. Forrás: <http://metadataregistry.org> [2025. szeptember 30.]

4.4.6. A többnyelvű RDA

Amikor az RDA többnyelvűvé kezdett válni, a fordítások maguk után vonták a Toolkit szókészletének (Glossary) fordítását is, de ennek összekapcsolása az RDA Vocabularies-zel nem volt kidolgozva. Az RDA Toolkit egy teljes szöveget tartalmazó, linkelési képességgel rendelkező, szöveges dokumentum volt, amely a más nyelvű közösségek számára csak egészében való lefordítással vált volna elérhetővé. Kezdetben úgy tűnt, ugyanez igaz a szótárakra is, mivel a legtöbb modell abban az időben így épült fel, és a két eszköztár, felület között mappelést alkalmazott.

Element Sets: Show Elements for FRBR Entities for RDA (deprecated)

Detail	Elements	History	Maintainers	Export	Import
Label	Type	Canonical URI	Status	Updated	Last Updated by
Work (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Work	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Expression (Deprecated)	class	.../FRBRentitiesRDA/Expression	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Manifestation (Deprecated)	class	.../FRBRentitiesRDA/Manifestation	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Item (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Item	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Agent (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Agent	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Person (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Person	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Corporate Body (Deprecated)	class	.../FRBRentitiesRDA/CorporateBody	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Family (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Family	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Subject (Deprecated)	class	.../FRBRentitiesRDA/Subject	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Concept (Deprecated)	class	.../FRBRentitiesRDA/Concept	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Place (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Place	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Event (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Event	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Object (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Object	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH
Name (Deprecated)	class	.../schema/FRBRentitiesRDA/Name	Deprecated	2016-11-03 11:05	DianeH

4.10. ábra: A korai RDA elemkészlete az Open Metadata Registry felületén³¹³

A változások akkor indultak, amikor 2010-ben a német nemzeti könyvtár munkatársaival együttműködve az Open Metadata Registry fejlesztői elkezdték a többnyelvű szótárak kidolgozását. Az RDA nemzetközivé válásával a fordítások összehangolását is kezelni kellett, illetve hogy az angol nyelvű verzió fejlesztésétől ne maradjanak le túlságosan a fordítások, valamint hogy hol tart egyik szöveg a másikhoz képest. Kezdetben néhány kiválasztott elemhez, definícióhoz és megjegyzéshez kapcsolták a német nyelvű verziókat. Ennek a munkának a során vált világossá, hogy a cél eléréséhez nem szükséges a különálló szótárelemek fenn-

313 Forrás: http://metadataregistry.org/schemaprop/list/schema_id/14.html [2025. november 30.]

tartása, noha változatlanul a többnyelvű RDA volt a cél. Az áthidaló megoldás az lett, hogy az alap URI-k nem maradtak nyelvi alapúak, hanem numerikussá váltak. Az OMR-t kiterjesztették az OWL-elemkészlet, ez által az *owl:sameAs* tulajdonság kezelésére is, melynek köszönhetően egy alap URI-hoz számtalan nyelvi változatban kapcsolható megnevezés. Ez a megoldás kielégíti egyrészt a különböző anyanyelvű fejlesztők igényeit, akik természetesen szeretnék könnyebben átlátni az elemeket, másrészt megóv a nyelvi alapú URI-k túlzott hosszúságától. Ez a megoldás, a kanonizált, numerikus URI és a nyelvi alapú, különböző nyelveken kifejezett „címkék” (label) kombinációja hozta a legjobb eredményt, amely a legjobban megfelelt a közreadó testület elvárásainak is.³¹⁴ A nyelvi alapú elemnevek megváltozása esetén a korábbi URI-k visszavonása, majd az újak regisztrálása és bevezetése (és később végigvezetése az összes alkalmazáson, dokumentáción, a visszavont kódot használó könyvtári adatokon stb.) roppant költségnövelő tényező, illetve erőforrás- és időigényes művelet a fellépő probléma kezelésére. A numerikus *opaque* URI-k használatával az elemek elnevezésében bekövetkező bármilyen változás sokkal könnyebben és költséghatékonyabban kezelhető, mivel csak a *label*eket kell átírni. Nem utolsósorban pedig, noha a numerikus URI-k valóban nem könnyen olvashatók a humán felhasználók és fejlesztők számára, de valójában nem is erre valók. A „természetes nyelvi” elemnevek elegendők az adatok megjelenítésének kidolgozásához, a szöveges dokumentáció pedig – bármely nyelven – el tudja látni azt a feladatot, amely a fejlesztők számára szükséges információk átadását jelenti.

Az alábbi felsorolásban az időszaki kiadványok periodicitásának megnevezésére használt fogalmak nyelvi változatain keresztül mutatjuk be, miszerint az elemek azonosítására szolgáló URI-k változatlanok, és egy-egy adatelemhez tetszőleges számú megnevezés kapcsolható.

rdafr:1001 „daily” @en	rdafr:1001 „quotidiano” @it
rdafr:1002 „three times a week” @en	rdafr:1002 „tre volte alla settimana” @it
rdafr:1003 „biweekly” @en	rdafr:1003 „ogni due settimane” @it
rdafr:1004 „weekly” @en	rdafr:1004 „settimanale” @it
rdafr:1005 „semiweekly” @en	rdafr:1005 „bisettimanale” @it
rdafr:1006 „three times a month” @en	rdafr:1006 „tre volte al mese” @it

314 PHIPPS, John – DUNSIRE, Gordon – HILLMANN, Diane: i. m. 257. p.

Az eddigiek értelmében tehát a fogalmak, elemnevek, meghatározások, magyarázatok alapnyelve az angol, és ezek az összetevők fordíthatók le más nyelvekre, míg az elemnevekhez kapcsolt URI-k változatlanok maradnak. Az elemkészlettel kapcsolatos fordításokra ugyanazok a szabályok és elvárások vonatkoznak, mint magának az RDA-nak a szövegére, illetve az RDA Toolkit-on található információk fordítására, és amelyeket a *Translation Policy for RDA and RDA Toolkit*³¹⁵ című dokumentumban tettek elérhetővé a közreadók.

A fejlesztők számára egyre világosabbá vált, hogy a résztvevő felhasználók és az alkalmazott nyelvek számának folyamatos növekedésével együtt szükség van egy új ügyfélkezelő rendszerre, amely az egyes szereplőket csak a saját, számukra engedélyezett nyelvi környezetben engedi tevékenykedni. Az OMR eredetileg nem volt felkészítve a többnyelvű felhasználókezelésre, de még az egymástól eltérő jogokkal és engedélyekkel bíró felhasználói csoportok kezelésére sem.³¹⁶

Két további körülmény is elősegítette a regisztrált adatok és a felhasználói felület költöztetését. Az első időkben a mindkét oldalon – tehát az RDA szövegének alakulása és a szótárak, elemkészletek regisztrálása közben – folyamatosan történtek változások, de nem volt eldöntve, hogy a megváltozott adatok forrása mely irányból eredjen: az RDA Toolkité vagy a Vocabulariesé-e az elsőbbség. Ahogy az RDA szótárak szerepe egyre világosabbá vált az RDA céljai szolgálatában és erősítésében, úgy vált egyre inkább igény a két felület közötti szinkronizálás megteremtésére. A későbbi, újragondolt infrastruktúra mellett ma már az RDA Toolkit az új RDA Registry-ből frissül.³¹⁷ A másik ilyen körülmény az OMR rendszer egyik korán azonosított hiányossága, a feltöltési képesség korlátozott lehetősége volt. Az adatok megváltoztatása, frissítése, cseréje csak úgy történhetett, hogy CSV fájlban lehetett letölteni, illetve feltölteni az újabb verziókat, ez növelte a hibalehetőséget. Összességében a fejlesztések előrehaladtával a rendszer fenntarthatósága drága és instabil lett.

Mivel az RDA Vocabularies közzététele a tervekhez képest elhúzódott, és közben egyre sürgetőbbé vált annak a problémának a megoldása, hogy az RDA Toolkit és az RDA Vocabularies nincs szinkronizálva, illetve elkülönülten fejlődik, az OMR fejlesztőcsapata elkezdett komolyan érdeklődni a GitHub³¹⁸ iránt, mint amely komolyabb és hasznosabb szolgáltatásokra képes. A GitHub egy olyan

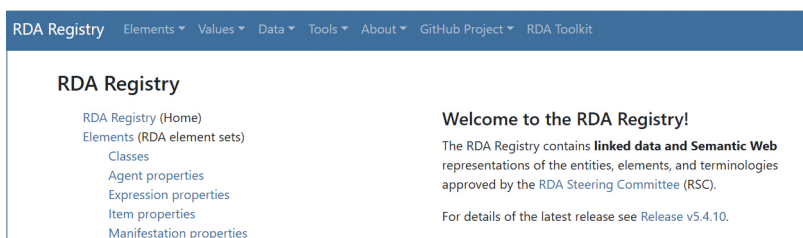
315 Translation Policy for RDA and RDA Toolkit. From Gordon Dunsire. RDA Steering Committee, 28 January 2016. Forrás: <https://www.rdatoolkit.org/rsc/RSC/Policy/6> [2025. október 3.]

316 PHIPPS, John – DUNSIRE, Gordon – HILLMANN, Diane: i. m. 257. p.

317 PHIPPS, John – DUNSIRE, Gordon – HILLMANN, Diane: i. m. 256. p.

318 Build and ship software on a single, collaborative platform. Forrás: <https://github.com/> [2025. október 3.]

project hosting rendszer, amely nyílt forráskódú projektek fejlesztői közösségei számára nyújt megfelelő kezelési felületet, mind a különböző verziók kezelését, megosztását, mind a felhasználói jogokat és kapcsolattartást illetően. Ez a platform tehát alkalmasabb volt a verzióváltások követésére és a forráskódok menedzselésére. Az új felületre költöztetett szolgáltatás, az elemkészleteket tartalmazó RDA Registry³¹⁹ (4.11. ábra) 2014 januárjában vált publikussá, bár a dokumentáció és egyes területek fejlesztése a mai napig tart.

4.11. ábra: Az RDA Registry felülete (részlet)³²⁰

Az RDA Registry magyar nyelvű történő fordítása a fejezet írásának időpontjában még folyamatban van, egyes értékszótárak viszont már magyarul is elérhetők.

4.4.7. 3R Project

Mint ez előző fejezetekben szó volt róla, 2017-ben az RDA fejlesztőbizottsága tervbe vette az RDA Toolkit felületének megújítását *RDA Toolkit Restructure and Redesign Project*, vagyis a *3R project* néven. A tervek szerint a fejlesztés mindazokat a problémákat és hiányosságokat hivatott kiküszöbölni, amelyek az első fejlesztések – az elemkészletek publikálásával az RDA instrukcióinak és az elemkészletek fejlesztésének párhuzamossága – nyomán, illetve az RDA többnyelvűvé válásával jelentkeztek. A 3R project nyomán 2020. december 15-étől hivatalosan is felváltotta az RDA Toolkit újabb verziója az eredetit, noha ez utóbbi természetesen még jó ideig elérhető marad, mint archivált változat.³²¹

Az átalakítás részben az LRM elemkészletének harmonizációját jelenti a régebbi RDA-elemkészletekkel, másrészt egy rugalmasabb, az RDA szövege és egyes más szabványok, szabályzatok vonatkozó pontjai közötti összefüggéseket,

319 RDA Registry. Forrás: <http://www.rdaregistry.info/> [2025. október 3.]

320 Forrás: <http://www.rdaregistry.info/>

321 A „régí” RDA Toolkit elérhető: <https://original.rdatoolkit.org/> [2025. szeptember 30.]

valamint magunknak a leírás során használandó adatelemeknek, kapcsolatoknak stb. meghatározásait kezelhetőbb módon előtáró felületet fejlesztettek ki.³²²

Az egyes elemek azonosítására egy fogalom és egy elvont azonosító kombinációját alkalmazzák, a korábban mondottaknak megfelelően. A prefixumok listája elérhető a „Data” menüből, a „Curie prefixes” menüpontot választva (Curie = compact URI).

Minden elemnév az „rda” betűkombinációval kezdődik, majd pedig az azonosított elem kezdőbetűjével folytatódik, tehát pl. a *class* tulajdonságai „rdac”, a *work* tulajdonságai „rdaw”, az *expression* tulajdonságai „rdae” prefixummal kezdődnek, és így tovább. Ezt követően, kettősponttal elválasztva egy betű-szám kombináció következik, a betű attól függően lehet „C” vagy „P”, hogy *class* vagy *property* azonosítására szolgál-e a kód. A legtöbb propertynek két alosztása van, egy „data type” és egy „object”:

- rdac:C10001 „work”
- rdaw:P10013 „has film director”
- rdaw:P10025 „is adapted as motion picture (work)”
- rdae/datatype:P20001 „has content type”
- rdae/object:P20012 „has actor”

Az elemkészletben viszontlátjuk az ismérvek kezelésére az LRM-ben kidolgozott megoldást: „Az ismérvek kétféle módon reprezentálhatók egy adott implementáción belül:

- szabadszöveges értékeként (literálként) karakterlánccal, számmal kifejezve, amire az OWL (Web Ontology Language) ontológianyelv adattípus-tulajdonságként (*datatype properties*) tekint, vagy
- egy külső forrásra (egy bármilyen típusú referenciális vagy normatív dokumentumra, amely lehet mondjuk egy besorolási állomány vagy kódolt értékek listája) mutató URI-ként, ebben az esetben inkább kapcsolatként lehetnének modellezhetőek, mint pusztán ismérvként, bár a modell nyitott többféle implementálási megoldásra; az OWL az ilyen típusú reprezentálásra objektumtulajdonságként (*object properties*) utal.

Egyes ismérvek mind a kétféle módon, mások csak szabadszöveges értéként reprezentálhatók. Az URI-ként reprezentált ismérvek esetében előnyben részesítendő eljárás a kapcsolatként való modellezésük.”³²³ (Ezen ismérvek listája mindkét esetben csak angolul érhető el.)

322 DANCS Szabolcs: „RDA reborn” – a könyvtári referenciamodell és az átalakuló RDA. 2. rész: A 3R projekt, avagy az RDA megújulása = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 4. sz. 2018. 228–237. p. Forrás: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/35148/20861> [2025. szeptember 30.]

323 DANCS: RDA Reborn 1. 142. p.

#	CURIE	Label	Definition
#	rdaio:P40001	"has identifier for item"	The definition is attached to the parent canonical property.
#	rdaio:P40004	"has collector agent (Deprecated)"	The definition is attached to the parent canonical property.
#	rdaio:P40005	"has collection registrar agent (Deprecated)"	The definition is attached to the parent canonical property.
#	rdaio:P40006	"has depositor agent"	The definition is attached to the parent canonical property.
#	rdaio:P40007	"has donor agent"	The definition is attached to the parent canonical property.

4.12. ábra: A példányhoz tartozó „object properties” elemek listája³²⁴

4.4.8. A megújult RDA

A 3R projekt után a megújult RDA Toolkit és RDA Registry – a várható magyar nyelvű megnevezéssel RDA Eszköztár és RDA Regiszter – együtt, egymást kiegészítve tartalmazza az RDA elemkészleteit (RDA Registry), valamint az alkalmazásukra vonatkozó ajánlásokat, előírásokat (RDA Toolkit). Míg az RDA Registry ingyenesen hozzáférhető, addig az RDA Toolkitnek két rétege van. A szabadon megtekinthető külső felületen hírek, Youtube-csarorna, a részt vevő szervezetekkel és tisztségviselőkkel kapcsolatos tudnivalók stb. kaptak helyet, míg az entitásokkal kapcsolatos információk rögzítésére vonatkozó feltételek, ajánlások, illetve a forrásfeltárást támogató egyéb útmutatók továbbra is csak előfizetést követően érhetőek el. Az alábbiakban a Toolkit menüpontjait követve néhány fontosabb megközelítést, illetve fogalmat ismertetünk részletesebben.

4.4.8.1. Guidance (Útmutató fejezetek)

Az ebben a menüpontban található bevezető és útmutató tizennyolc fő fejezetben tárgyalja a szabályzat célját, illetve bemutatja a tárgyalt témaköröket (az angol nyelvű alfejezetek betűrendje szerint):

- Bevezetés az RDA-ba (Introduction to RDA)
- Aggregátumok (Aggregates)
- *Alkalmazásprofilok (Application profiles)
- *Tartalom és hordozó (Content and carrier)
- Az adatok forrása (Data provenance)
- Időben folytatódó művek (Diachronic works)
- *Az entitások határai (Entity boundaries)
- Fiktív [személyek] és nem emberi [entitások] megnevezése (Fictitious and non-human appellations)

324 Forrás: <https://www.rdaregistry.info/Elements/i/object/> [2025. szeptember 30.]

- *A megjelenésforma-közlés (Manifestation statements)
- *A nomenek és megnevezésük (Nomens and appellations)
- *Az RDA implementálásának forgatókönyvei (RDA implementation scenarios)
- *[Az adatok] rögzítésének módszerei (Recording methods)
- *Reprezentatív kifejezési forma (Representative expressions)
- *A forrás leírása (Resource description)
- Terminológia (Terminology)
- Átírási útmutató (Transcription guidelines)
- Felhasználói igények (User tasks)
- *A megfelelően formált RDA [leírás] (Well-formed RDA)

A felsoroltak közül *-gal jelölve a szabályzatnak azokat a részleteit tekintjük át részletesebben, amelyek egy elképzelt leírási folyamat lépéseit segítik, valamint kitérünk a leírással, illetve az azt megvalósítani hivatott alkalmazásokkal kapcsolatos követelményekre.

4.4.8.2. Az entitások határai

Amikor egy forrást szeretnénk leírni, meg kell vizsgálnunk az entitásra jellemző adatelemeket, és el kell döntenünk, hogy az adatok egy már meglévő entitást írnak le, vagy indokolt egy új leírást készíteni. A vizsgálat megállapíthatja azt is, hogy akár egy új mű, vagy kifejezési forma kerüljön leírásra. Az entitás jellemzői között vannak azonban olyan adatelemek, amelyek egy már korábban leírt entitás jellemzőinek értékétől való jelentős eltérése mindenképp új entitás leírását vonja maga után, ilyenek például a *példány*, a *megjelenési forma*, a *személy*, a *hely*, illetve az *időtartam*.

Példa: egy megjelenési forma kapcsolatainak, azonosítóinak vagy hordozójának egy másik megjelenési formától való jelentős eltérése új leírást von maga után.

A *nomen* esetében az eltérés kritériuma vonatkozhat mind a karakterlánc eltéréseire, mind pedig annak az entitásnak a különbözőségére, amelyre a megnevezés vonatkozik.

4.4.8.3. Adatrögzítési módok

Az RDA-entitásokat leíró adatok rögzítésére négy különféle rögzítési mód áll rendelkezésre:

- létrehozhatunk egy strukturálatlan leírást, vagy
- egy strukturált leírást
- alkalmazhatunk azonosítókat, vagy
- alkalmazhatunk IRI-t a leírt tulajdonság azonosítására.

A strukturálatlan leírás

Ha strukturálatlan leírást készítünk, akkor gyakorlatilag úgy vesszük fel az adatokat, ahogyan azok a leírt forráson szerepelnek. Ezt a módszert leggyakrabban a megjelenési forma leírásakor alkalmazhatjuk, például amikor a létrehozó nevét vagy a dokumentum címét abban a formában rögzítjük, ahogy az a forráson szerepel; nem kontrollált forrásból választunk kifejezést egy adott fogalom megjelenítésére; továbbá megadhatunk olyan tárgyszót, amely nem ellenőrzött szótárból származik vagy akár csak egy szabad szöveges „strukturálatlan” megjegyzést fűzünk az adatokhoz.

A strukturált leírás

Ezzel szemben strukturált leírást kapunk eredményül, ha az egyes adatok kiválasztásánál és rögzítésénél ellenőrzött hozzáférési pontból, authority kontroll alatt álló névkészletből vagy címindexből választunk elemet; köznevek esetén olyan tárgyszót alkalmazunk, amely ellenőrzött szótárból származik stb. Idetartozik még a strukturált adattípust tartalmazó adatértékek – például számok, dátumok, időpontok – alkalmazása, valamint az azonosítók és az Internationalized Resource Identifier (IRI)³²⁵ használata a leírásban. Azonosító alatt azokat a független, külső vagy helyi ágens által hozzárendelt azonosítókat értjük, mint például a VIAF-azonosító, a Nemzeti Névtér azonosítója, az ISBN- vagy az ISSN-szám stb. Az IRI szintén egy W3C szabvány, mely a korábban említett URI azonosítók kiterjesztése az Unicode szabvány szerinti karakterek kezelésére.

Az egyes leírási módok természetesen nem alkalmazhatók minden forrástípus feltárásánál.

4.4.8.4. A megjelenésiforma-közlés

A megjelenési formák leírásakor alapvetően strukturálatlan leírást fogunk létrehozni, de a hagyományos adattükrözés elvét kétféleképpen is érvényesíthetjük.³²⁶ *Alap tükrözést* (basic transcription) alkalmazunk, ha például a csupa nagybetűvel írt adatot vagy a nem arab számokat változtatás nélkül írjuk le, vagy a nem latin betűs adatokat átírás nélkül vesszük fel. *Normalizált tükrözést* (normalized transcription) alkalmazunk viszont abban az esetben, amikor a csupa nagybetűs közlést átírjuk kisbetűsre, vagy a nem latin betűs írást transliteráljuk, esetleg a számokat átírjuk a közösség által preferált alakra.

325 Forrás: <https://www.w3.org/International/O-URL-and-ident.html> [2025. november 30.]

326 V. ö. ILÁCSA Szabina: LRM az RDA-ban [prezentáció]. Forrásleírás és -hozzáférés a 21. században. Budapest, OSZK, 2024.

A fent ismertetett adatrögzítési módokat megvizsgálva, megállapíthatjuk, mely területen tesz jelentős elmozdulást az RDA a jelen leírási gyakorlatához viszonyítva. Az ISBD-alapú bibliográfiai leírást a forráshűség és a tükrözés elve határozta meg, ezzel szemben az azonosítók használatán alapuló, strukturált leírások a visszakereshetőségre helyezik a hangsúlyt a forráshűséggel szemben.

4.4.8.5. A Nomen entitás mibenléte és alkalmazása

A Nomen entitást az IFLA könyvtári referenciamodell vezette be, és ennek megfelelően az LRM-mel harmonizált RDA is átvette azt. A Nomen entitás valamely más, azonosítóval jelölt entitásnak, fogalomnak, adatelemnek a *megnevezésére* szolgál. Amikor az előzőekben a többnyelvű RDA-ról szólva az időszaki kiadványok periodicitásának kifejezésére szolgáló címkéket soroltunk fel, akkor voltaképpen nomen elemeket láthattunk. A valamely entitásnak vagy tulajdonságnak a megnevezésére szolgáló karakterlánc maga is egy entitás, mert különböző tulajdonságokkal jellemezhetjük: például milyen nyelven fejezi ki azt, amit jelöl, milyen azonosítókkal rendelkezik, milyen ellenőrzött szótárból származik stb. A nomen karakterlánc megalkotásához meg kell egyezni egy elfogadott, illetve alkalmazott szabályrendszerben, amely alapján a karakterlánc formailag is meg fog felelni az elvárásainknak. Ez a szabályrendszer az ún. *karakterkódolási séma*, alkalmazásával pedig strukturált elemeket fogunk előállítani. Az ily módon előállított megnevezéseket – akár személynevek vagy más tulajdonnevek, akár fogalmak listájáról van szó – szótárakba, ellenőrzött listákba szervezhetjük. Az ilyen szótárak megalkotásának szabályrendszere a *szótárkódolási séma*.

Egy szótárkódolási séma lehet egy RDA fogalomjegyzék vagy annak megfelelő értékszótár az RDA Regiszteren belül, egy ISO-kód-jegyzék, egy normalizált terminológia, egy authority kontroll rendszer stb. Az egyszerű kulcsszóindexek nem tartoznak ide.³²⁷

A Nomen entitás szerepét az erőforrást leíró metaadathalmazban az alábbi ábra szemlélteti. (13. ábra)

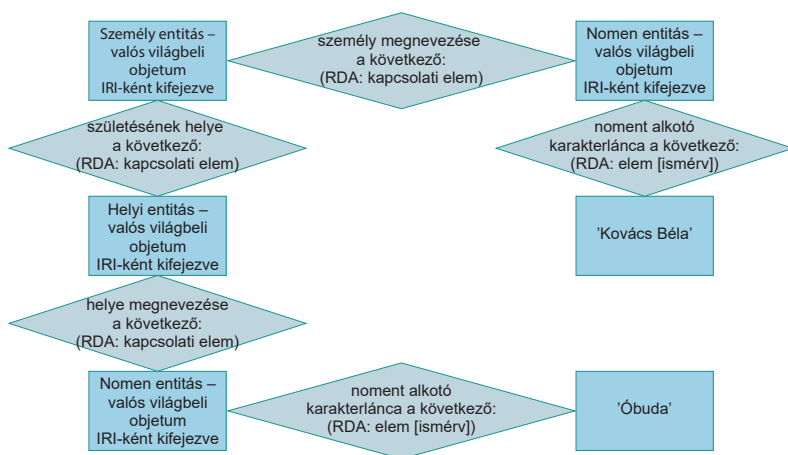
327 Bővebben lásd: DANCS Szabolcs: Részletesen a *nomen* entitásról. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 68. évf. 10. sz. 2021. 604–619. p. DOI: <https://doi.org/10.3311/tmt.13127> [2025. november 30.]

4.4.8.6. Tartalom és hordozó típuszótárak

A könyvtári katalogizálás egyik neuralgikus pontja volt hosszú időn keresztül a dokumentumok tipizálása. A használatban lévő felosztásban keverednek a hordozóra és a tartalomra vonatkozó kifejezések, így egy dokumentum több kategóriába is tartozhat. Különösen zavaró probléma ez az elektronikus hordozókon megjelenő tartalmak esetében, amikor például számítógéppel olvasható optikai lemezen jelenik meg egy hangzó dokumentum vagy egy térképészeti ábrázolás. Ezekben az esetekben az elégtelen definíciós készlet okán egyszerre beszélhetünk hangzó dokumentumról, illetve térképről, valamint elektronikus dokumentumról.

Az RDA egyik jelentős újdonsága a korábbi katalogizálási rendszerek – mint az ISBD leírási szabályok vagy a MARC adatcsere-formátum – által a dokumentum általános megnevezését felkínáló megközelítés helyett alkalmazott megközelítés helyett alkalmazott három típuszótár, a *tartalom*-, a *médium*- és a *hordozótípusok* szótára.

Az AACR2 felülvizsgálatának előkészületei érintették a dokumentum általános megnevezésére vonatkozó kifejezések használatát. A vizsgálat azt az eredményt hozta, hogy a dokumentum általános megnevezése mögött soha nem volt semmilyen katalogizáláselméleti alap. Az elméleti alapot az FRBR kidolgozása teremtette meg, amely – többek közt – azt is deklarálta, hogy a tartalomtípus a kifejezési forma ismerve, a hordozótípus a megjelenési formáé, a folytatólagos megjelenés terve – többkötetes, illetve időszak kiadványok esetében – pedig a műhöz tartozó tulajdonság.

4.13. ábra: Természetes nyelvi jelölő (név) kapcsolása személyentitás-előforduláshoz és a személyentitás-előforduláshoz kapcsolódó helyentitás-előforduláshoz³²⁸

328 Az ábra forrása: DANCS: Részletesen a *nomen* entitásról, 609. p.

A könyvtári viszonylatban kezelt dokumentumok kategorizálását elősegítő típuszótárak kidolgozása a brit könyvkiadói szférával közösen történt. Az 1991-ben EDitEUR néven alapított nemzetközi kiadói csoport 1999-ben jelentette meg ONIX néven azt az XML-nyelven alapuló szabványt, amely a kiadók, valamint a kereskedők és forgalmazók számára lehetővé tette egy egységes szerkezet alkalmazását a forgalmazott kiadványok bibliográfiai adatainak cseréjére. Az ONIX a könyvpiari termékek információinak bemutatására, leírására, valamint továbbításra alkalmas nemzetközi szabvánnyá vált, és mint kommunikációs formátum gazdag termékinformációs leírások továbbítását tette lehetővé a könyvpiar teljes ellátási láncában.³²⁹ A 2005-ben az RDA fejlesztőbizottságával kezdődött együttműködés célja egy olyan keretrendszer kidolgozása volt, amely mind a könyvtárak, mind a kiadóipar igényeit kielégíti, és megkönnyíti a forrásleírási adatok átadását és felhasználását a két közösség között.

Az RDA/ONIX keretrendszer két attribútumkészletet határoz meg az erőforrások kategorizálására. Az első készlet az erőforrás tartalom-attribútumait; a második készlet az erőforrás hordozóinak attribútumait tartalmazza. A tartalom az erőforrás szellemi vagy művészeti tartalmára utal, a hordozó a tartalom közvetítésének eszközeire és módszereire utal. A munkálatok egy bővíthető keretrendszer létrehozását tűzték célul, amely minden médiumtípusra kiterjed, egyúttal kerüli a fogalmi keveredést.³³⁰

Az RDA/ONIX keretrendszer tartalomhoz kapcsolódó ismérvei például a *jelleg*, az *érzékelés módja*, a *kép kiterjedése*, a *kép mozgása* stb. (Ezek közé tartozik egyébként a forma, műfaj kategória is, erre azonban nincs az RDA-ban egységes szótár kidolgozva.) A tartalomhoz kapcsolódó ismérvek alapján beszélhetünk ezentúl *nyelvi anyagokról*, *zenei anyagokról*, *képi anyagokról*, illetve *egyéb anyagokról* (ebbe a kategóriába tartozik például a számítógépes adathalmaz, program, térképészeti adathalmaz, mozgásírás, tapintható mozgásírás).

Az RDA/ONIX keretrendszer hordozóhoz kapcsolódó ismérvei között szerepel – többek közt – a *médium*, *tároló médium*, illetve a *közvetítő eszköz* meghatározása. A tároló médium alatt az anyagnak azt a fizikai formáját értjük, amelyen a forrás tartalmát tárolják.

Az RDA a 4.7. táblázatban szemléltetett médiumtípusokat jeleníti meg.

329 MOHAY Anikó: ONIX (Online Information Exchange) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 5. sz. 2012. 24–26. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00201/pdf/EPA01367_3K_2012_05_24-26.pdf [2025. november 30.]

330 JSC/Chair/10 (2006) RDA/ONIX Framework for Resource Categorization. Forrás: <https://www.loc.gov/marc/marbi/2007/5chair10.pdf> [2025. november 30.]

4.7. táblázat
*Médiumtípusok az RDA-ban*³³¹

Médiumtípus	Definíció
Audio	Médiumtípus a rögzített hang tárolására szolgáló, lejátszóeszkővel (lemezjátszó, kazettás magnetofon, CD-lejátszó, MP3-lejátszó) való használatra tervezett médiumok jelölésére.
Mikroforma	Médiumtípus a szabad szemmel nem látható méretűre csökkentett képeket tartalmazó, mikrofilm- vagy mikrofilmlap-olvasó eszközzel való használatra tervezett médiumok jelölésére.
Számítógépes	Médiumtípus az elektronikus állományok tárolására szolgáló, számítógéppel való használatra tervezett médiumok jelölésére.
Mikroszkópos	Médiumtípus a kis méretű tárgyak tárolására szolgáló, szabad szemmel láthatatlan részleteket megmutató eszközzel (pl. mikroszkóp) való használatra tervezett médiumok jelölésére.
Kivetíthető	Médiumtípus az álló- vagy mozgókép tárolására szolgáló, vetítőeszkővel (filmvetítő, diavetítő, írásvetítő) való használatra tervezett médiumok jelölésére.
Sztereografikus	Médiumtípus az állóképpárok tárolására szolgáló, háromdimenziós hatást keltő eszközzel (sztereoszkóp, sztereográf) való használatra tervezett médiumok jelölésére.
Közvetítő eszköz nélküli	Médiumtípus a közvetlen emberi érzékeléssel, eszköz igénybevétele nélkül történő használatra tervezett médiumok jelölésére.
Video	Médiumtípus az álló- vagy mozgókép tárolására szolgáló, lejátszóeszkővel (videómagnó, DVD-lejátszó) való használatra tervezett médiumok jelölésére.

Végül, az előzőktől elkülönítve megadhatjuk a *hordozótípus* fajtáját, ami lehet hanghenger, hanglemez, papírtekercs, hangkazetta, számítógépes, videó, kivetíthető vagy közvetítő eszköz nélküli. Ez utóbbi lesz igaz a hagyományos könyvekre is, ahol a tartalom érzékelése közvetlenül egy emberi érzékszervvel, a látás által történik, és nincs szükség további közvetítő eszközre.

Ahhoz, hogy egy forrás feltárását megkezdhessük, az eddigiekben áttekinthető szempontokkal, fogalmakkal kell tisztában lennünk. (Emlékezhetünk, hogy az MSZ 3424/1-78 szabvány is olyan általános fejezetekkel kezdődik, amelyek

331 A táblázat forrása: ILÁCSA Szabina: LRM az RDA-ban [prezentáció]. Forrásleírás és -hozzáférés a 21. században. Budapest, OSZK, 2024.

meghatározzák az alapfogalmakat, az adatok írásmódját, az elemek kötelezőségét stb.) A továbbiakban a forrásfeltárásra vonatkozó leírási instrukciókat egy entitás, illetve annak egy tulajdonsága kapcsán mutatjuk be.

4.8. táblázat

Nyelvi anyagokra vonatkozó értékek az RDA tartalomtípus szótárából³³²

Tartalom-típus	Jelleg	Érzékelés módja	Kép kiterjedése	Kép mozgása	Forma, műfaj
Beszéd	Nyelvi anyag	Hallás	Nem alkalmazható	Nem alkalmazható	
Tartalomtípus a hallható formában kifejezett nyelvi tartalmak jelölésére. Megjegyzés: Idetartoznak a rögzített felolvasások, szavalások, beszédek, interjúk, az „oral history” esetei, a számítógép által generált beszéd stb.					
Szöveg	Nyelvi anyag	Látás	Nem alkalmazható	Nem alkalmazható	
Tartalomtípus a vizuális érzékelésre szánt, a beszélt nyelv lejegyzésére szolgáló jelrendszer segítségével kifejezett tartalmak jelölésére. Megjegyzés: Idetartozik a nyelvi lejegyzés minden olyan formája, amelyet nem tapintásos érzékelésre szántak.					
Tapintható szöveg	Nyelvi anyag	Tapintás	Nem alkalmazható	Nem alkalmazható	
Tartalomtípus a tapintás általi érzékelésre szánt, a beszélt nyelv lejegyzésére szolgáló jelrendszer segítségével kifejezett tartalmak jelölésére. Megjegyzés: Idetartozik a Braille-szöveg, és a nyelvi lejegyzések egyéb, tapintásos érzékelésű formái.					

4.4.8.7. Entitás feltárása

Az RDA Toolkit első menüpontjában találjuk az *entitások* felsorolását. Bármely entitás kiválasztása után a megnyíló oldalon meghatározásokat kapunk a választott entitás mibenlétéről, illetve szempontokat az entitás határainak kijelölésére, vagyis hogy új entitás leírását kell-e létrehoznunk, illetve azoknak a feltételeknek a mérlegelésére, amelyek indokolttá teszik egy új entitás rögzítését. Az egyik alapvető kritérium, hogy a leírni kívánt entitás jelentős módon különbözzön ugyanannak az entitásnak egy már meglévő, másik megvalósulásától.

332 A táblázat forrása: ILÁCSA Szabina: LRM az RDA-ban [prezentáció]. Forrásleírás és -hozzáférés a 21. században. Budapest, OSZK, 2024.

Az entitás leírásánál választhatunk, hogy a strukturált vagy a strukturálatlan rögzítési módot választjuk-e. Továbbá az entitások adatlapján szerepel egy szempontrendszer az entitás leírásának minimum követelményeiről. Ez magában foglalja, hogy például egy megvalósulási forma feltárása esetén létre kell hozni a kapcsolatot azzal a kifejezési formával, illetve azzal a művel, amelyet a megjelenési forma megtestesít.

Az adott entitást leíró *adatelem* adatlapján kapunk továbbá egy hasznos eszközt az adatelem referenciáival. Ez magában foglalja az adatelem IRI azonosítóját az RDA Registry oldalára mutatva, megadja az adatelem értéktartományát, továbbá hivatkozik az adatelem LRM-azonosítójára, valamint felsorolja, hogy a MARC21 környezetben mely MARC-mezőkben rögzíthetjük az adott információt.

Az entitás vagy adatelem kiválasztására vonatkozó instrukciók *feltétel-opció* párokból állnak össze. Például, ha a megjelenési forma létrehozásában egy vagy több ágens működött közre, akkor közöljük ezt megjegyzésben (Manifestation: note of manifestation), vagy pedig kapcsoljuk hozzá a megjelenési formát a szükség szerinti számú ágenshez (Relate a manifestation to an agent using Manifestation: creator agent of manifestation). Megjegyzendő, hogy a feltétel-opció párok felsorolását sem számozás, sem egyéb jelölés nem tagolja, így pedig nem könnyű hivatkozni az egyes feltételekre a választott megoldás megvitatásához vagy dokumentálásához. Az adatelemek adatlapján végül megkapjuk a kapcsolódó adatelemek listáját, illetve ezeket szűkíthetjük aszerint, hogy az alkalmazni kívánt adat attribútum típusú vagy kapcsolat típusú. Amennyiben strukturált leírást kívánunk megalkotni, akkor az RDA ellenőrzött szótáraiból választhatunk adatelemet, melyek elemkészletét az RDA Registry felületén találjuk. (4.14. ábra)

RDA Reference value vocabularies
RDA Aspect Ratio Designation
RDA Bibliographic Format
RDA Broadcast Standard
RDA Carrier Extent Unit
RDA Carrier Type
RDA Cartographic Data Type
RDA Collection Accrual Method
RDA Collection Accrual Policy
RDA Colour Content

4.14. ábra: Az RDA értékszótárainak listája az RDA Registry felületén (részlet)³³³

Az RDA Toolkit felső menüsorában találunk egy *Irányelveket* (Policies) tartalmazó menüt. Itt különböző közreműködő intézmények – mint például a British Library (BL), Latin America and Caribbean (LAC) Group, Library of Congress-Program for Cooperative Cataloging (LC-CCP) stb. – által feltöltött és megosztott szabályzatok, ajánlások találhatóak, melyek megfelelő pontjai az RDA adatelemek adatlapjaihoz is be vannak kapcsolva. Ezzel az eszközzel tanulmányozhatjuk az RDA alkalmazásában már nagyobb tapasztalatra szert tett intézmények gyakorlatát, megfontolva saját döntéseinknél az ottani instrukciókat. Az irányelvek mellett a *Források* (Resources) menüpontban találunk egy *Közösségi tartalmak* (Community Resources) almenüt, ahol a közreműködő intézmények speciális nyelvi, kulturális szempontok szerint fogalmazhatnak meg szabályokat – jellemzően például egyes nyelvek nagy kezdőbetűre vonatkozó szabályairól vagy az adott nyelvben használatos névelők kezeléséről –, melyek a fejlesztőbizottság elfogadása után kerülnek ki az RDA Toolkit oldalára.

Az információforrás koherens leírása, minimum követelmények

Az entitás-kapcsolat modellben az információforrások koherens leírása akkor válsul meg, ha a *mű-kifejezési forma-megjelenési forma-példány* entítások leírásai össze vannak kapcsolva, mégpedig a következő kapcsolati elemek felhasználásával:

- **A példány kapcsolata és a hozzá tartozó megjelenési forma összekapcsolása:**
Példány: a megjelenési forma egy példája (Item: manifestation exemplified)
- **A megjelenési forma és a hozzá tartozó példány összekapcsolása:**
Megjelenési forma: példa a megjelenési formára (Manifestation: exemplar of manifestation)
- **Közvetlenül egy műhöz tartozó megjelenési forma összekapcsolása a művel:**
Megjelenési forma: a megnyilvánult munka (Manifestation: work manifested)
- **A megjelenési forma és a hozzá tartozó kifejezési forma összekapcsolása:**
Megjelenési forma: a megnyilvánult kifejezési forma (Manifestation: expression manifested)
- **A kifejezési forma és a hozzá tartozó megjelenési forma összekapcsolása:**
Kifejezési forma: a kifejezés megnyilvánulása (Expression: manifestation of expression)
- **A kifejezési forma és a hozzá tartozó mű összekapcsolása:**
Kifejezési forma: a kifejezett mű (work expressed)
- **A mű és a hozzá tartozó kifejezési forma összekapcsolása:**
Mű: a mű kifejeződése (Work: expression of work)
- **A mű és a hozzá tartozó megjelenési forma összekapcsolása:**
Mű: a mű megnyilvánulása (Work: manifestation of work)

Az RDA nem köti meg, hogy hány alkalommal lehet használni ezeket a kapcsolati elemeket, az erre vonatkozó megkötéseket a helyi használatú alkalmazásprofilok írhatják elő, de ez nem vonatkozik arra az esetre, amikor a kapcsolóelemekkel különböző információforrásokat szeretnénk egymáshoz kapcsolni. Megkötés csak abban az esetben van, ha ugyanarról az információforrásról készítjük a leírást.

Az RDA továbbá meghatározza az entitások első csoportjába tartozó entitások vonatkozásában a minimum leírások követelményeit. Egy információforrás leírásának legalább az egyik entitására vonatkozó adatot tartalmaznia kell, mégpedig megnevezett formában (appellation element). Az entitások közötti kapcsolatok kifejezésére a fentebbi kapcsolóelemeket kell alkalmazni.

Fontos kihangsúlyozni, hogy mind az entitások közötti kapcsolatok kifejezésére, mind az entitások megnevezésére kapcsolóelemeket kell alkalmazni, tehát a fenti felsorolás mindegyik helyén kapcsolóelemek állnak. Így a műhöz a kifejezési forma a „Work: expression of work” kapcsolóelemen keresztül kapcsolódik, a kifejezési forma megnevezése az „Expression: appellation of expression” kapcsolóelem segítségével történik, és így tovább. Mindez tehát azt jelenti, hogy az előállított bibliográfiai leírás túlnyomórészt, döntően kapcsolatok megadása által, vagy ellenőrzött szótárból kiválasztott értékek, illetve az azokhoz vezető link megadásával fejeződik ki.

A leírás megfelel az RDA által állított *minimum követelményeknek*, amennyiben egy információforrás koherens leírása tartalmazza *legalább egy entitásának* leírását. Egy entitást úgy kell leírni, hogy az entitás *legalább egy megnevezési elemének* értékét rögzítjük, az elemnek megfelelő rögzítési módszerrel. Egy entitás egy másik entitással pedig úgy kapcsolódik, hogy *egy kapcsolati elem* értékét rögzítjük a rögzítési módszerek bármelyikével.

4.4.8.8. Alkalmazásprofil készítése

Miután az RDA egy keretrendszer az adatelemek rögzítésére vonatkozó szabályokkal, az adatelemek kiválasztásáról, és megfelelő használatáról rendelkező specifikációt az azt alkalmazni kívánó közösségnek kell elkészítenie. Az *alkalmazásprofil* (Application profiles) tartalmazhatja például azt a minimális és maximális számot, ahányszor egy elem felhasználható az osztályába vagy tartományába tartozó entitás leírására vagy elérésére. Ezek a számok határozzák meg, hogy egy elem kötelező (minimum 1), opcionális (minimum 0) vagy ismételhető (maximum nagyobb, mint 1), továbbá rendelkezéseket arról, hogy az entitást leíró metaadat hogyan kapcsolódik a más példányokat és más entitásokat leíró metaadathoz. Egy RDA alkalmazásprofil az adott elem értékeinek rögzítésére használható RDA rögzítési módszereket, valamint az RDA entitások, elemek strukturált

leírásához felhasználható és kompatibilis szótárkódolási, illetve karakterkódolási sémákra vonatkozó szabályokat is tartalmazza. Minden entitás, elem és rögzítési módszer ellátható a rá vonatkozó külön szabállyal. Továbbá az RDA Registry IRI-eket biztosít minden RDA entitáshoz, illetve adatelemhez, melyek kapcsolt adatok létrehozását is lehetővé teszik. Hatékonyabban készíthetjük el a leírást, amennyiben olyan adatelemeket használunk, amelyek valamely alkalmazásprofilban már rendelkezésre állnak.

4.4.8.9. A „jól formált” RDA (Well-formed RDA)

Ha azt szeretnénk, hogy a leírást támogató alkalmazás biztosítani tudja az elvárt magas szintű minőséget (assured level of quality), akkor jól formázott adatokkal kell dolgoznunk. Az adatok akkor számítanak „jólformázottnak”, ha megfelelnek az alapul szolgáló modell kialakításában szerepet játszó folyamatoknak és eljárásoknak. Az RDA mint leírási szabvány segítségével előállított metaadatok „jól formázottak”, amennyiben megfelelnek az RDA-nak – mint elemkészletnek – való megfelelés kritériumainak.

Az a leírás, amely az előállítására létrehozott eszközkészlet alkalmazásával készül, megfelel az RDA alábbi céljainak:

- folytonosság,
- különbségtétel,
- rugalmasság,
- egységesség.

Az a metaadat-leíráskészlet, amely megfelel a „minimális leírás” követelményeinek, betartja az RDA alapelveit és megfelel az alábbiak RDA céljainak:

- költséghatékonyság,
- kapcsolatok,
- reprezentáció.

A hatékony leírásnak megfelelő metaadat-leíró készlet betartja az RDA alapelveit, és megfelel az alábbiak RDA céljainak:

- pontosság,
- általános használat vagy gyakorlat,
- nemzetközivé válás,
- reagálás a felhasználói igényekre,
- elégségesség.

Hogy ennél konkrétan mit jelent az RDA-megfelelés, azt az RDA metaadatok alkalmazásával kapcsolatos, *RDA implementation scenarios* című általános útmutatóból tudhatjuk meg. A megfelelés két szinten, a metaadat-állítások, illetve a metaadat-leíró halmazok szintjén valósulhat meg.

A metaadat-állítás akkor felel meg az RDA-nak, ha az alábbi követelmények mindegyike teljesül:

- Az állítás jól formált.
- Az állítás leírja az RDA entitás egy példányát.
- Az állítás rögzíti az entitáshoz rendelt RDA elem értékét.
- Az állítás olyan értéket rögzít, amely kompatibilis az RDA útmutatóval és utasításokkal.

Továbbá, egy jól kialakított RDA metaadat-állítás megfeleltethető egy alapvető szubjektum-predikátum-objektum szintaxisnak, ahol az alany a leírt entitás, az állítmány a rögzítendő jellemző, az objektum pedig a rögzített jellemző rögzített értéke. Ez a szintaxis számos különböző adatstruktúrában megvalósítható, azzal a meghagyással, hogy mind egy RDA-entitás altípusára vonatkozó állítás, mind egy RDA-elem altípusértéke közvetett megfeleléssel bír, így az RDA-entitás altípusa maga nem lehet RDA-entitás, sem pedig az elem altípusa nem lehet maga RDA elem.

A metaadat-leíró készlet akkor felel meg az RDA-nak, ha az alábbi követelmények mindegyike teljesül:

- A készlet minden metaadat-állítása megfelel az RDA-nak.
- Az egyes leírt entitások metaadat-leíráskészlete olyan állítások egy részhalmozát tartalmazza, amelyek megfelelnek az entitás minimális leírására vonatkozó előírásoknak.

Az RDA-entitás minimális leírására vonatkozó követelményeket az adott entitásra vonatkozó utasítások – *Guidance: Resource description. Minimum description of a resource entity* – tartalmazzák.

Amennyiben a metaadat-leíró halmaz metaadat-állításainak egy része, de nem mindegyike felel meg az RDA-nak, akkor a leíróhalmaz csak részben felel meg az RDA-nak (partially conformant). Ez az eset akkor állhat fenn, ha például egy helyi alkalmazásprofil megengedi az RDA és más szabványok elemeinek vagy entitásainak keveredését.

4.4.9. Kezelő alkalmazások, RIMMF

Az RDA gyakorlati kipróbálásához érdemes megismerkedni az *RDA in Many Metadata Formats (RIMMF)*³³⁴ nevű alkalmazással. A RIMMF egy The MARC of Quality (TMQ, Inc.)³³⁵ elnevezésű cég önkéntes fejlesztése. A RIMMF különböző

334 RIMMF6. Forrás: <https://www.rimmf.com/w/doku.php?id=start> [2025. szeptember 30.]

335 Tulajdonosok: Richard és Deborah Fritz. Forrás: <https://www.marcofquality.com/m/doku.php>

verziói – elsősorban a 3. 4. és 6.³³⁶ – éveken át elérhetőek voltak az RDA Toolkit oldaláról,³³⁷ és azt a célt szolgálták, hogy az érdeklődők a gyakorlatban is megismerkedhessenek az RDA elemkészletei alkalmazásával, illetve azoknak a MARC-kal, illetve az AACR-ral való összefüggéseivel.

A RIMMF3 a MARC és RDA közötti lehetséges konverzió tanulmányozására alkalmas, míg a RIMMF4 az LRM és a 3R Project hatásait vezette át az alkalmazásba, a RIMMF6 pedig naprakészen követte az RDA újabb fejlődését.

A felhasználókat különböző *User Guide* és *Tutorials* anyagok segítik a program használatában. A fejlesztők ugyanakkor leírják, hogy bár lehetőség van MARC-exportot is szimulálni az elkészült RDA „rekordból”, ezzel az alkalmazással nem tudunk majd a saját könyvtári szoftverbe importálható, végleges, használható rekordokat előállítani. A szándék mindössze az volt, hogy segítse az RDA logikájának, működésének megértését, valamint élvezetes módon vezessen rá a szabályzat és elemkészlet használatára. Az említett program verziói szabadon elérhetőek, letölthetőek bárki számára.

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Mikor kezdődtek az RDA munkálatai?
2. Mikor tették közzé az első változatot?
3. Hogyan nevezik az RDA online hozzáférést biztosító felületét?
4. Mikor kezdődött az RDA szemantikus elemkészleteinek fejlesztése?
5. Mit jelent a „kanonizált, numerikus URI” vagy „opaque URI” fogalma?
6. Mi a szerepe az RDA Toolkitnek és az RDA Registrynek?
7. Mi volt a célja a 3R projektnek?
8. Hogyan módosultak a felhasználói igények („használói feladatok”) az RDA-ban a Library Reference Model után?
9. Milyen adatrögzítési módokat határoz meg az RDA?
10. Milyen típuszótárak által segíti az RDA a dokumentumok kategorizálását?
11. Mi a szerepe a nomen entitásnak?

336 A RIMMF5 nem került kifejlesztésre. Forrás: <https://rimmf.com/w/doku.php?id=start&do=admin> [2025. szeptember 30.]

337 2022-ben például: <https://www.rdaregistry.info/rimmf/> [2025. szeptember 30.]

Ajánlott irodalom

DANCS Szabolcs: „RDA” reborn” – a könyvtári referenciamodell és az átalakuló RDA - 1. rész: Bevezetés az IFLA LRM-be. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 3. sz. 2018. 141–152. p. Forrás: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/35173/20886> [2025. szeptember 30.]

DANCS Szabolcs: „RDA reborn” - a könyvtári referenciamodell és az átalakuló RDA - 2. rész. A 3R projekt, avagy az RDA megújulása. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 4. sz. 2018. 228–237. p. Forrás: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/35148/20861> [2025. szeptember 30.]

DANCS Szabolcs: RDA-alapok. Út az RDA megértéséhez. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Országos Széchényi Könyvtár, 2025. 82 p. Forrás: <https://mek.oszk.hu/28400/28492/> [2025. október 3.]

DANCS, SZABOLCS: Részletesen a *nomen* entitásról. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 68. évf. 10. sz. (2021) 604–619. p. DOI: <https://doi.org/10.3311/tmt.13127> [2025. november 30.]

HILLMANN, Diane: RDA and Linked Data. Where’s the Beef? [ppt]. Presentation at RDA Linked Data Forum, American Library Association Annual Meeting, Chicago, Jun 2017. Forrás: <https://www.slideshare.net/slideshow/rda-and-linked-data-wheres-the-beef/78248783> [2025. szeptember 30.]

HILLMANN, Diane: Registering the RDA Vocabularies. [ppt]. 25th Annual meeting of the Authority Control Interest Group, ALA Chicago, 12 July 2009. Forrás: <https://www.slideshare.net/slideshow/registering-the-rda-vocabularies-1734427/1734427> [2025. szeptember 30.]

PHIPPS, John – DUNSIRE, Godon – HILLMANN, Diane: Building a platform to manage RDA Vocabularies and data for an international linked data world. = Journal of Library Metadata, Vol. 15. Iss. 3–4. 2015. 252–264. p. Forrás (előfizetéssel): <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19386389.2015.1099990> [2026. március 22.]

RDA Registry. Forrás: <https://www.rdaregistry.info/> [2025. szeptember 30.]

RDA Toolkit. Forrás: <https://www.rdatoolkit.org/> [2025. november 30.]

4.5. AZ RDA HATÁSA A MARC21 FEJLESZTÉSEIRE

Mielőtt az RDA fejlesztésének a MARC21 szabványra gyakorolt hatását szeretnénk bemutatni, illetve számba venni, hogy melyek azok az új adatelemek, amelyek kifejezetten az RDA fejlesztéseinek hatására kerültek be az adatszerkezetbe, nem lehet előzetesen eltekinteni a MARC-szabványt az elmúlt több mint két évtizedben ért kritikák rövid ismertetésétől. Annál inkább szükség van erre, mert a korszak egyik elhíresült publikációjának címe – *MARC Must Die*³³⁸ – rengeteg hozzászólást, vitát generált, de nem utolsósorban nyitánya volt azoknak a fejlesztéseknek, amelyeket már többen időszerűnek véltek a MARC-szabvánnyal kapcsolatban. A könyvtáros közösség és a MARC mögött álló intézmények kihívás elé kerültek, amelyből az adatcsereszabvány – mára már elmondható – megerősödve került ki, de legalábbis korai temetése dacára életképesnek bizonyult, magába fogadva mindazokat a hatásokat, amelyeket az információipar legújabb technológiai fejlesztései eredményeztek.

4.5.1. Kritikák

Az első kritikák ugyan már korábban is megfogalmazódtak,³³⁹ de a MARC-szabvánnyal kapcsolatos bírálatok különösen a 2000-es évek első évtizedének közepén erősödtek fel.³⁴⁰ Már ekkor feltűnt, hogy a katalógusok még mindig úgy néznek ki, mint a cédulakatalógusok korában, pedig már nemcsak könyveket, hanem elektronikus forrásokat, képeket stb. kell nyilvántartani, lehetőleg ugyanolyan logikus szolgáltatással, mint hajdan a könyveket.

Továbbá megfogalmazódott az a félelem, hogy a MARC kezd lemaradni a modern internetes szabványok fejlesztései, illetve az azok által lehetővé tett keresési, információelérési technikák mögött. A rugalmatlan és elégtelen szerkezettel kapcsolatos elégedetlenség egyik legfőbb kiváltó oka a technikai elszigeteltség érzése volt, amely az interneten folyó információáramlás következtében ébredt

338 TENNANT, Roy: *MARC Must Die*. = *Library Journal*, Vol. 127. Iss. 17. 2002. 26–27. p.
Forrás: <https://www.libraryjournal.com/story/marc-must-die> [2025. szeptember 30.]

339 TENNANT, Roy: *21st-Century Cataloging*. = *Library Journal*, 04/15/1998.

340 Az előző két jegyzetben említettekén túl például COYLE, Karen: *Future Considerations: the Functional Library Systems Record* = *Library Hi Tech*, Vol. 22. Nr. 2. 2004. 166–174. p. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/235301208_Future_considerations_The_functional_library_systems_record [2025. szeptember 30.]; TENNANT, Roy: *MARC Exit Strategies*. = *Library Journal*, Vol. 127. Iss. 19. 2002. 27–28. p.; ANDRESEN, Leif: *After MARC – what then?* = *Library Hi Tech*, Vol. 22. Nr. 1. 2004. 44–51. p.; TENNANT, Roy: *A Bibliographic Metadata Infrastructure for the 21st Century*. = *Library Hi Tech*, Vol. 22. Nr. 2. 2004. 175–181. p. <https://doi.org/10.1108/07378830410524602> [2025. szeptember 30.]

fel. Az internetes keresőmotorok, de egyéb szolgáltatások, szoftverek számára is a MARC „kívülről” nehezen megszólítható, nehezen lekérdezhető, így a könyvtárak – képletesen szólva – a saját szolgáltatásaik sáncai mögé szorultak.

4.5.2. A felhasználói igények szolgálatában

Amikor felhasználói igényekről beszélünk, ennek egyik aspektusa a katalógusok adatainak felruházása színes, érdekes, informatív tartalmakkal, mint például a tartalomjegyzék, borítókép, ismertető, részlet a műből stb., nem utolsósorban az interneten megjelenő szolgáltatások – mint keresőmotorok, könyvárúházak, könyvajánló portálok stb. – oldalainak mintájára. A laikus felhasználó könnyebben azonosít egy kiadványt, vagy egyenesen ébred fel az érdeklődése egy kiadvány iránt, amelyet borító alapján is be tud azonosítani, tartalomjegyzékébe bele tud nézni. Az adatgazdagításnak ez az igénye azonban nem kis részben technikai problémákba ütközött, amelyek megint csak a MARC elégtelenségére irányították rá a figyelmet. Például a MARC-rekord természeténél fogva lineáris szerkezetű, a tartalomjegyzék viszont egy hierarchikus képződmény. Továbbá, a MARC-rekordban nincs helye olyan információknak, mint borító, tok, tasak, grafika, ismertetések stb., ráadásul úgy, hogy ezek megjelenítése rugalmasan illeszkedjen a felhasználói igényekhez: akinek nincs rá szüksége, könnyen figyelmen kívül hagyhassa, akinek kell, elérje.

Ahogy az előző fejezetekben olvastuk, a felhasználói igények az FRBR kidolgozása óta még hangsúlyosabban előtérbe kerültek. A jelenlegi szabványok alapvetően a leírt fizikai megjelenés (illetve gyakorlatilag a példány) leírását állították a középpontba, így amikor a felhasználó keres egy művet, nagyon sok ismétlődő információval találkozik az újabb és újabb kiadásokról készült rekordokban, ezért nem mindig könnyű kiválasztani, melyikre van szüksége. Különösen összeadódik ez a hatás a közös katalógusoknál, ahol a duplikátum rekordok gyakran nincsenek összefésülve. Épp ezért a katalógustól ma már elvárható, hogy elkülönítse egy művel kapcsolatban az alapvető bibliográfiai információkat a mű különböző megjelenési formáiról, illetve példányairól informáló adatoktól.

4.5.3. A modern katalógus funkciói

Már a hajdani katalóguskártyák is számtalan funkciót hordoztak, például a könyvtár által birtokolt művek leíró adatait, az olvasók tájékoztatását (információmegosztás), a művek helyét a polcon, illetve a szervezet adminisztrációja számára adatokat szolgáltatott az állományról. A MARC kialakításakor ez a bizonyos katalóguskártya volt a fókuszban, sőt mi több, kezdetben a MARC-rekordokat is

cédulákra nyomtatták ki.³⁴¹ Az első online katalógusok a korábbi könyvtári katalógusok leképezései voltak. Az online katalógusok azonban nagyon is megváltoztatták a használók keresési szokásait. Míg a cédulakatalógusok egyfajta lineáris keresést tettek lehetővé, ábécé szerinti betűrendben kínálva az első besorolási adat alapján a katalóguscédulákat, és így az olvasók így a szerző, cím, tárgyszó betűrendes katalógusaiban kereshettek, addig az online katalógusban már nemcsak besorolási adat szerint lehet keresni, hanem dokumentumtípus, kulcsszó vagy egyáltalán szabad szöveges keresés alapján, a megjegyzésekben, azonosítószámokban, tartalomjegyzékben stb. Az elektronikus katalógus ezen képessége pedig lebontja a funkcionális határokat a besorolási adatok, illetve egyéb adatok között.

A számítógépen, tehát elektronikus környezetben történő keresés – már a különböző internetes felületek által nyújtott újabb keresési tapasztalatok megjelenése előtt is – visszahatott a MARC-adatszerkezetre. Olyan adatok jelentek meg a MARC-rekordokban, amelyek már nem a cédulakatalógusokból eredtek. A fizikai formátumra vonatkozó információk – melyeket a rekord 00X mezőiben kódolunk – részletességének köszönhetően a felhasználók már olyan szempontokkal is tudták a keresést szűkíteni, mint például azonos alakú vagy gyakori szavakból álló címek esetén milyen dokumentumtípusra irányuljon a keresés, vagy akár egy filmalkotáshoz vagy zenemű felvételéhez milyen hordozón szeretnének hozzáférni. Mindezek a lehetőségek a korábbi cédulakatalógusokban nem voltak meg.

Az adatcsere problematikájával összefüggésben egyébként fontos arra felhívni a figyelmet, hogy mi a tartalmi szabvány, és mi az adattovábbítást, adatcserét lehetővé tevő szabvány. Tartalmi szabvány mindaz a dokumentum, amely egyrészt rendelkezik például a cím(ek) leírásának módjáról, másrészt megmondja, hogy adott adatszerkezeti rendszerben hol, melyik mezőben van a cím helye, illetve mit kell és mit szabad adott helyen rögzíteni. „Adatcserezszabvány” tulajdonképpen egyetlen van, amely nemzetközileg szabályozza a kérdést, és ez az ISO 2709, amely az összes MARC-szabvány eredője.

4.5.4. Kilépési stratégiák

Az eddigiekben felvonultatott kritikák, illetve megfogalmazódó elvárások és az ezekre épülő első fejlesztések leginkább a MARC szintaxisát érintették, valamint arra való gyenge képességét, hogy a körülvevő informatikai környezettel kommunikáljon. Az elkövetkező néhány évben részben a fentebb már említett szabvá-

341 FURRIE, Betty: Understanding MARC bibliographic. Machine Readable Cataloging. 8th Edition. Library of Congress, cop. 2009. Forrás: <https://www.loc.gov/marc/umb/> [2025. szeptember 30.]

nyokkal, részben a Linked Data technológiával kapcsolatos tapasztalatok új fejlesztést érleltek meg a Library of Congress részéről. 2011-ben látott napvilágot az a bejelentés – *A Bibliographic Framework for the Digital Age (October 31, 2011)* –, amely hivatalosan is kihirdette a MARC-korszak végét. A Library of Congress honlapján korábban olvasható manifesztum³⁴² szerint a jövő technológiáit megvizsgálva kitűnik, hogy a széles értelemben vett könyvtári közösség adatait hordozó MARC-szerkezet mára elavult, negyven éves technológián alapul, és már kívül esik a programozhatóság mai technikáin. Mindezzel együtt a MARC jól szolgálta a könyvtárakat a webet megelőző környezetben. A MARC születésekor, a késő hatvanas, korai hetvenes években az adatcsere-formátum fejlesztése nagy lépés volt a könyvtárak egymás közti adatmegosztásának irányába, mely által a könyvtárak egy nagyobb hálózat résztvevőivé váltak.

A Bibliographic Framework for the Digital Age volt a nyitánya annak a fejlesztésnek, amelyet ma BIBFRAME³⁴³ néven ismerünk. Mivel a magyarországi szakmai közönséggel korábban már több kitűnő előadás és dolgozat is megismertette a BIBFRAME keretrendszert³⁴⁴, és az azzal kapcsolatos fejlesztéseket, ezen a helyen – nem térve el az eredeti célkitűzéstől – csak megemlíjtjük, mint olyan könyvtári fejlesztést, amely az előzőekben felvonultatott technológiai elégtelenségekre adott válaszként született. A BIBFRAME szerepe és célkitűzése újragondolni a bibliográfiai kontrollt a megváltozott technológiai környezetben, ugyanakkor széles körű együttműködéssel támogatni a meglévő adatokat, illetve megteremteni a könyvtári adatok külső adattárolókhoz való kapcsolódását, és újragondolni a megjelenítést.

Ezen a ponton egy fontos distinkciót kell tennünk. Valójában, amit MARC-szabványnak nevezünk, három különböző eredőjű összetevőt egyesít: a MARC-nak van egy – az ISO 2709 szabványt követő – szintakszisa, továbbá tartalmaz nem kevés saját kódot, nevezzük ezeket MARC-adatelemek, valamint nem utolsósorban magába olvasztotta az AACR leíró szabvány rendelkezéseit.³⁴⁵ Több helyen nevezik ennek okán a MARC-szabványt „content standardnak”, „tartalmi szabványnak”, noha a bibliográfiai leírásra szolgáló mezők tartalmát valójában

342 MARCUM, Deanna: *A Bibliographic Framework for the Digital Age (October 31, 2011)*.
Forrás: <http://www.loc.gov/bibframe/news/framework-103111.html> [2025. szeptember 30.]

343 Bibliographic Framework Initiative. Forrás: <http://www.loc.gov/bibframe/> [2025. szeptember 30.]

344 HORVÁTH Ádám: BIBFRAME. Networkshop, Sárospatak, 2015. március 31 - április 2.
Forrás: <http://niif.videotorium.hu/hu/recordings/10397/bibframe> [2025. szeptember 30.];
HUBAY Miklós Péter: Szemantikusweb-technológiára épülő könyvtári forrásleírás. A BIBFRAME bibliográfiai keretrendszer használatának lehetőségei [doktori disszertáció].
ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2022. Forrás: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.082> [2025. szeptember 30.]

345 TENNANT: 21st-Century Cataloging. i. m.

nem a MARC, hanem az AACR (és részben az *International Standard Bibliographic Description, ISBD*) szabványok határozzák meg. Az adatszerkezet egyik problémája az, hogy elnagyolt. Azt gondolná az ember, hogy a cím mezőbe csak a cím kerül, de ott szerepelnek olyan egyéb információk is, mint alcímek és szerzőségi adatok, amelyek további almezők sorozatában jelennek meg.

Ami a MARC-szabvány „tartalmi szabvány” vonatkozását illeti, az alapjául szolgáló bibliográfiai leírási szabványok szintén jelentős és folyamatos fejlesztés alatt vannak, hiszen már az FRBR megszületése is a könyvtári leíró gyakorlat reformját jelentette, annak a szabványnak a kidolgozására pedig, amely kezdetben az angol–amerikai katalogizálási szabályzat 3. kiadásának indult, és amelyet ma *Resource Description and Access (RDA)* néven ismerünk, lényegében a technológiai fejlesztésekkel egyidőben került sor. Ebben a fejezetben most a folyamat azon vonatkozásaira hívjuk fel a figyelmet, amelyek a MARC-nak a kiindulópontban exponált elégtelenségével függenek össze.

4.5.5. Az FRBR és az RDA hatása: „adatként” vizsgálni az adatokat

Az FRBR egy új módja a bibliográfiai leírásról való gondolkodásnak, mert az egyes művek – a könyvtári állományba kerülő – manifesztálódásainak leírásáról áthelyezi a hangsúlyt a művek mint szellemi alkotások és azok manifesztálódásai egymáshoz való kapcsolatának tisztázására. Az FRBR – jóllehet az összes lehetőségét és előnyét a gyakorlatba még nem ültettük át – modellként szolgál a többszintű és többfunkciós rekordok létrehozására, és felvázolta a jövőbeli katalógusok vízióját. Önmagában az FRBR nem egy rekordstruktúra, hanem egy modell, amely négy szintről beszél. Az egyik nehézség, amivel szembe kell nézni, az abban áll, hogy az FRBR nyilvánvalóan nem kompatibilis a jelenlegi MARC-rekordszerkezettel.

Az RDA és a MARC folyamatos összehangolása azt a tapasztalatot hozta, hogy a MARC nem fogja tudni az RDA összes előnyét befogadni, mivel az RDA elemkészlet-alapú, és a MARC-nál sokkal részletesebb, viszont a MARC-ban korlátozott az entitások közti kapcsolatok megmutatásának lehetősége.

A MARC-formátum egyik eredendő problémája, hogy a cédulakatalógus korában a cédula mint „médiium” egyszerre *hordozta és tárolta* az információt.³⁴⁶ Az adatok tárolását, megjelenítését, illetve az adatok rögzítésének szabályait azonban el kell egymástól választani. A MARC gyengéje, hogy az egyes mezők, almezők tartalmát tőle független leírási szabályok határozzák meg, más szavakkal: maga a leírt dokumentum az, ami hordozza a jelentést az őt jelölő adatelemek mögött.

346 KOSTER, Lukas: Who Needs MARC? = commonplace.net, May 15. 2009. Forrás: <https://purl.org/cpl/502> [2025. szeptember 30.]

Ha az adatelemeket kiragadjuk a kontextusból, elveszíthetjük jelentésüket, vagy félrevezetőek lesznek.³⁴⁷ Valójában az adatelemeknek van egy *explicit* és egy *implicit* struktúrája, a MARC az elsőt határozza meg, a katalogizálási szabályok a másodikat.

Néhány, minden gyakorló szakember által könnyen azonosítható példát említünk a két különböző struktúra működésére. Az egyes mezőkben változatos mennyiségben található almezők, és ezek számtalan variációban kombinálódhatnak egymással a mezőn belül. Ezek a variációk egymástól is eltérő mintákat követnek. Az első típusba az a mintázat tartozik, ahol az almezők tartalma külön-külön is információt ad a forrásról, egymástól függetlenül. Ilyen például a 041 Nyelvi kódok mező, ahol minden almezőnek olyan önálló jelentése van, ami által nem függenek egymástól. A második típus az a mintázat, amikor az egyik almező minősíti valamelyik másik almezőt, vagy hozzátesz annak tartalmához, de nem közvetlenül a bibliográfiai rekordban leírt forrásra vonatkozik. Ebbe a típusba tartozik például a névbesorolási adatokban a személynév és a születési év, mivel a szerzőhöz kapcsolódó évszám nem a leírt forrást azonosítja, hanem a nevet egészíti ki, hogy egyedi legyen. A harmadik lehetséges mintázat a „többrészes” mező, ahol az almezők egyike sem áll meg önállóan, külön-külön, hanem együtt alkotják az adatelemet. Ilyenek az osztályozó vagy elhelyezést jelölő mezők, például a 050 LoC Call Number, 080 ETO stb.³⁴⁸ Világos, hogy ezekben az esetekben számtalan variációt kell kezelni, amíg az összes lehetséges mintázatot felderítjük, és az adatok gépi műveletekre alkalmasak lesznek.

A leírási szabványok által meghatározott adatok sokféleségét számtalan példával tudjuk érzékeltetni. Hogy rögtön egy leírási szempontból nagyon fajsúlyos, és előfordulását tekintve gyakori, meghatározó példát mondjunk: a közös főcím nélküli gyűjteményeknél az első főcímet követően az első mű szerzőjétől kezdve a következő mű címéig és szerzőjéig minden adat egyetlen almezőben van rögzítve, amely megoldás eleve anomália az ISBD „adatszerkezetet” leképező MARC-struktúrában.³⁴⁹ De számtalan hasonló példát találunk a bibliográfiai leírás különböző pontjain: például a 773-as mező \$g almezőjében a kapcsolódó bibliográfiai forrás pontos helyének megadása – számozási adatok, oldalszám –, melyek a fődokumentum számozási struktúrájától függően számtalan változatban előfordulhatnak; vagy hasonló példa lehet az ISBN, amelyhez ha kiegészítő információ társul – „(Össz.)”, „(kötött)”, „(paperback)” stb. –, azok nincsenek ön-

347 THOMALE, Jason: Interpreting MARC: Where's the Bibliographic Data? = Code4Lib Journal, Iss. 11. 2010.09.21. Forrás: <https://journal.code4lib.org/articles/3832> [2025. szeptember 30.]

348 COYLE, Karen: MARC21 as Data: A Start. = Code4Lib Journal, Iss. 14. 2011.07.25. Forrás: <http://journal.code4lib.org/articles/5468> [2025. szeptember 30.]

349 ANDRESEN: i. m. 44–51. p.

álló almezőbe rendelve; vagy a 300 Fizikai jellemzők mezőben a terjedelem megadásakor numerikus és alfabetikus karaktereket rögzítünk, végtelenül változatos variációkban (gondoljunk az újrakezdett oldalszámozásra, vagy a régi könyvek terjedelem adataira), a 260-as mezőben a megjelenési év mellett gyakran feltüntetjük a copyright évét, és így tovább. A leírásnak több pontján – a cím- és szerzőségi közlésben, a megjelenési adatok között stb. – megjelenhetnek adatok szögletes zárójelben írva vagy anélkül, attól függően, hogy az adat a számára előírt forrásból származnak-e. A lényeg, hogy sok olyan mező, almező van, ahol nem egy sztenderdizált információt rögzítünk, hanem változatos karakterláncokat.

A dokumentumtípus, illetve a hordozó következetes meghatározása, illetve elkülönítése szintén számtalan gondot okoz a gyakorlatban. Nincs rá szabvány, legalábbis a leírásról rendelkező szabványok ezt a kérdést nem tárgyalják. Persze dokumentumtípusonként önálló szabványban rendelkezünk, de ezek axiomatikus jellegű tények. Az, hogy mi dönti el az egyes dokumentumok típusba sorolását, nem kellően rögzített, a definíciók néhány esetben elég képlékenyek, adott esetben az egyes dokumentumok kezelését szokásjog, a gyűjtemények történetileg kialakult rendje határozza meg.

Hihetnénk, hogy a MARC a rekordfej, illetve a 007 és 008 mező kódjaival rendezte ezt a kérdést, mintegy gyakorlati szükségességéből, miután a számítógépes rendszernek meg kell mondanunk (mi magunknak, a feldolgozás kezdetén), hogy milyen dokumentumtípus szerint szeretnénk űrlapot választani, vagyis hogy hová soroljuk az adott kiadványt. Ha azonban több adatcserezabványt összehasonlítva vizsgálunk, láthatjuk, hogy a kérdés közel sem ennyire egyértelmű. Az egyes leírási szabályzatok, mint az egyes katalogizáló közösségek dokumentumai például már eltérő számú dokumentumfajtát sorolnak fel, eltérő részletességgel választva el egymástól a különbözőségeket. Például a kéziratosság mint kritérium van, ahol önálló dokumentumtípust eredményez, de van, ahol ez a szempont nem jelenik meg különálló kategóriaként. Egy másik, sok gyakorlati problémát okozó „típus” az elektronikus dokumentum, amelyen belül, tudjuk, hangzó zenei és nem zenei mű, filmalkotás, adatbázis, szöveges dokumentum, digitalizált könyvek, programfájlok stb. jelenhetnek meg. Ezek valójában nem egy típust alkotnak, de a korrekt, precíz szétválasztásukra a MARC21-ben nincs lehetőség – lásd LOC 000, 006, 007, 008 –, mivel kevés a kód. Az eltérő szabványok nem ugyanazokkal a kategóriákkal operálnak, ez az egyik nehézség például egy szabványváltás alkalmával, hiszen meg kell feleltetni az addigi rekordállományt. A másik nehézséget az jelenti, hogy a MARC-on belül sincs következetesen megoldva a probléma, nincs elegendő számú kód, illetve kombinációs lehetőség az információ pontos kifejezésére.

Például a Rekordfejben (000) a 06 pozíción „g” kóddal jelölt Projected Medium lehet grafikus dokumentum, illetve videófelvétel is. Az ugyanitt „o” kóddal jelölt Kit, vagyis készlet a saját definíciója szerint több vegyes hordozójú dokumentumból álló, elsősorban iskolai célokra használt dokumentumtípus. Nem világos, hogy a „p” Mixed Materials miképpen különbözik az előzőtől. Ha valaki pedig egy másik rendszerből „multimédia” megjelölésű dokumentumokat akarna ennek a kódolásnak megfeleltetni, nincs kellően egyértelmű fogódzója a választáshoz, hiszen a multimédia változatos és vegyes tartalmú is lehet, azonban leginkább tisztán elektronikus hordozón jelenik meg. A kódolás önmagában sem elég egyértelmű, a kérdések akkor válnak még nyilvánvalóbbá, ha eltérő rendszerből érkező adatokat kell megfeleltetnünk a MARC-adta lehetőségeknek.

A 008-as mező 18–34. karakterpozícióján kódolható Type of material a dokumentumtípusra vonatkozik. A 008 mezőben választható hét típus – Books, Computer Files, Maps, Music, Continuing Resources, Visual Materials, Mixed Materials – esetében keveredik a fizikai megjelenésre, és a tartalomra vonatkozó szempont, ezáltal tovább növelve a fogalmi pontatlanságot. Ha egy kéziratos zenemű elektronikus hordozón (mikroforma, CD-ROM stb.) jelenik meg, akkor is zeneműként, ugyanígy a kéziratos térképeket hasonló esetben térképnek kódoljuk. Az elektronikus hordozón megjelenő szöveg viszont „elektronikus dokumentum” lesz. Mindez nem könnyíti meg a korrekt kódolást, és – miután ezeknek a jellemzőknek az elektronikus olvasói katalógusokban lenne kitüntetett funkciójuk, annak érdekében, hogy hatékonyan tudják szűrni, szűkíteni az elsődleges keresési találatot – nem szolgálják kellő hatékonysággal a visszakeresést sem.³⁵⁰

Míg a kódolt információkat tartalmazó mezők struktúrája viszonylag egyszerűen leírható – egy kódhoz egy érték tartozik a listából –, addig a 0xx számtartománytól kezdődően a mezők szerkezete változatos variációkat alkot a különböző almezőkombinációk megvalósulásával, melyek száma változatos lehet az egyes mezőkben, és van, amikor nem a leírt forrásra, hanem egymásra vonatkoznak, egymás jelentését egészítik ki. A 0xx mezőktől kezdve minden mező rendelkezik két indikátorértékkel, amelyek változatos módon képesek befolyásolni, módosítani, sőt akár megváltoztatni a mezők jelentését. Ezek a variációs lehetőségek jelentősen megnövelik a mezők számán túl létrehozható variációkat, csakúgy, mint a sok helyütt alkalmazott \$2 almező, amelyben egy előre meghatározott elemkészleten kívüli kód, tartalom, adatelem alkalmazása esetén megadható, hogy az milyen külső elemkészletből származik. A mezők tartalma pedig alig formalizálható,

350 GALEFFI, Agnese: „Tangible” problems encountered when working with REICAT and MARC 21. Recording General and Specific Material Designations. = Italian Journal of Library, Archives and Information Science, Vol. 2. No. 1. 2011. Forrás: <https://www.jlis.it/index.php/jlis/article/view/346> [2025. szeptember 30.]

miután egy-egy mező nem pusztán egy előre meghatározott adatelemet, hanem információk változatos kombinációját tartalmazhatja. A hagyományos bibliográfiai leíráson belül az egyik legösszetettebb struktúra a cím- és szerzőségi közlés adatszoportja. A nem ismételtető főcím után tetszőleges számban és kombinációban következhet (nek) alcím(ek) és/vagy szerzőségi adat(ok). Egyes mezőknek nem a jelentésük, hanem a funkciójuk a meghatározó – így például a 240 egységesített cím mezőnél, ahol szerepelhet eredeti cím a fordítás nyelvének megadásával, de szerepelhet a főcím is rendszóként, valamely kiegészítő adattal együtt, például az idegennyelvű függelékkel kiadott kiadásváltozatok esetében.

A bibliográfiai leírás szabályainak betartása, illetve a MARC adatszerkezetben kínált kódolási lehetőségek kiaknázása révén a létrejövő adategyüttesben redundanciák is keletkezhetnek, tipikusan ilyen a nyelvi információkra vonatkozó közlések „rendszere”. A kiadvány nyelvére vonatkozóan megjegyzést teszünk (546 mező), amennyiben az eltér a főcím nyelvétől. Ugyanakkor a nyelvi információkat kódolva is megadjuk, mind a 008 mezőben, mind a 041 mezőben. Míg az előbbiben azonban ki választani kell a kiadványra legjellemzőbb nyelvi kódot, a 041 mezőben a kiadvány nyelvét (vagy nyelveit), a főcím nyelvét (illetve, ha vannak párhuzamos címek, akkor azokra a címekre vonatkozóan is), az esetleges fordítás nyelvét, valamint a tartalomjegyzék, összefoglaló nyelvi kódjait is megadjuk. Továbbá előfordulhat még nyelvi információ a 240 egységesített cím vagy a 130 besorolási cím mezőben is. Ennek a többszörös ismétlésnek az adatközlés eltérő funkciója a magyarázata: a leírási részben, a megjegyzésben megadott információ szöveges, és a leírás „laikus” olvasójának szól, a kódolt információk elsősorban a gépi keresésben játszhatnak szerepet, míg a besorolási címek mellett megjelenő kiegészítő adatnak leginkább a címindexben, a címek elválasztásában lehet szerepe. Ezek közül az azonos jellegű információk közül van, amelyik „szabad szöveges”, és van, amelyik kódolt, ráadásul részletezettségben sem egyformán kidolgozottak.

Végül a fentiekben túl néhány mező adminisztratív információt tartalmaz – így a 001, 005, 040 stb. –, melyek szintén nem a leírt forrásra vonatkoznak, hanem a létrejövő adatbázisrekordra, annak létrehozójára, idejére stb.

Fel kell ismernünk tehát egy explicit és egy implicit struktúra létezését. A MARC-almezők tartalmazzák az explicit struktúrát; a katalogizálási szabályok meghatározzák az implicitet. Ezenkívül a katalogizálás – függetlenül az alkalmazott szabályoktól – arra támaszkodik, hogy az emberek logikusan és következetesen adják meg az adatokat. A MARC-rekordok bármelyik sorozatában történő katalogizálás tehát „mozgó célpont”, és a leírási szabályokra épülő adatok programok általi megfejtése talán a legnagyobb technikai akadály.³⁵¹

351 THOMALE: i. m. 13. p.

És még egy lényeges nehezítő tényező: az évek során több különböző katalogizálási szabványt – vagy kódot – fejlesztettek ki, de egyfelől a MARC az alkalmazott leírási szabványra vonatkozóan nem tartalmaz részletes utalást vagy kódolást, másfelől nem írja elő kizárólagosan egyetlen leírási szabvány használatát sem, így előfordulhat, hogy nem lehet pontosan meghatározni, hogy az adott rekord milyen katalógus-szabályok alapján jött létre.³⁵²

Külön kell foglalkozni az indikátorok szerepével. Ez egy olyan eszköz a MARC-formátumban, amely számtalan funkciót képes betölteni, kezdve azal, hogy a felvett érték megváltoztathatja a mező jelentését, egészen odáig, hogy adott érték valamilyen „feliratot” vezérel a megjelenítés során, vagy esetleg megjegyzés megjelenítését indukálja, esetleg valamilyen műveletet vezérel a rögzített adatok vonatkozásában. Ez utóbbira lehet példa a rendezésből kihagyandó karakterek számának megadása a címtípusú mezőknél, mint például a 130, 245, 730 stb. mezők. A megjegyzés generálására lehet példa a 362 mező az időszaki kiadványok számozási adatánál – jóllehet a gyakorlat mást követ, és az emberi intellektus alkot a minősített esetekben megjegyzéseket, például az 515 mezőben a „leírás kiinduló alapjáról”. A megfelelő indikátorérték kiválasztása például a 770/772 kapcsolati mező párosnál vezérli a „felirat” megjelenítését, ez esetben magát a mezőnevet. A mező tartalmát is minősíti például a 100 egységesített név besorolási adatban a névre vonatkozó információ: 0 = egyéni név, 3 = családnév stb. Közelebről megvizsgálva még az is megállapítható, hogy az indikátorok a mezőszinten jelennek meg, de egyes esetekben csak valamely almező jelentését befolyásolják, leggyakrabban az \$a almezőét.

A kapcsolatok megfelelő kezelése részben szintén strukturális kérdés. Egy leírás belül is nehéz kezelni, illetve értelmezni az adatok közötti kapcsolatokat, például egy zenei CD számai, szerzői, előadói között. A többkötetes kiadványok közötti kapcsolat, illetve egy mű több kiadása közötti kapcsolat kezelése is kihívás elé állítja a rendszerek fejlesztőit, és mivel nincs egyetlen, szabványos, jól működő megoldás, ennek következtében szaporodnak a helyi, egyedi megoldások.³⁵³

Mindezek az anomáliák a jelölés és a jelentés egymásra vonatkoztatásában azzal magyarázhatók, hogy a MARC-rekord egyszerre több funkciót is hordoz: megjeleníti a bibliográfiai leírást, illetve a bibliográfiai tételt – kezdetben kifejezetten a cédulára történő nyomtatás igényével –, valamint elősegíti a bibliográfiai tétellel végzett műveleteket, illetve az adatbázisrekordokkal a rendszeren belül végzett műveleteket.

352 THOMALE: i. m. 13. p.

353 ANDRESEN: i. m. 44–51. p.

Miután hosszan soroltuk a MARC-kal kapcsolatos elégedetlenség okait, feltétlenül meg kell említenünk Henriette Avram nevét, aki a MARC-formátum kifejlesztője volt. A maga idejében, amikor a könyvtárakat elérte a komputerizáció, mind a katalógusok előállítását, mind pedig a használatukat illetően releváció volt a formátum megszületése. Az 1960-as években a könyvtárosvilág elvárása az volt a fejlesztő felé, hogy a „gép” tudjon katalóguscédulát nyomtatni. Márpedig ezt a kívánalmat a MARC tökéletesen kielégíti!³⁵⁴ A probléma sokkal inkább abban rejlik, hogy az idők során egyre több funkció rakódott a MARC-rekordra – például adminisztratív tartalmak kifejezése és/vagy kódolása, és a katalógus tartalmának előállítása mellett különféle könyvtári munkafolyamatok menedzselése –, ezért egyre többretegűvé vált egyazon szerkezet. Ezenkívül az információs környezet megváltozását más eszközök hatékonyabban tudnák követni, és kiszolgálni az újonnan jelentkező használói igényeket.

A könyvtárosok még ma is hasznosnak és életképesnek, ha nem az egyetlen módjának tartják a bibliográfiai információk visszakeresésére a könyvtári katalógusok előállítását. A fejlesztők viszont gyakran azt találják, hogy a MARC-adatokkal dolgozva nagyon nehéz az online megjelenítés és visszakeresés, mert túl bonyolultak ahhoz, hogy algoritmussal interpretálják azokat. Az elektronikus katalógus azonban ennél jóval több lehetőséget engedne meg, nem csak bizonyos elemek indexelhetőségét. Mivel a MARC-ba beépültek a katalóguskártyákra jellemző szabályok, és így két szempontot szolgál egyszerre – a hagyományos katalógizálás és az elektronikus katalógusok igényeit –, a leíró szabály oldaláról is módosítani kellene az előírásokat, hogy például minél több adatelem számára lehetővé váljon az egységesített formában történő felvétel.³⁵⁵

4.5.6. Új elemek a MARC21-ben

A fentebb ismertetett kritikák, valamint igények a változásra természetesen nem hagyták érintetlenül a MARC-adatcserezszabványt. 2008-ban kezdődött az az együttműködés az RDA/MARC Working Group és a MARC fejlesztőbizottsága – MARC Advisory Committee – között, amelynek hatására azóta is folyamatok a fejlesztési javaslatok egy-egy új mező, almező, kódolási lehetőség előterjesztésére. Az új leírási szabvány, az RDA fejlesztésével párhuzamosan, illetve az együttműködésben résztvevő testületek körének bővülésével azonban nemcsak a MARC strukturális jellegét megváltoztató javaslatok kerülnek előterjesztésre,

354 INTNER, Sheila S.: The Passing of an Era. = Technicalities, Vol. 27. No. 2 Mar/Apr 2007. 13–14. p.

355 BERNSTEIN, Steven: MARC Reborn: Migrating MARC Fix FieldMetadata into the Variable Fields. = Cataloging and Classification Quarterly, Vol. 54. No. 1 2016. 23–38. p.

hanem egy-egy dokumentumtípusra vonatkozóan újabb információk rögzítésének igényét is megfogalmazzák az előterjesztő testületek.

A Proposal No. 2008-05 *Changes to the MARC 21 Formats to Encode Data using Resource Description and Access (RDA)*³⁵⁶ több csomagban tartalmazott javaslatokat, amelyek a MARC21 szabványban az RDA bevezetésével kapcsolatos, szükséges változtatásokat célozták.

A 2008-05/1: Encoding RDA: Introduction and Principles előterjesztés tárgyalása során már döntés született arról, hogy az FRBR/RDA relációs modellnek meg kell határoznia az FRBR modellben meghatározott entitásokat, az ott alkalmazott kifejezésekkel: mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány.

2008-05/2 Felvetődött egy új (011) mező definiálásának terve a bibliográfiai és az authority rekordokban a mű és a kifejezési forma azonosítására,³⁵⁷ de a fejlesztő bizottság a mű és kifejezési forma viselkedésének további vizsgálatára kérte az előterjesztő RDA/MARC Working Groupot.

Nagyobb eredményre vezetett a következő javaslatcsomag, mely a későbbiekben az első átütő eredmény lett az RDA és a MARC21 összehangolásában. A 2008-05/3: *New content designation for RDA elements: Content type, Media type, Carrier type*³⁵⁸ előterjesztés új adatmezők definiálására vonatkozott a Content type, Media Type, Carrier Type azonosítására. (Az új adatmezőket – 336, 337, 338 mezők – végül a következő betérjesztés – 2009-01/2: *New content designation for RDA elements: Content Type, Media Type, Carrier Type in the MARC 21 Formats [változások a 007, 008 mezőkben]*³⁵⁹ – alkalmával definiálták.)

A kezdeti javaslatcsomag tartalmazott még egy kisebb jelentőségű változtatást a tudományos publikációkra, disszertációkra vonatkozóan is: 2008-05/4: *Enhancing field 502 (Dissertation note) of the MARC 21 Bibliographic format.*³⁶⁰

Az RDA szótárainak hatására ugyanakkor a MARC kódkészletében folyamatosan új kódok kerültek meghatározásra, így a hordozóra vonatkozóan az Elektronikus dokumentum 007/01, a Mikroforma 007/01 pozícióján, a fizikai

356 MARC PROPOSAL NO. 2008-05/1 Forrás: <https://www.loc.gov/marc/marbi/2008/2008-05-1.html> [2025. szeptember 30.]

357 2008-05/2: Identifying work and expression records in the MARC 21 Bibliographic format. MARC PROPOSAL NO. 2008-05/2 Forrás: <http://www.loc.gov/marc/marbi/2008/2008-05-2.html> [2025. szeptember 30.]

358 MARC PROPOSAL NO. 2008-05/3 Forrás: <http://www.loc.gov/marc/marbi/2008/2008-05-3.html> [2025. szeptember 30.]

359 MARC PROPOSAL NO. 2009-01/2: New content designation for RDA elements: Content type, Media Type, Carrier Type Forrás: <http://www.loc.gov/marc/marbi/2009/2009-01-2.html> [2025. szeptember 30.]

360 MARC PROPOSAL NO. 2008-05/4 Forrás: <http://www.loc.gov/marc/marbi/2008/2008-05-4.html> [2025. szeptember 30.]

hordozóval kapcsolatban a térképek 007/04 és a glóbuszok 007/04, illetve a nem kivetíthető képek 007/04 pozícióján, a lejátszási módra vonatkozóan a térképek 007/06 pozícióján, valamint a tapintható dokumentumok (Tactile material) 007/10 pozícióján. A lejegyzett zenei anyag kódjai is bővültek, valamint a videófelvételek kódolására új karakterpozíció került meghatározásra a broadcast-szabvány jelölése számára.

A későbbiekben számtalan előterjesztési javaslat született az RDA hatására, amelyet a MARC fejlesztő bizottsága megtárgyalt, és többnyire el is fogadott, módosítva, kibővítve ezzel a korábbi MARC-adatszerkezetet. Ha megvizsgáljuk a 2008 – a kezdő javaslatcsomag beterjesztése – és 2025 között összesen benyújtott, mintegy 199 fejlesztési javaslatot – ideszámítva azokat is, amelyek a dokumentációban Discussion Paper megjelöléssel szerepelnek, de a későbbiekben (ugyanazon az azonosító számon) előterjesztés vált belőlük –, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a MARC21 adatcserezsabványt közel 30% arányban az RDA hatására fejlesztették tovább az elmúlt években.

A továbbiakban a legfontosabb változásokat ismertetjük részletesebben.

A tartalom, média, hordozó típusainak elkülönített kódolása (336, 337, 338 mező bevezetése)

Az RDA szabályai előírják, hogy a katalogizálók egymástól független, önálló mezőkben rögzítsék a tartalomra, hordozóra, valamint a közvetítő médiumra vonatkozó információkat. Az erre vonatkozó elemkészletekre korábban az RDA fejlesztőbizottsága létrehozott egy szakértőkből álló munkacsoportot *RDA/ONIX Framework for Resource Categorization*³⁶¹ néven, amely kidolgozta javaslatait az alkalmazandó kategóriákra és szótárelemekre. Az új adatmezők definiálása a *tartalomtípus* (336), *médiatípus* (337), valamint a *hordozótípus* (338) azonosítására vonatkozott. A három új mező definiálása azt a korábbi gyakorlatot kívánja felváltani, amely szerint a kódolt információk megadására szolgáló MARC mezőkben, egy szűkös elemkészlet alapján kellett meghatározni egy-egy dokumentum típusát. Az új mezők előírják az RDA típuszótárainak használatát, és jelentésbeli kompromisszumok nélkül képesek kifejezni a korábban a MARC-elemkészlet által kódolt értékeket.

361 RDA/ONIX Framework for Resource Categorization. Version 1.0, August 1, 2006. URL: <https://www.loc.gov/marc/marbi/2007/5chair10.pdf> [2025. szeptember 30.]

A megjelenéssel kapcsolatos állítások bővítése (264 mező bevezetése)

Az RDA külön elemeket tartalmaz a gyártási, kiadási, terjesztési és gyártói információk megadásához, beleértve a helyet, a nevet és a dátumot. A MARC 21 bibliográfiai formátum 260 mezőjében hagyományosan nincs lehetőség egyértelműen jelezni, hogy az adatok a gyártáshoz, kiadáshoz vagy terjesztéshez tartoznak-e, mivel az \$a és \$b almezők a kiadási, terjesztési stb. helyet és a kiadó, terjesztő stb. nevét jelölik. Továbbá, a 260 mezőben megadott dátum megjelenik a 008 mező 7–14. pozíciójában is, mint amely adat elsősorban a keresésben, illetve a találatok rendezésében játszik szerepet. A gyártásra – nyomtatásra – külön almezők állnak rendelkezésre az \$e (hely), \$f (név) és \$g (dátum) almezőkben. A kiadás dátumának elsőbbsége vagy kizárólagossága azonban „csak” a könyvtípusú dokumentumok esetében egyértelmű. Egyéb dokumentumtípusoknál – például mozgóképek, grafikai alkotások stb. – a művet nem a kiadás, hanem a készítés, előállítás, forgalmazás, esetleg a copyright dátuma jellemzi elsődlegesen, továbbá előfordulnak olyan esetek, amikor egynél több dátum vagy éppenséggel csak a jogtulajdonlás dátuma áll rendelkezésre. A No. 2011-02³⁶² előterjesztés alapján elfogadott módosítás bevezette a 264 mező használatát, amely az almezők és indikátorok kibővített definíciói által lehetőséget ad a feltárt dokumentumok adatainak szofisztikáltabb közlésére. Az előterjesztés tárgyalása során egyúttal kitértek arra is, hogy a 008 mezőben rögzített dátumok fő funkciója, hogy strukturált adatot biztosítsanak az erőforrások egyetlen dátum vagy dátumtartomány szerinti szűréséhez. Ennek érdekében a 008 mezőben a legfontosabb dátumot kell használni (amelyet „kulcsdátumnak” tekintünk), és egy megfelelő instrukciókat tartalmazó precedenciatábla adhat útmutatást arra vonatkozóan, hogyan kell meghatározni a kiválasztást. Ez a táblázat a dokumentum típusától és eredetétől függően eltérő szempontokat tartalmazhat. A korábbi 260 mező pedig továbbra is használatban maradhat, mert a változtatás előtt keletkezett dokumentumleírások sok esetben nem tettek különbséget az előállítás különböző funkciói között.

URI-k alkalmazása a MARC-ban (\$0 és \$1 almezők bevezetése)

A No. 2017-08³⁶³ előterjesztés szerint a MARC adatcsere-formátum mezőinek nagy többségében – mind a bibliográfiai, mind az authority formátumban – lehetőség nyílik az Uniform Resource Identifiers (URI-k) alkalmazására. Ez egy olyan lépés, amely nagyban segít feloldani a MARC-nak azt a hiányosságát, miszerint önmagába zárt rendszer, és nehezen kérdezhető le „kívülről” különböző alkalmazások által. Az újonnan definiált almezők közül a \$0 azokat az URI-kat és azo-

362 MARC PROPOSAL NO. 2011-02

363 MARC PROPOSAL NO. 2017-08

nosító számokat tartalmazza, amelyek a dolgokat leíró rekordokra utalnak, a \$1 almező pedig azokat, amelyek közvetlenül utalnak a dologra. Az érintett mezők a bibliográfiai formátumban: 033, 100, 110, 111, 130, 240, 337, 338, 340, 344, 345, 346, 347, 370, 518, 600, 610, 611, 630, 647, 648, 650, 651, 654, 655, 656, 657, 662, 752, 753, 754, 800, 810, 811, 830; mind a bibliográfiai, mind az authority formátumban: 034, 043, 336, 348, 370, 377, 380, 381, 382, 385, 386, 388, 700, 710, 711, 730, 751, 880, 883, 885; csak az authority formátumban: 260, 360, 368, 372, 373, 374, 376, 500, 510, 511, 530, 548, 550, 551, 555, 562, 580, 581, 582, 585, 672, 673, 682, 747, 748, 750, 755, 762, 780, 781, 782, 785.

A MARC 21 formátumban korábban általában az \$u almező tartalmazott linktípusú információkat, amelyek webcímként szolgálnak a dokumentumokhoz (és általában URL-típusú azonosítók). A mai napig ezek az almezők és URI-ek – a dokumentum helyére mutató link – elegendőek voltak a könyvtár igényeinek kielégítésére. A \$0 ezzel szemben tartalmaz egy „Authority record control number or standard number” számot, amely megadható URI formában is.

Az új MARC21 almezők bevezetése az URI-k számára fontos előfeltétele a kapcsolt adatokká történő átalakításnak. Az előterjesztés indoklása külön kiemeli, hogy a Uniform Resource Locator (vagy URL) egy másik fontos link-típus, amely az ember által olvasható webhelyek, dokumentumok vagy weboldalak címét adja meg. De mivel ennek a fejlesztésnek a középpontjában a gép által olvasható összekapcsolt adatok állnak, a dokumentumok URL-jei nem tartoznak az itt tárgyalt körbe, vagyis az \$u almezők (a fentiekben leírt) használata ezek rögzítésére nem javasolt.

A szemantikus webes infrastruktúra az entitások egyedi azonosítására – vagy szemantikus webes értelemben a „való világ tárgyaira” (Real Word Object = RWO) –, azaz köznyelven fogalmazva a „dolgok” azonosítására törekszik. Az RDF ábrázolásban a szemantikai egyértelműség érdekében mindegyiket egyedileg külön URI-kkal kell meghatározni. Nem elegendő egy authority rekordra mutatni, hiszen egy „rekord” nem lehet például szerző. Ha nem így járnánk el, az RDF-állításokra történő konverzió során olyan „állításokkal” szembesülnénk, minthogy a *Hamlet* c. mű szerzője egy William Shakespearrról készült authority rekord. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az URI-k magát a személyt azonosítják, és ezek az URI-k hidat képeznek az ugyanazon személyre vonatkozó különböző authority rekordok között. Amennyiben az URI végén található egy „perjel”, az egy authority rekordra utal (például foaf:Document), amennyiben az URI perjel nélküli, akkor egy személyre utal (schema:Person).³⁶⁴

364 Cool URIs Forrás: <https://www.w3.org/TR/cooluris/> [2025. szeptember 30.]

Ellenőrző kérdések, feladatok

1. Milyen kritikák fogalmazhatók meg a MARC-adatcsereszabvánnyal kapcsolatban? (Legalább öt szempont.)
2. Mely, újonnan definiált mezőkben tudunk dokumentumtípust és hordozót kódolni a MARC-szerkezetben?
3. Mi a jelentősége a 336, 337, 338 mezőknek?
4. Mit jelentett a katalógusok „eferberizálása”?
5. Mi volt a tanulsága az „eferberizálásra” vonatkozó kísérleteknek?
6. Hogyan reagált a MARC fejlesztői közössége a kihívásokra?
7. Említsen meg néhány olyan új mezőt vagy almezőt, amely az RDA hatására került be a MARC adatszerkezetbe!

Ajánlott irodalom

ANDRESEN, Leif: After MARC – what then? = Library Hi Tech, Vol. 22. Nr. 1. 2004. 44–51. p. Forrás: <https://www.emerald.com/lht/article-abstract/22/1/40/267756/After-MARC-what-then?redirectedFrom=fulltext> [2025. szeptember 30.]

BERNSTEIN, Steven: MARC Reborn: Migrating MARC Fix Field Metadata into the Variable Fields. = Cataloging and Classification Quarterly, Vol. 54. No. 1. 2016. 23–38. p.

COYLE, Karen: Future Considerations: the Functional Library Systems Record = Library Hi Tech, Vol. 22. Nr. 2. 2004. 166–174. p. Forrás: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/07378830410524594/full/html> [2025. szeptember 30.]

COYLE, Karen: MARC21 as Data: A Start. = Code4Lib Journal, Iss. 14. 2011.07.25. Forrás: <http://journal.code4lib.org/articles/5468> [2025. szeptember 30.]

FURRIE, Betty: Understanding MARC bibliographic. Machine Readable Cataloging. 8th Edition. Library of Congress, cop. 2009. Forrás: <https://www.loc.gov/marc/umb/> [2025. szeptember 30.]

GALEFFI, Agnese: „Tangible” problems encountered when working with REI-CAT and MARC 21. Recording General and Specific Material Designations. = Italian Journal of Library, Archives and Information Science, Vol. 2. No. 1. 2011. Forrás: <https://www.jlis.it/index.php/jlis/article/view/346> [2025. szeptember 30.]

INTNER, Sheila S.: The Passing of an Era. = Technicalities, Vol. 27. No. 2. Mar/Apr 2007. 13–14. p.

KOSTER, Lukas: Who Needs MARC? = commonplace.net, May 15. 2009. Forrás: <https://purl.org/cpl/502> [2025. szeptember 30.]

MARCUM, Deanna: A Bibliographic Framework for the Digital Age. October 31. 2011. Forrás: <http://www.loc.gov/bibframe/news/framework-103111.html> [2025. szeptember 30.]

TENNANT, Roy: MARC Must Die. = Library Journal, Vol. 127. Iss. 17. 2002. 26–27. p. Forrás: <https://www.libraryjournal.com/story/marc-must-die> [2025. szeptember 30.]

TENNANT, Roy: 21st-Century Cataloging. = Library Journal, 04/15/1998.

TENNANT, Roy: MARC Exit Strategies. = Library Journal, Vol. 127. Iss. 19. 2002. 27–28. p.

TENNANT, Roy: A Bibliographic Metadata Infrastructure for the 21st Century. = Library Hi Tech, Vol 22. Nr. 2. 2004. 175–181. p.

THOMALE, Jason: Interpreting MARC: Where's the Bibliographic Data? = Code4Lib Journal, Iss. 11. 2010.09.21. Forrás: <https://journal.code4lib.org/articles/3832> [2025. szeptember 30.]

4.6. AZ ISBD-SZABVÁNYOK KORSZERŰSÖDÉSE AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

Az RDA bemutatása kapcsán szót kell még ejtenünk az ISBD-szabványokra gyakorolt hatásáról, valamint a két szabályrendszer egymáshoz való viszonyulásáról.

Az International Standard Bibliographic Description (Nemzetközi Szabványos Bibliográfiai Leírási Szabályzat – ISBD) rendszerének kidolgozása a múlt század hetvenes éveinek elején az IFLA egyik legsikeresebb projektje volt a katalógusok szabványosításának előmozdítására. A leíró katalógizálás szabványosítása gazdasági és technológiai szükségletté vált a géppel olvasható rekordok létrehozása, átalakítása és használata szempontjából; továbbá a bibliográfiai leírás egyszerűsítése az IFLA Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (Universal Bibliographic Control = UBC) programjának is fő elemét képezte.

Az ISBD-szabványok kidolgozásának három fő célkitűzése a következő volt:³⁶⁵ tegyék lehetővé a különböző forrásokból származó rekordok cseréjét; segítsék a leírások értelmezését a nyelvi korlátokon átnyúlóan (az egyik nyelv felhasználói számára készített leírások más nyelvek felhasználói számára is értelmezhetőek legyenek); valamint könnyítsék meg a bibliográfiai adatok elektronikus formátumba történő átalakítását (itt elsősorban a MARC korai fejlesztésére kell gondolni).

Az első közzétett ISBD az 1971-ben megjelent monografikus kiadványok nemzetközi szabványos bibliográfiai leírása (ISBD/M) volt, ezt követte az időszaki kiadványok, térképészeti anyagok, nem könyvjellegű dokumentumok, régi könyvek, nyomtatott zenei anyagok, elektronikus dokumentumok leírására szolgáló ISBD-k megjelenése. Megszületett továbbá a szabványok közt egy olyan általános keret – ISBD/G (=General) –, amelyhez az összetöbbsi ISBD igazodik, vagyis a harmónia biztosítása az egyes szabványok között.

Már a kezdetektől szerepelt a tervekben, hogy ötévente felül kell vizsgálni a szabványokat, és ha szükséges, átdolgozni, korszerűsíteni. Az első ilyen átdolgozási hullám a nyolcvanas években történt, a második általános felülvizsgálati projekt a kilencvenes évektől kezdve volt tervbe véve. Időközben azonban megkezdte munkáját a bibliográfiai leírások funkcionális követelményeivel foglalkozó tanulmányi csoport (IFLA FRBR Study Group) is. Ennek nyomán az IFLA ISBD Review Group az ISBD-k teljes felülvizsgálatát, valamint az FRBR-rel való harmonizáció megteremtését tűzte célul. A felülvizsgálati csoport felkérésére készítette el Tom Delsey 2004-ben a *Mapping ISBD Elements to FRBR Entity Attributes and Relationships* c. elemzést³⁶⁶, melyben megvizsgálta a nemzetközi szabványos bibliográfiai leírások (ISBD-k), illetve a funkcionális követelményeket meghatározó (FRBR) dokumentumokban használt terminológia összehangolásának lehetőségét. Az elemzés rávilágított, hogy az FRBR-ben használt kifejezéseket az ISBD-szabványokban megjelenő előírásoknál magasabb szintű absztrakciós szinten fogant entitás-kapcsolat modell keretében határozták meg. Noha az FRBR-modellben meghatározott entitások egyértelműen kapcsolódnak az ISBD-leírást alkotó elemekhez, ezek nem feltétlenül egyeznek minden tekintetben, illetve a közöttük lévő megfelelések túl összetettek ahhoz, hogy a terminológia egyszerű helyettesítésével közvetíthetők legyenek. (4.15. ábra)

365 International Federation of Library Associations and Institutions: ISBD(G): General International Standard Bibliographic Description, 2004 Revision. Forrás: https://ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/isbd/isbd-g_2004.pdf [2025. szeptember 30.]
Idézet helye: 1. p.

366 DELSEY, Tom: Mapping ISBD Elements to FRBR Entity Attributes and Relationships. Forrás: <https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/isbd/isbd-frbr-mapping.pdf> [2025. szeptember 30.]

Az ISBD Review Group mindemellett bevezetett néhány terminológiai változtatást, elsősorban az ISBD/G-ben. Ezek között szerepelt az „elem” vagy a „kiadvány” helyett az „erőforrás” kifejezés használata, mely választás egybeesett az akkor még az AACR2 felülvizsgálatával foglalkozó bizottság választásával is. Megtartottak ugyanakkor olyan fogalmakat, melyeket mind az ISBD mind az FRBR használt, de eltérő jelentésben, ilyen volt például a „tétel” kifejezés.

ISBD Area	ISBD Element	FRBR Entity	FRBR Attribute/Relationship
1. Title and statement of responsibility area	1.1 Title proper	3.2.3 Manifestation	4.4.1 Title of the manifestation ¹
	1.2 General material designation	3.2.1 Work	[Category of work] ²
		3.2.2 Expression	4.3.2 Form of expression ³
		3.2.3 Manifestation	[Category of carrier or medium] ⁴
	1.3 Parallel title	3.2.3 Manifestation	4.4.1 Title of the manifestation ⁵
	1.4 Other title information	See note 6	
	1.5 Statements of responsibility	3.2.3 Manifestation	4.4.2 Statement of responsibility ⁷
First statement		3.2.3 Manifestation	4.4.2 Statement of responsibility ⁸
Subsequent statement		3.2.3 Manifestation	4.4.2 Statement of responsibility ⁹
3. Material (or type of resource) specific area	<i>Mathematical data area (CM)</i>		
	3.1 Statement of scale	3.2.2 Expression	4.3.18 Scale
	3.2 Statement of projection	3.2.2 Expression	4.3.19 Projection
	3.3 Statement of coordinates	3.2.1 Work	4.2.11 Coordinates
	3.4 Statement of equinox	3.2.1 Work	4.2.12 Equinox
	<i>Numbering area (CR)</i>		
	3.1 Numbering	3.2.3 Manifestation	4.4.23 Numbering

4.15. ábra: Részletek a Mapping ISBD Elements to FRBR Entity Attributes and Relationships c. dokumentumból³⁶⁷

4.6.1. Az ISBD konszolidált kiadása

A felülvizsgálati csoport továbbá ebben az időszakban a következő kérdésekkel foglalkozott behatóbban: igény mutatkozott a különböző dokumentumtípusokra vonatkozó szabályok egy egységes szerkezetű szabályzatban történő összefogására, valamint felmerült az az igény is, hogy az ISBD-nek útmutatást kell adnia maguknak a dokumentumtípusoknak a megjelölésére is. Az ezt célzó erőfeszítések eredményeként jelent meg a korábbi szabályzatok konszolidált kiadása – egy 2007-ben, illetve 2009-ben történt előzetes közzétételt követően – 2011-ben.³⁶⁸

367 Az ábra forrása DELSEY i. m. 3. p.

368 ISBD International Standard Bibliographic Description. Consolidated Edition. [IFLA ISBD Review Group], 2011. Forrás: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/isbd/isbd-cons_20110321.pdf [2025. szeptember 30.]

Az átdolgozott, konszolidált ISBD egyik lényegi újítása egy kvázi 0. adatcsoport bevezetése Content form and media type area elnevezéssel. Ebben az adatcsoportban – valójában a dokumentumtípusokon túl – a leírandó források lehetséges tartalmi, illetve a hordozóra vonatkozó jellemzői kerülnek meghatározásra, például:

- Image (moving ; 2-dimensional) : projected
- Music (performed) : audio
- Object (cartographic ; visual) : unmediated
- Program : electronic
- Sounds : audio
- Text (tactile) : unmediated

Az egyes kategóriák kombinációival valójában le lehet fedni bármilyen leírandó dokumentumforrást. A szabályzat egyúttal megszüntette azt a korábbi gyakorlatot, amikor a hordozóra vonatkozó információt a főcímet követően lehetett leírni.

Ha már írunk a konszolidált ISBN megjelenéséről, néhány további fontos változásról is érdemes még szót ejteni:³⁶⁹ pontosabb meghatározást kapott a bibliográfiai leírás tárgya, valamint annak definiálása, hogy folytatódó kiadványok esetében mely kritériumok teszik szükségessé új bibliográfiai leírás készítését; a 6. adatcsoport elnevezése, egyúttal tartalma kibővült, amennyiben már nemcsak a sorozatok, hanem a többkötetes könyvek adataira vonatkozó rendelkezést is tartalmazza; továbbá szintén állást foglalt a szabvány egy olyan kérdésben, amely az egyes kiadványok elektronikus kiadásával vagy digitalizálása révén merültek fel. Számos eltérő gyakorlat alakult ki ugyanis arra vonatkozóan, hogy a fenti esetekben egyazon bibliográfiai leírást kell-e kiegészíteni az elektronikus változat adataival, vagy pedig két önálló leírást kell-e készíteni. A konszolidált ISBD végül úgy rendelkezik, hogy a közvetítő eszközben vagy a hordozókban mutatkozó bármely különbségnek (pl. egy nyomtatott szöveg digitalizálása) új rekordot kell eredményeznie, ugyanakkor ugyanazon forrás különböző formátumú változatait (például pdf, html másolatait) a forrás egyetlen rekordjában kell lefedni.³⁷⁰

4.6.2. Az ISBD és az FRBR megfeleltetése

Az ISBD felülvizsgálatával foglalkozó munkacsoport másik jelentős fókuszterülete volt – az IFLA Namespaces projektnek³⁷¹ megfelelően – az ISBD adatelemeinek, illetve a leírás során azonosítható elemeknek „elemkészletként” való publikálása.

369 ESCOLANO RODRÍGUEZ, Elena: Introduction. = ISBD International Standard Bibliographic Description. Consolidated Edition. VII–XIV. p.

370 BYRUM, John D. Jr.: IFLA's ISBD Programme: Purpose, Process, and Prospects. [2003] 1-8. p.

371 IFLA Namespaces. Forrás: <https://www.iflstandards.info/> [2025. szeptember 30.]

2013-tól kezdődően ezt a tevékenységet az IFLA ISBD Linked Data Study Group koordinálta.³⁷² A munkálatok további célkitűzése volt a harmonizáció megteremtése az FRBR fogalom- és elemkészletével is.³⁷³

Az ISBD és az FRBR elemkészletek létrehozása és megfeleltetése rávilágított a következő jelenségre. Amikor ISDB-szabvány alapján írunk le egy dokumentumot – vagy ahogy az ISBD konszolidált kiadása óta nevezi a szabvány, „forrást” –, akkor egy olyan komplex megközelítést alkalmazunk, amely nem feleltethető meg tisztán az FRBR első entitáscsoport egyik szintjének sem. Egy ISBD „forrás”-nak vannak mind mű, mind kifejezési forma stb. aspektusai. Épp ezért el kellett végezni az ISBD „forrás” és az FRBR-entitások egymásnak való megfeleltetésével a közöttük lévő viszony elemzését.³⁷⁴ (4.16. ábra) Az elemzés többek közt megállapította, hogy az ISBD által a leírás tárgyának tekintett „forrás” nem feleltethető meg egy az egyben egyik FRBR-entitásnak sem, mivel összetettségében egyaránt hordoz a műre, a kifejezési formára, a megjelenési formára, valamint a példányra vonatkozatható jellemzőket, mondhatni egyfajta „rész-egész” kapcsolat jellemzi az ISBD „forrást” és az FRBR-entitásokat. A rövidítések, kiegészítések miatt nehezen dekódolható, összetett, komplex állítások keletkeznek, így nem lehet azt a részletességet elérni, mint a nagyon szofisztikált, RDF-alapú – akár FRBR, akár RDA – tripletéknél. Az adatok az előbbieknél durvább szemcsézettségűek, ez pedig megkérdőjelezi az ISBD alapján létrehozott leírások központi jellegét bibliográfiai modelljeinkben. Az egyezményes jelek viszont a jövőben is jól felhasználhatók lennének különböző megjelenítési parancsok vezérlésére, valamint jól használható átmeneti formát képezhetnek a kevésbé részletezett elemkészletek felé, mint például a Dublin Core.

Az ISBD átalakuló szerepéről szólva érinteni kell az autopszia, illetve a tükrözés elvét a leírásban. A gyakorló katalogizálók számára alapvetéssé vált, hogy a leírásban feltüntetett adatokat a kiadványról – illetve a szóban forgó adat számára előírt forrásból – vesszük, valamint a tükrözés elve alapján írjuk le, tehát úgy, ahogy a kiadvány adott részén szerepel, beleértve ebbe a helyesírási hibák visszaadását is. Ez az eljárás megfelel a bibliográfiai leírásnak egy korábbi korszakban tulajdonított funkciónak: reprezentálja, azonosítsa és jellemezze a leírt dokumentumot. Az entitásalapú katalogizálás törekvése azonban arra irányul, hogy meg-

372 ISBD Linked Data Study Group. Forrás: <https://www.ifla.org/g/isbd-rg/isbd-linked-data-study-group/> [2025. szeptember 30.]

373 IFLA Linked Data Study Group. Forrás: <https://www.ifla.org/g/isbd-rg/isbd-linked-data-study-group/> [2025. szeptember 30.]

374 DUNSIRE, Gordon: Resource and Work, Expression, Manifestation, Item. ... following comments by Patrick Le Boeuf. 2013. Forrás: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/isbd/OtherDocumentation/resource-wemi.pdf> [2025. szeptember 30.]

könnyítse a bibliográfiai adatok integrálását a szemantikus web szövetébe. Ezek alapján voltaképpen megkülönböztethetünk egy „ikonikus” és egy „tájékoztató” közelítést a leírt adatokhoz. Az ikonikus megközelítés valójában objektivitásra törekszik, ez felel meg a tükrözés elvének, mintegy „képet alkot”, változtatás nélkül „leképezi” a kiadványon megjelenő adatokat. Az a módszer, amit „tájékoztatónak” nevezünk, valójában egy szubjektív döntés – a kiadványon közölt adat megjelenési módjához képest –, hiszen egy sztenderdizált, „kitüntetett” névalakot fog előnyben részesíteni a dokumentumon megjelenő esetleges variánsok helyett. Mégis, az URI-val ellátott entitások, értékszótárak világában ez a megoldás az, ami a bibliográfiai információkat jobban integrálni fogja az internet adattömegébe.

The basic relationship between *Resource* and WEMI is therefore whole-part/aspect: *Expression*, *Item*, *Manifestation*, and *Work* are partial aspects of *Resource*. An instance of a *Resource* can have a specific *Work* part, a specific *Manifestation* part, and so on:

- *Resource* has-aspect *Expression*; *Expression* is-aspect-of *Resource*
- *Resource* has-aspect *Item*; *Item* is-aspect-of *Resource*
- *Resource* has-aspect *Manifestation*; *Manifestation* is-aspect-of *Resource*
- *Resource* has-aspect *Work*; *Work* is-aspect-of *Resource*

There is additional utility if the has-aspect relationship is sub-categorized to reflect the specific WEMI component:

Table 3: Relationship properties between *Resource* and WEMI and their inverses

Label	Definition	Domain	Range
has expression aspect	Relates a bibliographic resource to an expression reflected in it.	isbd:Resource	frbrer:Expression
has item aspect	Relates a bibliographic resource to an item reflected in it.	isbd:Resource	frbrer:Item

4.16. ábra: Részlet az FRBR és az ISBD megfeleltetését célzó „Resource and Work, Expression, Manifestation, Item....” dokumentumból³⁷⁵

Ha például egy nyomdai vagy publikációs hely a „VENET.” alakban található meg a könyv címlapján, a következő három különböző leírást kaphatjuk:

1. Az ikonikus leírás: „VENET.”
2. A nyelvi leírás: „Venetiis”, és
3. A tájékoztató leírás: „Velence”

375 Forrás: DUNSIRE i. m. Resource and Work... 2. p.

A bibliográfiai leírással összefüggésben az ikonikus és tájékoztató megközelítések játszanak szerepet a továbbiakban. Az ikonikus leírás az erőforráson megjelenő információk alapján jön létre; ezért objektívnek tekinthető (valójában ez a tükrözött forma). A tájékoztató leírás a felhasználók szempontjából releváns információk alapján jön létre; ezért szubjektívnek tekinthető (valójában ez az egységesített forma).

Végül, az ISBD-szabványok jövőbeli szerepének bemutatását azzal zárhatjuk, hogy az ISBD Review Group 2025 folyamán közreadta az ISBD-nek az IFLA Könyvtári referenciamodellben megjelenő egyik entitással, a megjelenési formával összehangolt átdolgozását ISBDM, vagyis ISBD for Manifestation címmel.³⁷⁶ „Az ISBD for Manifestation az entitásalapú katalogizálás fejlődésében egy állomást jelent, ugyanis egyetlen bibliográfiai entitás, a Megjelenési forma áll a középpontjában, ennek a bibliográfiai leírására használható elemkészletet és tartalmi előírásokat adja meg.”³⁷⁷ A „szemantikusweb-technológiákra optimalizált IFLA LRM-mel való megfeleltetés alapján létrejött ISBDM az adatokra és az adatok közötti kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, és nem írja elő az elemek kötelező sorrendjét, valamint az egyes elemeknél használandó egyezményes jeleket.”³⁷⁸ Az ISBDM megjelenése annak jeleként is felfogható, hogy a könyvtári univerzum korábbi alkotóelemei lépést tartanak a fejlődéssel, és válaszokat tudnak adni a felmerülő kihívásokra.

4.7. AZ RDA IMPLEMENTÁLÁSA

Az RDA implementálására négy különböző forгатókönyv szerepel az RDA Toolkit ajánlásai között. Az *RDA adatok* RDA utasítások segítségével létrehozott és RDA entitásokkal és elemekkel rögzített metaadatok, melyek az IFLA könyvtári referenciamodell átfogó megvalósítását alkotják. Ezeknek az adatoknak a rögzítési módszereire vonatkozó útmutató lehetővé teszi, hogy a rendelkezésre álló könyvtári rendszerek vagy informatikai megoldások az interoperabilitás különböző szintjeit valósítsák meg.

Az egyes forгатókönyvek közötti különbségek az azonosítók használatát, a metaadatok rögzítésének az RDA szótárkódolási sémájához való viszonyát, az egyes entitások önálló vagy együttes leírását, valamint az entitások közötti kapcsolatok kifejezésének módját illetik.

376 ISBD for Manifestation Developed by the ISBD for Manifestation Task Force. First version: March 2025. Forrás: <https://www.iflstandards.info/ISBDM/>

377 NÉMETHI-TAKÁCS, Margit – BORBÉLY, Mária: Az ISBDM, avagy az ISBD megújulása. = Central European Library and Information Science Review (CELISR), 2. évf. 1. sz. 2025. 1–22. p. Forrás: <https://doi.org/10.3311/celISR.38296>

378 NÉMETHI-TAKÁCS – BORBÉLY i.m.

A *Scenario A Linked open data* elnevezésű megvalósítás az erőforrás entitásainak leírását, valamint az egyéb kapcsolódó entítások adatainak leírását önálló metaadatkészletben valósítja meg. Ez a megoldás a leíró elemeknek az RDA szótáraihoz, valamint az entításoknak egymáshoz való kapcsolatát IRI-k segítségével valósítja meg.

A *Scenario B Relational or object-oriented data* elnevezésű megvalósítás az erőforrás entitásait, valamint az egyéb kapcsolódó entítások leírását önálló metaadatkészletben valósítja meg. Ez a megoldás a leíró elemeket strukturált adattáblákban tárolja, az RDA szótáraihoz azonosítók segítségével biztosítja a kapcsolatot, az entításoknak egymáshoz való kapcsolatát pedig az adatbázisból vett elsődleges kulcsokon keresztül valósítja meg.

A *Scenario C Bibliographic/authority data* elnevezésű megvalósítás a leírt erőforrás entitásait egyetlen integrált metaadat-leíró készletben rögzíti. Ennél a megvalósításnál a Mű, Kifejezési forma, Megjelenési forma és Példány komponens entítások nincsenek explicit módon azonosítva, valamint az adatok önálló bibliográfiai, authority, illetve példány rekordokban tárolódnak. Az egyéb kapcsolódó entítások önálló metaadatkészletben fejeződnek ki, az RDA szótáraiból vett értékek kifejezése pedig strukturált leírásrögzítési módszerrel valósul meg, az entításoknak egymáshoz való kapcsolatát a kapcsolódó entitás hozzáférési pontjának használatával biztosítja.

A *Scenario D Flat file data* a leírni kívánt erőforrás entitásainak kifejezését egy egyedi elrendezési terven keresztül teszi lehetővé, valamint ezeket az adatelemeket – mint az előző megoldásnál is – egyetlen integrált metaadat-leíró készletben rögzítik. Az egyéb kapcsolódó entítások adatainak leírását önálló metaadatkészletben valósítja meg. Az RDA szótárainak értékeit strukturált leírással, a más leíró elemek értékeit strukturálatlan rögzítési módszerrel fejezi ki. Ebben a forgatókönyvben a leírt erőforrást alkotó entítások adatai nincsenek egymással összekapcsolva.

Az egyes forgatókönyvek tehát számolnak azzal a lehetőséggel, hogy nem minden intézménynek áll módjában egy teljes egészében szemantikus rendszer megvalósítása. A legfontosabb eltérések az RDA szótáraiból vett értékek rögzítési módjában állnak – kapcsolat megteremtése, vagy strukturált leírási móddal az elem nevének rögzítése –, valamint a leírt erőforrás entitásainak elkülönített vagy integrált leírásában, illetve az önálló adatlapon leírt entítások közötti kapcsolatok megteremtésében vannak. Mindemellett azonban a már használatban lévő, helyi könyvtári rendszerek eltérő képességei mellett is megvalósítható a legalább részleges RDA-kompatibilitás.

Az egyes forgatókönyvek fent felvázolt szempontjait az alábbi táblázatban foglaltuk össze. (4.9. táblázat)

4.9. táblázat: Az RDA implementálásának négy lehetséges forgatókönyve³⁷⁹

Forgatókönyv	Forgatókönyvben megvalósuló adatki-fejezés típusa	A metaadat-leíró készletekben alkalmazott eszközök	Az információforrást alkotó entitások leírása	Az információforráshoz kapcsolódó egyéb entitások leírása	A szótár-kódolási sémából vett értékek használata	Az entitások közötti kapcsolatok megteremtése
Scenario A: Linked Open Data	RDF-állítások	RDA Registry-ből származó IRI-k	külön metaadat-leíró készletben rögzített	külön metaadat-leíró készletben rögzített	IRI-k alkalmazásával	IRI-k alkalmazásával
Scenario B: Relational or object-oriented data	strukturált adattáblák és oszlopok	az adattáblák és az RDA Registry-ből származó entitások és adatelemek közvetlen megfeleltetése	külön metaadat-leíró készletben rögzített	külön metaadat-leíró készletben rögzített	azonosítók rögzítésével	az adatbázisból vett elsődleges kulcsok alapján
Scenario C: Bibliographic/authority data	szótárkódolási séma	a kódolási séma leképezi az RDA Registry-ből származó entitásokat és adatelemeket	egyetlen integrált metaadat-leíró készletben rögzített	külön metaadat-leíró készletben rögzített	strukturált leírás a szótárkódolási sémából vett értékekkel	a kapcsolódó entitás hozzáférési pontjának használatával
Scenario D: Flat file data	[egyedi] elrendezési terv	karakterlánc-kódolási sémával leképezi az RDA Registry-ből származó entitásokat	egyetlen integrált metaadat-leíró készletben rögzített	külön metaadat-leíró készletben rögzített	strukturált leírás a szótárkódolási sémából vett értékekkel; strukturálatlan leírás egyéb leíró elemek használatával	az entitások leíró elemei nincsenek összekapcsolva

379 A táblázat a szerző saját szerkesztése.

4.7.1. EURIG

A 2011-ben alapított European RDA Interest Group (EURIG)³⁸⁰ az RDA szabvány európai szintű átültetésének legfontosabb döntéshozó testületévé vált. Jelenleg 26 ország 40 tagintézményét képviseli. Az EURIG Szerkesztőbizottsága aktívan részt vesz az RDA-szabvány továbbfejlesztésében, valamint regionális szinten képviseletet lát el – 2016 óta a Deutsche Nationalbibliothek (DNB) révén – az RDA fejlesztőbizottságában.³⁸¹

Az EURIG azért jött létre, mert egyre nagyobb szükség van egy regionális keretre az Európai Könyvtári Közösségen belül az RDA katalogizálási szabvány megvitatására és végrehajtására. Mivel az RDA-t nagyrészt angol–amerikai intézmények fejlesztették ki, világossá vált, hogy szükség van arra, hogy megkönynyítsék annak végrehajtását a nem angol nyelvű országokban, és összehangolják az európai katalogizálási hagyományokkal. Az EURIG célja, hogy kollektív képviseletet adjon az európai könyvtárak egyedi szükségleteinek és perspektíváinak. Az alapító tagok között voltak nemzeti könyvtárak, egyetemi könyvtárak, valamint könyvtári hálózatok, mint például a British Library, a Deutsche Nationalbibliothek (DNB), a Bibliothèque nationale de France (BnF). Az EURIG egyik jelentős hozzájárulása az RDA Toolkit különböző európai nyelvekre történő fordításának előmozdítása, ezáltal a szabvány hozzáférhetőbbé tétele a nem angol nyelvű katalogizálók számára is.

4.7.2. Szabványosítási munkálatok az Országos Széchényi Könyvtárban

Az *Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság (OKSZB)*³⁸² 2015 végén alakult a *Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosítási Bizottság* utódszervezeteként. Az OKSZB 2015–2020-as időszakra elfogadott munkaterve időközben többször módosult, ami minden esetben bővülést jelentett, legtöbbször a honosítandó nemzetközi szabványok tekintetében.³⁸³

380 A brief history of EURIG. Forrás: <https://www.rdatoolkit.org/europe/brief-history-eurig> [2025. szeptember 30.]

381 European RDA Interest Group (EURIG) https://www.dnb.de/EN/Professionell/Standardisierung/Gremien/_content/eurig_akk.html [2025. szeptember 30.]

382 Az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság <https://oszk.hu/orszagos-konyvtari-szabvanyositasi-bizottsag> [2025. szeptember 30.]

383 DANCS Szabolcs: Beszámoló a könyvtári szabványosítási tevékenységekről, az Országos Szabványosítási Bizottság munkatervének teljesüléséről 2015–2020 között, valamint a Bizottság új munkatervéről a 2021–2025-ös időszakra. = Könyvtári Figyelő, 6. évf. 1. sz. 2021. 56–62. p. Forrás: <https://journals.oszk.hu/kf/article/view/24488/10353> [2025. szeptember 30.]

A Bizottság feladata a könyvtárszakmai szabványosítási és szabályozási tevékenység országos hatókörű szervezése és irányítása, ezen belül mindenekelőtt:

- a hazai könyvtárügyet érintő nemzetközi szabványok honosításának kezdeményezése;
- könyvtárszakmai szabályzatok és ajánlások készítése, jóváhagyása és közreadása;
- a hazai könyvtárügyet érintő elavult nemzetközi szabványok visszavonásának kezdeményezése;
- a Magyar Szabványügyi Testülettel (MSZT) való kapcsolattartás;
- a könyvtárszakma naprakész tájékoztatása az érvényes könyvtári szabványokról, szabályzatokról, ajánlásokról.

A bizottság a szabványosítási munkálatokkal összefüggésben megvásárolta az RDA nemzetközi katalogizálási szabályzat fordítói jogait, és elkezdte annak fordítását, első lépésként az elemkészletekre koncentrálva. A bevezetéshez elkészült segédanyagok között található továbbá egy HUNMARC–MARC 21 megfeleltetési tábla, valamint készülnek a MARC 21 mezőfordításai, további módszertani anyagokkal, prezentációkkal egyetemben.³⁸⁴ A bevezetés előkészítéseként 2024 óta az Országos Széchényi Könyvtár tanfolyamok szervezésével biztosítja az RDA minél szélesebb körű megismertetését a hazai könyvtárostársadalommal.³⁸⁵

4.7.2.1. Az Országos Széchényi Könyvtár RDA-HU Munkacsoportja

A „2016-ban megalakult RDA-HU intézményközi munkacsoport távlati célját tekintve az RDA (Resource Description and Access = Forrásleírás és Hozzáférés) bibliográfiai keretrendszer magyarországi bevezetésének előkészítésére és koordinálására jött létre. Feladatai közé tartozik az új kommunikációs formátumok (MARC21, BIBFRAME) implementálásának előmozdítása (l. Munkaanyagok), valamint az RDA és a kapcsolódó dokumentumok (az IFLA könyvtári referenciamodellje, a katalogizálás új nemzetközi alapelvei) magyar nyelvre való átültetése is, ezzel összefüggésben pedig a terminológiai kérdések tisztázása, a könyvtári szakszókincs megújítása.”³⁸⁶

A bizottság számos munkaanyagot dolgozott ki az évek során, egy részüket történetesen a pandémia idején bevezetett távmunkával összefüggésben, melyek hasznos előkészületeként szolgálhatnak a jelenleg a könyvtári katalógusok-

384 „... dolgozni csak pontosan, szépen...” Forrás: https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2020/10/14/_dolgozni_csak_pontosan_szepen_781 [2025. szeptember 30.]

385 Forrásleírás és -hozzáférés a 21. században. Forrás: <https://ki.oszk.hu/tanfolyamok/forrasleiras-es-hozzaferes-21-szazadban> [2025. szeptember 30.]

386 RDA-HU munkacsoport. Forrás: <https://oszk.hu/rda-hu-munkacsoport> [2025. szeptember 30.]

ban tárolt adathalmazok átvizsgálására, az RDA bevezetése előtti adattisztításra. *A[z] RDA-HU Munkacsoport távmunka-javaslatai katalogizálóknak*³⁸⁷ c. összeállításban például négy pontban kifejtve, példákkal és instrukciókkal ellátva szerepelnek a következő javaslatok:

- Entitásleírások generálhatóságának előkészítése – az LRM-féle magentításokra (Mű, Kifejezési Forma, Megjelenési Forma, Példány) vonatkozó különálló leírások, valamint az entítások közötti relációk automatizált generálásának előkészítése;
- Adatgazdagítás VIAF-azonosítókkal (MARC 21) – a személynevek authority rekordjainak manuális adatbővítése a Virtual Authority File (<http://viaf.org/>) -ből vett azonosítókkal;
- Adatgazdagítás a Wikidata alapján (MARC 21) – a személynevek authority rekordjai az előző mintájára a vonatkozó entításokról szóló Wikidata-elemek URI-jaival is bővíthetők;
- Életrajzi adatok pontosítása (MARC 21) – A MARC 21 formátumot authority adatok kezelésére is használó rendszerek esetén a személynevek authority adataiban javasolj[á]k a 046-os („Különleges kódolt dátumok”) mezők használatát.

Az *Adattisztítás Tartalomtípus generálásának előkészítéséhez*³⁸⁸ c. ajánlás pedig a MARC-rekordok Rekordfej szakaszában, a 06 pozíción használatos kódolást alapul véve ad megfeleltetési ajánlást az RDA-ban újdonságként megjelenő három szabályozott szótár, a *Tartalomtípus*, a *Médiatípus* és a *Hordozótípus* elemekre történő konverzió előkészítéséhez. (Az ajánlás ugyanakkor hangsúlyozza: „ez a segédanyag azért született, hogy a járványhelyzet miatt kialakult távmunkakényszerben ötletet adjunk a kollégák számára, hogy milyen típusú adattisztítással / adatgazdagítással szolgálják legjobban a katalógusuk jövőbeni érdekeit. Eredeti terveink szerint a Tartalom-, Média- és Hordozótípusok generálására és használatára vonatkozó segédanyagot akkor tettük volna közzé, amikor az összes speciális típusokra is kidolgoztuk az ajánlásokat.”)³⁸⁹

A munkacsoport – 2021-ben közzétett munkatervének megfelelően – a 2021 és 2025 közötti időszakban az RDA nemzetközi katalogizálási szabályzat magyarországi átültetésének előkészítésén, ennek keretében az RDA elemkészleteinek,

387 Az RDA-HU Munkacsoport távmunka-javaslatai katalogizálóknak. Forrás: https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/katalogizalo_tavmunka_javaslat.pdf

388 Adattisztítás Tartalomtípus generálásának előkészítéséhez. Forrás: https://oszk.hu/sites/default/files/Adattisztitas_Tartalomtibus_generalasanak_elokesziteséhez.pdf

389 Adattisztítás... p. 6.

valamint a szabályzat szövegének fordításán dolgozott, továbbá kidolgozta a MARC-környezetben dolgozó könyvtáros kollégák számára az átállást segítő tanfolyami oktatás anyagait.³⁹⁰

4.8. ÖSSZEFOGLALÁS – AVAGY HOGYAN FOGUNK KATALOGIZÁLNI A JÖVŐBEN?

A katalogizálás jövőbeli mikéntjéről különböző elképzelések születtek az eltelt húsz év fejlesztései során. Ezek visszatérő, közös eleme, hogy a jövőben a „kopi-katalogizálást” a „kopilinkelés” fogja felváltani, amennyiben a bibliográfiai leírás elkészítése során különböző webes szótárakhoz fognak kapcsolódni a helyben leírt adatok.³⁹¹ Ugyanakkor még ennyi idő elteltével sem tudunk minden kérdésre teljes bizonyossággal válaszokat adni. Az RDA mára jelentősen eltávolodott egy összefüggő szövegtől, a „szabályzat” az adatelemekhez adott definíciókban, széttagolva létezik. A teljes RDA egy keretrendszer, *nyílt leíró szótárak és iránymutatások együttese*, egy, a szemantikus web szabályainak megfelelő keretrendszer, mely – ha sikerül valóban a gyakorlatba ültetni – akkor alkalmas lesz arra, hogy a könyvtári gyűjtemények adatait integrálja az internetes keresés áramába. Ezt a keretrendszert azonban ki kell egészíteni kézikönyvekkel, alkalmazásprofilokkal, helyi szabályzatokkal. A könyvtári közösségek – egyelőre – a jelenlegi könyvtári rendszerek keretei között, a MARC-adatszerkezet bővítésével tudnak néhány alapvető RDA-információt beilleszteni az adatállományukba.

A MARC fejlesztői közössége jelentős lépéseket tett a megváltozott információs környezet által támasztott kihívásoknak való megfelelés felé. Ilyen például a fix mezőkben kódolt információk – dokumentumtípus, hordozó, tartalom – önálló, ismételhető mezőkbe helyezése, a mezők tartalmául pedig az RDA szótáraiban szereplő elemkészlet rögzítése, valamint a linkelési lehetőségek kibővítése. Már a rekordcsere sem képzelhető el sokáig a hagyományos módon,

390 DANCS Szabolcs: Beszámoló a könyvtári szabványosítási tevékenységekről, az Országos Szabványosítási Bizottság munkatervének teljesüléséről 2015–2020 között, valamint a Bizottság új munkatervéről a 2021–2025-ös időszakra. = Könyvtári Figyelő, 67. évf. 1. sz. 2021. 61. p. Forrás: <https://journals.oszk.hu/kf/article/view/24488/10353> [2025. szeptember 30.]

391 Lásd erre többek közt: HILLMANN, Diane: Registering the RDA Vocabularies. [ppt]. 25th Annual meeting of the Authority Control Interest Group, ALA Chicago, 12 July 2009. Forrás: <https://www.slideshare.net/slideshow/registering-the-rda-vocabularies-1734427/1734427> [2025. szeptember 30.] és TÓVÁRI Judit: Címleírástól a „katalinkelésig”. A jövő generációs katalógusok. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár. Forrás: <https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/145/> [2025. szeptember 30.]

amint hamarosan a „weben keresztül” fogunk katalogizálni, ahol az egyes mű és/vagy kifejezési forma azonosított adataihoz minden könyvtári gyűjtemény hozzákapcsolhatja a saját példányadatait.

A referenciamodellek gyakorlatba ültetésének törekvésével, és az új szabályzat, az RDA kidolgozásának folyamatával egybeesett a szemantikus web technológiáinak kialakulása és felemelkedése. Ezek a könyvtári világon kívül zajló, párhuzamos folyamatok azonban olyan mértékben voltak hatással mind a könyvtári elméleti modellekre, mind az új leírási szabályzat alakulására, amely hatások nélkül sem az LRM, sem a jelenleg megszületett RDA nem képzelhetők el. A technológiai fejlődés az, amely tehát egyértelműen befolyásolta, meghatározta a jövőbeli könyvtári eszközkészlet – és az erre épülő szabályok – alakulását. A korábbi, összefüggő szöveggént, és nemritkán PDF-formátumban közreadott szabványok nehezen hozzáférhetők a webet építő alkalmazások számára, kevéssé elemezhetők, illetve a statikus formátum az (újra)felhasználhatóságukat is gátolja. Ezzel szemben a kapcsolt adatokat felhasználó dinamikus weboldalak közzétételi megoldásai lehetővé teszik az *interoperabilitást* – vagyis más szókincsekhez és adatkészletekhez kapcsolhatók –, a *fenntarthatóságot* – mivel a frissítések és javítások során nem kell az egész dokumentumot újból közzétenni –, valamint elősegítik az *innovációt* azáltal, hogy a fejlesztők olyan eszközöket és szolgáltatásokat hozhatnak létre, amelyek valós időben, közvetlenül alkalmazzák a szabványokat.³⁹²

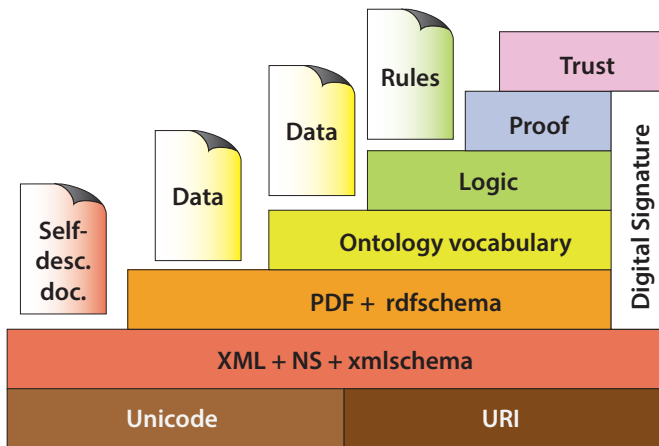
Elemzők azonban a problémákra is felhívják a figyelmet:³⁹³ évek óta halljuk a szemantikus web ígéretét, és nagy erőfeszítések történnek a könyvtáros közösség egy részétől a könyvtári adattárolók Linked Data formájúra alakítására, viszont kevés könyvtár tudja ezeket a fejlesztéseket kihasználni, a kisebb intézmények pedig aggódnak, hogy erőforrások híján lemaradnak. Továbbá az elemkészletek és a szótárak stabilitása alapvetően kritikus a valós használat során, és a verzióváltások kezelését is komolyabban ki kellene értékelni. Az elképzelt forgatókönyvekben alapvető különbségek vannak, ez szintén nem teszi kellően egyértelművé a jelen választási lehetőségeket a könyvtárak és a könyvtárak fenntartói számára.

392 HAFNER, Joseph: i. m.

393 HILLMANN, Diane: RDA and Linked Data. Where's the Beef? [ppt]. Presentation at RDA Linked Data Forum, American Library Association Annual Meeting, Chicago, Jun 2017. Forrás: <https://www.slideshare.net/slideshow/rda-and-linked-data-wheres-the-beef/78248783> [2025. szeptember 30.]

Hogyan hasznosíthatjuk mindazokat az eredményeket, amelyek a fejlesztések révén a könyvtári világ részeivé válhatnak? Napjaink egyik fontos kulcsszava az interoperabilitás, amely részben a nyílt hozzáférést, részben az újra-felhasználhatóságot jelenti. Az RDA elemkészlete számtalan olyan leíró tulajdonsággal gazdagodott, amelyek alkalmasak a hagyományos könyvtári állományoktól különböző, és/vagy nem könyvtári jellegű dokumentumok leírására. A nyílt szabványok és a Linked Data technika teszik majd lehetővé a könyvtári, valamint más kulturális, közgyűjteményekből származó adatok integrálhatóságát, közös kezelését és szolgáltatását. Ma a különböző hordozókon létező, illetve eltérő intézményekben őrzött dokumentumok adatai is (legtöbb esetben) csak önálló szolgáltatási felületeken, külön adatbázisokban kutathatók, esteleg online szolgáltatás hiányában csak helyben hozzáférhető módon. A kulturális örökséggel kapcsolatos információk széttagoltságát megszüntetve, a kapcsolt adatokra épülő technológia, illetve az együttműködésre alkalmas szabványok nagyban elősegíthetik az információk, így a tudásvagyon közös szolgáltatásokba történő integrálhatóságát, elősegítve mind az oktatási, mind a kutatási tevékenységek hatékonyságát.

A szemantikus webbel kapcsolatban sokan és sokszor hivatkoznak *Tim Berners-Lee* híres ábrájára (4.17. ábra), amely különböző szinteken ábrázolja azokat az összetevőket, amelyek elvezetnek majd a szemantikus web várt élményéhez.

4.17. ábra: A szemantikus web szintjei³⁹⁴

394 Forrás: <https://www.w3.org/Talks/2001/1102-semweb-fin/all.htm> [2025. november 2.]

A fenti ábrához kapcsolódó megállapítás, miszerint az alapok, az xml és az RDF mára már stabilakká váltak a számtalan alkalmazásnak köszönhetően. A jelen időszakban az RDF sémák és a szótárak építésének, vagyis a tudás újfajta strukturálásának, megosztásának és fenntartásának korszakába érkeztünk.³⁹⁵ Amit most tehetünk: minél gazdagabb RDF sémák, és minél gazdagabb metaadatszótárak előállítása révén minél gazdagabb tartalommal megtölteni a szemantikus webet e kódolási és tárolási eszközök segítségével.

Az RDA pedig, amely az entitás-kapcsolat modell alapján adatelemekre bontva építi fel a bibliográfiai leírást, folytonos fejlődésben van, mind az elemkészletet, mind a közzétételi felületeket, mind a célkitűzéseket illetően. Éppen ezért a szabvány jelen bemutatásakor egy pillanatfelvételt tudunk nyújtani.

395 GRADMANN, Stefan: fdfs:frbr ... 67. p.

Az *Útmutató könyvtáralapításhoz* című könyvtár- és információtudományi tankönyvsorozatot 2021-ben indította útjára az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtár- és Információtudományi Intézete a doktori program tudásbázisára is támaszkodva. Az eddig megjelent három rész elsősorban, de nem kizárólagosan a gyűjteményszervezési, a dokumentumtipológiai, a digitalizálási, a szerzői jogi és a nyílt hozzáféréssel foglalkozó kérdéseket ölelte fel.

Jelen, negyedik kötetben Amberg Eszternek a könyvtárak jogi környezetéről, Rostás Norbertnek a könyvtár-finanszírozásról, valamint Vass Johannának a forrásfeltárás korszerű módszereiről készített fejezeteit olvashatjuk, a sorozatunktól már megszokott logikusan felépített gazdag tartalommal (beleértve a fogalommagyarázatokat, az ajánlott szakirodalmat, az ellenőrző kérdéseket). Mindhárom szerző kiváló gyakorlati művelője a szakterületének, kurrens, és bátran kijelenthetjük, hogy a hazai szakirodalomban ezidáig még egyáltalán nem vagy csak kevéssé feldolgozott témákat világitanak meg egyszerre praktikusan közérthetően és elméleti tudományos megalapozottsággal. Ezáltal kiadványunk – az előző részekhez hasonlóan – ugyanúgy használható tankönyvként, mint szakkönyvként.

ELTE | BTK | KÖNYVTÁR- ÉS
INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI INTÉZET

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ
Az ELTE hivatalos könyvkiadója

